

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLE TEN

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : XLVI

Sa. 184

Ekim 1982

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA

1983

Sahibi :

Türk Tarih Kurumu adına Başkan Ord. Prof. Dr. SEDAT ALP

Yazı işlerini yöneten sorumlu müdür :

Yayın Komisyonu Başkanı Amiral FAHRİ ÇOKER

İÇİNDEKİLER

Çeviriler, Makaleler, İncelemeler :	Sayfa
BUCH, WILFRIED (Çeviren: ARDA, ZEKİ CEMAL): 16. Yüzyılda İki Genç Alman'ın Türklerle İlgili İzlenimleri	745
ARTUK, İBRAHİM: I. Murad'ın Sikkelerine Genel Bir Bakış 761-792 (1359-1389) (4 resimle birlikte)	787
TEKİN, TALÂT: Kuzey Moğolistan'da Yeni Bir Uygur Anıtı: Taryat (Terhin) Kitabesi (10 resimle birlikte)	795
UĞURLU, M. CEMİL: Tarihçi ve Düşünür Enver Ziya Karal (1906-1982) (1 fotokopi ile birlikte)	839
İNAL, GÜNER: Berlin Diez Albümlerindeki Bazı Dağınık Câmi' El-Tevârikh Minyatürleri Üzerine (23 resimle birlikte)	845
————: İngilizce Özeti	860
AYKUT, ALTAN: İvan Peresvetov ve "Sultan Mehmed Menkıbesi"	861
ÖZKAYA, YÜCEL: Bir Kitap ve Bir Eleştiri Üzerine Adlı Yazıya Cevap ...	883
Bibliyografya :	
ABBASOĞLU, HALÛK: Jale İnan - Elisabeth Alföldi, <i>Römische und frühbyzantinische Portraetplastik aus der Türkei. Neue Funde</i>	897
KÂHYA, ESİN: Albucasis, <i>On Surgery and Instruments</i>	901
MACUN, İNCİ: İslam, Riazul, <i>A Calender of Documents on Indo - Persian Relations</i>	905
ŞAKIROĞLU, MAHMUT H.: Semavi Eyice, <i>Son devir Bizans mimarisi, İstanbul'da Palaiologos'lar devri anıtları</i>	909
————: Philip Anton Dethier, <i>Der Bosphor und Constantinopel</i>	911
————: Norah M. Titley, <i>Miniatures from Turkish Manuscripts</i>	913
KOCACIK, FARUK: Charles ve Barbara Jelavich, <i>The Establishment of the Balkan National States</i>	917
BAYKARA, TUNCER: A. Friendley, <i>The Dreadful Day, The Battle of Manzikert 1071</i>	923
1982 Yılıının İlk Yarısında Kitaplığımıza Gelen Kitaplar ve Dergiler	925
Haberler :	
Türk Tarih Kurumu Genel Kurul Toplantısı	958

BELLETEN

Sahibi :

Türk Tarih Kurumu adına Başkan Ord. Prof. Dr. SEDAT ALP

Yazı işlerini yöneten sorumlu müdür :

Yayın Komisyonu Başkanı Amiral FAHRİ ÇOKER

Propriétaire :

Au nom de la Société d'Histoire Turque

Président

Ord. Prof. Dr. SEDAT ALP

Directeur responsable pour la rédaction :

Amiral FAHRİ ÇOKER

Chef de la Commission Editoriale

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLE TEN

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR
PÉRIODIQUE TRIMESTRIEL

Cilt : XLVI—Tome : XLVI

Sayı : 181 - 184—No.: 181 - 184

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA

1 9 8 3

İÇİNDEKİLER

Makaleler, İncelemeler :	<u>Sayfa</u>
AKURGAL, EKREM: Türkiye'nin Kültür Sorunları	261
AKYÜZ, YAHYA: Galatasaray Lisesi'nin İslahına İlişkin Ali Suavi'nin Girişimlerini Gösteren bir Belge	121
———: Résumé	129
ALP, SEDAT: Hititlerin Dinsel Törenlerinde Kullanılan Temizlik Maddesi <i>Tuḫḫueššar</i> Üzerinde bir İnceleme	247
ARTUK, İBRAHİM: I. Murad'ın Sikkelerine Genel Bir Bakış 761-792 (1359-1389) (4 resimle birlikte)	787
AYDA, ADİLE: Pelasglar Kim İdiler?	475
AYKUT, ALTAN: İvan Peresvetov ve "Sultan Mehmed Menkıbesi"	861
AYYUBİ, N. AKMAL: A Proposal for Research on Indo - Turkish Relations	67
BÜYÜKTUĞRUL, Emekli Tümamiral ARIF: Türk Denizcilerinin Atlas Okyanusundaki Harekâtı	35
ÇAĞATAY, NEŞET: Anadolu'da Ahilik ve Bunun Kurucusu Ahi Evren	423
ÇAYCI, ABDURRAHMAN: Guma İsyanı Öncesinde Fransa'nın Trablusgarb Siyaseti	323
ÇİÇ, MUAZZAZ: Cumhuriyet Devrinde Çiviyazılı Belgelere verilen Değer ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri Çiviyazılı Belgeler Arşivindeki Çalışmalar	I
ÇOKER, FAHRİ: Karal ve Anayasa	239
EYİCE, SEMAVİ: J. von Hammer - Purgstall ve Seyahatnâmeleri (8 resimle birlikte)	535
İÖDEMİR, ULUĞ: Karal'ın Ardından	237
İNAL, GÜNER: Berlin Diez Albümlerindeki Bazı Dağınık Câmi' El-Tevârikh Minyatürleri Üzerine (23 resimle birlikte)	845
———: İngilizce Özeti	860
İNALCIK, HALİL: The Caliphate and Atatürk's <i>İnkilâb</i>	353
İSMAIL, FEHMİ: Bükreş Andlaşmasının Müzakeresi 1811-1812	73
JÄSCHKE, GOTTHARD: Havza'da Mustafa Kemal Paşa	347
KANSU, ŞEVKET AZİZ: Karal İçin	245
LEWIS, BERNARD: Hükümet and Devlet	415
PARMAKSIZOĞLU, İSMET: Lutfi Paşa'yla ilgili yeni bir Belge	63
———: Yeni Bir Şehnâme	319
RÁSONYI, L.: Remnants of Theophoric Names in Turcic Name Giving	291
SAYILI, AYDIN: The Nationality of the Ephtalites	17
SEVİM, ALİ: Dimaşk Selçuklu Melikliği - Şemsü'l-Mülûk Dukak Devri (1095-1104)	297
SOYSAL, İSMAIL: 1939 Türk - İngiliz - Fransız İttifakı	367

ŞAHİN, SENCER: Erythrai'li Polykritos ya da Oğlu İçin Yeni Bir Onur Yazıtı (1 resimle birlikte)	487
————: Eine neue Ehrung für Polykritos oder für seinen Sohn aus Erythrai	499
ŞİMŞİR, BİLÂL N.: Atatürk Üzerine İki Bildiri (Sekiz fotokopi ile birlikte)	271
TEKİN, TALÂT: Kuzey Moğolistan'da Yeni Bir Uygur Anıtı: Taryat (Terhin) Kitabesi (10 resimle birlikte)	795
TURAN, ŞERAFETTİN: Mondros Mütarekesi Ertesinde Mustafa Kemal'in Orduya, Siyasete ve İngilizlerin Tutumuna İlişkin Düşünceleri (Bir fotokopi ile birlikte)	337
UĞURLU, M. CEMİL: Tarihçi ve Düşünür Enver Ziya Karal (1906-1982) (1 fotokopi ile birlikte)	839

Konferanslar :

ASLAN, İFFET: Dünyanın İlk Çocuk Bayramı 23 Nisan ve Uluslararası Çocuk Yılı	567
ENGİNSOY, Em. Korg. CEMAL: Asker ve Devlet Adamı Atatürk	133
GÖYÜNÇ, NEJAT: Sevres'den Lausanne'a	551

Çeviriler :

BUCH, WILFRIED (Çeviren: BAYPINAR, YÜKSEL): 14./15. Yüzyılda Kudüs'e Giden Alman Hacılarının Türkiye İzlenimleri	509
BUCH, WILFRIED (Çeviren: ARDA, ZEKİ CEMAL): 16. Yüzyılda İki Genç Al- man'ın Türklerle İlgili İzlenimleri	745
ŞAMSI, F. A. (Çeviren: KARADENİZ, ŞADAN): Abu Al-Rayhan Al-Bayrûnî. 362/973 - Ca. 443/1051	595

Bibliyografya :

ABBASOĞLU, HALÜK: Jale İnan-Elisabeth Alföldi, <i>Römische und früh- byzantinische Portraetplastik aus der Türkei. Neue Funde</i>	897
BAYKARA, TUNCER: A. Friendly, <i>The Dreadful Day, The Battle of Manzikert</i> 1071	923
EYİCE, SEMAVİ: Alfred Friendly: <i>Beaufort of the Admiralty, the Life of Sir Francis Beaufort, 1774-1857.</i> (12 resimle birlikte)	659
KÂHYA, ESİN: Joseph Salvator Graziani: <i>Arabic Medicine in the Eleventh Century as Represented in the Works of Ibn Jazlah</i>	669
————: Albucasis, <i>On Surgery and Instruments</i>	901
KAYMAZ, NEJAT: <i>Bir Kitap ve Bir Eleştiri Üzerine</i>	167
KOCACIK, FARUK: Charles ve Barbara Jelavich, <i>The Establishment of the Balkan National States</i>	917
MACUN, İNCİ: Islam, Riazul, <i>A Calender of Documents on Indo-Persian Re- lations</i>	905
ORTAYLI, İLBER: Carter V. Findley, <i>Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire - The Sublime Porte</i>	145
————: Peter B. Golden, <i>Khazar Studies (An Historico-Philological Inquiry into the Origins of the Khazars</i>	146

—————: Karl Teply, <i>Türkische Sagen und Legenden um die Kaiserstadt Wien</i>	147
—————: Livio Missir Reggio Mamachi di Lusignano, <i>L'Europe avant L'Europe</i>	147
—————: Zâkir Şükri Efendi, (<i>Mecmua-i Tekaya</i>) <i>Die Istanbuler Derwisch Konvente und ihre Scheiche</i>	147
—————: Klaus Schwarz, <i>Der Vordere Orient in den Hochschulschriften Deutschlands, Österreichs und Schweiz</i>	148
ÖZKAYA, YÜCEL: Bir Kitap ve Bir Eleştiri Üzerine Adlı Yazıya Cevap ...	883
SÜSLÜ, AZMİ: Robert Mantran: <i>Histoire de la Turquie</i>	667
ŞAKİROĞLU, MAHMUT H.: Muzaffer Gökman, <i>Atatürk ve Devrimleri Tarihi Bibliyografyası I</i>	149
—————: Atilla Çetin, <i>Başbakanlık Arşivi Kılavuzu</i>	151
—————: M. Balard, <i>Génes et l'Outre - Mer. II Actes de Kilia du notaire Antonio de Ponzo 1360</i>	153
—————: Semavi Eyice, <i>Son devir Bizans mimarisi, İstanbul'da Palaiologos'lar devri anıtları</i>	909
—————: Philip Anton Dethier, <i>Der Bosphor und Constantinopel</i>	911
—————: Norah M. Titley, <i>Miniatures from Turkish Manuscripts</i>	913
TANSEL, FEVZİYE ABDULLAH: <i>Muhammed Ayaz İshaki, Hayâtı ve Faâliyeti - 100. Doğum Yılı Dolayısıyla</i>	155
—————: Berthe Georges-Gaulis: <i>Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği</i>	637
1981 Yılıın İlk Yarısında Kitaplığımıza Gelen Kitap ve Dergiler	185
1981 Yılıın İkinci Yarısında Kitaplığımıza Gelen Kitaplar ve Dergiler ...	671
1982 Yılıın İlk Yarısında Kitaplığımıza Gelen Kitaplar ve Dergiler	925

Haberler :

Haberler:	233
Ordinaryüs Prof. Enver Ziya Karal'ın Ölümü Üzerine Türk Tarih Kurumu'na Gelen Başsağlığı Yazıları	437
Basında Karal	455
Türk Tarih Kurumu Genel Kurul Toplantısı	958

TABLE DES MATIERES

Articles, Etudes :	<u>Page</u>
AKURGAL, EKREM: Les Questions Culturelles de la Turquie (en turc)	261
AKYÜZ, YAHYA: Un Document Appartenant à Ali Suavi et Relatif à la Réforme du Lycée de Galatasaray en 1877 (en turc)	121
———: Le résumé en français du même texte	129
ALP, SEDAT: Une Etude sur la Matière à Nettoyer (<i>Tuħhuesşar</i>) dont Faisai- ent Usage les Hittites dans les Cérémonies Religieuses (en turc)	247
ARTUK, İBRAHİM: Aperçu Général Sur les Monnaies de Murad I ^{er} 761-792 (1359-1389) (en turc avec 4 fig.)	787
AYDA, ADİLE: Qui Etaient les Pélasques? (en turc)	475
AYKUT, ALTAN: Ivan Peresvetov et "La Légende de Sultan Mehmed" (en turc)	861
AYYUBİ, AKMAL: A Proposal for Research on Indo - Turkish Relations (en anglais)	67
BÜYÜKTUĞRUL, Emekli Tümmiral AFİF: Les Opérations des Marins Turcs en Océan Atlantique (en turc)	35
ÇAĞATAY, NEŞET: La Secte des Ahi en Asie Mineure et son Fondateur Ahi Evren (en turc)	423
ÇAYCI, ABDURRAHMAN: La Politique de la France Concernant le Tripoli de Barbarie (Tarabolos el-Gharb) précédant la Révolte de Ghouma (en turc)	323
ÇİĞ, MUAZZEZ: Importance Attribuée sous la République aux Documents Ecrits en Caractères Cunéiformes et les Travaux Effectués dans les Archives des Documents Cunéiformes des Musées d'Archéologie d'Istanbul (en turc)	1
ÇOKER, FAHRİ: Karal et la Constitution (en turc)	239
EYİCE, SEMAVİ: J. von Hammer - Purgstall et leurs Récits de Voyage (en turc, avec 8 fig.)	535
İĞDEMİR, ULUĞ: Sur Karal qui n'est plus (en turc)	237
İNAL, GÜNER: Quelques Miniatures de Cami El - Tevarikh rassemblées dans les Albums de Berlin Diez. (en turc avec 23 fig.)	845
———: resumé en anglais	860
İNALCIK, HALİL: The Caliphate and Atatürk's İnkilâb (en anglais)	353
İSMAIL, FEHMİ: Les Pourparlers du Trâité de Bucarest 1811-1812 (en turc)	73
JÄSCHKE, GOTTHARD: Mustafa Kemal Pacha à Havza (en turc)	347
KANSU, ŞEVKET AZİZ: Pour Karal (en turc)	245
LEWIS, BERNARD: Gouvernement et Etat (en anglais)	415
PARMAKSIZOĞLU, İSMET: Un Nouveau Document Portant sur Lutfi Paşa (en turc)	63
PARMAKSIZOĞLU, İSMET: Un Nouveau Chahname (en turc)	319

	<u>Page</u>
RASONYI, L.: Remnants of Theophoric Names in Turkic Name Giving (en anglais)	291
SAYILI, AYDIN: The Nationality of the Ephtalites (en anglais)	17
SEVİM, ALİ: La Principauté de Damas - L'Epoque de Şemsü'l-Mülük Dukak (1095-1104) (en turc)	297
SOYSAL, İSMAIL: Le Traité de 1939 entre la Turquie, l'Angleterre et la France (en turc)	367
ŞAHİN, SENCER: Inscription Récemment Découverte Louant Polykritos d'Erythrai ou son Fils (en turc, avec 1 fig.)	487
———: Eine neue Ehrung für Polykritos oder für seinen Sohn aus Erythrai (en allemand)	499
ŞİMŞİR, BİLÂL N.: Deux Communications sur Atatürk (en turc et en français, avec 8 photocopies)	271
TEKİN, TALÂT: Nouveau Monument Ouygour en Mongolie du Nord. Epitaphe Taryat (nantissement) (en turc avec 10 fig.)	795
TURAN, ŞERAFETTİN: Les Opinions de Mustafa Kemal sur l'Armée, la Politique et l'Attitude des Anglais après l'Armistice de Moudros (en turc, avec 1 photocopie)	337
UĞURLU, CEMİL: Historien et Penseur Enver Ziya Karal (1906-1982) (en turc avec 1 photo - copie)	839

Conférences :

ASLAN, İFFET: Le 23 Avril, Première Fête des Enfants dans le Monde et l'Année Internationale des Enfants (en turc)	567
ENGİNSOY, EM. KORG. CEMAL: Atatürk Soldat et Homme d'Etat (en turc) ...	133
GÖYÜNG, NEJAT: De Sèvres à Lausanne (en turc)	551

Troductions :

BUCH, WILFRIED (Traduit par: BAYPINAR, YÜKSEL): Souvenirs de Turquie des Pèlerins Allemands en Route de Jérusalem aux XIV et Siècles (en turc)	509
———: (Traduits en turc par ARDA, ZEKİ CEMAL) Impressions de Deux Jeunes Allemands Sur les Turcs au 16 ^{ème} siècle (en turc)	745
ŞAMSI, F. A. (Traduit par: KARADENİZ, ŞADAN): Abu al-Rayhan al-Bayrûnî. 362 973 - Ca 443/1051 (en turc)	595

Bibliographie :

ABBASOĞLU, HALÛK: Jale İnan - Elisabeth Alföldi, <i>Römische und frühbyzantinische Portraetplastik aus der Türkei. Neue Funde</i> (en turc)	897
BAYKARA, TUNCER: A. Friendly, <i>The Dreadful Day, The Battle of Manzikert 1071</i> (en turc)	923
EYİCE, SEMAVİ: Alfred Friendly: <i>Beaufort of the Admiralty, The Life of Sir Francis Beaufort, 1774-1857.</i> (en turc, avec 12 fig.)	659
KÂHYA, ESİN: Joseph Salvador Grazianî, <i>Arabic Medicine in the Eleventh Century as Represented in the Works of Ibn Jazlah</i> (en turc)	669
———: Albucasis, <i>On Surgery and Instruments</i> (en turc)	901

	<u>Page</u>
KAYMAZ NEJAT: <i>A Propos d'un Livre et d'une Critique</i>	167
KOCACIK, FARUK: Charles et Barbara Jelavich, <i>The Establishment of the Balkan National States</i> (en Turc)	917
MACUN, İNCİ: İslam, Riazul, <i>A Calender of Documents on Indo - Persian Relations</i> , (en turc)	905
ORTAYLI, İLBER: Carter V. Findley, <i>Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire - The Sublime Porte</i>	145
———: Peter B. Golden, <i>Khazar Studies (An Historico - Philological Inquiry into the Origins of the Khazars)</i>	146
———: Karl Teply: <i>Türkische Sagen und Legenden um die Kaiserstadt Wien</i>	147
———: Livio Missir Reggio Mamachi di Lusignano, <i>L'Europe avant L'Europe.</i>	147
———: Zâkir Şükrî Efendi, (<i>Mecmua-i Tekaya</i>) <i>Die Istanbuler Derwisch Konvente und ihre Scheiche</i>	147
———: Klaus Schwarz, <i>Der Vordere in den Hochschulschriften Deutschlands. Österreichs und Schweiz</i>	148
ÖZKAYA, YÜCEL: Réponse à l'Article "Sur un Livre et Une Critique" (en turc)	883
SÜSLÜ, AZMİ: Robert Mantran: <i>Histoire de la Turquie</i> (en turc)	667
ŞAKIROĞLU, MAHMUT H.: Muzaffer Gökman, <i>La Bibliographie de l'Histoire d'Atatürk et de ses Réformes I</i>	149
———: Atilla Çetin, <i>Guide des Archives d'Etat de la Présidence du Conseil dans la première moitié de l'année 1981</i>	151
———: M. Balard. <i>Génes et l'Outre - Mer. II Actes de Kilia du Notaire Antonio de Ponzo 1360</i>	153
———: Semavi Eyice, <i>Architecture de la Dernière Epoque Byzantine, Monuments de l'Epoque Palaiologos à İstanbul</i> (en turc)	909
———: Philip Anton Dethier, <i>Der Bosphor und Constantinopel</i> (en turc)	911
———: Norah M. Titley, <i>Miniatures from Turkish Manuscripts</i> (en turc)	913
TANSEL, FEVZİYE ABDULLAH: Muhammed Ayaz İshakî, <i>sa Vie et ses Activités - Pour le Centenaire de sa Naissance</i>	155
———: Berthe Georges-Gaulis: <i>Le Nationalisme Turc pendant la Guerre de l'Indépendance</i> (en turc)	637
Livres et périodiques reçus à la Bibliothèque de la Société Turque d'Histoire dans la première moitié de l'année 1981	185
Livres et périodiques reçus à la Bibliothèque de la Société Turque d'Histoire durant la seconde moitié de l'année 1981	671
Livres et Périodiques reçus à la Bibliothèque de la Société d'Histoire Turque dans la seconde moitié de 1982	925
 Informations :	
Information:	233
Les écrits de condoléances reçus par la Société Turque d'Histoire par suite du décès du Prof (Ord). Enver Ziya Karal	437
Karal à travers la Presse	455
Reunion de l'Assemblée Générale de la Société d'Histoire Turque	958

BELLE TEN

Cilt : XLVI

Ekim 1982

Sayı : 184

16. YÜZYILDA İKİ GENÇ ALMAN'IN TÜRKLERLE İLGİLİ İZLENİMLERİ

WILFRIED BUCH

Çeviren: ZEKİ CEMİL ARDA

GİRİŞ

16. yüzyılın ikinci yarısından kalma, her ikisi de aynı ölçüde değerli, ama kendilerine özgü olarak birbirlerinin tam tersi olan Avrupa'da yazılmış Türkiye Seyahatnameleri elimizde bulunmaktadır. İlkın 1555/62 basılmış, sonra birçok yeni baskıları ve tercümeleri yapılmış, yüksek yetenekli, iyi eğitim görmüş, görmüş geçirmiş Hollanda'lı Ogier Ghiselin de Busbecq'in "Legationes Turcicae epistolae quatuor"¹ ve alçak gönüllü, kılı kırk yaran ve son derece dar kafalı Hans Dernschwam'in² "Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien"³ (1553/55).

Yaşar Önen bir konferansında bu iki zıt kişiyi isabetli olarak karakterize etmişti³.

Bazı zıtlıklara rağmen onların birbirleriyle müşterek olan yanları da bulunmaktaydı; bunlar 16. yüzyılın ikinci yarısından başka iki gezginle karşılaştırılacak olurlarsa daha açık olarak görülecektir: Ulrich Krafft ve Samuel Kiechel, iki genç Şvab, dünyaya açık, akılları ve fikirleri sağlıklı, diri ve uyanık kişiler. Ama her kişi de, ne asilzade diplomat Busbecq ne de aristokrat tüccar Dernschwam gibi, hümanist bir eğitim görmemiştir. Bu her iki Şvabla ilgili olarak esaslı bir ilköğrenim yaptıkları da kanıtlanamıyor.

Buna rağmen-ya da işte böyle olduğu için?- onların seyahatnameleri kendilerine özgü ve ayrı bir değer taşıyor: onlar kendi zamanları için insanı şaşırtan, önyargıya kapılmadan -ve açıkça bu serbestiden kaynaklanan-sürükleyici bir yaşantı edinme hevesi ve anlatma sevinci içinde bilgi veriyorlar. "Sokaktaki adam" bile onların karşısına hemen hemen sırf basit

insanlar olarak çıkmıyor. Trablus'taki Fransız Konsolos Muavininin bunlardan birisine güvenerek gizli şeylerden sözetmesini, İstanbul'daki Alman Sefirinin ötekine yemek masasında yer ayırtmasını ülkelerine varıp onları yeniden hatırladıklarında, onları hâlâ kendi yaşantılarının ve ömürlerinin ve yaptıkları seyahatların mutlu zirveleri olarak içlerinde duyuyorlar. Böylece bize de canlı, zaman zaman sürükleyici ve bunların yanısıra özellikle günlük hayattan ve halkın yaşamından kültürbilim bakımından son derece yararlı sahneler sergiliyorlar.

Bu şark seyahatnamelerini daha eski diğer birçok eserden hoş bir şekilde ayıran yani önyargıdan uzak serbesti - örneğin Busbecq'te olduğu gibi- yüksek öğrenim sonucu elde edilmiş bir humanistlikten değil, aksine sağlıklı bir sağduyudan, "saf bir ahlak anlayışından", iyi bir terbiye görmüş insanın çocuksu hevesinden doğmaktadır. İdeolojik katılıklar ve kendini beğenme, dinî akidelerden sapanları takip ve tazyik etme, ve Haçlı Seferi Histerisi gerçekten doğal oluşumlar değildi (ve şu anda da öyledir) aksine "kültür ürünleri", öğretim sonuçları ve hatta doğrudan doğruya okul sonuçlarıydı. (Bizim bu iki Şvab'ımızda, yüksek öğrenimlerinin olmayışının yanısıra eski çağlardaki (acaba sadece eski çağlardaki mı?) Hristiyan eğitiminden geçmiş pek çok Avrupalıların dünyanın geri kalan kısmına yönelik misyonerce ve yargıcimsı kibirleri de bulunmamaktadır.

Bu her ikisinin temelini okul değil, hayatın kendisi oluşturuyor. Krafft için istekleri bitmek bilmeyen bir meslek olan ve gerçekten karşılıklı uyuşma, aklını kullanma ve barışçı değiş-tokuşa yönelik ihracat çırağılığı kısmet olmuş⁴. Kiechel için ise tam aksine her türlü meslek cenderesinden uzak bir serbesti, dünya gezgini rolü yani tüccarda olduğu gibi insanın kendi çevresine yönelik uyması gereken, misafirperverlik ve uygun rüzgâr için teşekkür etmesini bilen bir rol.

Ayrıca: her iki gezgin, Şvabların ölçülerine göre henüz çocukluk çağında, yani otuz yaş sınırı altında kalan delikanlıdır. Bu da onlara girişimlerindeki etken oluyor, macera hevesine kendilerini kaptırıyor ve sırtlarını yere getirtmiyor, en berbat durumlarda bile gülebiliyorlar, herşeyden önce kendi hallerinde. Seyahatnamelerini kaleme aldıklarında her ikisi doğal olarak oldukça yaşlanmışlardı-Krafft aradan 40 yıl geçtikten sonra yazmağa başlamış! Ama her ikisini de kaleme alan Ben (Ich) yaşantılar edinmekte olan Ben'in gençliğini şaşırtıcı ölçüde korumakta veya yeniden yaratmaktadır. Buna rağmen de kendilerini aramakta ve aradan geçen süre içinde daha yaşlı hatta iyiden iyiye yaşlı olmaları ve böylece bazı şeyleri daha başka görmeleri ve o anda gençlik yıllarındayken yaptıklarını

daha başka yapmaları gerektiğini dile getirmek ve gerçekleri gizlememeye çalışmaktadırlar. Gene de her iki perspektifi karıştırmıyorlar, onları titizlikle ayrı ayrı koruyorlar: anlatılan içinde onlar gene eski günlerdeki delikanlılardır, araya sokuşturulmuş ara açıklamalarında ise onlar yazmakta oldukları zaman içindeki durumlarını bildirmekteler-ve sık sık bu zaman içinde eskiden “yapmış oldukları” hakkında özeleştiri yapmaktadırlar. Tabii bunu vicdan azabı duydukları, pişman oldukları, kendilerini suçlu hissettikleri için değil, aslında çocuğuyla gurur duyan bir babanın, oğlunun yaptığı yaramazlıkları bıyık altından gülümseyerek başını sallaması anlamına yapıyorlar. Böylece onların seyahatnameleri gençlik ile yaşlılık, mesafe bırakma ile doğrudan, doğruya, yaşantı ile gözlem arasındaki canlı gerilimle yüklüdür.

Onlardaki, şark seyahatnamelerini daha eski birçok diğer eserden kolayca ayırdettiren cesur ön yargı serbestisi,-örneğin Busbecq'te olduğu gibi,- eğitimle kazanılan bir hümanistlikten ileri gelmeyip, bilakis sağduyudan, basit ahlak töresinden ve sade bir insanın çocuksu hevesinden kaynaklanmaktadır.

Bu bakımdan, onların seyahatnameleri gençlikle yaşlılık, zamanla mekan, olaylarla gözlemler arasında yaşanan heyecanlarla doludur.

Onların seyahatnamelerinde Türklerle ilgili zengin izlemler bulunmaktadır, bunların bir kaçına değinilecektir. Oysa iki gezgin için Türkiye esas gezi hedefi değildir. Krafft sırf patronu Augsburg'lu bir tüccarın emriyle Kıbrıs'ta ve Trablus'ta ticari maksatla bulunmak istiyordu, Kiechel için ise Orta Doğu sadece daha önce kuzey ve doğu Avrupaya yapmış olduğu keyfi gezilerinin sonunda yaptığı bir kaçamaktı.

Bu yüzden her iki seyahatnameye Carl Göllner'in 16. yüzyılda Avrupadaki Türklerle İlgili Yazılar⁵ adındaki derlemesinde hiç değinilmemiştir. Buna karşılık Reinhold Röhricht⁶, herikisi de hacıdan tamamen başka ve seyahatleri de kutsal topraklara yapılan hac yolculuğundan tamamen ayrı amaçlı olmasına rağmen, onları Palestine giden alman hacıları arasında saymaktadır. Bunun da ötesinde herikisi ana ve babaları dolayısıyla Luther mezhebine mensup olduklarından katoliklerin hac seferlerine karşıydılar.

Ancak onlar, yani Krafft ve Kiechel, türk imajına, kendi zamanlarındaki birçok diğer türklerle ilgili yazılarınkinden daha önemli olan katkıları bakımından bugüne kadar önemsenmemişlerdir⁷.

İşte özellikle Türklerle ilgili olanlar, bu her iki gezginin esas gayesi değil yan uğraşları olduğu için, onların yaşantıları ve bu yaşantıların sergilenişi çok daha tarafsız ve “dinsiz ezeli düşmanı” görmeğe önceden “bilgi sahibi” olarak giden ve yazarken de Türkiye hakkındaki tasvirlerinin tamamen olumlu olmamasına ve onları “dinden dönmeler” diyecek kadar zan altında tutabilmeye özen gösteren bir çok Türkiye-Seyyahlarının yazılarından çok daha objektiftir⁸.

Ayrıca Türklerle ilgili olan şeyler onların karşısına Türkiye’de çıkmamaktadır. Her ikisi de Anadolu’yu bilmiyor. Krafft Türklerle sadece Kıbrıs’ta ve Trablus’ta karşılaşiyor, Kiechel ise gerçi Filistin’i, Mısır’ı ve sonunda İstanbul’u ziyaret ediyor ama bu o zamanlarda bir Türk şehriden çok dünya şehriydi.-Sık sık her ikisi de “Türkleri, Arapları ve Zencileri” aynı potaya koyuyorlar veya Türkleri ve Müslümanları aynı düzeyde tutuyorlar (“birisini Türk yapmak” veya kısaca onu “türkleştirmek” burada müslüman yapmak anlamındır).

Ama tekrar tekrar “Türlere özgü olan” katkısız, açık-seçik şimşek gibi çakıyor-ve Anadolu’nun dışındaki bu Türklerle özgü hayatın en büyük ölçüde “hakiki Türklerle özgü” olduğu diğer benzeri çevredikelerle karşılaştırıldığında açıkça göze çarpıyor ve bu orijinallik daha açık, daha bilinçli, bazan da daha titizlikle kendisini ortaya koyuyor.

Hemen hemen bütün sahnelerde özellikle iki fazilet eski Türklerle özgü karakter olarak parlıyor: disiplin ve hoşgörü.

Bizim Şvabenli heriki seyyahın içerik bakımından o kadar çok ortak özellikleri olmasına rağmen, birbirleri arasında gösterişte elbette kesin ayrıcalıklar vardı. Dünya gezgini Kiechel burnunu herşeye sokmakta ve casus gibi kolayca kuşkuları üzerinde toplamakta, maceralı gezip dolaşmakta ama bütünüyle Ön Asya’da engelle karşılaşmamakta, başını koltuğuna alarak piramitlere tırmanmakta, deniz yolculuğu sırasında korkuya kapılan ve hırçınlaşan müslümanlar tarafından denize atılmağa ramak kalmakta, başdöndürücü olduğu kadar tehlikelerle de dolu İstanbul’da koşuşturmakta ve bunlara rağmen “dakikası dakikasına” ülkesine dönüş yolculuğuna başlamaktadır.

Patronunun emirlerini içtenlikle yerine getiren sapına kadar dürüst tüccar çırağı ise en ufak bir özel kaçamak yapmamaya özen göstermekte, bir yıla yakın bir süre Trablus’ta bulunduktan sonra tamamen suçsuz ve hiçbirşeyden habersiz olarak hapse atılmakta ve oradan ancak üç yıl sonra hürriyetine kavuşmaktadır.-Augsburg’taki patronu ise beklenmedik bir anda tamamen iflas etmiştir ve Trablus’taki zengin ve nüfuzlu alacaklıları

Krafft'ı ve diğer iki firma yetkilisini “rehine” olarak tutmuşlardır. Böylece Krafft her şeyi “içeriden” görüyor, çok değil ama az olanı da pek çok kez ve ayrıntılarıyla görüyor: görmeyi öğreniyor. Sayısız en küçük ayrıntının aradan 40 yıl geçmesine rağmen onun gözleri önünde bütün canlılığı ile kalmış olması şaşırtıcıdır. Ayrıca hapisane hücresinin iç mekânındaki sınırlama doğal olarak onun ruhundaki iç mekânda da izler bırakıyor. Çok az yaşamış olduğu şeyler hakkında uzun uzun kafa yormak ve onları iyiden iyiye işleyebilmek için çok zamanı oluyor. Ne mutlu ki öylesine sağlıklı, dengeli ve neşeli ruh haline sahipti ve böylece kendisini toparlamayı öğrendi!-boş kuruntulara kendisini kaptırıp melankolinin zehrini içmedi. Hapise birlikte atılan Alman arkadaşı bir kaç ay sonra öldü. Buna karşılık Ulrich Krafft-adı üstünde * -hemen teselli veren ve yardım elini uzatan dostlar edinir, bir uğraş öğrenir ve bu “ev uğraşı” ile ekmeğini kazanır, sonunda bütün şehir onun kaderine ortak olur ve yukarıda saray zindanındaki bilmedikleri bu Alman'a hürriyet verilmesi ve mutlu olarak ülkesine dönme dileğinde bulunurlar.

Uzun yollar katetmiş ve öylesine çok şeyler görmüş olan dünya gezgini Kiechel ise gözlem yapmanın keskinliği ve kafa yormanın etkinliği bakımlarından Krafft'ın çok çok gerisinde kalır. Onun gözlemleri o kadar net değildir, yaşantuları daha yüzeyde kalmaktadır, her şeyi tunmadan kabul eder-bir bakıma bu onun yolculuğunun özelliğine bağlı kalmıştır ve öte yandan bu yolculuğu mümkün kılan başlıca nedendir: uçmak isteyen hafif olması gerekir. İşte bu hafiflik ona sadece “uçmayı” sağlamış, okuyucuva da bu gün bile hoşça gidecek bir şeyler bildirmektedir: rönesansı andıran kayıtsızlık ve özgüven, dans edercesine hafiflik ve zarafet içinde bu genç Şvab bizim gezegenimizdeki önemli bir bölümü ziyaret etmiştir. Oysa Kutsal yeri cennet ve her dinsizi şeytan olarak gören, yaşamayı ellerinde sıkı sıkıya tuttıkları ideolojik kalıplara uydurmaya çalışmak zorunda kalan pek çok hacının davranışları bunun karşısında ne kadar sıkıcı ve sinirlendiricidir. Aslında ve özellikle kendilerine ait olanla ortaya çıkan göz zevki ve dünyada yaşamının sevinciyle sürekli olarak kavga halinde olan-dış ülkeler, gurbet ne kadar güzel olursa, onların vicdanları da o derece kötü olmaktadır. Oysa bizim göçmen kuşumuz Kiechel hiç pişmanlık duymadan gezisinin tadını çıkarıyor. Kuş gibi süzülüyor.

*ULRICH KRAFFT*⁹

1550 yılında Ulm'da tanınmış, fakat mal mülk sahibi olmayan, ilk yıllarda Luther'in safına katılmış kibar bir ailenin oğlu olarak dünyaya

* Krafft = Kuvvet, güç

gelmiş, sadece “almanca yazma, okuma ve hesap yapma” eğitimi görmüş, yani yüksek lâtîn okuluna gitmemiş, ama bunun yerine 12 yaşına gelince esaslı bir ticaret öğrenimine başlamış, bunu Fransa’da Lyon’da dindar protestan bir Bey’in yanında sürdürmüş, orada çok iyi fransızca öğrenmiş, bu da sonradan onun çok işine yaramıştır.

Yedi gemiyle canlı bir doğu ticareti (Marsilya-Trablus-İstanbul arasında) yapan Augsburg’lu tüccar Melchior Manlich’in hizmetine girerek, 1573 yılı Eylül ayında Marsilya üzerinden bilim adamı, hekim ve botanikçi Leonhard Rauchwolff¹⁰ ile birlikte önce Kıbrıs’a seyahat eder. Orada Ludwig Lutz da Manlich’in yanında görev alır ve onlarla arkadaş olur.

Hep birlikte 25.9.1573 günü Trablus’a gelirler. Orada ve Halep’te Krafft ve Lutz patronları için çalışırken, patronları beklenmedik bir şekilde iflas eder; bunun üzerine her ikisi oradaki alacaklıların girişimleriyle 24 Ağustos 1574 günü Türk makamlarınca canlı rehinelere tutuklanırlar. Lutz 1575 yılı başlarında ölür. Dostlarının özellikle Trablus’taki Fransız Konsolos Muavininin ve Dr. Rauchwolff’un para gücüyle veya hileye başvurarak onu kurtarma girişimleri boşa çıkar, ancak sonunda 24 Ağustos 1577 de çok büyük bir meblağ karşılığı serbest bırakılır. Derhal Marsilya’ya döner ve oradan da hemen Ulm’e geçer.

Daha sonra Ulm’dan pek uzakta olmayan Geislingen’de belediye başkanı seçilir. Yaşlanınca Türkiye seyahatini üç oğlu için yazmaya karar verir: “Sizin hatırina ve başka hiç kimse için”. Çok geniş kapsamlı eser 24 Ağustos 1616 da bitirilir, “66,5 yıllık kaybolan bir zamanın ürünü”.

1621 yılında ölür.

1861 de K.D. Hassler “Hans Ulrich Krafft’in Seyahatları ve Esareti”ni Stuttgart’taki Bibliothek des Literarischen Vereins (BLV 61) de yayımlar. Marianne Beyer-Fröhlich “Deutsche Selbstzeugnisse”, Bd. 5 (Deutsche Literatur in Entwicklungsreihen) Leipzig 1932. S 220-251, adlı eserinde bu baskıdan birkaç bölüm almıştır. Bu çeviri yukardaki orijinalinden yapılmıştır. Adolf Cohn’un yeni almancaya çevirerek seçmeler halinde yayınladığı (Ein deutscher Kaufmann des 16. Jahrhunderts, Hans Ulrich Kraffts Denkwürdigkeiten, Göttingen 1862) adlı eseriyle Klaus Schubring’in (H.U. Krafft, ein schwäbischer Kaufmann in türkischer Gefangenschaft. Schwäbische Lebensläufe 4, Heidenheim 1970) adlı eserlerinden karşılaştırma yapılmak suretiyle yararlanılmıştır.

16. yüzyılda koyu bir Şvab lehçesiyle kaleme alınan bu metin, önce bu günkü almancaya¹¹ (Wilfried Buch), sonra da türkçeye (Zeki Cemil Arda)

tarafından çevrilmiş ve orijinalindeki üslûba mümkün olduğu kadar sadık kalmaya çalışılmıştır. Çoğu son derece uzun ve sık sık dilbilgisi yanlışlıklarıyla dolu cümle yapısı hiç kuşkusuz elden geldiği kadar çözümlenebilmiş ve düzeltilmiştir. Buna karşılık türkçe çevirisinde de eski günlere özgü çekicilik “dedelerimizin türkçesi” ile verilmeğe çalışılmıştır.

Orijinal metindeki göze batan yabancı kelimeler (Krafft'ta bunlar özellikle fransızca kaynaktadır) türkçe çeviride aynen bırakılmıştır. Çünkü bunların büyük bir kısmı Arap ve Türk çevrelerince de aynen kullanılmış ve Türk dilinde kısmen bugün de yaşamaktadır.

Krafft tarafından kullanılan (çoğu yanlış ve tutmayan) Türkçe kelimeler de onun yazdığı gibi alınmış ve bu durum gösterilmeğe çalışılmıştır. Bunları eğik harflerle yazdık. Sayfa numaralanması Hassler'in yukarıdaki baskısına göre yapılmıştır. Gerekli ilaveler ve kısa açıklamalar metinde parantez içinde verilmiştir. Bir kaç uzun açıklama dipnotu olarak geçmektedir.

Kıbrıs'ta Türklerle İlgili İlk İzlenimler

Marsilya'dan Trablus'a seyahat sırasında 23 yaşındaki tüccar çırağı Krafft Eylül 1573 de Kıbrıs'a gelir. Kıbrıs kısa bir süre önce (1571) Venedik'lilerden alınıp Türklerin hakimiyetine geçmiştir.

Gemi sığ su yüzünden kıynın karşısında demir atar “bizim en küçük fregatımız gemiden denize indirildi ve onun içinde ben, yüzbaşı (kaptanın veya gemi patronunun süvarisi), doktor Leonharrt Rauchwolff Bey, ayrıca 4 marinari (denizci) karaya çıkarıldık. Suline'de kıyıya ulaştığımızda, bizi orada oturmakta olan, fransızca, türkçe ve tabii yunanca dillerini iyi bilen bir hıristiyan karşıladı; kendisini iyi tanıdığı yüzbaşımızı muhabbetle selamladı. Hemen bunun arkasından kendilerine özgü silahlanmış üç atlı Türk bir yaya (seyis) ile birlikte yanımızda belirdiler, onlar (da) bizi aynı şekilde içtenlikle selamladılar ve hoşgeldiniz dediler. Bizim hemen kendi yüzbaşılarını selamlamamızı ve bunun için onun karargâhına gitmemiz gerektiğini beyan ettiler-onların kesin itaatlerine uyararak bunu rededemedik. Oraya hemen hemen bir saat yürünemiz gerekiyordu. Sonra bir tepeye geldik, buradan deniz ve açıkları görülebiliyordu; ve bir çok küçük ordu çadırı arasından geçerek- 30 kadar vardı- en yüksek, oldukça büyük ve güzel dekore edilmiş yüzbaşının çadırına yaklaştık ve bu komutanı yere serilmiş güzel ve Türk malı bir halının üzerine oturmuş bir halde gördük, arkasında ve yanlarında üç güzel, yuvarlak, içi doldurulmuş, altın, gümüş sırma ve çok renkli ipekle süslü yastıklar vardı, bunlara o uzanıyor veya yaslanıyordu. Uzun boylu bir kimse değildi, aksine şişman ve yağlıydı, güzel kırmızı ceket

veya leylak rengi bir kumaştan kaban giymişti, (başında) büyük beyaz bir sarık vardı. Elinde eğri bir demir vardı, bunun dış tarafı altınla güzel bir şekilde kaplanmıştı, iç tarafı ise siyah, pürüzlü, rendeye benzeyen, sedef kakmalıydı, yaklaşık bir arşın (60 cm kadar) uzunlukta idi.-buna rağmen bu demir sadece bir parmak enindeydi. Bununla Beyzadeler yazın elbiselerinin arasından tenlerini kaşırlar, vücutlarındaki ve bilhassa sırtlarındaki pire ısırıklarını bununla önlemeye çalışırlardı. Onun sağ tarafında yaklaşık bir adım uzaklıkta iki Türk Beyi daha oturuyordu, birisi kahverengi devetüyü kumaş, diğeri kırmızı, düz atlastan elbiseler içindeydi. Yüzbaşının arkasında ve filinta, kılıç ve küçük kalkanla donanmış muhafızların önünde, sol tarafta iri kıyım, ciddi yüzlü bir erkek ayakta duruyordu, sağ elinde demirden bir topuz vardı, topuzun üstü düz değil sivri çiviliydi. Sırtında kırmızı bir paltosunu ve başında kırmızı garip bir örtü vardı, örtüye büyük bezler tutturulmuştu. Onun tiranlara özgü görünüşünü paltosunun üzerine giydiği güzel, büyük ve dizlere kadar inen bir posteki tamamlıyordu. Böyle arkadaşlara Türkler tarafından dölli (deli) deniliyor, onlar komutanların gerçekten gözlerini budaktan esirgemeyen fedaileridir.

Az sonra iki Türk daha geldi, onlar sağ ellerini göğüsleri üzerine koydular ve komutanın karşısında başlarını önlerine eğdiler, ayakkabılarını ellerini sürmeden çabucak çıkardılar, halı üzerinde ilerliyerek sözü edilen iki bey'in arasına oturdular.

Komutanın karşısında kısa bir süre bekledikten sonra o, üçümüze yani Dr. Rauchwolff'a, bana ve bizim yüzbaşıya bizim de oturabilmemiz için iskemle getirmelerini emretti. Ama yüzbaşı, yani Türklerin âdetlerini kısmen bilen patronumuz ayakkabılarını çıkartmayı da biliyordu ve komutanın karşısına bir halının köşesine oturdu.

Ama Dr. Rauchwolff ve ben içeriye getirilen koltuğa, halının önüne ayakkabılarımızı çıkarmadan oturduk. Sonra komutan yukarıda belirtilen iki tercümandan, italyanca bilen aracılığıyla bizden bilgi edindi ve nereden geldiğimiz ve ne kadar zamandan beri Marsilya'dan itibaren yolda olduğumuzu, yolda nelerle karşılaştığımızı, gemimizde ne gibi eşyaların bulunduğunu ve bunları Kıbrıs'ta satmak niyetinde olup olmadığımızı sordurdu.

Bunlara patronumuz gerekli cevapları verdi, komutan bunlardan memnun kaldı. Daha sonra yeni haberlerle ilgili sorular yöneltmeye başladı: İspanyol armadası ¹² şu anda denizde neredeydi, gücü nasıldı ve İspanya Kralının (II. Philipp) diğer hükümdarlarla birlik olup olmadığı; Fransa Kralının düşmanlarıyla barışıp barışmadığını ve Roşella şehrinin savunma

gücü ne derecedeydi; orasını Fransa Kırâhının zor kullanarak alıp almadığını veya şehrin kendiliğinden teslim olup olmadığını-ve daha bir çok şeyler¹³.

Bu yaklaşık yarım saat sürdü.

Aklımıza birbirimizle konuşma ve cevap verme şeklinde başka hiç birşey gelmediğinde, komutan bizi sonunda çok dostca uğurladı. Üçümüz yeniden başlarımıza bir şeyler giymiş bir halde ayağa kalktık, onlarda âdet olduğu üzere başımızı öne eğip, sağ elimizi göksümüzün üstüne koyduk ve bir kaç adım geri geri gittik. Sonra dönüp yolumuza koyulduk.

Komutanla birlikte konuşurken, önümüzdeki bir çadırda ibadet eden üç Türk gördük: yere kapanıyor ve yeri bir kaç kez öpüyorlardı, sonunda elleriyle alnından başlayıp sakallarının ucuna kadar yüzlerini sıvazlıyorlardı. Daha sonra hep birlikte, yere oturarak akşam yemeği yediler.”

Türk Yönetimi Altında Kıbrıs'ın Yeniden Kurulması

Krafft Magosa'da vaktiyle zengin olan bir Venedik'li ile tanışır, adı Bernardino Martinengo, onun lüks evini ve malını mülkünü Türkler ellerinden almışlardır ve o, bu Alman'a adanın yeni sahiplerinin güvenlik ve yeniden imar ile ilgilenmekte olduklarını itiraf etmek zorunda kalmıştır:

“Kıbrıs'ta (1573 yılında) 40 000 hıristiyanın yaşadığı söylenmesine rağmen, adanın sadece 7000 kişi bile olmayan -hiç kuşkusuz tepeden turnağa silahlı- Türkler tarafından işgal edilmiş olduğu söylenir. Nedeni, hıristiyanların tamamen silahsız olmaları gerektiği ve bunun çok sıkı kontrol edildiği, bundan dolayı (Türklerin) tehlikeden ve herhangi bir isyandan korkuları yoktur. O zamanlar her şey rahat ve sükûn içindeydi. Martinengo bana aşağıdakileri de anlattı:

Babası Mehmed'den sonra yönetimi ele alan Türk İmparatoru Selim adanın ve Kıbrıs kiralığının tamamen kendi eline geçtiğini öğrendikten sonra, kendisinin bütün ilerigelenlerine, komutanlarına ve memurlarına adada oturmakta olan hıristiyanların orada kalmalarına, memleketin yeniden yararlı bir şekilde imar edilmesi ve ürün vermesi için onların kanuna aykırı olarak en ufak bir şekilde bile taciz edilmemelerini yoksa kendilerinin ağır cezalara ve hatta ölüm cezasına çarptırılacağını ısrarla emretmiş; ve (Selim) onlara (Kıbrıs'lı hıristiyanlara) Yunanistan'daki diğer hıristiyanlara göre özel imtiyazlar ve serbestiler (vergi muafiyetleri) tanımış, bu durum daha önceleri Osmanlı İmparatorluğunda hiç olmamış.

Fakat bütün bunlar yabancı ülkelerdeki hıristiyanları ve Türkleri orada da yerleştirmek ve böylece bu adanın da doldurulmasını temin etmek

için cazip hale getirme gayesini taşıyordu. Ama benim zamanımda henüz pek az kişi oraya gitmek için hazır bulunmaktaydı. Bunda en çok suçlu olan, tiranca davranışlarıyla büyük öfke uyandıran ilk paşaydı. Paşa, işkence yaptırarak savaş sırasında saklanmış olan gümüş takımların, ufak tefek şeylerin veya altın ve sair malların gömülüp saklandığı yerleri söylettiriyordu. Ne kadar çok şey bulunursa yapılan baskı da o kadar artıyordu.”

*İmparatorun Elçisi. Kıbrıs'taki İlk Paşanın*¹⁴ Akıbeti

Bu kıssanın sonlarına doğru adını açıkladığı çok önemli bir kaynaktan Krafft bu paşa hakkında daha ayrıntılı bilgi ediniyor:

“Haraca kesmelerle ve zorla gaspetmekle- özellikle birisi paşanın hoşuna gidecek değerli bir şeye sahipse -ve de daha başka eziyetlerle işi öylesine kötü bir düzeye vardırmıştı ki Kıbrıs'tan Bâb-ı Âli'ye ve Türk İmparatoruna şikâyet gönderildi; ve bu paşa daha bir yıldan az bir süredir orada idareci olarak bulunduğu için Sultan ona sadece uyarıda bulundu. Ama o buna pek aldırmış etmedi; çünkü İmparatorun uzak topraklarda bir paşaya iki yıldan fazla, hatta üç yıl yönetimde bulundurduğunu bildiği için, o, sadece fırsat ele geçmişken kendisini nasıl zenginleştirebileceğini ve varlık elde edebileceğini sonra bu memuriyetten ayrılınca kendisine daha büyük bir görev “ihсан edilebilmesini” temin etmekle ilgileniyordu. Fakat bu onun için kötü oldu.

Çünkü ikinci kez Bâb-ı Âli'ye Türk İmparatoruna şikâyet gelince, İmparator bir çavuşu görevlendirdi -bunlar kibar savaşçılardır, onlardan paşa, bey ve diğer komutanlar yapılır- ona bir parmak boyundan biraz uzunca ve hemen hemen bir parmak kalınlığında rule edilmiş ve paşaya hitaben yazılmış bir mektubu verdikten sonra onu bir Duliban veya Türklere özgü (Elçilere ait) elbise kolunun yerine (Bausch) koydurdu ve elçiyi tek başına İstanbul'dan yola çıkardı.

Çavuşun yolculuğu anında Paşa, Bey ve diğer hükümet erkanı gibi özellikle çok güzide ileri gelenler gözlerini büyük bir korkuyla ona çeviriyorlardı, çünkü her biri bu ağır emrin kendisi için geçerli olabileceğinden korkuyordu. Bundan dolayı çavuşa, nereye gelirse, orada çok saygı gösteriliyordu, hiç bir şeye para vermesi gerekmiyordu, aksine her yerde beleşten geçiniyordu ve onun seyahatini sürdürmesi için gereken şeyler kendisine sadece iyi niyetle değil, daha o istemeden gönül rızasıyla veriliyordu-dinlenmiş bir at, refakatçılar, yolluk yiyecek içecek vs. hiç bir şey eksik değildi; sadece ondan uzak kalmak -(yani emirden) -istendiğinden herkes endişe içinde onun her isteğini yerine getiriyordu.

Bunu bir tarafa bırakalım, ondan mevki itibariyle ne yüksek olan ne de alçak olan birisi çavuşa neden elbiselerini çıkardığını soramazdı -(eğer gene de soracak olursa)- öyle bir cevap alırdı ki soranın dizlerinin bağı çözülmüdü.

Fakat bana inandırıcı bir şekilde verilen rapora göre, Bâb-ı Âli'nin böyle bir elçisi yolculuğu sırasında kendisi ve atı için yolculuğunun tamamlaması için gerekli olan şeyden başka bir şey istemez. Çünkü o emri yerine getirdikten sonra, geri dönmezden az önce, onun yolculuğu sırasında davranışının nasıl olduğu sorulup öğrenilirdi.

Böyle bir ulak en yüksek komutandan, paşadan veya beyden daha yüksek tutulmasına rağmen, o, verilen görevi, yetkisini en ufak şekilde dahi kötüye kullanmaksızın, öylesine tizlikle ve alçak gönüllülükle yaparmış ki insanı hayretler içinde bırakmış. Yüksek veya alçak mevkide bir kimse inat, kibir veya direniş içinde onun seyahatine engel olmak isteyecek olursa, yeterince haklı neden varsa onun kılıcını kendi yeniçerilik geleneğine kullanmaya tam yetkisi varmış ve hiç kimse kendisini savunmak için dahi olsa ona karşı gelemezmiş.

Yukarıda sözü edilen çavuş İstanbul'dan Anadolu, "Graetia"¹⁵ ve diğer sınır komşusu ülkelerden geçip Suriye'ye doğru uzun bir yolu at sırtında katetmek zorunda olmasına rağmen, belirtilen nedenlerden ve motiflerden dolayı kolayca ilerler ve bir buçuk günlük yolculuktan sonra Suriye'deki Trablus yakınlarına ulaşır, benim bu şehirdeki kibar mükellefimin anlattığına göre, çavuşun yolunun Trablus yönüne gittiğini öğrenince Trablus Bey'i bundan çok korkmuş ve gözyaşları dökmüş. Çünkü bu beyin bir erkek kardeşi varmış, o da bir beymiş ve Trablus'tan üçbuçuk günlük uzaktaki Amand'da (Hamah) yöneticiymiş, fakat bir kaç yıl önce işlediği suçlardan dolayı yakılarak öldürülme cezasına çarptırılmış. İşte Trablus Bey'i kardeşinin cezasının kendisine de verileceğini sanmış. Çavuş daha gelmeden bütün saray işlerini düzene sokmuş ve bey yanında diğer ileri gelen kişilerle makamında otururken, adı geçen çavuş kendisini dostça selamlayıp, ondan bir gemi yaptırmasını, denize açılması gerektiğini söyleyince, Bey sadece son derece sevinmekle kalmayıp Carmussali¹⁶ dedikleri Türklere özgü gemilerden birini sekiz saat içerisinde yaptırıp barut ve kurşun, yiyecek içecek ve gemiyle seyahat için gereken herşeyle donattırmış, aslında bu iş için bir kaç gün gerekir.

Bunun üzerine çavuş veda edip gemiye binmiş ve ne Bey ne başkası, ne de kaptan onun nereye gitme niyetinde olduğunu öğrenememiş ta ki hepsi açık denizde ilerleyip sonunda ertesi gün Kıbrıs'a Magosa limanına gelinceye kadar. Orada çavuş Ermin'e (Emir?!) -Türk İmparatoru adına

gümrük alan ve limana açılan kapı yanında oturan kişiye- büyük gemilerin güvertesinde bulundukları küçük bir sandalla bir ulak göndermiş ve onun çavuşa sahilde bir at hazır bulundurmasını, çavuşun Magosa şehrine atla gideceğini bildirmiş. Çavuş sahilde bir değil iki adet kuşamlı atın bulunduğunu görünce, geri dönen sandalla karaya çıkmış, paşanın Magosa'da bulunduğunu öğrenince ata binmiş ve şehire, köşke doğru atını sürmüş, köşkün önünde attan inmiş ve doğru paşanın odasına gitmiş ve onu son derece ihtişamlı makamında bir çok ilerigelen kişiyle otururken bulmuş. Çavuş oradakileri "Sallamanlico" (Selamünaleyküm!) diyerek muhabbetle selamlaması üzerine, paşa yanındakilerle birlikte ayağa kalkmış, çavuşun karşısında eğilmiş ve şu sözlerle teşekkür etmişler: "Allicam Salam, il hamder alla Bel Arabi!" Daha sonra çavuş onların tekrar oturmalarını eliyle anlatmış. Sonra çavuş karanlık bakışlarla etrafa bakmaya başlayıp, asık bir yüzle sadece "giure, giure!" demiş, yani "haydi toplanın, çıkıp gidin". O zaman ileri gelenlerin her biri kapıdan ilk çıkan olmaya çalışmış, hiçbirisi arkaya kalmak istemiyormuş.

Paşa da ayağa kalkınca çavuş onun makamına yeniden oturmasını söylemiş. Oturunca, çavuş Türk İmparatoru tarafından düzenlenmiş mektubu başındaki turbandan çıkarmış ve onu ulu imparatorumuzun kendisine selam söylediği mesajı ile paşaya vermiş. Paşa mektubu saygı dolu bir şekilde eğilerek almış, açmış ve okumuş: O, yapılan uyarıya rağmen sevgili teb'asını geçerli kanunlardaki haklarına karşılık sert bir şekilde baskı altına aldığı ve onlardan haklarını kanuna aykırı bir şekilde ellerinden aldığı için, onun İmparatora ulak vasıtasıyla kellesini göndermesi gerekir. Bunun üzerine tahmin edileceği gibi paşa çok korkmuş ve ağzından şu sözler dökülmüş: "Bismille", yani "tamamen aynı fikirdeyim". Bunun üzerine çavuş şu cevabı vermiş: yapmak istediği şeyi hemen yerine getirsin, çünkü kendisi bunu daha başka zamana erteleyemezmiş. Bunun üzerine, bana anlatıldığı gibi, paşanın emri ile cariyelerinden dördü yanına gelmiş ve paşa onlardan herbirisine son hatıra olarak yanında bulunan mücevherlerden vermiş, sonra sarılmış ve hepsine veda etmiş; nemli gözlerle son derece sakin bir şekilde kadınlar odalarına çekilmişler.

Çavuş paşayı ibadetini yapması için uyarmış, bu uzun sürmemiş ve kendisinden geçerek bir çok kez secde ettikten sonra ibadet bitmiş ve bilindiği üzere yere çöküp oturmuş. Bunun üzerine çavuş içinde kuvvetli bir zehir bulunan küçük bir şişe çıkarmış ve ona bu küçük şişedekini içmeyi mi, yoksa kellesinin kılıçla vurulmasını mı tercih ettiğini sormuş. O zaman paşanın bedeninin zayıflığından söz ederek küçük şişedekini içmek istemiş.

İçer içmez vücudu gözle fark edilir derecede şişmiş; ölüm sırasında çavuş, fazla eziyet çekmesin diye, ayaklarıyla şişmekte olan vücuda kuvvetli tekmeler atmış.

Çavuş sonunda camı çıkmış paşanın hiç bir yaşam izi göstermediğini görünce, cesedi makamda bırakıp, odadan çıkarak az önce indiği atına binerek şehir içindeki defterdara gitmiş, defterdar maliye başkanıdır, o da çok heyecanlanmış. Çavuş onun karşısına çıkıp kendisini selamladığında bir yazılı emir daha çıkarmış, emirde Türk İmparatoru adına defterdara şu buyruluyormuş: çavuş kendisine verilen görevi yerine getirdikten sonra defterdarın paşanın yerine oturması ve kendi esas memuriyetinin yanısıra bu yerde, bir başkası buraya getirilinceye kadar yönetimi devralması. O zaman defterdar gecikmeden ihtişamla giyinip kuşanır, çavuşla birlikte köşke gider ve cesedin bulunduğu makam odasına çıkar.

Orada çavuş defterdarı bir zamanlar paşanın oturmuş olduğu yere oturur ve şöyle söyler; defterdar ve herkes emirlere tamamen uymak ve orada bulunan ölmüş vücuttan ibret almak zorundadır, çünkü Allah ve Türk İmparatoru haksızlığı cezasız bırakmaz.

Sonra kılıcıyla cesedin kellesini ayırır, temizlettirir ve itinayla bir keten kumaşa sardırır ve atkılından yapılmış bir danister veya carnier¹⁷ içine koydurur ve yanına alarak İstanbul'un yolunu tutar.

Paşanın, daha sonra ölmek zorunda kaldığı odada, duvarlarda çok sayıda altın ve gümüşle süslü, güzel kılıçlar ve diğer silahlar takılı olmasına ve hizmetkârların dışarıda kapının önünde bulunmasına, bunların paşayı yalnız gelen çavuşa karşı korumaları, bazılarına göre mümkün olabilmesine rağmen, ne paşa ne de adamları ne kadar yürekli olurlarsa olsunlar bunları kullanamazlarmış. Çünkü daha çavuş limandan şehire ve şehir içinde atını sürerken, çokları onun önemli bir emri yerine getirmek zorunda olduğunu farketmişler, bundan dolayı çavuşu çokları sadece gelişinde olduğu gibi görevinin bitişinden sonra da derin bir saygı içinde eğilerek "hoşgeldiniz" demişlerdi. O, defterdara yukarıda anlatıldığı gibi giderken ve paşanın köşkte geri kalan cariyeleri feryad edip efendileri için gözyaşı dökerken, Rum halkı at üstündeki çavuşa doğru onun eteğini, atının özengisini veya elle tutabildikleri her şeyi öpmek için koşuyordu. Allah'a şükrediyorlar ve ondan Ulu İmparatora dillere destan yönetimi, fakiri koruyup haini ortadan kaldırması için daha uzun ömür vermesini dilediklerini¹⁸ çavuşun iletmesi için rica ediyorlardı.

Basit halk at üstünde veya yaya olarak ne zaman ve nerede çavuşu görseler böyle davranırlardı, adadan ayrılıncaya kadar. Onun yüzüne

bakılınca şunlar okunabilirdi: bir kimsenin sözle veya icraatla paşaya haksızlık edilmiş olduğunu söylemesine, onu savunmasına veya kurtarmak istemesine izin verilmezdi, böyle bir kimsenin hatta paşanın bile dehşetli bir ölümle (linç edilerek) cezalandırılması gerekir, tıpkı halkın bu tiran hakkındaki acı sonu hazırlayabilmesi gibi.

Paşanın geride bıraktığı malına mülküne Türk İmparatorunun ikinci bir emrine kadar hiç kimse elini süremez, onları yerinden oynatamazdı. Sonunda bunların bir kısmı geride kalan karılarına ve akrabalarına farklı olarak bölüştürülür, arta kalanı ise İstanbul'a Türk İmparatoruna yollanırdı. Hayattaki çocukları diğer paşalar tarafından Türk İmparatoruna hizmet edebilmeleri için yetiştirilirdi, hem de eğer dürüst bir şekilde yönetim yapmazlarsa tıpkı bu örnekte olduğu gibi kendilerinin başına da aynı olay gelebilir şeklinde uyarıda bulunulurdu.

Sonunda çavuşun İstanbul'a gelir gelmez derhal Ulu İmparatoruna hemen, emrini yerine getirdiğini bildirmesi gerekmez, aksine her şeyden önce vücudu ortadan kaldırılmış paşayı iyi tanıyan ve onun beraberinde getirdiği kellesinin gerçekten hüküm giymiş paşadan başkasına ait olmadığını kesinlikle bildirebilecek yedi sekiz kişi bulmaya çalışması gerekirdi. Bu gerçekleştiği takdirde çavuş Bâb-ı Âli'deki görevine (önceden olduğu gibi) "kıdemli çavuş" olarak devam ederdi.

Fransızların Trablus'taki Konsolosu sayın Johann Rennier (Regnier), Türk İmparatorunun ve Fransa Kralı VIII. Karl'ın güven mektubunu daima üzerinde bulundururdu-ben onu gördüm-ve kendi Kral Hazretlerinin itibarı ve Fransa'nın çıkarları hatırına hergün kırmızı veya menekşe kahverengisi kadife elbisesiyle arz-ı endam etmek zorundaydı -beni de himayesi altına alacak kadar kibar bir kimseydi- işte bana 1574 yılı Oruç gecesi (Fastnacht) yukarıdaki olayı ayrıntılarıyla anlattı. Başkaları da bana bundan parça parça sözetmişlerdi. Ama bu Konsolosunki kadar ayrıntılı değildi, kendisi bütün bir yıl boyunca Türklerle ilgili birçok gizli olaylar öğrenmişti, bunları özel bir şahsa güçlkle anlatıyordu, ancak Fransa'daki Kralına bildirmesi gereken ve uygun bir gemiyle oraya götürülmesini istediği şeyi söylemedi. Yukarıda anlatılan olay MS. 1573 yılı ilkbaharında veya yaz mevsimi başlarında Kıbrıs'ta olmuş olmalıdır. Ve vücudu ortadan kaldırılan veya idam edilen paşa bir buçuk yıldan daha az bir süre yönetimde bulunmuştu. Daha sonra onun yerine, Türk İmparatorunun cariyelerine sadık hizmetlerinden dolayı paşa olmuş ve yönetici olarak Kıbrıs'a gönderilen bir haremağası geçti. Onun orada ne kadar süreyle kaldığını kesin olarak öğrenemedim, çünkü -daha sonra okunacağı gibi- 1574 yılı Bartholomäus günü (24 Ağustos) hapse atıldım."

Türk Yönetimindeki ilk Çatlamalar

Kıbrıs'lı Rum-hıristiyanlar kısa bir süredenberi kendilerinin de hükümdarı olan Türk İmparatoruna düzen ve yeniden kuruluş için müteşekkirdi. Bağımlı saray adamları veya ismarlama şakşakçılar değil, aksine sokaktaki basit halk Tanrılarında İstanbul'daki İmparatora "uzun ömür vermesini, fakir fukaranın korunmasını, zalimlerin yıkılmasını" dilemekteydi.

Ve işte bu genç, sert yönetilen dünya imparatorluğunda ilk çatlamalar da görülüyordu-ve bu ilk çatlamalar temelde değil başta görülüyordu. En azından, muazzam başarıların parıltısının tam ortasında eleştiri, uyarı, kendi düzenlerinden ortaya çıkan endişe de vardı. Krafft bunlar hakkında da biraz bilgi veriyor:

"Bu sırada İstanbul'da, eski Türk İmparatoru Süleyman'ın ikinci oğlu Selim hükümdardı; kendisi içkiye düşküdü ve gizli gizli kafayı dumanlıyordu. Bunu subayları da öğrendiler, atasözüne uyarcasına: başpapaz zarı atarsa papazlar da oynar. Eski, koyu müslümanlar bundan çok şikâyetçiydi, bizzat ben onlardan işittim, oysa Kur'an onlara şarap içmeyi kesin kez yasaklamıştı. Oysa şimdi, böyle dediler bana, şarap içmek onlar arasında da yayılıyordu, böyle giderse müslüman İmparatorluğu yıkılacak ve şansız yaver gitmeyecekti, çünkü şarap insanın aklını ve sağlığını alır, bütün iyi güçlerini zayıflatır."

Bizim ikinci Şvab Samuel Kiechel herhalde buna inanmazdı ve karşılık vermeden de kendisini alamazdı.

Hristiyanların ve Müslümanların Birbirine Ters Düşen Adetleri:

Arada sırada Krafft işlemekte olduğu konu içine küçüklü büyüklü sokuntular yapmakta ve belirli durumları özetliyerek sunmaktadır, örneğin: Lübnan'ın meyveleri; karşılaştırılması gerekirse tıpkı çeşitli ülkelerdeki ipek yapımına benzer.

Aşağıdaki sokuntu kısmen öğretici kısmen güldürücü bir ilk karşılaştırılmalı kültürbilim örneği¹⁹-bu sırada karşılaştırma sonucu her zaman Avrupa'nın lehine olmuyor (Evlilikte kadın hakları üzerine dikkat çekici bölüm böyle). Doğal olarak Krafft her şeyden önce burada değerlendirme yapmak istemiyor, yaşamın renk cümbüşündeki şurada burada olan tuhaflıklarla eğlenmek isteyen "saman altından su yürüten" dostlar olmasından dolayı. Her şeye rağmen burada bütün âdetlerin birbiriyle kıyaslanarak anlaşılması için bir başlangıç ve böylece onlar karşısında hoşgörülü olma anlayışı bulunmaktadır:

“Bize göre ters düşen şekillerin bulunduğu Türklere ve Araplara özgü bir kaç örf ve âdetten eğlence olsun diye sözetmekten geçemeyeceğim.

Birincisi: Biz hıristiyanlarda gündüz vaz’edilir, müslümanlar ise bunu gece yapar, buna bizzat şahid oldum. Bizde gündüzün ve kilise içinde vaz’edilir, onlar geceleyin ve açıkta yaparlar, damların üzerinde, onların çatıları üçgen çatılı değil, aksine tamamen düzdür, yağmur sızdıramayacak şekilde yapılmıştır.

Henüz tutuklanmadan ve itibarım varken, benim kaldığım yerden 40-50 adım uzaklıkta subaşının veya belediye başkanının evi vardı ve onun yanında da bir müslüman din adamının evi bulunuyordu, bu din adamı üstelik yobaz bir merkepti ama cemaatince saygıdeğer bir kişi olarak sayılıyordu. Bu adam sözü edilen subaşının şerefine, riyakârca bazan geceyarısı veya gün doğuşundan üç saat önce kendi evinde vaz’ederdi, yani çirkin bir sesle ilâhiye başlar, sonra çok yüksek sesle vaaz şeklinde şunları söylerdi: kötü dünyanın yok olup gitmesi için Allah’ın böylesine merhametli olabilmesinin mümkün olup olmadığı. Ve vaaz süresince, arada sırada dört veya altı kez ilâhi söyleyip sonra çoğu kez: “Ah Allah, Ah Allah, buna nasıl seyirci kalabiliyorsun” vs. diye bağırıyordu. Bitişte dua ediyordu: Allah kendi ihtişamı içinde şu zavallı Türklerin ve Arapların imanlarını güçlendirsın ve daim etsin.

Nota bene: kiliselerinde ibadetin yanısıra, ki bu son derece önemlidir, vaz’edilmez, sadece Kur’an’dan bir bölüm içtenlikle yüksek sesle okunur.

Ayrıca onlarda çan yok, sadece Lübnan Dağında çan var²⁰. Buna karşılık onların kiliseleri günde dört kez -alacakaranlıkta, öğleyin, akşamleyin ve gece- yüksek kulelerden aşağıya doğru erkek sesiyle duyuru yapar. Bunun için çan seslerine hainlik işaretinden sakınmak için tahammül edemezler.

Uzun süre hüküm süren İmparator Süleyman zamanında Sakız Adasındaki Rumlar teb’a olarak çanlarını muhafaza etmek için ricada bulduklarında, kendilerine bunu niçin istedikleri sorulmuştu.

Cevap verdiler: günün belirli zamanlarında kiliseye gitme zamanında, öğle ve akşam yemek vakitlerinde çalmak için. Şu öğütü aldılar: günün ne zaman başlayıp ne zaman bittiği her zaman iyi bilinir; ibadet etmek ise her zaman uygundur ve eğer açlık ve susuzluk duyulacak olursa, yiyip içebileceklerdir.

Kiliselerin içine gireceklerse, ayakkabılarını çıkarırlar ve başları örtülüdür, bizde ise bunun tam tersi olur.

Ayrıca: ibadet ederlerken, otururlar, rahatsız vücutlarıyla sürekli olarak bir taraftan öte tarafa sallanırlar ve yere doğru bakarlar biz hıristiyanlarda ise diz çökülür veya ayakta durulur ve gök yüzüne doğru bakılır.

Ve kiliselerine girmek istiyorlarsa, dışarıdaki çeşmelerden veya su dolu kaplardan ellerini ve ayaklarını, ayıp yerlerini de yıkarlar ve sonunda aynı suyla yüzlerini yıkarlar.

Ayrıca: bir cenazeyi mezara götürürken, cenazenin başı ön taraftadır, biz hristiyanlarda ise ayaklar ön taraftadır, onlarda kadınlar, çocuklar, akrabalar çoğu kez feryad ederek arkası sıra yürürler, halbuki bizde son derece sâkin geçer.

Gene: özellikle Cuma günü, bu onlar için tatil günüdür, kiliselerinde ibadet etmek isterlerse, bu öğleyin olur, önce yemeklerini yiyip içerler, oysa bizde esas ibadet öğleden önce ve açkarına olur. Resmi tatil günlerini bu sebepten dolayı Cuma günü yaparlar: yahudiler Cumartesi günleri sabbat yaparlar, biz hristiyanlar Pazar günleri tatil yaparız, onlar tatil günlerini bizimkilerden önce yapmak isterler, Allah'ın hoşuna daha çok gitmek için. Gene de bütün yıl boyu her gün çalışmaktan başka bir şey yapmazlar. Bayram ve kutlama günlerinde bile din adamı olmak isteyenler işlerini en çok iki saatliğine bırakırlar ve bu onlar için bütün bir yıl boyunca çalışmak ve bir şeyler üretmek demektir, halbuki onlar da on emiri bilmektedir.

Ve de: Türkler yemin ederlerken sadece bir parmaklarını kaldırır, hristiyanlar ise iki.

Gene: birbirlerini selamyacaklar veya selam verecek ise başlarındaki örtüyü çıkarmadan gövdelerini öne doğru eğerler, oysa biz hristiyanlar başlarımız açık bir halde dizlerimizi hafifçe bükürüz; eğer büyük bir Bey'in karşısından ayrılmıyorsa, kapıya doğru geri geri giderek çıkılır ve Bey'e sırt çevirmenin ayıp olduğu kabul edilir.

Sonra: çalışmaları, yemeleri, içmeleri veya uyumaları bütün bunları düz zemin üzerinde yaparlar, mahkeme veya görüşme, yazı yazmaları para saymaları yani ayaküstü yapılması gereken işlerin hepsi böyle yapılır. Dinlenmek istediklerinde, evde oturanlar yatacakları yeri genellikle yemek yedikleri yerde hazırlarlar ve elbiselerini hemen hemen tam giyinik olarak yatarlar, altlarına bir yorgan sererler, başka bir yorganla üzerlerini örterler, üstlerine örttükleri yorganda beyaz çarşaf dikilidir, bunun bir kısmı yorganın üst kısmında gözüktür-oysa bütün bunlar bizde tam tersinedir.

Oruç tutmak ise, bu Ramazan ayında olur, bu yılın günlerinin en kısa olduğu aydır²¹. Bazı sofular birisi güneşin doğuşundan batışına kadar son derece az bir şey yiyip içse başlarını vurdururlar; ve bunu açıktan açığa yapan kimse hor görülür, ona kötü sözler söylenir lânetlenir, hatta dayak atılarak cezalandırılır. Öte yandan bütün bir gece boyunca tuka basa yenilir içilir, böylece ertesi gün kolayca oruç tutulabilir, çünkü bütün bir yıl

boyunca en nefis ve en iyi yemekler sadece bu ayda pişirilir. Böylece ben hapiste yattığım süre içinde en iyi günlerimi yaşadım, biz tutuklulara Allah rızası için ve kutsal oruç günleri hayırına o kadar güzel yemek getiriliyordu ki bunları ne gece ne gündüz bitirebiliyordum. El sanatlarıyla uğraşanlar iki, üç veya dört kadınla evlenebiliyorlar: zenginleri ise daha çok, ve paşalar beyler, kadılar ve defterdarlar gibi hükümet mensupları ise daha da çok, bunun anlamı şudur: hükümetin ilerigelenleri, hakimler, varidat müdürü vs. bunlar ise on ile yirmi kadar kadınla, yani servetleri onlarla geçinmelerine el verdiği kadar evlenebiliyorlar, hristiyanların çok veya daha az atla yetinmelerinde olduğu gibi, onların nüfuzlarına bağlı bir şey bu. Biz Hristiyanlara ise bir kadından fazlasına izin verilmiyor.

Aynı şekilde: bütün büyük kapıları ve ev kapılarını iyi donatıyorlar ve kalın demir kollarla atma yapıp sürgülemektedirler, kapı tamamen demirden olsa bile kilit olarak ağaçtan yapılmış sürgü kullanıyorlar, tıpkı Dr. Rauchwollf'un seyahatnamesinin 23. yaprağında ayrıntılı olarak belirtildiği gibi. Buna karşılık bizim tahtadan kapılarımız ve demirden kilitlerimiz var. Basit bir zenaatkâr veya köylü günlük giyiminde pantolon giymez, oysa kadınlar fakir olsun zengin olsun şalvar giymektedir. Bizde ise bunun tam tersi bir durum görülür.

Çoğunlukla Türkler, zengin veya fakir olsun, tabanları kabara ve nalçalı ayakkabı giyerler ve atlarını kumlu zemin üzerinde "tozlusuz" dolaştırırlar, bizde böyle bir şey olmuyor.

Nihayet: kadınların, özellikle basit halk içinde kocalarını mahkemeye vermeğe hakları vardır, eğer koca karısına karşı olan görevini yerine getirmiyorsa, ondan hoşlanmıyorsa ve başka bir karısını daha çok seviyorsa. Koca cezalandırılır ve eğer kadının kendisi kocasından boşanmak istemiyorsa, kocası karısını gelecekte şikâyet eden olmayacak şekilde bakmağa mecbur bırakılır veya sert bir cezaya çarptırılır. -Bu türlü davalardan dolayı pek çok erkek bizim hapishaneye düştü. Eğer böyle biri öfke, kırgınlık ve sabrı taşmış bir halde hapishane avlusuna gelirse, biz tutuklular onu tahta bir kepçeye su doldurarak alay edercesine-üzülmüş gibi yaparak karşılız: kırgın içini serinletsin ve sabretmeyi öğrensün, az sonra her şey daha iyi olacak anlamına. Bu arada onun yakınları, onunla mutsuz karısının arasındaki davayı yatıştırmağa çalışırlar ve tabii az çok zarar ziyan ve alay edilmenin yanısıra koca üç, dört gün veya daha uzun bir süre sonunda hapisten çıkar. Buna karşılık bizler, özellikle biz Almanlar avratlarımızı döve döve pestillerini çıkarırız."

“Ekmek ve Tuz” -Barışma²²

Krafft önceki sokuntunun hemen arkasından başka “kısa bir olay” daha anlatır, bu gene kültür karşılaştırması bakımından ilginçtir ve her toplum için büyük önemi olan bir ayrıntıya değinilir, barışma ve bunun törenle yapılışı:

“Kısa diskur: eğer iki Türk veya Arap birlik değillerse ve tekrar barıştırılacaklarsa-ne şekilde barışmaları daha iyi olacaktır. Aşağıda, şehirdeki hapishanede tutuklu kaldığım sırada (Krafft daha sonra Trablus kalesindeki hapishaneye götürülmüştür) sadece bir kez değil bir kaç defa aşağıdaki (olayı) yaşadım: eğer iki Türk veya Arap birlik değilse ve birbirlerine sözle saldırırlarsa, hemen iki, üç, dört kişi aralarına girerler, her iki tarafa dostça söz söylerler, Allah'ın karşısında günaha girmemeleri gerektiğini, hükümetin kendilerini sert cezalara çarptırması için sebep yaratmamalarını, uslu ve sakin olmalarını söylerler ve bu sırada çabuk çabuk hareket ederler. Aralarının düzeldiğine inanan arabulucular ise ancak gerçekten barış sağlanmışsa geri çekilirler.

Eğer birisi hapiste bulunuyor, onun düşmanı ise serbest dolaşıyorsa, o zaman barışması için onun hapishaneye ziyarete gitmesi üstelenir. Samimi bir şekilde barışma sağlanınca, her iki taraf birbirine sarılır; bu ilerde iyi dost olacaklarının ve öyle kalacaklarının ve kalmaları gerektiğinin bir onayı demektir-böylece arabulucular her ikisine (bir tabak içinde) iki lokma ekmek ile arasında bir tutam tuz sunarlar. Her ikisi aynı anda tuza ekmeklerini batırırlar, yerler ve barışmış olarak giderler.

Ama birisi tuz ve ekmek üzerine verdiği söz ve barışı, birliği bozmak ve şühdürmek istemezse hakiki bir müslüman olarak kabul edilmez, kendisine asi olarak bakılır ve ayrıca bu resmiyete sokulacak olursa, sert bir şekilde cezaya da çarptırılır.

Bu durum biz hıristiyanlarda çoğunlukla yoktur. Dostluk yerine düşmanlığı tercih eden bir kimseyi kolayca bulmak mümkündür. Düşman ve onun kıskırtıcısı birbirleriyle barışmak ve birbirlerini affetmektense uzun yıllar kutsal akşam yemeği yememeyi tercih eder. Her şeye rağmen bunların birliği sağlanırsa da ve bunun onayı için barışma içkisi içilirse de, gene biri diğerine başka türlü zorluklar çıkaracaktır, örneğin: kimin kimden önce içkiyi içmesi veya önce kimin kimden özür dilemesi gerektiğinin ilkin açıklığa kavuşturulması gerekir. Öyle ki yaptığı hatadan dolayı özür dilemesi gereken kişi bile önce kendisinden özür dilenmesini bekler. Hakikaten de böylesine kıskanç, dikkafalı inatçılığa bu yazıları kaleme alan ben, dinsizlerin arasında kaldığım üç yıl içinde hiç görmedim. Tanrı kavga müptelalarına akıl fikir ihsan etsin.”

Bir Aytutulması Öncesi ve Sonrası Olayı

Seçme metinler arasında içeriği ve insancılığın bakımından özellikle zengin, hem de dipdiri bir öykü de kültür karşılaştırmasına başka bir örnek oluyor. İlk bakışta tamamen “aydın” Avrupalının lehineymiş gibi görünüyor. Ama dikkatli bir okuyucu cahil arap “hoca”nın sadece ruhen çok sevimli olmayıp fikren de son derece saygı duyulması gereken birisi olduğunu farkedecektir: o öğrenir, bilgisine bilgi katar ve bilgisini değiştirir. Onunla Krafft arasında, Şark ile Batı arasında, din ile tabii bilimler arasında ise bir Türk subayı bulunur, her ikisiyle arasında mesafe bırakmış, iyi niyetli, yeni olanı iyice inceleyen ve sonunda onaylayan, eskinin korkusuyla sarsılan ve yeniye güvenmekle tutuşan, dün ile bugün arasında köprü kuran sembolik bir temsilci, ve bu görevini her zaman, hatta halen de tam anlamıyla ifa eden bir kişi: “Türkler ve Araplar (güneş ve ay) tutulması sırasında nasıl davranırlar, böyle bir tutulma sırasında başıma gelenler 24 Mart 1577 günü yani pazarı-25 Mart pazartesiye bağlayan gece hayatımın “yitirilmiş süresi” olan 27. yaşımı tamamladım, Arap hoca yeşil elbisesi içinde (sarayın) girişteki avlusunda iki pabuç yüksekliğindeki (yaklaşık 60 cm) bir küçük sekinin üzerinde tahminen 13 yaşlarındaki benim yüzbaşımın oğluna (bu Türk yüzbaşısı sarayı ve saray zindanını gözetimi altında bulunduruyordu) okumayı ve yazmayı öğretirken, ben de onlardan pek uzakta olmayacak şekilde oturmuş çoğu kez yaptığım gibi bir düğme dikmeye çalışıyordum, bu sırada hoca benimle seve seve konuşurdu.

Yüksek ve geniş kapıdan dışarıya gökyüzüne bakarak bana, diğer hıristiyanların ve benim güneş ve ay hakkındaki düşüncelerimizi, bizim onlara dualarımızda anarak saygı gösterip göstermediğimizi sordu. Ben ona az çok arapça cevap verebiliyordum, o da kısmen bunları anlayabiliyordu- ben bu üç buçuk yıl içinde ister istemez zorunluluktan dolayı bu dili uygulayıp iyice öğrenmek zorunda kalmıştım- cevabım şuydu: biz hıristiyanlar güneşi ve ayı ve bu unsurlarla yeryüzünü bereketli yapmak için yaratan Tanrı’ya onun oğlu İsa aracılığıyla taparız. Bana hak verdi, ama İsa’nın bunu yapamayacağını, Muhammetleri’nin ise Allah’tan bütün iyilikleri dileyebileceğini ve elde edebileceğini söyledi. Ben güldüm, o da güldü. Bunun üzerine kendisine on gün sonra ay tutulacağını bilip bilmediğini sordum. Bu sözler üzerine çok sinirlendi ve hiddetlenerek bana yüce Allah’ın yarattığı şeylere dil uzattığım için nasıl da küstahlık yaptığımı söyledi; bu tür şeyler karşısında çenemi tutmam gerektiğini, Allah’ın beni her an bundan dolayı cezalandırabileceğini söyledi.

Bunu tekrarlayınca daha da hiddetlendi, oturduğu yerden ayağa kalktı ve ağzıma bir şamar indirecekmış gibi yaptı. Yüzbaşının oğlu ise ona Türkçe şunları söyledi: Vallahi Seydi bu frenkler çok bilirler. “Vallahi Bayım bu Fransız çok şey biliyor”. Bunun üzerine o bana bunu nasıl bildiğimi sordu. Ona: bir küçük kitabım olduğunu, içinde böyle yazılmış olduğunu söyledim. Onu kendisine getirmemi istedi. Bu Fransızca yazılmış bir takvimdi, içinde 2 Nisan günü akşam saat 8 de ay dolunay halinde iken, tam bir aytutulmasının olacağı yazılıydı. Onu kendisine göstermeme rağmen çok az okuyabildi, bizler de Türkçe kitapları öyle azıcık okuyorduk. Takvimin içinde aytutulmasını gösteren şemayı basıldığı şekliyle görünce güvensizliğe kapılmağa başladı ve bu şemanın durup dururken oraya sebepsiz yere konulmamış olduğunu aklından geçirdi. Sonra bana: eğer ay ongun sonra tutulmayacak olursa, bu kitapçığı yakıp yakamayacağını söyledi. Cevabım açık ve seçikti: sadece bu küçük kitabı değil üzerimdeki elbiseleri de yakarım; yeni bir elbise alabilinceye ve diktirebilinceye kadar seve seve çıplak kalabilirim. Bu cevabı ötekine göre daha da ister istemez kabul etti, dişlerini sıktı ve şöyle söyledi: o güne kadar çok kalmadı, o zamanı bekleyeceğini ve öğrencisine orada bulunan diğer esirlere ısrarla üzerinde durarak, ne yüzbaşıya ne de başka birisine bundan yani aramızdaki bu konuşulanlardan söz etmeyi yasakladı; çünkü eğer governor, bu şehrin kadısı veya sancakcı'sıdır, benim bu küstahça söylediklerimi kendisinin duyduğu şekliyle işitecek olursaymış, başıma her türlü belâ gelirmiş. Bunun üzerine yanımdan ayrılıp aşağıya şehire doğru gitti.

Takip eden on gün içinde bu hoca alışılının dışında saraya çocuğa ders vermek için sadece iki kez geldi ve bu sırada benimle konuşmadı.

2 Nisan akşamı yaklaşınca hoca çok kibar bir halde yüzbaşının huzuruna çıktı, yüzbaşı onu akşam yemeğine davet etti. Bahçedeki bir küçük evde her ikisi yemeklerini yediler. Sarayın merdivenlerinden yukarı çıkarken, hoca arkadan çıkıyordu, ben onlardan pek uzakta değildim, gene bir düğmeyle uğraşıyordum. Hoca beni hatırladı, eliyle gökyüzünü işaret etti, güzel bir akşam olduğu için başka bir şey beklenemeyeceğini söylemek istiyordu. Dedim ki: “Ana bearf.-Ben biliyorum.” Böylece kendi custodi'me (hücreme) gittim ve gece Tanrı'nın bana verdiğini az çok yedim. Yemeğim kısa sürdü, Tanrı'ya şükrettim ve iyi aydınlatan bir lambanın yanına bir kaç arşınlık kırmızı ipek iplerden örgümü yapmaya gittim, kırmızı ipekten ipliklerin geçirileceği yuvarlak köprüleri hazırlamaktaydım, bunları ertesi gün satmak istiyorum. Bu ipleri şöyle hazırlamak zorundayım: İpek yumağını çıplak sol ayağımın başparmağına dolardım, iki elimle örgü

yapardım, sağ ayağım da çıplaktı, sağ ayağımın başparmağı ile örgüyü bitiştirirdim, tıpkı dokumanın bir tahta veya demirden tokmakla vurularak bitiştirilmesi gibi.

Yatmadan önce biraz daha bir şeyler yapmak için acele ettiğim sırada yüzbaşının evli bir zenci olan en yaşlı esiri geldi, hücremin kapısını açtı, çabucak yüzbaşıya gitmem gerektiğini söyledi, saat tahminen akşam yedi buçuktu. Önce giyinmem gerektiğini, çoraplarımı öyle çabucak giyemiyeceğimi söyledim. Zenci bir kez daha geldi, sonra tekrar aşağıya iç avlunun kapısına koşarak gitti: orada yüzbaşının yanında yaşlı teğmen, yaşlı malzemeci başı bir yeniceri ve adı geçen hoca yani çocuğun lalası (preceptor) vardı, hepsi kendi kiliselerinde alışlagelen akşam namazını kılmışlardı.

Yüzbaşıya üç adım kalarak yaklaştığımda eğilerek selam verdim. Yüzbaşı sağ eliyle gökyüzünü göstererek bana şöyle dedi: “Françler neder bu, yani: Fransız, bu nedir?” Gökyüzüne baktım, az önceki güzelim dolunay yarı yarıya tutulmuştu, hocaya döndüm ve şöyle dedim: “Eş kalem dekh fi aşera dium, almancası: Size on gün önce ne demişim?” Hiçbir şey söylemiyordu sadece omuzlarını silkeledi. Yüzbaşı bana da sordu: “Kif ni ti bearf,-Nereden biliyorsun bunu? “Dedim ki: “Ana ti voiat raggag bi oktol hada-benim bir küçük kitabım var, orada öyle yazılı”. Cevap: “Gibel ekh,-yani: “Getir onu!” O da kitaptakileri okuyamadığından ama ayın siyah olarak basıldığını görünce bunun ne zaman yazılmış olduğunu zaman” (Yazın ortasında). Dedi: bunu yazan onu o zaman bilebildi? “Cevap verdim”. “O, gökyüzündeki yıldızlardan bakıp anlamış. “Bunun nasıl mümkün olabileceğini daha ayrıntılı olarak bilmek istiyordu. Dedim ki: bunu ben de bilemezdim ama yüzbaşının yanımızdaki bahçesinden bir örnekle bunu açıklayabileceğimi anladım: tıpkı bir bitki gibi, önce topraktan çıkar ve onun ileride ne tür çiçek açacağı önceden bilinebilir, işte böylece âlimler yıldızları gözleyebilir ve gökyüzünde gelecekte ne olabileceğini söylerler. “Bunun üzerine yanındakiler arapça şunları söyledi: “Vhak alla, vhak el kubs mellie kullu Frençler bearf, eş amel alla fi remi, almancası: Allaha ve verdiği nimetlere hamdolsun, bütün Fransızlar -bununla o bütün hristiyanlar demek istiyordu- gerçekten Allah’ın gökyüzünde ne yaptığını biliyorlar.”

Ve şehirden bağrış-çağrış ve gürültülerin yükseldiği işitildiği için her biri korku ve dehşetten kendi barınağına gitti; hoca ise yüzbaşidan geceyi benim hücremde birlikte geçirmek için izin vermesini rica etti, sadece ay ile ilgili daha neler olacağını benim ağızımdan duymak istiyordu. Buna izin

verince, yüzbaşı sağ eliyle benim yün gömleğimin sol kolundan yakalayıp, beni sıkı sıkı tutarak, kendisiyle onun evine gitmem gerektiğini söyledi.

Hemen iki esirine emir verip yukarıdan şu şu kitapları oraya getirmelerini söyledi ve oğlunun genellikle üzerinde ders yaptığı sekiye oturdu, kitaplarının yapraklarını evirdi çevirdi, fakat içinde bir şey bulamadı. Evin yukarısında büyük bir korku içinde olan kadınlar, onun kendi yanlarına çıkmasını rica ettiler. Söyleneni yaptı, bana ve hocaya iyi bir gece diledi, oysa bundan önce bana hiç böyle bir şey yapılmadı, kendi kendine homurdanarak yukarı çıktı, arkasından kapıya iyice kilit vurdurdu. Hoca benim hücreye benden önce girdi, açık pencereye doğru gitti, o sırada şehirden yukarılara doğru insanın tüylerini ürperten mızrak şakırtıları, yani böcketter (fr. bocquet, bağırs) çağırış ve diğer korkunç gürültü yükseliyordu, bu bana sanki cehennemdeymiş gibi geldi -Tanrı her dini bütün hıristiyanı bundan korusun- herhalde oraya atılan cehennemliklerin ıstırap çığlıkları böylesine tüyler ürpertici değildir.

Sarayda benim üstkatımdaki kadınlar da yakarış dolu bağırsları ve dövünmeleriyle buna katılıyorlardı; hoca ise kaba sesiyle pencereden dışarıya daha da kötü bir şekilde haykırıyordu. Ve ben yüzbaşının saatini (saat tamir için onun hücresindeydi) duvara asmış ve doğru kurmuş olduğum için hocaya hangi saatte aynı koyu gri, ne zaman kan kırmızısı, tekrar solgun ve sonunda aydınlık parlak bir şekilde normal haliyle gözükceğini takvime göre söyleyebiliyordum. Buna artık o yeterince hayret edemiyordu.

Aytutulması tamamen bitip gürültüler kesildiğinde uyumak üzere uzandık, ben kendi ot yatağıma, "stoia"²³ o, yüzbaşının odasından aşağıya göndermiş olduğu halının üzerine yattı.

Gün doğuşunda hoca uyandı, bana doğru eğilerek iyi bir sabah diledi ve doğru banyoya gitti, temizlendi ve yıkandı, çünkü geceyi sünet olmamış birisinin odasında geçirmişti.

Yüzbaşı da öyle yaptı, ama benim hücrem kilitli kaldığı için ben kendisini göremedim. Ancak öğlene doğru, o yemeğe giderken (benim pencereimin önünden geçerken) gülerek başını eğdi ama hiç bir şey söylemedi. Aradan bir saat geçmeden bana güzel bir pirinçli tavuk suyu, yanında dörtte bir tavuk eti ve çok sayıda kuşbaşı koyun eti yemeği gönderildi, bunu şükranla kabul edip afiyetle yedim.

En genç esir olan siyah zenci bana beyinin ve hanımefendisinin beni çok isabetli bir şekilde bu aytutulmasını söyleyebildiğim için övdüklerini

söyledi; ama onlar ayrıca geleceğin nasıl olacağını bu kitabımda görünüp görünmediğini de bilmek istiyorlardı. Cevap verdim: bunu hiç bir insan bilemez, sadece Tanrı bilir.

Öğleden sonra benim Yahudi elindeki işiyle yani tongurdak işiyle (bunu ona Krafft öğretmişti) geldi ve onunla yaklaşık üç saat boyunca birlikte oturduk. O, bir mucizenin kendisini buraya getirdiğini ve bana yukarıya geldiğini, bunu bana söylemesi gerektiğini anlattı: adı geçen müslüman hoca aşağıda Trablus'taki pazar yerinde etrafına toplanan bir çok kişiye, hayranlık dolu bir ifadeyle kendisinin on gün önce çocuğa ders verdiği sırada benim ona dün geceki aytutulmasından söz edebildiğimi anlatmış; ve hattâ ayın çeşitli renklerde gözükeceğini ve önceden kendisine söylediğimi de; kendisi gerçekten gece benim yanımdaydı.

O zaman bir çok kişi benim böyle hâpiste bulunmamın yazık olduğunu söylemiş. Benim insanlar arasında yaşamamın daha uygun olacağını, çünkü benim herkese iyilik yaptığımı ve bunun karşılığında sadece kötülük gördüğümü söylemişler bunların bir bölümü benim mutlaka müslüman olmam gerektiğini, bir çoğu ise benim tekrar ülkeme dönmemi istemiş. Ona, yani Yahudi'nin dükkanına gelmişler ve onu da (pazardaki) hocanın yanına götürmek istemişler, fakat o biraz gecikerek oraya gitmiş-Ve ben ona hoca ile benim aramda aytutulmasının bitişine kadar olan biteni anlattığımda, kendisini gülmekten alıkoyamadı ve bunu bilmesinin iyi olduğunu ve beni halkın önünde daha iyi övebileceğini ve göklere çıkarabileceğini söyledi Krafft'ın serbest bırakılması için kamuoyu toplamak için).

Bu olay nedeniyle saygınlık kazandım ki beni doğaüstü şeyler hakkında keramet sahibi bir astronom olarak kabul ettiler; örneğin sarayda yüzbaşının kadınlarının yanında bir kaç ay kalan bir çavuşun karısı, küçük zenci ile benden ricada bulunmuştu, benim kitaplarıma bakıp araştırarak kocasının durumunun nasıl olduğunu, sağlığının nice olduğunu ve yakında dışarıya (yani dış ülkeye, Trablus'a) gidip gitmeyeceğini söylememi istiyordu. Ben cevap olarak bu konuda düşünüp taşınmak istediğimi ve kendisine iki gün içinde bilgi vereceğimi bildirdim. Kadının bunu unutacağını umuyordum. Ama küçük zenci ertesi gün akşamleyin tekrar bana geldi. Kendisini yeniden teselli ettim, yarın erkenden kitaplarının başına geçeceğimi, bu gün ise geç olduğunu söyledim. Bu arada aşağıdaki yalanı ve üçüncü kez gelip bana sorduğunda, bu çavuşun biraz rahatsız olduğunu ama şu anda kendisini iyi hissettiğini ve tekrar seve seve dışarıya gitmek isteyeceğini, ama kendisine henüz izin verilmediğini söyledim.

Bundan bir süre sonra zenci bana, bu kadına dört hafta önce kocasının hasta olduğunu bildirildiği haberini getirdi, kadın ise kocasının hemen geleceğini umuyormuş ve bana teşekkür etmek için iyi bir yolluk yiyecek ve kurabiyeler gönderdi ve ben de bunları iyi düzülmüş yalanın şerefine afiyetle yedim.

Sonunda bana daha başkaları tarafından da kehanette bulunmam için sorular gönderildi, bunlara son verdim, çünkü düzmece masallarımın gün ışığına çıkmasını ve bunların yüzünden kötü bir şekilde ödüllendirilmeyi istemiyordum; yüksek tahsil görmüş şeklindeki saygınlığımla yetinmeyi yeğ tutuyordum. Çünkü adı geçen Yahudi de bana, basit halkın benim bir hekim yani bilgili bir doktor olduğuma inandıklarını duyduğunu söylemişti. Yapılanlar için Tanrı beni başışlaya!"

SAMUEL KIECHEL

Samuel Kiechel 1585 de başladığı gezisinde yolu 1588 yılında Filistin'e ve İstanbul'a düşer: Almanya'nın Ulm kentinden olan, 1563 doğumlu bir delikanlı 1588 yılında 25 yaşında, kendisini yüksek öğrenim yapıp belirli bir meslekte çalışma zahmetine sokmayacak kadar hali vakti yerinde, ama her şeyle ilgilenen, alçak gönüllü (yalnız kadehleri boşaltmayı seven), milli, siyasi, sosyal ve ahlak bakımından kesin inançları olan, ama kesin önyargıları bulunmayan, şakacı ve konuşmayı seven, kısacası anadan doğma bir dünya gezgini. bu anlayışla gezip yaşantıları edinme, yorumlama biçimiyle insanda modern etki bırakan, sakallı, bulucinli, sırtında çantası ile günümüzün tek başına dünya gezisi yapan gençlerinden birisi olabilirdi aslında. Güç durumlarda kalınca yanındaki şişesinden bir yudum çekerek "yüreğini cesaretlendiren", damarlarında şarap dolaştıran birisidir o. Öyle ki itici olmaktan çok ayıltıcı olan, dudaklarından kaçıveren bir kaç "kaba sözü" yeğlemesinde bile Kiechel modern etki yapıyor. Böylece o (pek de küçük olmayan) eşyasında "pılı pırtı" olarak (aslında onları büyük bir titizlikle korur) önemsemeyen bir hava ile sözeder; içinde yiyecek satılan dükkânlar onun için "Fresslaeden" (Tıkınma Yerleri) dir, birilerine kızmışsa, onlara "şu köpekler" şeklinde kötü sözler söyler (arasıra bu kişiler Türkler de oluyor, fakat Kiechel'in şamatasının vaktiyle Avrupada yaygın olan, kötü ve ve aptalca söylenen "Türk Köpekler" gibi onur kırıcı deyişlerle hiç bir ilgisi yoktur). Öte yandan bir kişi için pek nazik ve düzgün ifade kullanıyor:

İstanbul'daki "Sayın Alman Büyükelçisi", herhalde özellikle kendisi orada bir çok kez karnını doyurduğu için, bundan etkilenmiş ve hoşlanmış olmalı.

Kiechel'in yolculuk günlüğünün uzun başlığı onun "dünya gezisi" nin zamanı ve yerini anaçizgileriyle gözler önüne seriyor:

"Ben Ulm'lü Samuel Kiechel'in 23 Mayıs 1585 den 1589 yılı Haziran ayı sonuna kadar yaptığım seyahatin kısa raporu ve tasviri: önce Ulm'den Bohemya Kırallığına ve oradan diğer Kırallıklara, ülkelere ve kentlere (İngiltere, İsveç, Polonya, Rusya, Avusturya'ya!) sonra Venedik'ten Samaria, Galilae üzerinden Kutsal Ülke Kudüs'e, Suriye Kırallığı üzerinden Halep'e Kıbrıs'a, Mısır'a, Sina Dağı üzerindeki Sankt Katharina (Katedraline), daha sonra Candia (Girit) Kırallığına Rodos'a ve Ege Denizindeki diğer adalara, sonra Konstantinopol'e ve Levante (Doğu Akdeniz) kıyılarındaki diğer yerlere olan gezime Tanrıya Şükür mutlu olarak başladım, gezimi yerine getirdim ve bitirdim."

Onun seyahatnamesi doğrusu "kısa" değildir, birincisi böylesine büyük bir geziden doğal olarak anlatılacak çok şey olması bakımından, ikincisi Kiechel'in "yazılı olarak gevezelik yapması" açıkça ortada olduğu için: az ve yavan notların yanyana sıralandığı pek çok diğer daha eski gezi ve hac yazılarından çok farklıdır bu seyahatname.

Kiechel'in seyahatnamesi K.D. Hassler'in baskısından 470 sayfalık heybetli bir cildi dolduruyor.

Bu kitabın küçük fakat önemli bir bölümü Türklere ayrılmıştır. 1588 de O, Suriye'ye, Filistin'e ve Mısır'a gider ve orada Türk askerleriyle, memurlarıyla ve tüccarlarıyla tanışır. Orada "Müstemleke Türkleri'nin ülke çapındaki yönetim uygulamalarının yanısıra günlük ayrıntıları da izler. Bunların bazıları "tıpkı Türkiyedeki gibidir", bazıısı ise herşeyden önce arap dünyasına gerekli uyumu sağlayan değişiklikler gösterir.

Yol boyunca karada ve denizde Türkler'le karşılaşır. Bu sırada bazı yaşantılar da edinir ve (çoğu kez kendisini açıktan açığa suçlayarak) bunlara öfkelenmesi kimseyi şaşırtmayacaktır. Kiechel'in örneğin Kervansarayda ücret ödmeden ikram görmesi ve hamamdaki yaşantıları gibi bir çok ve son derece değişik rastlantılarla edindiği en derin izlenimini şöyle dile getiriyor: bunlar son derece hayati önemi olan kuruluşlardır ve "sadece Türkler ve zenciler için değil, hıristiyanlar ve Yahudiler için de" önemlidir.

Özellikle İstanbul'u ¹ ayrıntılı olarak anlatır, okurken insan eskiden de son derece heybetli ve ölümsüz bu büyük kentin damarlarındaki atışını hissediyor ve gezginimizin onun karşısındaki hayranlığını aynı anda duyuyor. İşte burada onun en büyük izlenimlerinden birisi çeşitli ırklar, diller, dinler, meslekler, yaşama biçimlerinin renkli zenginliği, tolerans yoluyla kazanılmış, korunmuş ve üremiş bir insan hazinesi.

Kiechel'e her zaman için inanılır bir görgü tanığı olarak değer verilmelidir. Diğer bir çok gezginlerden farklı olarak o, ne eski raporlardan ne de o zamanlar yaygın olan "Bädecker"den² kopye çekip aktarmaz (görünüşe göre çok okumayı ya hiç sevmez ya da pek az okumuş, kendisinin bizzat yaşantılar edinmesinden ve bunları yazmasından gurur duyar). Kendisinin görmediği ama işitmiş olduğu yerleri de dürüst bir şekilde belirtir.

Başındanberi belli olan bir şey vardır: bu, bütün eski Türkiye seyahatnamelerinden çıkarılan başlıca sonuç, "Türkler"le ilgili olan değil, Avrupa'da edinilen Türk imajdır. Bu Kiechel'in seyahatnamesi için de geçerlidir. Doğal olarak bunun 14.-16. yüzyıllardaki diğer pek çok tasvirle kıyaslanması, bizim Şvab delikanlısının Avrupa'da Türkler hakkında bilinen veya söylenen ya da bilinmesi önerilenlerden hemen hemen hiç etki altında kalmamış olduğunu, ya da buna izin vermediğini ortaya koyuyor. Kendi girişimiyle geziyor ve kendi gözleriyle görüyor. Fakat onun gözleri, genç ve dünyada her şeyle ilgilenen, derinlere inmekten çok enine boyuna bakan bir turistin gözleri, bir ilim adamının, politikacının ve dindar bir sofunun değil. Camideki renkli mermerler, orada ibadet edenlerin kendilerinden geçerek ibadet etmeleri veya dinlerindeki sırlardan daha çok ilgisini çeker onun. Onun ilgi alanındaki son derece kesin olan dünyaya bağlılığı sadece bir hafiflik değil aynı zamanda son derece modern etki yapan, insana, "küçük adama" yöneltilmiş bakıştır, söz gelişi işçilere ve fakirlere duyduğu sempattir, "pratik olarak faydalı olma" anlayışıdır. İnsan onun Ramazan geceleri yanan bir çok kandile bakıp da "Böylesine faydasızca savrulan ve yanıp giden bu kadar çok, şu güzelim zeytinyağına ne kadar yazık" şeklindeki seslenişini, günümüzdeki enerji krizi açısından da onaylayarak hatta öfkelenerek okumuyor mu?

Kiechel seyahatnamesine edebî yapı vermeğe çalışmıştır³. Burada doğal koşullarda ortaya çıkmış bir anlatıcı yeteneği kendisini gösteriyor, belki de onun yerinde yapılacak uyarı ve teşvikle büyük yazarlar arasına katılması mümkün olabilecekti. Kiechel'in daha sonraki yaşamı da zamar akışı içinde yok olup gitmiştir.

Bu uzun canlı seyahatname hakkında gizli kalmış bir trajedi de vardır: Kiechel okuyucularına bilgi vermek, onları eğlendirmek ve ebedi değeri sunmak için anlatmıştı bütün bunları! Ama onun okuyucuları kimlerdi ki? Görünüşe göre elde asıl metinden başka 1659 (!) tarihli bir kopyesi ve Hassler'in kendi baskısında belirttiği tarihi belli olmayan bir kısaltılmış kopye metin vardır.

Kiechel'in seyahatnamesi elyazması olarak kalmıştır. O, boşluğun derinliklerine anlatmıştır. Onun anlattıkları duyuluncaya kadar aradan 300 yıl geçmiştir. Bunun üzerinden bir yüz yıl daha geçtikten sonra, bizim yok olup gitmiş ama susmamış Şvab dünya gezginimizin Türk okuyucularına kendileriyle doğrudan doğruya ilgili notları ulaştırılabilmıştır.

Bu çeviri ve metin hakkında daha önce Ulrich Krafft'ın metniyle ilgili açıklamalarımız geçerlidir.

Filistin'de Türklerle İlgili İlk İzlenimler

Türkler tarafından yaptırılmış, yalnız buradaki, yani Filistindeki yapılar değil; Türkiye'nin diğer bütün bölgelerindeki Türkler tarafından yaptırılmış yapılar da son derece sade ve gösterişten uzaktır. Ancak hamamlar, kiliseler¹ ve camiler öyle değildir. Bunlar özenle inşa edilmiş ve temiz tutulmaktadırlar. Camilerin herbirinde ince, yüksek, yuvarlak, son derece zarif, sivri külahlı ve üst kısımlarında görevli adamların gezinerek sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı vakitlerini yüksek sesle bağırarak halkı ibadet için uyardıkları şerefeleri olan Minareler vardır. Bütün Türkiye'de, zencilerde² ve Araplarda çan kullanılmadığı ve hiç bir şekilde görülmediği için, böyle yapılmaktadır; -Lübnan'daki Maron Hristiyanları hariç-yukarıdaki yerlerde oturan hristiyanların da çan kullanmalarına izin verilmiyor. Onların her ne kadar Almanya'dan gelme küçük çalar saatleri varsa da Türkler saatlerin kapaklarına yapılmış gravürleri de hoş karşılamamakta, bunları zımpara ile düzeltirmekte ve yerine çiçek resimleri koydurmaktadır.

Türlere ait cami ve mescitler gelince: oralara hiçbir Hristiyan ve H Yahudi büyük bir tehlikeyi göze almadıkça giremez. Zira yakalandığı takdirde kellesinden olabilir, en azından dinini değiştirip müslüman olmaya, türkleşmeye zorlanır. Ancak birisinin arka çıkması ve çok miktarda para ödemesi sayesinde hayatı kurtulabilir. Burada bu iş ciddiye alınır ve sıkı tutulur, ama İstanbul'da böyle değildir, çünkü orada (bir Hristian olarak) her zaman tehlikesizce Sofia⁴ Sultan Süleyman ve diğer ünlü camilere girilebilir.

Yukarıda sözü edilen yapılar (normal camiler) pek yüksek değildir, çoğunlukla kubbelidir, güzel işlenmiş taşlarla yapılmıştır, zemine son derece sanatkârane işlenmiş, çoğu kez renkli mermer döşenmiştir, kilisenin (cami) içindeki ve dışındaki sütunlar ve payandalar da aynı mermerden yapılmıştır. Daha ünlü camilerin üstü kurşunla kaplıdır. İçlerinde ne resimler ne putlar vardır, aksine tamamen beyaz, dört duvarda, kendi

dillerinde büyük harfli yazılar bulunur. Ayrıca bazı kiliselerde (cami) çok sayıda lamba bulunmaktadır. Prensip olarak koroları veya baş taraf güneye yöneltilmiştir, tıpkı Hristiyanlıkta koronun doğuya yerleştirildiği gibi. Karada ve denizde zenciler, Türkler ve Araplarla birlikte yapmış olduğum pek çok yolculukta, onların ibadet ederken yüzlerini hep güneye yönelttiklerini gördüm.

Kiliselerin (cami) önünde çoğu kez kaynak suyu bulunan çeşmeler vardır, (camiye) girmeden önce ellerini ve ayaklarını, sonra cazzo ve culo¹ larını en son alarak da yüzlerini yıkarlar.

Kentlerde, şurda burda sırtarında ham keçi tulumu içinde taze su taşıyan resmen görevlendirilmiş kişiler vardır, bunlar karşılaştıkları herkese Hristiyan ve Yahudiye olduğu gibi Türklere ve zencilere-içmek için pirinçten veya başka metalden yapılmış temiz kaplarla su sunarlar. Bunun açıklaması şöyledir:

Yaz mevsimi son derece sıcak olduğu için çeşmelerin arası da hayli uzak olduğundan, özellikle şuraya buraya koşuşmak zorunda olan basit halk için bu iş yapılmaktadır. Bazı zengin Türkler veya zenciler kendileri masrafını karşılayarak bir çeşme yaptırır ve ayrıca isterse bir iki veya daha çok adam tutar ve paralarını kendisi öder. Bu adamlar bütün bir yıl boyunca önemli caddelerde su taşır ve halka içmek üzere sunarlar, bunun dışında başka bir şey yapmazlar. (Bu zengin yardımsever) kişi kendi ölümünden sonra da bu girişimin tıpkı sağ iken olduğu gibi sürdürülmesi maksadıyla yeterince para bırakır.

Sanat dolu mimar ve güzellikleri bakımından, camiler dışındaki hemen hemen diğer bütün yapılardan üstün olan hamamları son derece güzeldir ve bu yüzden de görülmeye değerler. Çünkü taban döşemesi çeşitli renkte küçük mermer parçalarıyla kaplıdır; gene aynı şekilde duvarlar, kurnalar ve oturulacak setler mermerden veya diğer güzel taşlardan yapılmıştır. Türkler (dinlerinin) öngördüğü üzere sık sık yıkandıkları için, hamamlar her gün ısıtılır. Böylece onlar her hafta sadece kafalarındaki saçları ustura ile kazıttırmakla kalmaz, vücutlarının başka hiçbir yerinde kıl bırakmazlar, sadece uzun ve güzel sakalları bunun dışında kalır. Kadınlar da baştaki saçlar dışında kıllara tahammül edemezler, bunun için kılı yerlere sürdükleri bir kırem kullanırlar; böylece kıllar keskin bir bıçak veya ustura ile kazınana göre daha esash bir şekilde temizlenmiş olur.

Hamamlar genellikle sadece Türkler, zenciler ve Araplar ile diğer dinlerin mensupları için değil, Hristiyanlara da açıktır: (Hristiyanlar) orada

Türklerle birlikte veya onların yanında yıkanabilirler. Hiç kuşkusuz şuna dikkat etmek gerekir, eğer kadınlar içerideyse, o hamama gidilmez, bunun sonucu hiç de hoş olmaz. Yabancıların ve yerli halkın bilmesi için, hamamı dış giriş kısmına kapı üstüne mavi bir keten peştemal asılır, bunun anlamı, hamamda kadınlar var demektir.

Evlerinin, odalarının, küçük oda ve bölmelerinin kapıları genel olarak tahta kilitlerle sürgülenir, bunlara uyan tahtadan anahtar vardır. Kilitin içinde gizli çubuklar veya demirden küçük çiviler vardır. Anahtar çıkarılınca (bu çubuklar ve küçük çiviler) kendi yuvalarına düşerler; (kilidi) açmak için çubukların tamamen tahtadan anahtarla tekrar yukarı itilmesi gerekir.

Türklerin kıyafetlerine gelince, çoğu kez "Mente"⁵ denilen uzun bir etek giyerler; onun altında gene uzun gaban etek bulunur, bu çoğunlukla iyi, ince ve ekseriya kırmızı, yeşil ve mavi parlak renkli bir kumaşandır. Ayakkabıları çoğunlukla sarı, kırmızı ve mavi renkte, burunları sivri ve altı kabaralıdır, ayakkabı uzun süre dayansın diye, topukta eğri demir çakılıdır. Kadınlarınkine gelince, buradakiler çoğunlukla beyaz giyinirler, tamamen örtülüdürler, yüzleri üzerinde ince siyah ipekten küçük bir örtü bulunur, öyle ki gözler, eller, boyun ve diğer tarafları tamamen örtünmüş olarak görülür. Başları üzerine ince beyaz,, keten örtmeler örterler, bunlar kolları örter ve kalçalara kadar uzanır. Arkada baştan kalçalara kadar uzanan yaklaşık olarak bir el ayası genişliğinde çok hoş bir rengi olan, güzel, ipekten bir kurdela bulunur, bu altın sırma ile örülmüştür, bizim ülkemizdeki kadınların örülmüş saçlarının yerini tutar.

Onların örfleri ve faziletlerine şimdilik burada değinmek istemiyorum, çünkü henüz başlangıçtayım, çok az şey gördüm, (bekleyelim o halde) ta ki ülkenin içerlerine kadar gideyim ve iyice gezip dolaşayım.

Hıristiyanların yeşil renk dışında, bütün renklerde giyinmelerine izin verilmektedir; bu renk, küçücük bir yeşil parça bile olsa giymek hem yerli hem de yabancı hıristiyanlara yasaktır, yalnız İstanbul'daki (Alman) İmparatoru Hazretlerinin Elçisine ve tıpkı elçi gibi giyindiklerini gördüğüm onun asillerine (bu yasak) değildir.

Bu yasağı Muhammet koymuştur. Hıristiyanlara bu rengin kullanılmasını yaraştırıramamıştır."

Ramazan

Türk okuyucuları için buradaki birçok şey olağan hatta doğaldır ama gene de bunların yabancıların gözüyle anlatılması ilginç olabilir.

Ramazanın hangi zaman olduğuna dair iki Şvabin'in açıklamaları ilginçtir: Krafft bunun daima kışın olduğunu iddia eder; Kiechel ise bunun üç yıl süre ile aynı zamana rastladığını ve sonra bir aylık fark yaptığını açıklar. Kesin bir açıklama bunun için özellikle Krafft tarafından yapılamamıştır. Oysa onun yanında (1577) hapisteyken bir aytutulması olayını günü gününe bildiren takvimi vardı⁶. Buna karşın Kiechel kabaca bir tahmin yürütebiliyordu; bu da yanlış anlamaya neden oluyordu.

"Türkler, zenciler ve Araplar her yıl oruç tutarlar, bu yeni aydan diğer yeni ay'a kadar, yani tam bir ay sürer. bu yıl oruç 16 Temmuz da (1588) başladı ve 15 Ağustosta sona erdi. Ramazan üç yıl süre ile aynı zamanlarda olur; üç yıl geçtikten sonra bir ay daha önceden başlar; bu yıl Temmuzdaydı, gelecekteki Haziranda olacak. Bu süreye büyük bir ciddiyetle uyarlar ve çok sıkı oruç tutarlar; karı koca, çocuk ve hizmetçi sabahleyin güneşin doğuşundan akşam güneş batıncaya ve gökyüzünde yıldızlar görününceye kadar hiç bir şey yemezler. Ayrıca onların, zenginlerin ve fakirlerin bütün Ramazan süresince şarap içmeleri kesinlikle yasaktır (ölüm cezası).

Ama karanlık olur olmaz bütün yiyecek dükkânları ve lokantalar açıktır, yiyecek ve meyve gündüzün olduğu gibi satın alınabilir.

İşte bütün bu yiyip-içme ve kutlama bütün gece boyunca, ertesi gün ağarınca kadar sürer, bu yüzden oruç zenginler için gerçekten çok kolaydır, onlar sadece geceyi gündüze, gündüzü geceye çeviriverirler; çünkü geçimini el emeği ile kazanmak zorunda olmayan ve iş yapmadan yaşayabilen kimse günün doğuşundan öğleye kadar uyur, sonrada akşam gezisine çıkar, kurtlanmış vücutlarını ("fauler Madensack"⁷) tekrar doldurabilmek için.

Ağır iş yapmak zorunda kalan fakirler için ise bu büyük bir cefa demektir: Tıpkı bir zamanlar Fontego d'Frantia'da * sabahtan akşama kadar bütün gün boyunca korkunç cehennem ateşi altında ağaç kesen, parçalayan ve ağır iş yapan bir çok Arap arasında gördüğüm gibi. Çünkü tam yazın "köpek günleriydi"⁸, öğle üzeri sadece caddenin öte yanına geçmek bile bana ıstırap veriyordu. Ne derece cefakâr bir halk olmak zorunda kaldıklarını bilmek için bunlara bakmak yeter.

Ramazın süresince camilerinde veya kiliselerinde (cami) geceleyin sayısız lambalar yanar, öyle ki bunun için gerekli nefis zeytinyağı⁹ hiç bir işe yaramadan yarıp yok olur.

Ramazın bitince en önemli bayramlarını üç gün süre ile kutlarlar, tıpkı hristiyanların paskalya günü gibi. Bu sırada kapalı çarşılar, pazarlar ve

* İskenderiye'deki Fransız Ticaret Merkezi "Fransız Evi"

dükânlar her yerde kapalıdır, kimse çalışmaz, herkes kendisini yemeğe-içmeğe verir ve dört hafta boyunca yasaklanmış olanları ve arta kalanları bu üç gün içinde yeniden gidermek ve savurmak isterler, sanki başka bir bayram günü veya alışlagelen günün dışında (özel) bir gün olmayacakmışcasına.

Onların bu belirttiğimiz Ramazan bayramından başka “küçük bayram” dedikleri bir bayram daha vardır, fakat bu öngörülmüş bir oruç değildir, sadece sayıları çok olmayan sofu ve yaşlı kişiler için saygı olsun diye yani per devotione yapmak istenir. Bu bayram belirtilen sürenin bitişinden sonra üç gün boyunca kutlanır; bu yıl 21 Ekimde başladı, ben o zaman Scio *adasındayım; bu bayram ötekiyle kıyaslanamaz.”

Bir Türk Ailesinin Kaderi

Burada saf ve derin bir dindarlık, Tanrıya şükranın bir kanıtını örneklemek için yapılan bir denemeyi anlatalım, bu örnek dindarlığın insanın bakış açısını nasıl bulandırdığını ve kalbini nasıl katılaştırabildiğini de gösterir:

Sinai Dağındaki Katharina Manastırının yakınlarında Kiechel, içinde kaynak suyu olan son derece güzel bir bahçe ve küçük bir ev bulur. Yazın burada oturulur ve manastır bir (Rum) papazı tarafından bakılır. Kiechel ile İtalyanca anlaşabilen bu Papaz, şu öyküyü, acı bir sonuçla bitmesinden memnun olduğu için, en azından onu da etkilemesi bakımından anlatır: “Bir gün kibar bir Türk, karıları, çocukları ve evindeki hizmetçileriyle Kahire’den buraya çöle gelir ve bu bahçede ve buradaki evde bir kaç ay Kahire yeniden “temiz” oluncaya kadar kalır, çünkü o, veba salgını yüzünden buralara kaçmıştı. İşte buradaki yer, su ve temiz hava ona son derece yaramış olmalı ki burada bir cami yaptırmak istemiş. Buna manastırın papazları asla izin vermek istemedikleri için, o, Kahire’ye gitmiş ve yanına çölün en asil ve yaşlı araplarını almış. Sonra oğullarıyla birlikte kendi arzusuna göre adı geçen yerde bir cami yaptırmak için izin, yani privilegia almak üzere gemiyle Konstantinopol (İstanbul) yolunu tutmuş. Büyük Türk’ün ** de ona bunun için rıza gösterip izin verdiği söylenir. Oradan gemiyle tekrar ayrıldıklarında ve eve ulaşmak istediklerinde, içinde bu Türk’ün ve yanındakilerin bulunduğu gemi fırtınaya tutulmuş (“malora”¹⁰), hepsi boğulmuş ve belalarını bulmuş. Bundan dolayı bugüne kadar bu arada camiinin yapılışı mümkün olmamış ve bundan vazgeçilmiş”.

* Sakız adası

** Padişah anlamında.

Bir Kuttama Alayı

“İskenderiye’de yolculuğuma devam etmek üzere beklerken oğlan çocukların sünnet edilmesi dolayısıyla yapılan bir sünnet alayı yani triumph gördüm, bunu öncelikle burada anlatayım.

İlk önce çocukların önünde yirmi otuz kadar-daha az veya çok da olabilir-hemen hepsi silahlı ve kendi durumlarına göre güzelce süslenmiş Türkler ilerler. Bunların ardından sünnet çocukları gelir, belki iki, üç, altı ya da daha çok; hepsi güçlü, güzel atlar üzerinde, ipek elbiseler giyinmiş ve ziynet eşyalarıyla süslenmiştir. Her çocuk tek başına ata binmiştir.

Onların arkasından trampet, borazan, davul, kaval ve benzeri çalgılar çalan müzisyenler ¹¹ bulunur-buralarda bütün caddelerde kaval çalmak ve davul dövmek olağandır zaten. Çocukları sünnet etmeden önce kenti baştan aşağı gezdirirler ve sonunda sünnet olacakları eve getirirler. Bunun için ne belirli gün, mevsim ve ne de çocukların belirli bir yaşta olmaları gerekir; bazı çocuk iki, bazı on, bazı da daha ileri yaşta sünnet olabilir. Sünnet edilecekler “Türkleştirilecek” Hristiyan çocukları ise, bunlar genellikle biraz ileri yaşta olurlar.”

Türk Kervansarayları

Kiechel bir kervansarayda ¹² geceleyişini anlatırken, bu yapının kısaca bir tasvirini de yapmıştır: Kervansaraylar hemen hepsi “büyük, geniş, dörtköşe yapılardır, çoğu işlenmiş taştan yapılmıştır, etrafını, çok alçak bir duvar çevirir, yalnız bir tek giriş-çıkışı vardır ve içinde kimse sürekli olarak oturmaz. İçinde zemini kaldırım taşlı geniş bir avlu bulunur, ortada çoğu kez yuvarlak bir cami ya da Türk kilisesi, onun yanında temiz taze suyu olan bir çeşme vardır, tabii hepsinde bu yoktur. Dört taraftaki kubbeli kemerlerin avluya bakan kısımları açıktır. Bunların altında insanlar ve hayvanlar kötü havalarda korunurlar. İnsan ve hayvan birlikte bulunurlar; atların, develerin veya eşeğin bağlandığı yerin hemen yanında taştan bir yatma yeri (insanlar için) vardır, yatanın ayakları atının başına doğru yönelir.

Bu kamplar veya kervansaraylar camps veya carvatscharas ¹³ kısmen Türk İmparatorunun, kısmen ise paşaların ya da diğer nüfuzlu beylerin emri üzerine yapılmıştır, böylece onlar iyi bir şöhrat yaymak veya öldükten sonra hayırla anılmak isterler. Değinen bu meskenlerde Hristiyanlar ve yahudiler, Türkler ve zenciler gibi geceleyebilir ve oturup kalkabilirler.

Çok büyük masraf edilerek, son derece güzel bir şekilde yapılmış bir kaç tane (kervansaray) vardır ki bunlardan birisi camp Amardır, son derece heybetli ve güzeldir, daha sonra böylesini çok az gördüm, tıpkı bir kale gibi,

ağır kapıları ve kuvvetli sürgüleriyle iyice güven altına alınmış, geceleri kapalı olup, çatısının her yanı kurşunla kaplıdır, her şey temiz ve bakımlıdır, içerisinde ocak bulunan zarif odalar vardır, buralarda ateş yakılabilir ve kışın ısınılır ve aynı zamanda yemek pişirilebilir. Hıristiyan olsun, yahudi veya Türk olsun, oraya gelen ve isteyen herkese pilav, bezelye mercimek ve bulgurdan yemek ve yanında fırında pişirilmiş normal bir tabak büyüklüğünde ve parmak kalınlığında fugazi denilen iki tane yuvarlak pasta (pide) verilir.”

İmparatorun Elçisi

Başka bir kervansarayda (Şam'ın güney batısında Hermon nehri kıyısındaki Sasa) onun daha sonra heyecanlı ama sonu hoş biten bir yaşantısı olur: Bu eski zamanlardaki alnyazısı trajedilerindeki öfke ve sertliği içeren Krafft'ın üçüncü bölümdeki hikâyesi olan, korku ve komiklik karışımı özel sahneler” le karşılaştırılabilir. Kiechel ancak iş işten geçtikten sonra asıl nedeni öğrenir. Hiç bir şeyden halen sizce olaya karışan Kiechel “alinyazısının çarkına” kapılıp yok olmak üzereyken, daha sonradan da bunu tam anlamıyla kavrayamamıştır-oysa o sonradan bütün olan bitenin anlamını ve “at hırsızlarının” haklı oluşlarını anlayabilmiştir. Bu sonradan edindiği deneyimini raporuna eklemiştir. “Bir saata yakın oradaydık, küçük yapılı atıma su vermek için yularından tutup (kervansaraya ait olan) kalenin yanındaki dereye götürüyordum. O sırada yaklaşık 15 atlıdan oluşan ve İstanbul'dan Mısır'a Kahire'ye gitmek isteyen bir posta gurubu geldi. Bu Türklerden birisi hızla bana geldi ve benim küçük atımı aldı, avludaki diğer atların yanına götürdü. Yolculuk arkadaşlarım ve bizim iki yeniçeri bunu görür görmez ahırdaki atlarını en karanlık köşelere çekip sakladılar. Sonra bizim yeniçerilerden birisi benim küçük atımı almış olan Türk'e gitti ve onu tekrar bana vermesi için ricada bulundu. Dediği gibi de oldu, atımı dizgininden tutup ahıra götürdüm. Orada bu guruptan başka bir Türk'le karşılaştım, zorla elimden atı aldı ve ona kolay kolay atı teslim etmek istemeyince, eğerin demirine takılı duran busican¹⁴ veya demirtopuzu eline aldı -at üzerinde sürekli olarak yanlarında bulundurdukları bir silah- onunla bana vurmak istedi, ben ona küçük atımı teslim etmek zorunda kaldım. Atı dinlenmiş olan atların bulunduğu başka bir avluya götürdü. Bu anda bizim iki yeniçeri Türklerin reisine gitti ve küçük atımı geri vermeleri için rica ettiler, çok küçük, çok yorgun, ciddi yarası olduğunu ve (öteki atları) izleyemeyeceğini söyledi. Bütün bunlar bir şey kazandırmadı, en azından atımı geri alabilmeyi bile.

Yaklaşık olarak bir saat mola verdikten sonra, yeniden atlara bindiler ve yola çıktılar. Ama benim atımı almış olan, ata binmek istediğinde ve bir eliyle eğerin arkasına, yani tam yaranın bulunduğu yerden tutununca, küçük at öne ve arkaya çifte atmaya başladı öyle ki o, ata binemedi. Bir süre uğraştıktan ve yol arkadaşaları sürekli olarak oradan uzaklaştıktan sonra, küçük atımın başına vurdu ve onu serbest bıraktı, üstüne bir şey yüklemeyen, getirdiği başka bir ata atladı, çünkü onlar yanlarında dört boş ve yüklenmemiş atı yedekte götürüyorlardı, yolda atlardan birisi çatlayacak olursa diye. Zaten hıristiyan âleminde olduğu gibi posta istasyonları yok ve çoğu zaman bir at bütün gün boyunca ya da uzun süre çatlayıp düşünceye kadar koşabilmek zorundadır.

Böylece küçük atımı yeniden aldım. Eğer onu alıp götürmüş olsalardı durumum kötü olurdu. Buralarda başka bir at bulmam mümkün olmamasına rağmen, onun peşinden de gidemezdim, en iyisi onu almasına razı olmaktı.

Bunların nasıl kişiler olduğunun anlaşılması için, yani Türk İmparatoru tarafından elçi veya legat olarak -bolacki¹⁵ deniliyor bunlara gönderilenler: çoğunlukla çavuşlar, kibarlar ve Türki İmparatorunun gözde ve güvendiği kişilerdir. Bundan dolayı onlar çok önemli olan gizli işleri yapmakla görevlendirilir. Türk İmparatoru bir paşayı veya sadrazamı boğdurtmak isterse, bu bir çavuş tarafından yerine getirilir. Bana anlatıldığı gibi, çavuş ona Efendisi Türk İmparatorunun bir mektubunu teslim eder. Mektupta ona hayatının sona erdiği bildirilir. Sonra o, bir koltuğa oturtulur, belirtilen çavuş onun boynuna bir ipek ip dolar ve bir sopayla o, boğuluncaya yani ölünceye kadar ipi bükerek, bunu ben bizzat görmedim, dönme yani Renegaten veya Memluk¹⁶ olmuş Alman asıllı yeniçerilerden ve daha başkalarından işittim.

Bu çavuşların öylesine büyük yetkileri var ki, her şeyden önce eğer onlar ulak olarak gönderilirlerse, bir kente, bir kasabaya veya köye gelirler ve karşılına arazide atlı birisi çıkarsa, hıristiyan, yahudi veya Türk olsun, aşağı veya yüksek sınıftan olsun, eğer çavuş bir at isterse, attan inilmesi ve itiraz etmeden atın ona teslim edilmesi gerekir. Bu yabancı bir gezgin için son derece hoş olmayan bir durum, ama onlar buna hiç aldırmazlar. Bu şu nedenden dolayı oluyor, bu ülkede posta istasyonları yok ve çoğu kez yarım hatta tam gün yol alındığı halde ne kasaba ne köy var.”

Denizde Yolcuların Korkuları

Bir Türk yelkenlisiyle yaptığım yolculuk sırasında iki gün hava süt limandı. “Bundan dolayı kaptan şöyle bir haber gönderdi: kimin yanınırla

denize ait olmayan bir şeyi varsa bunu teslim etsin. Orada Mısır'da zenci (köle) satın alan iki Türk bulunuyordu; onların bir kırmızı çıkında bir parça kırmızı toprakları vardı, onu teslim ettiler ve Kaptan bu toprağı denize döktürdü. Söylendiğine göre Türklerin çok saygı gösterdikleri, içinde aziz bir genç kızın gömülü bulunduğu¹⁷, Kahire yakınlarındaki bir piramidin yanındaki yerden bu toprak alınmış; ve bu toprağın deniz ötesine götürülmemesi gerekiyormuş, o zaman öğrendiğimize göre (işte bundan dolayı) iki gün yerimizden kıpırdayamadık.”

Gezginimiz başka ve çok benzer bir hurafeye kendi eleştirisini eklemek gereğini duyuyor: Bir gün hava süt liman olduktan sonra aniden bir fırtına kopuyor, gemi alabora olmaya yüz tutuyor, bütün safra güverteye çıkarılıyor, Kiechel'in sakladığı dolu bir şarap fıçısı da. “Sonra en genç tayfa, henüz tüsüzün biri, geldi kafama vurdu, şapkam yere düştü, buna katlandım. Tanrı biliyor, eğer Alman asıllı Türk¹⁸ yanımda olmasaydı, kimbilir başıma daha neler gelmiş olacaktı? Çünkü bu Almanın bana daha sonra anlattığına göre, herkes bu fırtınanın suçlusunun, sırf bu şaraptan içtiğim için ben gâvurum, hıristiyan olduğum için olduğunu söylemişler.

Yerleri onun yakınında olan bu Türklere ise daha önceden akşam ortalık karardığında, kendilerine şaraptan biraz vermesi için rica etmişler. İşte bunlar, herhalde vicdanları rahatsız oldu ki fırtına sırasında onun gizli küçük şarap fıçısını çıkarıp güverteye atmışlardı. Dahası var: “Fırtına geçtikten sonra, sabahleyin Alman asıllı dönme, Türklerin benim hakkımda, özellikle kendisine şarap verdiğim acemi çaylaklardan biri yani Ömer'in * ne laflar ettiğini anlattı. Ömer dediklerimin başlarında yeşil bir kuşak vardır, çünkü onlar kendilerinin Peygamber soyundan geldiklerini ileri sürerler ve onlar diğer Türklere göre daha imtiyazlıdır, onların sözleri ve tanıklığı diğer yedi Türk veya zencinin söz ve tanıklıklarına bedeldir. Sözü edilen fırtına geçince, bu Ömer diğer Türklere, “şu gâvuru -yani benimslüman yapmadığımız için, yani Türkleştirmediğimiz için hiç de iyi etmedik” demiş. Daha sonra tehlike ve korku öylesine büyük olunca ben onların isteklerine boyun eğmek zorunda kalacakmışım zaten. Ayrıca “beni imana getirmeğe yardım edeceğini ve benim çoktan Türk edilmiş olacağımı” söylemiş, halbuki ben bunu aklımdan bile geçirmediğim.

Aralarında uzun, kır sakallı yaşlı bir Türk daha vardı, o demiş ki, eğer bu hakikat olsaydı ve bu gerçekten benim maksadım ve düşüncem olsaymış kendisi de buna yardımcı olmak istemiş, ama ortada hiç sebep yokken ve yalan yere bunu yapamayacağını söylemiş.

* bkz. İslâm Ansiklopedisi “Ömeriler”

Bu ve buna benzer laflar Köpoğlu Ömer'in başı çekmesiyle aralarında geçmiş, bunun nedeni de sırf benim ona şarap vermek istememişim." Başkalarının zarar görmesine için için gülen bizimkinin de akli başında olmayışından ve ölçüsüzce çılgınlığından kaynaklanıyor. Onun baştan

Bu iki yaşantısında bizim Şvab oldukça acınacak bir haldedir. Başkalarının zarar görmesine için için gülen bizimkinin de akli başına olmayışından ve ölçüsüzce çılgınlığından kaynaklanıyor. Onun baştan çıkardığı ama sonradan tehlike anında vicdan azabına kapılan kişiler kendisini pek âlâ günahlarının affı için "tanrıya kurban edebilirlerdi." Bu durumu o sonradan da farkedemiyor gemidekilerin kendisini kurban etmeyişleri, gelir. Şarap fıçısının ardından kendisinin de denize fırlatılmamasından büyük bir şans eseri olarak söz eder. Zira bu kabil, özellikle hristiyanların, deniz yolculuklarında bir insanın feda edilmesi hiç de ender rastlanan olaylardan değildir.

Onun "fırtınadan gizliye" sürdürdüğü didişme, onun kendisine hâkim aksine bu fırtınaya sebep olan bu adamı kendi dinlerine çevirerek toptan kurtuluşu ümit etmeleri onların da işine geliyor. Bu yabancı din değiştirmeye razı olacağını sandıklarından ve böylece hem onu hem de kendilerini top yekün kurtarmak maksadıyla Kiechel'in de bilmediği olumlu bir tahmin içermektedir. Aynı şekilde din değiştirmesini kolaylaştıracak düşüncüyü de yanlış anlıyor: kesinlikle buna karşı duran herkes aslında Allahın inayetine sığınmıştır. İslâmiyette-Kiechel için bu son derece ulvi ve iyiniyet oldu düşünceler ihtiyar Türkün harika tutumu ile daha da isabetli oluyor-adeta Türklere özgün bir "Bilge Nathan" ortaya çıkıyor.

"Casus" yeni Yeniçeri Olarak Almanlar

Venedik'in Türkiyeyle olan siyasi ve ekonomik ilişkilerindeki başarı, Venedik'lilerin genellikle diğer Avrupalılara göre daha iyi davranış göstermelerine borçludur. Buna benzer bir olay Türkiye ile Fransa arasındaki özellikle diplomatik-kültürel ilişkilerde Fransızların bilhassa teveccüh göstermeleriyle sağlanmıştır.

Samuel Kiechel 1571 yılında Türk adası Kıbrıs'ta bir "döviz suçundan" dolayı tutuklandığında, ona yanında geceyi geçirmiş olduğu, ev sahibi "bu yabancı iki papazla Kudüs'ten Kıbrıs'a gelen zavallı bir Fransız hacısı" olduğunu ileri sürerek korudu. "Bunun üzerine o (yeniçeri) beni salıverdi." buralarda Türkler, zenciler ve Araplarla beraber olduğumda, ben kendimi hep bir Fransız olarak tanıttım, üzerimde Venedik'te bulunan Fransız Sefirinden aldığım bir pasaportum da vardı¹⁹. Eğer sözünü

ettiğim köpekler, yeniçeriler, benim bir Alman olduğumu bilmiş olsalardı, bu bana kesinlikle çok pahalıya patlardı. Çünkü onlar benim adaya bir gözcü ve casus olarak geldiğimi ileri sürüyorlardı.

Öte yandan gönüllü veya harp esiri olarak Türk yönetimi altına girmiş çok sayıda Alman asıllı “dönmeler” vardı. Onlar kalmaya karar vermişlerdi ve müslüman olmuşlardı. Kiechel de böyle bir çok Alman asıllı Türklere rastlamıştı.

Kahire’de “bu ülkede otuz yıldan fazla bulunan ihtiyar, Alman asıllı bir dönme yeniçeri beni kendi evine götürdü, oraya başka üç Alman asıllı dönme daha geldi. Hep birlikte içtiler, neşelendiler ve hoş vakit geçirdiler. Ama bir hıristiyanın kendisine dikkat etmesi iyi olur, çünkü böyle arkadaşlara pek güvenilmez”. Kiechel, görmek istediği piramitlere gitmek için kendisine bir yol arkadaşı arıyordu (Bu piramitleri en iyi anlatan ilk Avrupalıdır). “Sonunda sözü edilen Alman asıllı dönmelerden birisi, daha üç yıl önce Türk olmuş ve Rum bir hıristiyan karısı olan Strassburg’lu sarraf Michel Miller bu işe gönüllü oldu. Daha önce bir çok aristokrat Almanla ve başkalarıyla piramitlerin olduğu yerde bulunmasına rağmen benimle yalnız olarak oraya gitmemizi istedi. Onlara o zamanlar araplar tarafından saldırılmış, onu çırılçıplak soymuşlar, yanında içki içtiğimiz ihtiyar yeniçeri ağır yaralanmış ve onun bir kolunu kötürüm yapmışlardı... Bundan dolayı ihtiyar yeniçeri artık dışarıya çıkmak istemiyordu.”

Asler Strassburg’lu Alman olan “Türk” ise Kiechel’e sadece piramitlere kadar değil, daha da ileriye, denizde İstanbul yakınlarına kadar yol arkadaşlığı etti. Sonra hastalandı ve evine yani Kahire’ye, Rum karısına döndü. Alman asıllı, Mısırda yaşayan ve Türklerin hizmetinde bulunan, rum bir kadınla evli (karısı hâla hıristiyan), kendisi müslüman-Kiechel’in seyahatnamesi birçok alinyazısından birisini ana hatlarıyla yazılı olarak böyle belgeliyor, bu her şeyden önce Türklerin yabancılara karşı gösterdiği hoşgörünün de kanıtıdır.

AÇIKLAMALAR

GİRİŞ BÖLÜMÜ ve KRAFFT

1) Bu eserin ilk önce başlığı şöyleydi: *Itinera Constantinopolitanum et Amasianum*, Antwerpen 1581, sonradan “*Legationes...*” adı altında Paris 1589 ve Hannover 1605’te yayımlanmıştır.

2) Franz Babinger tarafından yayımlanmış ve açıklanmış olan (*Studien zur Fuggergeschichte* 7) München-Leipzig 1923.

3) 16. yüzyıl Alman eserlerinde Türk İmajı: Akten des 5. Internationalen Germanistenkongresses. Cambridge 1975, s. 57-66

4) Krafft'ın buna rağmen daha sonra eriştiği saygınlığın bir kanıtı da onun Tübingen Üniversitesi eski dil uzmanı, ünlü Martin Crusius ile yaptığı mektuplaşmalarıdır. Crusius Türk dünyasına büyük ilgi duyan birisiydi. Krafft bu mektuplarında ünlü bilim adamına diğer gezi izlenimlerinden söz etmiştir. Krş. Wilfried Buch: Salomon Schweigger'in Türk imajı; 1578-80 yıllarında İstanbul'da Sefaret Protestan Papazının İzlenimleri ve Görüşleri, çeviren Zeki Cemil Arda; TTK. ca yayınlanacak

5) Turcica. Die europäischen Türkendrucke des 16. Jahrhunderts., 2 Cilt, Bukarest/Berlin 1961/65

6) Deutsche Pilgerreisen nach dem Heiligen Land. Innsbruck 21900, s. 250ff (Krafft) ve s. 270 (Kiechel)-Röhricht'in eserine ilave olarak Hans-Joachim Lepszy: Die Reiseberichte des Mittelalters und der Reformationszeit. Doktora tezi (Daktiloyla) Hamburg 1953, s. 57 ff

7) Ehrenfried Hermann böyle ifade ediyor: Luther'in Çağdaşlarındaki Türk ve Osmanlı İmparatorluğu İmajı (Türke und Osmanenreich in der Vorstellung der Zeitgenossen Luthers. Ein Beitrag zur Untersuchung des deutschen Türkenschrifttums). Doktora tezi (Daktiloyla) Freiburg i. Br. 1961, ne Krafft'a ne de Kiechel'e değinilmemiş, Ayrıca Wilfried Schulze: Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert. Studien zu den politischen und gesellschaftlichen Auswirkungen einer äusseren Bedrohung, München 1978, Kiechel'e hiç değinilmiyor, Krafft'tan çok az seçme alıntı yapılmış, ama yeterince yararlanılmamıştır.

8) Karşılaştırınız Wilfried Buch: Das Türkenbild deutscher Palästina-Pilger im 14./15. Jahrhundert. Türkçe tercümesi Yüksel Baypınar, 14/15. yüzyılda Kudüs'e giden Alman Hacılarının Türkiye İzlenimleri. TTK Belleten 183, Ankara 1983

9) Burada ve Kiechel'deki biyografik bilgiler Hassler'in aşağıda belirtilen eserinden alınmıştır.

10) Onun hakkında ve ilkin 1582'de yayınlanan "für die Kulturgeschichte des Orients werthvolle Reisebeschreibung"un üzerine Röhricht, aynı yerde, s. 252 f ve Lepszy, aynı yerde, s. 90 ff'tun onu olduğu gibi o da Krafft'tan pek çok kez söz eder. Değişik açılardan yapılan yansımaların toplu olarak değerlendirilmesi ilginç olacaktır.

11) Adolf Cohn, aynı eser, s. XIV, çevirisine şunları ekliyor: "Bu sırada ben yazarın fikrini dile getirmekle yetindim, sözlerin anlamlarını tamamen bir yana bıraktım. Ağır ve çoğu kez son derece dolaşık ve kurallara sığmayan

cümle yapısı bunu zorunlu kıldı. Krafft'ın ifadesi sık sık yetersiz ve açık seçik değil, öyle ki onun asıl söylemek istediğini tahmin ederek çıkarmak gerekiyor”.

12) 1571 yılında İspanya-İtalya filosu Lepanto yakınlarındaki deniz savaşını kazanmıştı.

13) Fransa'da Batı sahilinde La Rochelle liman şehri, 1570 yılından itibaren protestanların merkezi ve en başta gelen “güvenlik yerleri”, 1629 yılında Richelieu tarafından ele geçirilmiştir. 1572 de “Bartholomeus Gecesi” olmuştu.-Türk subayı bu konuda sadece iyi bilgi edinmekle kalmamış, takibe uğrayan, yürekli protestanların kaderleriyle de ilgilenmektedir. Kaledeki casusluk onun sorularıyla ilgilenmiyor, ama bunların arkasında ne dereceye kadar ve ne kadar süreyle Fransız birliklerinin kendi ülkelerinde düşmanlarıyla birlikte kalacaklarını içeren askerî menfaatler bulunmaktadır. Karl IX. 1574 de ölmüştür.

14) Muzaffer Paşa? 1573'de Osmanlı İmparatorluğu ile Venedig arasında yapılan bir anlaşma sonucu ada kendilerine bırakıldı. Lefkoşe valiliğine Kıbrıs'ı İstila eden Lala Mustafa Paşa tayin edildi. (Karşılaştırmalı Krafft raporunun sonunu). “Famagusta ve Paphos'a da Türk idarecileri getirildi” (Sibylle von Reden: Zypern. Köln² 1974, S. 22).

15) Cilicia olması gerekirken yanlışlıkla Kilikien olarak yazılmış-ya da Hassler tarafından yanlış okunmuştur.

16) Karşılaştırmamız. Marjatta Wis: Ricerche sopra gli Italianismi nella lingua Tedesca, Memoires de la Société Néophilologique de Helsinki, Cilt 17, Helsinki 1955, s. 155

17) Çekçe tamyastra, yeni almanca Tornister: Ranzen, fransızca: carnier: Avcı çantası

18) Rum toplumunun şükran ve hayır duaları burada sadece gözü doymak bilmeyen Paşa'dan kurtulmak için değil, daha önceki “latin” (katolik-daha doğrusu Fransız-Venedig) egemenliğinden kurtulmalarını da kapsamaktadır. Bu kilise tarafından sömürülmüş olan bu toplumda “korkunç bir kin” duyulmaktaydı ve Rum din adamı bundan dolayı “tahakküm altında tutan Franklar'ın yerine Türk sancaklarını ve subaşılarını başlarında görmekten memnun görünüyor... Son yıllarda (1570 den önce) Magosa'ya sık sık gidip gelen Türkleri başlarında görmek üzere Kıbrıs'a getirmek için komplolar yapılmaktaydı”. (Nikolaus Jorga: Geschichte des Osmanischen Reiches, Cilt 3, Gotha 1910, s. 144 ff)

19) Karşılaştırmamız: Herodot'un Yunanlılarla, “her şeyih tamamen olduğu aydadır” iddiasıyla ilgili olarak şu açıklamada bulunuyor: “Yani

20) Bu günkü Lübnan'da halâ sözü geçen ve katolik kilisesince kâfir sayılan "Maron" Hristiyanları, "latin" (yani katolik) usulüne göre kiliselerinde çan çalarlar.

21) Bakınız. Kiechel Nr. 2

22) Tuz ve ekmek Avrupa'da da bu anlamdadır. Bakınız: Hasan Özdemir, Die altosmanischen Chroniken als Quelle zur türkischen Volkskunde, İslamkundliche Untersuchungen 32, Freiburg i. Br. 1975, s. 95 f (Nr. 292) adlı eserinde buna uygun düşen atasözleri bulunmaktadır.

23) Hiç kuşkusuz Hassler'in okuduğu şekliyle stora değil. Wis, aynı eserinde stoia'dan sözetmiyor.

KIECHEL

1) Onun geniş ve ilginç İstanbul hakkındaki yazısına kısa bir süre sonra başka bir makalede yer vereceğimizi ümid ediyoruz.

2) Karşılaştırınız: Röhricht, aynı eser, s. 43 (Açıklamalar 85/86)

3) "Edebiyat Metinleri" olarak eski seyahatnameler ve hacı raporları hemen hemen hiç itibar görmemiş ve araştırılmamıştır. Kiechel'in Anlatım Tekniği üzerine bir çalışmayı yakında yayınlayacağız.

4) Eğer önemsemeden yapılan bir hata değilse, bunu Kiechel Sophia kelimesine göre (yani Aya Sofya 'dan bildiği kadarıyla) kilise anlamına kullanmıştır.

5) İtalyanca manto kelimesinin türkçeleştirilmesi burada söz konusu olabilir (Hassler, aynı eser, s. 481)

6) Adolf Cohn, aynı yerde, s. 263, Krafft'ın ramazan "günlerin en kısa olduğu aydadır" iddiasıyla ilgili olarak şu açıklamada bulunuyor: "Yani yazarın orada bulunduğu yıllarda böyleydi. Bu rastlantı onda daha sonra bu günlerin hep aynı kaldığı yolunda bir yanılığa neden oldu."

7) Ortaçağda ve Luther'de "vücut" için kullanılan başka bir adlandırma

8) Temmuz sonu ile ağustos sonu arası, en sıcak günler, güneşin doruk noktada bulunduğu varsayılan zaman

9) Kiechel eski almanca kavram olan "Baumöl"-ağaç yağı-kullanıyor.

10) Wis, aynı eserde bu yoktur.

11) Kiechel seyttenspühl (Saitenspiel) şeklinde yazıyor, bu da burada yakışık durmuyor, müzik enstrümanına yapılan düşüncesizce bir anlam genişlemesi olayı.

12) Camp Amar, han al-Ahmar, Bethsean, Besan, Genezareth/Bar Tabarie gölünün güneyinde, çok az kullanılan bir yol üzerinde bulunmaktadır, Krlş. Wolfdieter Hütteroth ve Kemal Abdulfattah: Historical Geog-

raphy of Palaestine, Transjordan and Southern Syria in the Late 16th Century, Erlanger Geographische Arbeiten, Sonderband 5, Erlangen 1977, s. 93

13) Wis, aynı eser, s. 154 f de “Carabon” adı altında bunun menşei hakkında hiç bilgi vermiyor

14) “busdoghan” türkçe ve macarca ‘teber’ demektir (Hassler, aynı eser, s. 482)

15) “bolacki tschauschi”: bir gurubun başında bulunan çavuş, saray nazırı, veya belki de türkçedeki baltacı’dan gelmektedir-mızraklı asker (Hassler, a. e. s. 482)

16) Karşılaştırınız Wis, a.e.s. 185, önce mısır, sonra türkçe “asker”, sonra özellikle: islamlığı kabul etmiş olan, mısırdaki veya Türklerin hizmetinde bulunan Avrupa asıllı ‘asker’

17) Burada tahminen Peygamber soyundaki kadın kişilerden, Kahire veya çevresinde defnedilmiş bulunan, Sayyida Zainab, Sukaina yada Nafisa söz konusu olmalıdırlar. Karşılaştır Rudolf Kriss ve Hubert Kriss-Heinrich: Volksglaube im Bereich des Islam. Bd. 1 Wallfahrtswesen und Heiligenverehrung. Wiesbaden 1960, S. 8 ve 58 f.

18) Karşılaştırınız: onun hakkında son bölümdeki bilgiler

19) Röhricht, a. e. s. 61, Alman hacılarının birbirine benseyen beyanlarını toplamıştır.

I. MURAD'IN SİKKELERİNE GENEL BİR BAKIŞ
761—792 (1359—1389)

İBRAHİM ARTUK

*Rahmetli Başkanımız Ord. Prof.
Enver Ziya Karal'ın Aziz anısına*

1. Tip

1. Gümüş, kesim yeri ve senesi yok

على
لا اله الا الله
محمد رسول الله
عمر

مراد بن اورخان
ه خلد الله ملكه

1,10 Gr., 17 mm. (Resim 1)

2. Tip

2. Gümüş, kesim yeri ve senesi yok

لا اله الا الله
محمد رسول الله

مراد بن اورخان
خلد الله ملكه

1,15 Gr., 17 mm. (Resim 2).

3. Tip

3. Gümüş, kesim yeri ve senesi yok

مراد بن
ارخان

کار
خداوند
خلد ملکه

0,70 Gr., 16 mm. (Resim 3)

4. Tip

4. Gümüş, kesim yeri ve senesi yok

مراد بن

خلد

اورخان

ملکه

1.15 Gr., 11 mm. (Resim 4)

5. Bakır, kesim yeri ve senesi yok

مراد بن اورخان

السلطان لعا

خلد الله ملکه

خلد الله ملکه

4,30 Gr., 20 mm.

6. Bakır, kesim yeri ve senesi yok

مراد بن

مراد بن

اورخان

اورخان

2,20 Gr., 17 mm.

7. Bakır, kesim yeri ve senesi yok. Ramazan 790

مرادخان

رمضان

عز نصره

٧٩٥

2.05 Gr., 15 mm.

Bu sikkedeki sıfır (.) o gibi yazılmıştır. Zira 900 tarihlerine kadar Osmanlı sikkelerinde sıfır bu şekilde yazılırdı.

Tarihi araştırma:

Yukarıda sikkelerini gördüğümüz 1. Murad, Osmanlı Hükümdarlarından Orhan Gazi'nin altı çocuğundan biridir¹. Yarhisar Tekfuru'nun Kızı Nilüfer Hatun'dan 726 (1326) senesinde dünyaya geldiği rivayet edilir². Bu rivayet doğru olduğu takdirde 1. Murad

¹ İsmail H. Uzunçarşılı, Gazi Orhan Bey Vakfiyesi, Belleten, Ankara 1941, s. 286.

² Hoca Sâd el-Din, Taç el-Tevarih, İstanbul 1279, C. 1, s. 30; Ali, Kühn el-Ahbar, İstanbul 1277, C. 5, s. 65.; Hasan b. Mahmud-ı, Bayati, Cam-ı Cem-i Ayin, Nşr. Ali Emiri, İstanbul 1331, s. 45; Edirne'li Mehmed Efendi, Nuhbet el-tevarih ve'l-Ahbar, İstanbul 1276, s. 7; Münecim Baş, Sahaif el-Ahbar İstanbul

34 yaşlarında taht'a çıkmış, bu takdirde 761 senesi başlarında cülus etmiş demektir.

Bilindiği gibi, Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş devrinde Hazine sorununa büyük bir önem verilmişti. Hatta Kâtib Çelebi, Hazineyi Devlet bünyesinin midesine benzetiyor³.

Tarihçilerimizin anlattıklarına göre, Osmanlı Türklerinde Hazine sorununa ilk defa önem verenler Çandarlı Kara Halil ile Karamanlı Rüstem'dir⁴.

Ötedenberi, Osmanlı meskûkâtında, sikke sahibi ile beraber baba adının zikredilmesi usulünün 1. Murad zamanında başladığı söylenmektedir⁵. Bugün bu görüş kabul edilmemektedir. Çünkü, merhum İsmail Bey'in yaşadığı devirlerde, ne Osman'ın sikkesi bulunmuş ve ne de Orhan'ın⁶.

Sultan 1. Murad'ın cülusunun ilk zamanlarında kullanılan para, hiç şüphesiz, babası Orhan Bey'in sikkeleri idi. Hatta rivayet olunduğuna göre, ilk bakır sikkenin Sultan Orhan zamanında basıldığı söyleniyorsa da⁷, elde mevcut bulunan bakır sikkeler, 1. Murad'ın sikkeleridir⁸.

1285, C. 3, s. 284; Kara Çelebi-zade Abd el-Aziz, Ravzat el-Ebrar, Mısır el-Kahire 1248, s. 350; Solak-zade Mehmed, Solak-zade Tarihi, İstanbul 1298, s. 15; Musa Kâzım, Muhtıra-i Rical ve Siyasiyun, İstanbul 1326, s. 270; Mehmed Süreyya Bey, Sicilli, Osmani İstanbul, 1308, C. 1, s. 75; Tarih Nişancı Mehmed Paşa, İstanbul 1279, s. 117'de 727'de doğduğu gösterilmiştir.

³ Kâtib Çelebi, Düstur, el-Amel li islâh el-halel, İstanbul 1280, s. 126.

⁴ Aşık Paşa zade Tarihi, İstanbul 1332, s. 54; Mehmed Neşri, Cihannuma, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1949, C. 1, s. 196; Hoca Sâd el-Din Tac el-Tevarih, İstanbul 1279, C. 1, s. 75.

⁵ İsmail Galib, Takvim-i Meskûkât-ı Osmaniye, Kostantiniye 1307, s. 13.

⁶ İbrahim Artuk, Osmanlı Beyliğinin Kurucusu Osman Gazi'ye ait Sikke, s. 27-33, Birinci Uluslar Arası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomi Tarihi Kongresi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Orhan Bey'in Hükümdar olduğu Tarih, Belleten, Sayı 34, Sene 1945; Halil Edhem, Meskûkât-ı Osmaniye, İstanbul 1334, C. I. S. 3; Mütekaid Miralay Ali, Osmanlı İmparatorluğunun İlk Sikkesi ve İlk Akçeleri, T O E M, İstanbul 1333-1334, s. 355 Vd.; Nuri Pere, Osmanlılarda Madeni Paralar, İstanbul 1968, s. 298, Resim 5 A; İbrahim Artuk, Early Ottoman Coins of Orhan Ghazi as Confirmation of His Sovereignty, P. 457-463, Near Eastern Numismatics Iconography, Epigraphy and History Studies in Honor of George C. Miles, Editor. Dickran K. Kouyunjian, Beirut 1974.

⁷ Cevdet Paşa Tarihi, C. 5, s. 301.

⁸ İsmail Galib, Takvim-i Meskûkât-ı Osmaniye, s. 13; Miralay Ali Bey, aynı makale, s. 247; Stanley Lane — Poole, Catalogue of Oriental Coins in the British

Osmanlı Akçesinin kesirlerinden biri sayılan bu bakır sikkelere, başlangıçta Mangır denilmekte, hatta Mangır kelimesinin de Mogol dilinde Nakid anlamına gelen möngün kelimesinden çıktığı sanılmaktadır. Bizde, Mangırdan ilk söz eden Kara Dursun Bey'dir. Dursun Bey, Boğazkesen Kalesi yapımının sebebi bahsinde şöyle diyor: "garipdendir ki kesret-i sefain ve beremat (günümüzde dolmuş kayığı denilen taşıma aracı, rumcadan dilimize geçmiştir) sebebiyle bir kişi, sekizi bir akçe mangırın (Süleymaniye Kitaplığındaki Ayasofya nushasında Menkur şeklinde geçer) birisi ile Rumelinden Frengistanı ve Frengistandan Rumelini seyrederek⁹. cümlesinden anladığımıza göre, Fatih devrinde 8 Mangır bir Akçe değerinde idi. Mangır'ın rayici, cinsi yönünden, çok değişik şekil almıştır. Jean Leunclavius'un ifadesine göre, 8 Mangır bir Akçe'ye, dört Akçe bir Dirheme muadilmiş¹⁰.

Rahmetli Halil Edhem Bey Katalogunu yazarken, rastladığı Mangır'ları üç kısma ayırmış, bunlardan, ağırlıkları bir dirhem olanlara Mangır, yarım ağırlığındakilere Nısfıye veya Yarım Mangır, rubu' ağırlığında bulunanlara ise Cırık adını vermiştir¹¹.

1. Murad Taht'a cülus ettikten sonra. Ahilerin elinde bulunan Ankara üzerine yürüdü. Buradaki Ahiler karşı koymadan 763 (1362) de şehri teslim ettiler¹².

Bazı tarihçiler, bu tarihin doğru olmadığını söylerler. Onlara göre, Ankara'nın kat'i surette alınışı 762 senesindedir¹³.

Ahiler hususi sikke basmadıklarından, sözü edilen bu şehirde, komşuları olan Çandar-oğullarından Adil Bey'in Mangırlarını kullanıyorlardı. 1. Murad, Kendi hakimiyeti yönünden, uygun görme-

Museum, London 1883, Vol. VIII, P. 45, No. 86-88; Halil Edhem, aynı eser, s. 13, No. 38-58.

⁹ Dursun Bey, Tarih Ebu'l-Feth, İstanbul 1330, s. 38.

¹⁰ M. Belin, Türkiye İktisat Tarihi Hakkında Tetkikler, Çev. Ziya Karamürsel İstanbul 1931, s. 8.

¹¹ Halil Edhem, aynı eser, s. 50.

¹² İsmail H. Uzunçarşılı, 1. Murad Maddesi, s. 588, Aynı Yazar'ın Osmanlı Tarihi, Ankara 1972, C. I, baskı 3, s. 161.

¹³ İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, İstanbul 1945, C. I, s. 34; Ahmed Rifat, Nakd el-Tevarih, s. 384; Ahmed Cevdet, Kısas el-Enbiya, İstanbul 1331, Cüz 12, s. 1036; Neşri, Cihannuma, C. I, s. 190; Mehmed Mazhar Fevzi, Haber-i Sahih, İstanbul 1293, C. I, s. 93; Musa Kâzım, aynı eser, s. 279; Gülşen-i Maarif, C. I, s. 434.

diği bu hali derhal yasakladı ve acele olarak, 5 numarada verilmiş olan Mangırları, Bursa'da basdırarak Ankara'ya gönderdi¹⁴.

Sikkede okuduğumuz السلطان لما yazısı, el-Sultan el-Adil'in kısaltılmış şeklidir. Mangır hiçbir surette Çandar-oğulları ile müşterek değildir. Hoca Sâd el-Din Efendi ı. Murad'ın cülusunu yazarken başlık olarak "Cülûs Hazret- i Sultan Murad Gazi ve Adil-غازی- حضرت سلطان مراد غازی- جلوس حضرت سلطان مراد غازی- عادل و عادل suretinde ve yine Ankara'nın alınışı bahsinde, Sultan Adil Murad Han Gazi-غازی- سلطان عادل مراد خان غازی unvanını, diğer Padişahların hiçbirine yazmaması, ihtimal السلطان العادل unvanını taşıyan Mangır'ı görmüş olmasındandır. Son olarak, Rahmetli Hüseyin Kocabaş'ın VI. Türk Tarih Kongresindeki Tebliği¹⁶ ile Sayın İbrahim Tözen'in Türk Nümismatik Derneği Bültenindeki (No. 8) yazıdan söz etmek istiyoruz¹⁷.

Bu sikkelerin gümüşleri olduğu gibi bakırları da vardır ve hepsi de Bursa'da bulunmuştur. Son zamanlarda bu gümüş ve bakır sikkeler Yapı ve Kredi Bankası'na satılmıştır. Hatta Nuri Pere imzası ile hazırlanmış olan katalogda bunlardan gümüş olanı neşredilmiştir¹⁸.

Biz burada, sadece 16 mm. çapında ve 0,70 Gr. ağırlığında, Ala el-Din ve Orhan'a atfolunan gümüş sikkeden söz edeceğiz.

Yapı ve Kredi Bankası Koleksiyonunun tasnifinde çalışan Sayın İbrahim Tözen, evvela bu sikkeyi Osmanlılardan Ala el-Din - Orhan'a atfetmiş, sonra bundan vaz geçerek sikkenin Saruhan Oğullarına aidiyetinden söz etmiştir. Şunu söyleyelim ki, Osmanlı Devletinin kurucusu Osman Gazi'nin Şuca el-Din Orhan'dan başka, Çoban, Melek, Hamid ve Pazarlı isminde dört oğlu ile Fatma adlı bir kızı bulunmakta idi¹⁹. Vakfiye'de Ala el-Din'in ismi yoktur. Buna karşın Osmanlı tarihlerinde vardır. Osmanlı kaynaklarına göre, Orhan

¹⁴ Miralay Ali Bey, T. T. E. Mecmuası, 14. Sene, No. 4, s. 253; Ekrem Kolerkiş, Osmanlı İmparatorluğunda Para, Ankara 1958, s. 14.

¹⁵ Hoca Sad el-Din, aynı eser. s. 65, 68.

¹⁶ Hüseyin Kocabaş, Orhan ve Ala el-Din Beylere ait müşterek basılmış sikkeler, VI. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1967, s. 523.

¹⁷ İbrahim Tözen, Aladin - Orhan Yazılı Para hakkında, Türk Nümismatik Derneği Bülteni, İstanbul 1982, Sayı 8.

¹⁸ Nuri Pere, Osmanlılarda Madeni Paralar, İstanbul 1968, s. 48, No. 4.

¹⁹ İsmail H. Uzunçarşılı, Gazi Orhan Bey Vakfiyesi, Belleten, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1941, S. 19, s. 281.

Gazi, Şeyh Edebalı'nın Kızı Malhatun'dan doğmuştur²⁰. Halbuki sözünü ettiğimiz vakfiyeye göre, Orhan Ömer Bey'in kızı Malhatun'dan dünyaya gelmiştir. Diğer oğlu Ali veya Ala el-Din Paşa, Şeyh Edebalı'nın kızı Bala Hatun'dan doğmuştur²¹. Vakfiye'de adı geçen bu Ömer ya da Umur Bey kimdir?, buna ait hiçbir bilgimiz yoktur. Dikkate değer nokta, bu Vakfiye'de Osman Bey'in bütün çocuklarının adı yazılı olduğu halde, Ala el-Din'in ismi geçmemektedir. Acaba bu Ala el-Din bir unvan mıdır? buna da cevap veremiyoruz. Ala el-Din ya da Ali'nin Orhan Gazi'den küçük olduğu kanaatındayız²². Lütfi Paşa'ya göre, Orhan evvela doğmuş, sonra Osman'ın bir oğlu olmuş adını Ali Paşa kodu anı yanında alıkodu dediğine göre, Orhan büyük olmalıdır²³. Hatta Osman Gazi'nin ölümünden sonra, tarihlerin kaydına göre, kardeşi Orhan Bey'lerbeği olmuş ve sonra kendisine verilen Kite kazasına bağlı Fedra köyündeki Çiftliğin geliri ile geçinmiştir. Osman zade Taib Efendi'de Biga'da öldüğünü, Bursa'lı Belig'de 732 senesinde Biga'da ölürek cesedinin Bursa'ya getirilerek babası Sultan Osman'ın türbesinde gömüldüğünü, Nişancı Mehmed Paşa'da, Biga'da ölürek mezarının Bursa'da olduğunu, Mehmed Said Efendi'de Ala el-Din Paşa'nın dindar tabiatlı ve Ahrete talib olmakla hatır için kabul ettiği vüzerattan isti'fa ederek Biga'ya gittiğini, ölümünden sonra cenazesinin Bursa'ya nakledildiğini söylüyor²⁴. Herneolursa olsun 732 (1331) senesinde Biga henüz Osmanlıların eline geçmediğine göre, Biga'da ölümü doğru değildir. Sonuç olarak, Ala el-Din'in şahsiyeti henüz aydınlanmamış, karanlıklar içindedir diyebiliriz. Böyle bir şahsiyetin Orhan ile müşterek sikke bastırmasında bizce mümkün değildir. Zira islam dünyasında sikke basmak ve cuma

²⁰ Mehmed Neşri, Cihannuma, Ankara Türk Tarih Kurumu 1949, C. I, S. 142; Müneccimbaşı, Sahaif el-Ahbar, C. III. s. 266; H. A. Gibbons, Çev. Ragıb Hulusi, Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, İstanbul 1928, s. 12; Hammer, Çev. Mehmed Ata, Devlet-i Osmaniye Tarihi, İstanbul 1336, C I, s. 83; Mehmed Efendi, Solakzade Tarihi, İstanbul 1298, s. 8; Şeyh Edebalı'nın Kızı Rabia Hatundan Orhan doğmuştur diyor.

²¹ Osman-zâde Saib, Hadikat el-Vüzera, İstanbul 1271, s. 4; İsmail H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1972, C. I, s. 115.

²² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, aynı eser, C. I, s. 115.

²³ Lütfi Paşa, Tevarih-i Al-i Osman, İstanbul 1341, s. 22 vd.

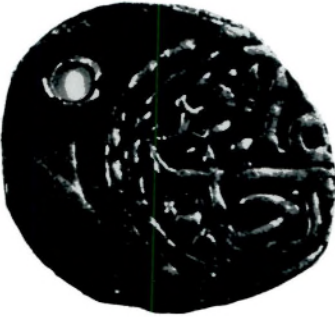
²⁴ Osman-zade Saib, aynı eser, s. 4; İsmail Belig, Güldeste-i Riyaz-ı İrfan, Bursa 1287, S. 38; Nişancı Mehmed Paşa, Tarih Nişancı, İstanbul 1279, s. 104; Mehmed Said, Gülşen-i Maarif, İstanbul 1202, C. I, s. 423.

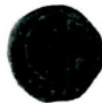
1

2

3

4

I. Muraf'ın sikkelerinden bazıları

namazında, hutbede ismini yâdettirmek hükümdarlığın hukuk-u asliyesindedir. Bundan başka, Osmanlılarda verâset-i saltanat usûlünde Ekberiyet Kaidesine de uyulmuştur. Böyle olduğu halde, vezaret makamında bulunan zatın ismi yukarıda ve Sultanlık mevkiinde bulunan kimsenin adının aşağıda yazılması saltanat hukukuna bir tecavüzdür.

Sikke Osmanlı sikkesidir. Gerek Sayın Hüseyin Kocabaş ve gerekse Sayın İbrahim Tözen'in yaptıkları hatayı açıklarsak:

Sikkenin ön yüzünde okudukları isim *بن مراد* olmayıp *بن علاء* ve altında babası *ارخان*'nın ismi yazılıdır. Sikkenin baş tarafı zaman aşımı ile aşındığından ya da yok olduğundan *م* harfi yerine *ع* gibi görünmektedir. Sonra yazı sahipleri gayet iyi bilirler ki, ne Türkçede ne de grekçede harfleri eksik *بن علاء* diye bir isim yoktur. Aslı *بن علاء الدين* dir. Bundan dolayıdır ki Şerafeddin Erel yazı sahiplerinin fikirlerine katılmamaktadır.

Sikkenin Arka yüzünde okuduğumuz *خداوندکار* adına gelince, *ضرب* kelimesi olmadığından, kesim yerinden ziyade 1. Murad'ın unvanı olduğu anlaşılıyor. Esasen, *خداوند* adı *خداوندکار* den çıkmıştır. Sahib, Hükümdar ve Bey anlamına gelmektedir²⁵.

خداوندکار'ın altında gördüğümüz *خداوندکار* dua yazısı sikkenin bir şahsa aidiyetini göstermektedir. Eğer sikke müsterek yani iki şahsa ait olsa idi *خداوندکار* yazılması uygun, doğru olacaktı kanaatındayız.

²⁵ Şemseddin Sami, Kamus-u Türki, İstanbul 1317, s. 573; İslam Ansiklopedisi, C. 5 1, s. 578 J. H. Kramers tarafından yazılan Hüdavendigâr Maddesi ve aynı yazar'ın Dairet el-Maarif el-İslâmiye, Mısır 1933, C. 8, s. 232.

KUZEY MOĞOLİSTAN'DA YENİ BİR UYGUR ANITI: TARYAT (TERHİN) KİTABESİ

Prof. Dr. TALÂT TEKİN

Kitabenin bulunuşu :

Son yıllarda Moğolistan'da "runik" harfli irili-ufaklı birçok türkçe kitabe bulunmuştur. Bunların en önemlilerinden biri *Taryat* veya *Terhin* kitabesidir. Dört parça halinde ele geçen bu kitabenin ilk parçası Moğol arkeologu Ts. Dorjsuren tarafından Moğol Halk Cumhuriyeti'nin Arkhangay (Kuzey Hangay) aймаğının Taryat bölgesinde, Hangay dağlarının kuzey-batı kısmında, Terhin ırmağı vadisinde toprağa çakılı olarak bulunmuştur. Mongolist Kh. Lubsanbal-dan ile M. Şinekhüü'den ve türkolog B. Bazilkhan ile S. G. Klyaştor-nıydan oluşan karma Moğol-Sovyet bilimsel heyeti 1969 yılında kitabe parçasının bulunduğu yerde kazılar yapmış ve kitabeye kaide vazifesini gördüğü anlaşılan bir taş kaplumbağa heykelini meydana çıkarmıştır. Nihayet, 1970 yılında aynı yerde kazılara devam eden iki arkeolog, N. Ser-Odjav ve V. V. Volkov, toprak altından kitabenin diğer iki parçasını da çıkarmışlar ve böylece görevi tamamlamışlardır. Üç parça halindeki kitabe ile taş kaplumbağa heykeli Moğol Halk Cumhuriyeti'nin başkenti Ulan-Bator'a nakledilmiş ve Bilimler Akademisine bağlı Tarih Enstitüsü'ne konulmuştur.

Kitabenin bulunduğu yer :

Taryat veya *Terhin* kitabesi, Klyaştorny'ın verdiği bilgilere göre, *Terhingol* ırmağının *Terhin-Tsagan-nur* gölüne döküldüğü yerin 12 km batısında, *Terhingol* ırmağının bir kilometre kuzeyinde ve Tarbagatay (kuzey-batı Hangay) dağlarının sarp yamaçlarının iki kilometre kadar güneyinde bulunmuştur. Kitabe, hemen tümüyle toprağa gömülü olarak, 47 m çapında ve 1,4 m yüksekliğinde yapma bir tepeciğin güney-batısındaki bir tümsekten çıkarılmıştır. Aynı yerde kazılara devam edilmişse de kitabenin dahil olduğu arkeolojik kompleks ortaya çıkarılamamıştır.

Kitabenin ölçüleri :

Kitabe parçalarının uzunlukları, sırasıyla 70 cm, 90 cm ve 75 cm olup kitabenin toplam uzunluğu 2.35 m'dir. Kitabenin genişliği üstte 27 cm, altta 37 cm, kalınlığı ise 20 cm'dir. Taryat (Terhin) kitabesi, böylece, üst kısmı alt kısmından daha dar olan bir dikdörtgen prizması biçimindedir.

Anıtın kaidesi olan taş kaplumbağa heykelinin boyu 1,17 m, eni 85 cm, yüksekliği de 38 cm'dir. Kaplumbağa heykeli üzerinde içine kitabenin yerleştirildiği oyuk 21 cm uzunluğunda, 30 cm eninde ve 20 cm derinliğindedir.

Gerek kitabe gerekse kaplumbağa heykeli açık külrengi granitten yapılmıştır. Kaplumbağa heykeli sanatkârane bir şekilde yontulmuş olup sağ tarafına runik harflerle *bunu y(a)r(a)t(ı)γma böke tut(a)m*

“bunu yaratan (veya “yapan”) Böke Tutam(dır)” cümlesi ile biçiminde bir damga hakkedilmiştir.

Üç parça halindeki anıtın her tarafı kitabe ile kaplıdır. Anıtın en üst parçasının ön (doğu) ve arka (batı) yüzlerinde 7'şer satır bulunmaktadır. Orta parçanın aynı yüzlerinde 8'er, en alt parçasının aynı yüzlerinde de 9'ar satır vardır. Anıtın daha dar olan sağ (güney) ve sol (kuzey) yüzlerinde de 6'şar satır bulunmaktadır. Anıttaki satırların toplam sayısı, böylece, 30'dur. Kitabeye hakkedilmiş olan runik harflerin boyları 3 ilâ 3,5 cm derinlikleri de 2 ilâ 2,5 mm arasında değişmektedir.

Kitabe üzerine yayınlar :

Taryat (Terhin) kitabesi ilk olarak Moğol dilcilerinden M. Şinehüü tarafından yayımlanmıştır¹. Şinehüü yayınında kitabenin sadece bir yüzünün (batı yüzünün) fotoğrafları bulunmaktadır. Ne var ki bu fotoğraflar ya kötü çekilmiş veya kötü basılmış olduğundan pek işe yaramamaktadır. Ancak müellif kitabında runik harfli orijinal metnin kendi eliyle hazırlamış olduğu kopyalarını üç kez vermektedir: üç kitabe parçasının ayrı ayrı metinleri (ss. 53-58), kitabenin bütün olarak metni (ss. 59-64), nihayet ayrı ayrı her satırın metinleri (ss. 66-92). Kitapta böylece üç kez verilen orijinal metinde bir-iki tutarsızlık

¹Şinehüü, M., *Tariatın orhon biçgiyn şine dursgal* (= Orhon yazılı yeni Tariat kitabesi), *Studia Archaeologica*, Institutii Historiae Academiae Scientiarum Reipublicae Populi Mongolici, Tomus VI, Fasc. 1, Ulaan - Baatar 1975.

varsa da Şinehüü'nün kopya ettiği metin, genel olarak, güvenilebilir ve anlam çıkarılabilir bir metindir. Şinehüü her satırın runik harfli orijinalini, daha sonra da Latin harfleriyle harf çevrimini (*transliteration*) ve yazı çevrimini (*transcription*) vermiştir. Müellif bundan sonra her satırın, sırasıyla, Klasik Moğolca, Modern Moğolca (Halha) ve Rusça çevirilerini vermektedir. Şinehüü yayını, ayrıca, kitabedeki türlü kelime ve unvanların açıklamaları (ss. 96-166) ile sözlük (ss. 168-195), dizin (ss. 197-201) ve bibliyografya (ss. 2 214) bölümlerini içeriyor.

Şinehüü, kitabe metnini şu sıra ile vermiştir: batı (a), kuzey (b), doğu (v) ve güney (g). Ne var ki bu sıra pek doğru görünmüyor; çünkü kitabenin doğu yüzü kuzey yüzünün devamı değildir. Ayrıca, kitabeyi yazan veya yazdıranın kimliğini bildiren cümle de kuzey yüzünde, sondan bir önceki satırdadır. Buna göre, kitabe metninin doğru sırası şöyle olmalıdır: Doğu, güney, batı ve kuzey.

Şinehüü, kitabenin birçok yerini yanlış okumuş ve yanlış anlamıştır.

Taryat (Terhin) kitabesi ikinci olarak Sovyet türkologlarından S. G. Klyaştorıny tarafından "hazırlık yayını" (*predvaritel'naya publikatsiya*) kaydıyla makale şeklinde yayımlanmıştır². Klyaştorıny kitabenin bulunuşunu hikâye ettikten ve ölçülerini verdikten sonra Terhin kitabesinin paleografik bakımdan Eski Uygur runik yazısının ilk evresine ait özellikleri taşıdığını ve harflerin Şine-Usu kitabesi ile Sevrey kitabesindeki harflere benzediğini kaydediyor (s. 85). Bundan sonra kitabenin muhtevasından ve Şine-Usu kitabesi ile paralellik gösteren kısımlarından söz eden müellif, kitabede zikredilen en son tarihe (yılan yılı = 753) bakarak, Terhin kitabesinin bu tarihten biraz sonra dikilmiş olacağı yargısına varıyor (s. 87).

Klyaştorıny da kitabe metnini, Şinehüü gibi, batı-kuzey-doğu-güney sırasına göre vermektedir (ss. 90-92). Bu sıra, kanımızca, yanlıştır (yuk. bkz.).

Klyaştorıny'nın makalesi Terhin kitabesinin müellif tarafından hazırlanmış kopyasının fotokopisini ihtiva etmektedir (ss. 88, 89). Bu metinle Şinehüü metni arasında yer yer önemli farklar göze çarpıyor. Kitabe yerinde görülüp incelenmedikçe bu farklar konusunda

² Klyaştorıny, S. G., "Terhinskaya nadpis", *Sovetskaya Tyrkologiya*, 1980, No. 3, ss. 83-95.

herhangi bir fikir ileri sürmek tabiatıyla zordur. Ancak, her iki kopyadaki ortak kısımlarla metnin gelişti bazı düzeltmeler yapma olanağını vermektedir.

Kitabenin tarihi ve kimin adına dikildiği :

Taryat (Terhin) kitabesi 753 yılında dikilmiştir. Kitabeyi yazdıran ve diktiren Moğolistan'daki Uygur devletinin (745-840) ikinci hükümdarı Moyun Çor'dur. Moyun Çor (747-759), bilindiği gibi, Uygur devletinin kurucusu Kül Bilge Han'ın (745-747) oğludur ve unvanı *El-etmiş Bilge Kağan*'dır. Taryat (Terhin) kitabesinin Batı yüzündeki ilk satırda şöyle denilmektedir: *t(e)ngride bolm(i)ş (e)l-(e)t-m(i)ş b(i)lge q(a)γ(a)n (e)l-b(i)lge q(a)tun q(a)γ(a)n (a)t(i)γ q(a)tun (a)t(i)γ (a)t(a)n(i)p ötüken k(i)d(i)n uçınta t(e)z (b(a)şınta örg(i)n [(a)nta (e)t(i)td(i)m çit] (a)nta y(a)r(a)t(i)td(i)m* "Tanrı'dan olmuş, El-etmiş Bilge Hakan ve El-Bilge Hatun, Hakan unvanını ve Hatun unvanını alıp Ötüken'in batı ucunda, Tez (ırmağı) başında, hükümdarlık çadırını (orada kurdurdum, ordugâh çitlerini) orada yapturdım" (Terhin, Batı 1). Ayrıca, kitabenin kaidesi olan taş kaplumbağa

heykelinin sağ gerisinde bulunan şeklindeki damga Moyun Çor'un anısına 759 veya 760'ta dikilmiş olan Şine-Usu kitabesinin son satırının sonuna hakkedilmiş damgaya çok benzemektedir. Bundan başka, Taryat (Terhin) kitabesinin doğu yüzünün sağ üst köşesine hakkedilmiş) şeklindeki damga Şine-Usu kitabesinin kuzey yüzünde bulunan üç damganın birincisiyle aynıdır. Bütün bunlara ek olarak, Taryat (Terhin) kitabesinin Doğu yüzünde (6., 7., 8. ve 9. satırlar) hikâye edilen askerî faaliyetlerin aynı veya pek az farklı cümlelerle Şine-Usu kitabesinin kuzey yüzünde (6., 8., 9. ve 10. satırlar) hikâye edilmiş olması da Taryat (Terhin) kitabesinin Moyun Çor tarafından diktirilmiş olduğunu kesin şekilde kanıtlamaktadır.

Şine-Usu kitabesinden öğrendiğimize göre, Moyun Çor hükümdarlığı zamanında iki kitabe daha diktirmişti. Bunlardan birincisi, Moyun Çor Kaplan yılının (750) ikinci ayının 14'ünde Kem (Yenisey) ırmağı kıyısında Çik kavmi ile savaştıktan sonra Ötüken'e dönüp "...z b(a)şı (a)nta" yayladığı yani yaz aylarını geçirdiği zaman (750 yazında) dikilmişti:.. (a)nç(i)p b(a)rs yılqa çik t(a)pa yorid(i)m (.) (e)kint(i) (a)y tört y(e)g(i)rmike k(e)mde toqd(i)m (.) ol y[il?] [iç(i)kd]i ç. (a)nt[a] ..z (b(a)şı (a)nta q(a)s(i)r(a)q ordu örg(i)n (a)nta it(i)td(i)m (.) çit (a)nta toqtd(i)m (.) y(a)y (a)nta y(a)yl(a)d(i)m, y(a)qa

(a)nta y(a)q(a)l(a)d(i)m (.) b(e)lgüm(i)n bit(i)g(i)m(i)n (a)nta y(a)r(a)-
t(i)td(i)m... “Öylece Kaplan yılında Çik (kavmine) doğru sefer
ettim. İkinci ayın on dördünde Kem (Yenisey)’de (Çik’lerle) savaştım.
O (yıl?) tabi oldular . . . Orada, . . z (ırmağı) başında, karar-
gâhımı ve hükümdarlık otağ(ımı) orada kurdurdum, ordugâh çitlerini
orada koydurttum. Yazın orada yayladım, (otlak olarak) oradaki
yakaları yaka edindim. Damgalarımı ve kitabemi orada vurdurdum
ve yaptırttum.” (Şine-Usu, Doğu, 7-8). Aynı olaylar Taryat (Terhin
kitabesinde şöyle hikâye edilmektedir: . . . q(a)γ(a)n (a)t(i)γ q(a)tun
(a)t(i)γ (a)t(a)n(i)p ötü(k)e(n) k(i)d(i)n uçınta örg(i)n [a()nta (e)t(i)td(i)m
(,) çit] (a)nta y(a)r(a)t(i)td(i)m (.) b(a)rs yılqa (,) yıl(a)n yılqa (e)ki
yıl y(a)yl(a)d(i)m (Terhin, Batı 1-2). Bu parçadan, Moyun Çor’un
Kaplan yılında (750), Ötüken’de Tez ırmağı başında yayladığı,
Şine-Usu kitabesinde buna paralel olan parçadan da orada üzerinde
damga bulunan bir kitabe diktirdiği anlaşılmaktadır. Şimdi Terhin
kitabesi yardımı ile Şine-Usu kitabesinde Ramstedt’in sadece son
harfini okuyabildiği Tez ırmanın adını tamir edebiliriz: t(e)z b(a)sı
(a)nta . . .

Yine Şine-Usu kitabesinden öğrendiğimize göre Moyun Çor, bu
tarihten iki veya üç yıl sonra, her hâlükârda Tavşan yılından (751)
sonra, yine Ötüken’de, fakat bu kez başka bir yerde, “.ing(i)z” başında,
Iduk Baş’ın batısında, Yabaş ve Tukuş (veya Tokuş) ırmakları kavşağında
yaylamış, hükümdarlık otağını orada kurdurtmuş, ordugâh çitlerini
orada koydurtmuş ve “bin yıllık, on bin günlük” kitabesini ve damga-
larını yassı taş üzerine orada yazdırtmış ve vurdurtmuştur: t(a)b(i)şγ(a)n
yıl biş(i)ñç (a)yq[a] t(e)g. -qa ötü(k)e(n) yış b(a)sı (a)nta . .
ing(i)z b(a)sı (a)nta ıduq b(a)ş kid(i)nte y(a)b(a)ş tuq(u)ş b(e)lt(i)rinte
[(a)nta] y(a)yl(a)d(i)m (.) örg(i)n (a)nta y(a)r(a)t(i)td(i)m (,) çit (a)nta
toqtd(i)m (,) bing yull(i)q tüm(e)n künl(ik) bit(i)g(i)m(i)n b(e)lgüm(i)n
(a)nta y(a)sı t(a)şqa y(a)r(a)t(i)td(i)m . . . (Şine-Usu, Doğu, 8.-10.
satırlar). Taryat (Terhin) kitabesinde buna paralel olan parça şöyle-
dir: . . . ulu yılqa ötü(k)e(n) ortusınta (,) (a)s-öng(ü)z b(a)ş (,) q(a)n ıduq
b(a)ş k(i)d(i)ninte y(a)yl(a)d(i)m (.) örgin bunta y(a)r(a)t(it(i)m (,) çit
bunta toq(i)td(i)m (.) bing yıl(l)ıq tüm(e)n künl(ik) b(i)t(i)g(i)m(i)n
b(e)lgüm(i)n bunta y(a)sı t(a)şqa y(a)r(a)t(it)d(i)m, (,) tulquu t(a)şqa
toqtd(i)m (Terhin, Batı, 2. 3. satırlar). İki kitabedeki bu hemen
hemen aynı parçalardan açıkça anlaşıldığı gibi Moyun Çor’un Şine-

Usu kitabesinde sözünü ettiği kitabe Taryat (Terhin) kitabesinden başkası değildir. Ancak, Taryat (Terhin) kitabesinde bu kitabenin *ulu yılqa*, yani Ejderha yılında (752) yazdırılıp diktirildiği yolundaki ifade biraz şaşırtıcıdır. Çünkü aynı kitabede bir önceki satırda Moyun Çor, Kaplan (750) ve Yılan (753) yıllarının yaz aylarını Tez başında geçirdiğinden söz etmektedir. Şimdi, eğer Taryat kitabesi Ejderha yılında, yani 752'de yazdırılıp diktirildi ise, Uygur hakamı aynı kitabede bundan bir yıl sonra meydana gelen bir olaydan nasıl söz edebilmektedir? Bu şaşırtıcı durum bence şöyle aydınlatılabilir: Taryat (Terhin) anıtının yapımına ve kitabenin yazımına gerçekten 752'de başlanmıştır. Fakat, savaşlar ve diğer askerî faaliyetler sebebiyle kitabenin tamamlanması ancak 753 yılında mümkün olmuştur. Böylece, kitabenin hiç değilse yukarıdaki alıntının bulunduğu batı yüzü ile kuzey yüzü 753 yazında yazılmış olmalıdır.

Kitabenin İçeriği :

Uygur hükümdarı Moyun Çor tarafından diktirilen ikinci kitabe olan Taryat (Terhin) kitabesinin doğu yüzünde Köktürk ve Uygur tarihi hükümdarın ağzından hikâye edilmektedir. Ancak kitabenin bu yüzü tahribata uğramış olduğundan satırların başında 75-80 harflik kısımlar okunamamıştır. Satır sonlarından anlaşıldığına göre kitabenin bu yüzünde önce Köktürk tarihi, hükümdarların adları (Yolluğ Kağan, Bumın Kağan) anılarak özetlenmekte, adı okunamayan üçüncü kağanla birlikte bu hükümdarların "iki yüz yıl" hüküm sürdükleri belirtilmektedir. Bu iki yüz yıllık süre ile 6. yüzyıl ortalarından 8. yüzyıl ortalarına kadar devam eden Köktürk imparatorluğunun kastedildiği açıktır. Bundan sonra Moyun Çor kendi atalarının 80 yıl hüküm sürdüklerini ve ülkelerinin Ötüken ile Tegres olduğunu belirtiyor (Doğu, 3). Daha sonra Moyun Çor, 28 yaşında iken, yani 741 tarihinde, Köktürk'leri bozguna uğrattığını kaydediyor (Doğu, 5). Bundan sonraki 6., 7., 8. ve 9. satırların okunabilen son kısımları Şine-Usu kitabesinin kuzey yüzünün okunabilen baş kısımları (6., 7., 8. ve 9. satırlar) ile hemen hemen aynıdır. Bu satırlarda, babası Kül Bilge Han'ın Moyun Çor'u Köktürk prensi Ozmış Tigin üzerine gönderdiği, Moyun Çor'un Ozmış Tigin'in kuvvetleri ile Kügür'de, Kömür Dağ'da ve Yar ırmağı kıyılarında savaştığı, Köktürkleri bozguna uğrattığı ve Köktürk boylarını kendisine tabi kıldığı anlatılmaktadır. Ozmış Tigin'in hükümdar olarak Köktürk tahtına geçtiğini

öğrenen Moyun Çor, Koyun yılında, yani 743'te, yeniden Köktürkler üzerine yürüyor ve Maymun yılında (744) Köktürk ordusunu büyük bir bozguna uğratarak hükümdarı ve Hatun'unu tutsak alıyor (Doğu 8, 9, Güney 1, 2, 3 = Şine-Usu, Kuzey 9, 10). Şine-Usu kitabesine göre bu Köktürklerin hakimiyetlerinin sonu olmuştur. (Kuzey, 10). Ancak, Terhin kitabesinin güney yüzündeki 2. ve 3. satırlardan öğrendiğimize göre, Uygurlar, Köktürlere sadık bazı kuvvetlerle, özellikle Oğuzların İğdir boyundan Bülük'ün kumandası altındaki kuvvetlerle, bir süre daha savaşmak zorunda kalmışlardır. İt yılında (746) Üç-Karlukların Uygurlardan ayrılıp On-Oklara tabi olmalarından sonra, Domuz yılında (747) Moyun Çor'un babası Kül Bilge, *kağan* unvaniyle Köktürklerden boşalan tahta oturmuştur. Bu olay, Terhin kitabesine göre, şöyle cereyan etmiştir: Kül Bilge'ye sadık yüksek rütbeli bazı devlet büyükleri dokuz *buyruk*, generaller, *binga*'lar ve "kara bodun" yani halk veya "avam"dan bazı temsilciler Kül Bilge Han'a gelip önünde dikilerek "Ecdadımızın şanı ve şöreti söz konusudur. Ötüken sizin elinizde. (Kağan olun ve ülkeyi) yönetin!" diye ricada bulunuyorlar. (Güney, 4-5). Kül Bilge'nin bunun üzerine *kağan* unvanını aldığı ve "birini" yabgu atadığı anlaşılıyor (Güney 5). Şine-Usu kitabesindeki cümle şöyledir: *t(a)y bilge tutuq(u)γy(a)bγu (a)t(a)dı* (Kuzey 11-12). Terhin kitabesinde buna çekabül eden cümle ise, Şinehüü'ye göre, *örg(i)n (a)nta y(a)bγu (a)t(a)dı* (Güney 5). Şinehüü'nün *örg(i)n* okuduğu bu kelime gerçekte pekâlâ dört harfli *öz(ü)m(i)n*, yani "beni, kendimi" olabilir. Kelimenin bulunduğu kısmın tahribata uğradığı anlaşılıyor. Nitekim Klyastorniy bunu okuyamamıştır. Kitabeyi görüp yakından incelemeyen kesin bir sonuca varmak imkânsız ise de ben Şinehüü'nün *örg(i)n* "taht" okuduğu bu kelimenin *öz(ü)m(i)n* olacağına kuvvetle inanıyorum. Çünkü Kül Bilge Han'ın ölümünden sonra Uygur elinde "taht" için Tay Bilge Tutuk ile Moyun Çor arasında çetin bir mücadele başlamış, bir iç savaş çıkmıştır. Bu mücadeleyi Moyun Çor kazanır. Terhin kitabesine göre "kara bodun", yani "halk" veya halk temsilcileri Sıçan yılında, yani 748'de, "ecdat mezarlığı"nda Moyun Çor'un huzuruna çıkarak ona "Ecdadımızın mezarları sizin mülkiyetinizde bulunuyor, (kağanlık sizin hakkınızdır)" demiş ve Moyun Çor'u *Tengride Bolmış El-etmiş Bilge Kağan* unvaniyle *kağan*, eşini de *El-Bilge Katun* unvaniyle *katun* ilân etmişlerdir (Terhin, Güney 4-6).

Böylece halk tarafından kağan seçilen Moyun Çor karargâhını Kaplan yılında (750) Ötüken'in batısında, Tez ırmağının başında kurmuş, Yılan yılında da (753) yaz aylarını burada geçirmiştir (Batı 1-2). Moyun Çor Ejderha yılında, yani 752'de, Ötüken ortasında, As-Öngüz ve Kan (Han) İduk zirvelerinin batısında yaylanmış, ordu-gâh ve karargâhını burada kurmuş "bin yıllık on bin günlük" kitabesi ile damgalarını da "yassı ve yekpâre bir taş" üzerine burada hakket-tirmiş ve diktirmiştir. Bu kitabenin Taryat (Terhin) kitabesi olduğuna şüphe yoktur.

Kitabenin Batı yüzündeki 3. satırda Moyun Çor yukarıdaki *Kök Tengri* (Mavi Gök) ve aşağıdaki *Yağız Yer*'in lutuf ve yardımları ile *el-törü*, yani "devlet", sahibi olduğunu, doğudan batıya kadar dünyanın dört bucağındaki halkların kendi hizmetinde oldukları nı belirttikten sonra göçebe bir hayat sürdürdüğü ülkesinin tanımına geçiyor. Moyun Çor'un konup göçtüğü vadiler ve ektirdiği tarlalar Ötüken ile Tegres elinde, sekiz kollu Selenge ırmağı ile Orkun, Tuğla, Sebin (Seben?), Karağa (= *Harā gol*), Teledü (Teldü?) ve Burgu (Burugu?) ırmakları boylarıdır (Batı 4). Yaylası Ötüken'in kuzey yamaçları, batıda Tez başı ile doğuda Kanyuy (= Hanuy) ve Kü-nüy (= Mo. *Hüniyü*, *Hüniyn-gol*) ırmakları arası, *iç ulga*'sı, yani has vadileri ise kuzeyde Ongı Tarkan Süy, güneyde Altun Yış (Altay dağları), batıda Kögmen (Sayan) dağları, doğuda da Költi (Kül-ti?) ile sınırlı olan bölgedir (Batı 5).

Kitabenin bundan sonraki kısımları, yani Batı yüzündeki 6., 7., 8. ve 9. satırlarla Kuzey yüzünde artık Moyun Çor değil, fakat kitabeyi yazan Bilge Kutluğ Tarkan Sengün (Kuzey 5) konuşmaktadır. Batı 6'da Moyun Çor'a tabi boyların sayısının 60 olduğu belirtildikten sonra büyüktün küçüğe doğru yüksek rütbeli kumandanlarının unvan ve adları kaydediliyor. (Batı 6, 7, 8 ve 9) Bunlar arasında 5,000 kişilik bir kuvvete kumanda eden İşbara Sengün Yağlakar'ın adı özellikle dikkati çekmektedir (Batı 7). Bu kumandanın, anısına bir kitabe (Suci kitabesi) diktirilen ve en son rütbesi *Buyla Kutluğ Yargan* olan Kırgız asıllı Yağlakar Kan Ata ile bir ve aynı kişi olması kuvvetle muhtemeldir.

Kitabenin kuzey yüzünde iki çigşi'nin adı anılmakta ve Oğuz Çigşi'nin yapılan savaşlarda 100 generalle 10.000 kişilik bir halk, yani "teba" kazandığı ifade edilmektedir (Kuzey 1). Bundan sonra

Moyun Çor'un süvarilerinin Dokuz Tatar ve On Yedi Az'lardan oluştuğu, *buyruk*'larının, yani kumandanlarının Tongra ve Ede boylarından, general ve *binga*'larının da Uygurlardan olduğu belirtilmekte ve kitabenin yazıldığı sırada Turgak Başı Kağas Ataçuk'un hükümdar için 300 *turgak*, yani "karakol" inşa ettirdiği kaydedilmektedir (Kuzey 2). Bu yüzün 3. ve 4. satırlarında Tarduş yabgusu ile Tölis şadının kumandanları ve boyları zikredilmektedir. Beşinci satırdan kitabeyi yazan ve yapanın Bilge Kutluğ Tarkan Sengün, kitabede adları geçen boy ve şahıs adlarını bir bir okuyup yazdırmanın da iki kayınbiraderi (?) olduğunu öğreniyoruz. Son satırda ise kitabenin yazdırılıp diktirilmesi emrini veren iki kişinin ad ve unvanları belirtiliyor.

Yazı-Yazım ve Dil Özellikleri :

Terhin kitabesinde kullanılan runik harfler Şine-Usu kitabesindeki runik harflere benzemektedir. Bu benzerlik, özellikle s^1 , t^1 ve nt işaretlerinde daha çok belirgindir.

Başlıca yazım özellikleri de şunlardır:

- 1) Şine-Usu kitabesinde olduğu gibi /ş/ için ayrı bir işaret yoktur; s^1 ve s^2 harfleri hem /s/ hem de /ş/ seslerini göstermek için kullanılır;
- 2) Art ünlülü sözlerdeki *-mış* eki genellikle *-ms²* şeklinde yazılır;
- 3) Art ünlülü sözlerdeki /lt/ ses grubu genellikle *lt* çift-ünsüz işareti ile gösterilir;
- 4) Söz içi ve sonundaki *oq/uq* ses grupları genellikle *oq/uq* işareti ile, *ök/ük* ses grubu da *ök/ük* işareti ile yazılır (*türk* kelimesi daima *türük* şeklinde yazılmıştır);
- 5) /iç/ ses grubu iki kez *iç* işareti ile gösterilmiştir: *içr(e)ki* (B 6), *iç buyruq* (B 6);
- 6) *Baş* ideogramı () , üçü de boy adında olmak üzere, üç kez kullanılmıştır (K 3, 3 ve 4);
- 7) İlk hecedeki /i/ ünlüsünün, Orhon kitabelerindeki uygulamaya aykırı olarak, sık-sık yazılmadığı görülür: *b(i)lge*, *b(i)ç(i)n*, *b(i)t(i)g-(i)m(i)n*, vb;
- 8) İlk hecesinde kapalı /e/ bulunan sözler genellikle ünlü işaretsiz yazılır: *(e)l*, *b(e)ş*, *b(e)r-*, *y(e)ti*, *t(e)-* vb. gibi.

Kitabede göze çarpan belli-başlı dil özellikleri de şunlardır:

- 1) Türk dilinde söz başında bulunmayan /ʃ/ sesi yerine /ç/ kullanılması: *ʃ(a)d* “şad” (K 4, 4);
- 2) Yüklem bağlayıcısı olarak kullanılan 1. kişi zamiri, Tunyukuk kitabesinde olduğu gibi, /b/ ile dir: *qon(a)r köç(e)r b(e)n* (B 4);
- 3) Ön ünlülü sözlerdeki /lg/ ses grubunun ünsüzleri arasında /i/ türemesi eğilimi vardır: *bilge* yerine *b(i)lige* (K 6’da iki kez), *ilg(e)rü* yerine *(i)lig(e)rü* (B 5); aynı eğilimin art ünlülü sözlerdeki /lq/ ünsüz takımında da görüldüğü söylenebilir: *yılqa* (üç kez) ~ *yılıqa* (altı kez);
- 4) “Batı” anlamına genellikle *kid(i)n* kelimesi kullanılır; *qurya* “batıda” kelimesi yalnız bir kez kullanılmıştır (G 3);
- 5) $\{ \rightarrow y(I)n \}$ zarf-fiil eki yalnız iki kez kullanılmıştır: *tur(u)y(i)n* (G 4, 5);
- 6) *tigin* “prens” ve *sengün* “general” kelimelerinin çokluk şekilleri –t eki, *er* kelimesinin çokluk şekli de –en eki ile yapılır: *t(i)g(i)t(i)m(i)n* “prenslerimle” (K 2), *s(e)ngüt* (K 2, G 4), *(e)r(e)n* (B 7, 7).

METİN

Doğu

- D 1: ... (yaklaşık 75 harf) yol(lu)γ q(a)γ(a)n bumın q(a)γ(a)n üç q(a)γ(a)n ol(u)rm(i)ş (e)ki yüz yıl ol(u)rm(i)ş
- D 2: ... (yaklaşık 72 harf) bod(u)nı q(a)z(a) b(a)rm(i)ş uç[mış? bir?] (e)ki (a)tl(i)γ(i)n tüke b(a)rm(i)ş q(a)d(i)r q(a)s(a)r (e)bdi b(e)rs(i)l y(a)t(i)z oγ(u)z
- D 3: ... (yaklaşık 80 harf) (e)çüm (a)pam s(e)k(i)z on yıl ol(u)rm(i)ş ötü(k)e(n) (e)li t(e)gr(e)s (e)li (e)k(i)n (a)ra orqun üg(ü)zde
- D 4: ... (yaklaşık 82 harf) yıl ol(u)r<m(i)ş> (a)nta yıl b(a)rm(i)ş (a)t(i)m(i)n üze köök t(e)ngri (a)sra y(a)γ(i)z y(e)r y(a)na
- D 5: ... (yaklaşık 80 harf) .. –nt(a)r (a)t(a)nt(i)m s(e)k(i)z ot(u)z y(a)ş(i)ma yıl(a)n yılqa türük (e)l(i)n (a)nta bulγ(a)d(i)m (a)nta (a)rt(a)td(i)m
- D 6: ... (yaklaşık 75 harf) (a)tl(i)γ(i)n y(a)m(a)şdı binga yorıdı ozm(i)ş t(i)g(i)n ud(a)rγ(a)nta yorıyur t(e)di

- D 7: ... (yaklaşık 50 harf) irt(i)m q(a)ra qum (a)şm(ı)ş küg(ü)rde köm(ü)r t(a)ğda y(a)r üg(ü)zde üç tuyl(u)γ türük bod(u)nqa y(e)t(i)nç (a)y tört y(e)g(i)rmike
- D 8: ... (yaklaşık 75 harf) (a)nta toqt(a)rt(ı)m q(a)n[ın (a)lt(ı)m] (a)nta yoq boltı türük bod(u)n(u)γ (a)nta (i)çg(e)rt(i)m (a)nta y(a)na
- D 9: t(a)q(ı) ozm(i)ş tig(i)n q(a)n boltı qoony yılıqa yorıd(ı)m

Güney

- G 1: (e)k(i)nti ... (yaklaşık 68 harf) b(i)ç(i)n yılıqa yorıd(ı)m... (yaklaşık 25 harf) süng(ü)şd(ü)m (a)nta s(a)nçd(ı)m q(a)nın (a)nta
- G 2: tutd(u)m [q(a)tunın (a)nta (a)lt(ı)m] ... (yaklaşık 40 harf) (a)nta kisre b(a)ş k(e)lti t(a)qıγu yılıqa (yorıd(ı)m) yıll(a)d(ı)m b(e)ş(i)nç (a)y üç y(e)g(i)rmike q(a)l(ı)şdı
- G 3: süng(ü)şd(ü)m (a)nta s(a)nçd(ı)m .. b(e)g ... (yaklaşık 25 harf) -t(i)m içg(e)r(i)p igd(i)r bül[ük] b(e)n (a)nta k(i)sre it yılıqa üç q(a)rluq y(a)bl(a)q s(a)q(ı)n(ı)p t(e)ze b(a)rdı qur(ı)ya on oq(q)a
- G 4: kirti (a)nta [iç(i)k]di ... (yaklaşık 20 harf) [ö]lt[i] ... üç q(a)rluq l(a)γz(ı)n yılqa toq(u)z t(a)t(a)r toq(u)z buyruq [b]ı[ng] s(e)ngüt q(a)ra bod(u)n tur(u)y(ı)n q(a)-ng(ı)m q(a)nqa öt(ü)nti (e)çü (a)pa (a)tı
- G 5: b(a)r t(e)di ötük(e)n (e)li s(i)zde (e)b(i)r ti[di? öz(ü)m(i)n?] (a)nta y(a)bγu (a)t(a)dı (a)nta k(i)sre küsgü yılıqa sinl(e)gde küç q(a)ra bod(u)n t(e)m(i)ş sin s(i)zde küç q(a)ra sub (e)rm(i)ş q(a)ra bod(u)n tur(u)y(ı)n q(a)γ(a)n
- G 6: (a)t(a)dı t(e)ngride bolm(ı)ş (e)l (e)tm(i)ş b(i)lge q(a)γ(a)n (a)t(a)dı (e)l b(i)lge q(a)tun (a)t(a)dı q(a)γ(a)n (a)t(a)n(ı)p q(a)tun (a)t(a)n(ı)p ötük(e)n ortusınta (a)s öng(ü)z b(a)ş q(a)n ıduq b(a)ş k(i)d(i)nin örgin bunta (e)ti(t)d(i)m

Batı

- B 1: t(e)ngride bolm(ı)ş (e)l (e)tm(i)ş b(i)lge q(a)γ(a)n (e)l b(i)lge q(a)tun q(a)γ(a)n (a)t(i)γ q(a)tun (a)t(i)γ (a)t(a)n(ı)p ötü(k)e)n k(i)d(i)n uç(ı)nta t(e)z b(a)ş(ı)nta örg(i)n [(a)nta (e)t(i)t-d(i)m çıt] (a)nta y(a)r(a)t(i)td(ı)m b(a)rs yılqa yıl(a)n yılqa (e)ki yıl
- B 2: y(a)yl(a)d(ı)m ulu yılıqa ötü(k)e)n ortus(ı)nta (a)s öng(ü)z b(a)ş q(a)n ıduq b(a)ş k(i)d(i)n ninte y(a)yl(a)d(ı)m örgin bunta y(a)r(a)t(it)d(ı)m çıt bunta toq(ı)td(ı)m bing yıl(l)ıq tüm(e)n künl(i)k b(i)t(i)g(i)m(i)n b(e)lgüm(i)n bunta
- B 3: y(a)sı t(a)şqa y(a)r(a)t(it)d(ı)m tulquu t(a)şqa toqıtd(ı)m üze kök t(e)ngri y(a)rl(i)q(a)duq üç(ü)n (a)sra y(a)γ(ı)z y(e)r ig(i)t(t)ük üç(ü)n (e)l(i)m(i)n törüm(i)n (e)t(i)nt[(i)m] öngre kün tuγs(u)qd(a)qı bod(u)n k(i)sre (a)y tuγs(u)qd(a)qı bod(u)n
- B 4: dört bul(u)ngd(a)qı bod(u)n (i)ş küç b(e)rür y(a)γ(ı)m bül(ü)k yoq bol[tı ötü(k)e)n (e)li t(e)gr(e)s (e)li] (e)k(i)n (a)ra ılγ(a)m t(a)r(ı)γl(a)γ(ı)m s(e)k(i)z s(e)l(e)nge orqun tuγla s(e)b(i)n t(e)l(e)dü q(a)r(a)γa burγu ol y(e)r(i)m(i)n sub(u)m(ı)n qo-n(a)r köç(e)r b(e)n
- B 5: y(a)yl(a)γ(ı)m ötü(k)e)n quzı k(i)d(i)n uçı t(e)z b(a)ş(ı) öngd(ü)-n(i) q(a)nyuy küün(ü)y b²z iç-(ı)lγ(a)m ötü(k)e)n y(i)ri onγı t(a)rqa)n süy y(a)γ(ı) bod(u)nqı q(a)γ(a)nγı b(i)rig(e)rü uçı (a)ltun yiş k(i)d(i)n uçı kögm(e)n (i)lig(e)rü uçı költ[i]
- B 6: t(e)ngride bolm(ı)ş (e)l-(e)tm(i)ş b(i)lge q(a)n(ı)m içr(e)ki bod(u)nı (a)ltm(ı)ş iç buyruq b(a)ş(ı) in(a)nçu b(a)γa t(a)rqa)n ul(u)γ buyruq toq(u)z bolm(ı)ş b(i)lge t(a)γ s(e)ngün onγı b(e)ş yüz b(a)ş(ı) kül(ü)g onγı öz in(a)nçu b(e)ş yüz b(a)ş(ı) ul(u)γ öz in(a)nçu
- B 7: ur(u)ngu yüz b(a)ş(ı) ul(u)γ ur(u)ngu töl(i)s b(e)gl(e)r oγlı bing b(a)ş(ı) töl(i)s kül(ü)g (e)r(e)n t(a)rduş b(e)gl(e)r oγlı bing b(a)ş(ı) t(a)rduş kül(ü)g (e)r(e)n t(a)rduş işb(a)ras b(e)ş bing (e)r b(a)ş(ı) işb(a)ra s(e)ngün y(a)γl(a)q(a)r
- B 8: . . . (yaklaşık 50 harf) toq(u)z yüz (e)r b(a)ş(ı) tuyq(u)n ul(u)γ t(a)rqa)n buquγ binga

B 9: ... (yaklaşık 30 harf) bod(u)nı binga q(a)γ(a)s (a)t(a)çuq
bod(u)nı binga

Kuzey

K 1: t(e)ngr(i)m q(a)n(i)m t(i)k(i)m t(e)g (e)l(i)g tutdı [(e)b(i)rti?]
... (yaklaşık 25 harf) qutl(u)γ çigşi (a)q(i)nçu (a)lp b(i)lge
çigşi q(a)n (a)ruq oγ(u)z bod(u)n (a)ltı yüz
s(e)ngüt bir tüm(e)n bod(u)n q(a)zγ(a)ntı

K 2: t(e)ngri q(a)n(i)m (a)tl(ı)γı toquz t(a)t(a)r y(e)ti y(e)g(i)rmi
(a)z buyruq tongra (e)de s(e)ngüt binga uyγ(u)r bod(u)nı
t(i)g(i)t(i)m(i)n bu bit(i)dükde q(a)n(i)ma turγ(a)q b(a)şı
q(a)γ(a)s (a)t(a)çuq b(e)gz(e)k(er) çigşi bıla b(a)γa t(a)r-
q(a)n üç yüz turγ(a)q tur(u)tdı

K 3: t(e)ngr(i)m q(a)n(i)m oγlı b(i)lge t(a)rduş ul(u)γ b(i)lge
y(a)bγu qutl(u)γı (i)s(i)g y[ir?] qutl(u)γı ... buyruqı (a)z
s(i)pa t(a)y s(e)ngün bod(u)nı tongra (e)de -ıq baş
q(a)y (a)b(a) baş üç q(a)rluq bunça bod(u)n y(a)bγu bod(u)nı

K 4: t(e)ngr(i)m q(a)n(i)m oγlı b(i)lge töl(i)s ul(u)γ b(i)lge ç(a)d
qutl(u)γı qutl(u)γı ud(u)rγ(a)n buyruqı ç(a)b(i)ş
s(e)ngün bod(u)nı toq(u)z b(a)y(ı)rquu (a)q baş q(a)y (a)b(a)
b(a)sm(i)[l?] toq(u)z t(a)t(a)r bunça bod(u)n ç(a)d bod(u)nı

K 5: ... (yaklaşık 15 harf) bit(i)gme bunı y(a)r(a)t(i)γma bilge
qutl(u)γ t(a)rqa)n s(e)ngün bunça bod(u)n(u)γ (a)tın
yolın y(a)γma (a)lum-çisi (e)ki yur t(e)di qutl(u)γ b(i)lge
s(e)ngün ur(u)şu qutl(u)γ t(a)rqa)n s(e)ngün ol (e)ki yur

K 6: y(a)rluq(a)dı b(a)y(ı)rquu t(a)rduş b(i)lige t(a)rqa)n qutl(u)γ
y(a)γma t(a)bγ(a)ç soγd(a)q b(a)şı b(i)lige s(e)ngün uz(a)l
öng (e)rk(i)n

Taş kaplumbağa heykeli üzerindeki kitabe:

bunı y(a)r(a)t(i)γma böke tut(a)m

METNİN ÇEVİRİSİ

D 1: ... (yaklaşık 75 harflik boşluk) Yolluğ Kağan, (İştemi Kağan?)
ve Bumın Kağan hükümdar olmuşlar. İki yüz yıl hüküm
sürmüşler.

- D 2: ... (yaklaşık 72 harflik boşluk) boyları (birliği) terkedip gitmiş, (bir?) iki atlı (dan ibaret kalıp?) tükenip gitmişler. Kadir, Kasar, Ebdi, Bersil, Yatız, Oğuz.
- D 3: ... (yaklaşık 80 harflik boşluk) Atalarım seksen yıl hüküm sürmüşler. (Yurtları) Ötüken yurdu, Tegres yurdu (imış). (Bu ikisinin arasında, Orkun ırmağında,
- D 4: ... (yaklaşık 82 harflik boşluk) yıl hüküm sürmüşler). Aradan yıl geçmiş. Adımı yukarıda Mavi Gök aşağıda Yağız Yer yeniden
- D 5: ... (yaklaşık 80 harflik boşluk)...ntar atandım. Yirmi sekiz yaşında, Yılan yılında, Türk yurdunu o zaman karıştırdım ve o zaman bozguna uğrattım.
- D 6: ... (yaklaşık 75 harflik boşluk) atlı ile (bize) katıldı. Bin kişilik askerî birlik yürüdü. (Babam Kül Bilge) "Ozmuş Tigin Udargan'dan (bize doğru) yürüyor" dedi, "(git ve) onu (tutsak) al!" dedi.
- D 7: ... (yaklaşık 50 harflik boşluk) vardım. Kara Kum'u aşmış. Kügür'de, Kömür Dağ'da ve Yar Irmağında üç tuğlu Türk halkına yedinci ayın on dördünde
- D 8: ... (yaklaşık 75 harflik boşluk) orada dövdürttüm ve mağlûp ettim. Hanlarını tutsak aldım.) (Ordusu) orada yok oldu. Türk halkını orada kendime tabi kıldım. Oradan tekrar
- D 9: ve Ozmuş Tigin Han oldu. Koyun yılında (üzerine) yürüdüm.

Güney

- G 1: ikinci olarak ... (yaklaşık 68 harflik boşluk) Maymun yılında yürüdüm... (yaklaşık 25 harflik boşluk) savaştım ve orada (hepsini) mızraktan geçirdim. Hanlarını orada
- G 2: tuttum, (Hatununu orada tutsak aldım) ... (yaklaşık 40 harflik boşluk). Ondan sonra başları geldi Tavuk yılında (yine) sefere çıktım. Bir yıl geçirdim. Beşinci ayın on üçünde baş kaldırdılar.
- G 3: Savaştım ve orada (hepsini) mızraktan geçirdim... bey ... (yaklaşık 25 harflik boşluk)

(Kendime) tabi kılıp İğdir Bül(ük) Üç Karlu:’lar düşmanca emeller besleyip kaçıp gittiler ve batıda On-Ok’lara

- G 4: dahil oldular ve orada (onların yönetimi altına gir)diler... (yaklaşık 20 harflik boşluk) öldüler... Üç-Karlu:’lar Domuz yılında Dokuz-Tatar’lar dokuz *buyruk*, bin general ve halk (huzurunda) ayağa kalkarak babam Han’a (şöyle) maruzatta bulundular: “Atalarımızın adı (ve şöhreti)
- G 5: var (yani, “atalarımızın adı ve şöhreti söz konusudur). Ötüken yurdu sizde. (Kağan olun ve ülkeyi) yönetin!” de(diler. Beni) orada *yabgu* atadı. Ondan sonra Sıçan yılında (ecdat) mezarlığında güç(lü) halk (şöyle) demiş (idi): “Atalarımızın mezarları sizde. (Muhtaç olduğunuz) kudret Kara Su’dur” (dediler). Halk, (böylece) ayağa kalkarak (beni) *kağan*
- G 6: atadı, Tanrı’dan-olmuş, Devlet-kurmuş Bilge Kağan atadı, (eşimi de) El-Bilge (Halkın bilgesi) Hatun atadı. Kağan unvanını alıp Ötüken ortasında, As-Öngüz zirvesinin, Kan-Iduk zirvesinin batısında, hükümdarlık otağını burada kurdurdum.

Batı

- B 1: Tanrı’dan-olmuş, Devlet-kurmuş Bilge Kağan, El-Bilge Hatun, Kağan unvanını ve Hatun unvanını alıp Ötüken’in batı ucunda, Tez (ırmağı) başında, hükümdarlık otağını (orada kurdurdum, ordugâh çitlerini) orada yaptırıttım. Kaplai. yılında ve Yılan yılında (orada) iki yıl
- B 2: yayladım. Ejderha yılında Ötüken ortasında, As-Öngüz zirvesinin ve Kan-Iduk zirvesinin batısında yayladım. Hükümdarlık çadırını burada kurdurttum ve ordugâh çitlerini burada vurdurttum. Bin yıllık, on bin günlük kitabemi ve damgalarımı burada
- B 3: yassı taş üzerine yazdırttım (harf. yaptırıttım), yekpâre taş üzerine kazdırttım. Yukarıda Mavi Gök lütfedip buyurduğu, aşağıda da Yağız Yer besleyip doyurduğu için, halk ve devlet sahibi oldum. İleride gün doğusundaki halklar, geride ay doğusundaki halklar
- B 4: dört bucaktaki halklar benim hizmetimdeler. Düşmanım Bülük yok oldu. (Ötüken yurdu ile Tegres yurdu) arasındaki

vadilerim ve tarlalarım şunlardır: sekiz kollu Selenga, Orkun, Tuğla, Sebin (Seben?), Teledü (Teldü?), Karağa, Burgu. Bu topraklarım (üzerinde) ve bu sularım (boyunca) konup göçerim.

- B 5: Yaylam Ötüken'in kuzey (yamaçlarının) batı ucu, Tez (ırmağı) başı. Doğusu Kanyuy (= Hanuy) ve Künüy (= Huni) (ırmakları) İç otlagım Ötüken; kuzeyi Ongı Tarkan Süy, düşman(ımın) ki, Kağan'ınki, güney ucu Altay dağları, batı ucu Köğmen (= Tannu-Tuva dağları), doğu ucu Költi (dağları?).
- B 6: Tanrı'dan-olmuş, Devlet-kurmuş Bilge Han'ımın kendisine tabi boyların sayısı altmış. İç Buyruk Başı: İnançu Bağa Tarkan; Ulu Buyruk (Baş Kumandan): Tokuz Bolmuş Bilge Tay Sengün; Ongı (yâver?): beş yüz (kişilik kuvvet) başı Külüg Ongı; Öz İnançu: beş yüz (kişilik kuvvet) başı Uluğ Öz İnançu;
- B 7: Urungu (Muharip): Yüzbaşı Uluğ Urungu; Tölis Bey'lerinin oğulları Binbaşılar: Tölis'in ünlü erleri; Tarduş Beylerinin oğulları Binbaşılar: Tarduş'un ünlü erleri; Tarduş İşbaralar: beş bin er(lik kuvvet) başı İşbara Sengün Yağlakar
- B 8: . . . (yaklaşık 50 harflik boşluk) dokuz yüz er(lik kuvvet) başı: Tuykun Uluğ Tarkan Bukuğ Binga
- B 9: . . . (yaklaşık 30 harflik boşluk) halkı (kuvveti): bin kişilik müfreze; Kağas Ataçuk; halkı (kuvveti): bin kişilik müfreze.

Kuzey

- K 1: Tanrım Han'ım ülkeyi ve boyları sağlam bir dikiş (?) gibi (sıkıca) tuttu ve (yönetti?) . . . (yaklaşık 25 harflik boşluk) Kutluğ Çigşi, Akıncı Alp Bilge Çigşi. Han, yorgun(?) Oğuzları ele geçirdi. (Onlardan) yüz general ve on bin (kişilik) bir halk (kuvvet) kazandı.
- K 2: Tanrı Han'ımın süvarisi Dokuz Tatar'lar ve On Yedi Az'lar (dan oluşuyor). *Buyruk*lar (kumandanlar) Tongra ve Ede (boylarından), generaller ve *binga*'lar (da) Uygur(lardan)dır. Prenslerimle birlikte bu (kitabeyi) yazdığımız zaman Kara-

kollar Başı Kağas Ataçuk ve (?) Begzeker Çigşi Buyla Bağa Tarkan, Han'ım için, üç yüz karakol inşa ettirdi.

- K 3: Tanrım Han'ımın oğlu Bilge Tarduş Ulu Bilge Yabgu'dur. *Kutluğ'u İsig (?) ...; Kutluğ'u ...' Buyruk'u Az Sıpa (?) Tay Sengün;* boyları Tongra, Ede, ... -Baş, Kay, Aba-Baş(?), Üç-Karlık... Bunca boylar Yabgu boyları.
- K 4: Tanrım Han'ım oğlu Bilge Tölis Ulu Bilge Şad'dır. *Kutluğ'u*; *Kutluğ'u Udurgan, Buyruk'u Çabış Sengün,* boyları Dokuz-Bayırku, Ak-Baş, Kay, Aba, Basmıl(?) ve Dokuz-Tatar. ... Bunca boylar Şad boyları.
- K 5: ... (yaklaşık 15 harflik boşluk) (bunu) yazan, bunu yapan Bilge Kutluğ Tarkan Sengün(dür). Bunca boyları, onların adları ve sanlarını Yağma (?) mültezimleri (?) olan iki kayınbirader (?) söyledi. Kutluğ Bilge Sengün ile (?) Kutluğ Tarkan Sengün(dür) o iki kayınbirader.
- K 6: (Kitabenin yapımı ve yazımı için şunlar) emir verdi: Bayırku Tarduş Bilge Tarkan Kutluğ ve Yağma-Tabgaç-Soğdak (işleri) başı Bilge Sengün Uzal Öng Erkin.
Taş kaplumbağa heykeli üzerindeki cümlenin çevirisi:
Bunu yapan Böke Tutam(dır).

AÇIKLAMALAR

1) D 1. *yol(luγ)*: Ş(inehüü) ve K(lyaştorıny) *yolıγ* okuyorlar. Bu isim, büyük bir ihtimalle, Kül Tigin ve Bilge Kağan kitabelerini yazan Göktürk prensinin adı ile birdir. Bilindiği gibi, bu prensin adı Kül Tigin kitabesinde çift *ll* işareti ile yazılmıştır: *yoll(u)γ* (bkz. Thomsen, *Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées*, s. 120). "Talihli" anlamına gelen *yolluγ* kelimesi Uygur metinlerinde geçer: *atlıγ yolluγ* "talihli". Kelime modern Türk dillerinde de yaşamaktadır: Tuv. *çolduγ* "talihli, mutlu", Nog. *yollı*, Kklp. *collı* ay. Bu kelime, kişi adı olarak daha çok kullanılan *qutluγ* kelimesi ile aynı yapıda ve aynı anlamdadır.

2) D 1. *bumın*: Her iki hecenin ünlüsü yazılmıştır. Kelime Bugut kitabesinde de böyledir.

3) D 1. *üç q(a)γ(a)n*: Bu ibare *bumın* kelimesinden önceki 9-10 harflik boşlukta unvaniyle birlikte başka bir Göktürk kağanının adının bulunduğunu göstermektedir. Bu isim, 8 harfli *išt(e)mi q(a)γ(a)n* olabilir.

4) D 1. *(e)ki yüz yıl ol(u)rm(i)ş*: Bu cümledeki “iki yüz yıl” 6. yüzyıl ortasından 8. yüzyıl ortalarına kadar süren Göktürk imparatorluğunun ömrüne tekabül etmektedir.

5) D 2. *bod(u)nı q(a)za b(a)rm(i)ş*: İlk kelime Ş’de *bodun*; K ikinci kelimeyi *qıza* okuyor ve “kızarak” diye anlıyor. Ş ise bütün cümleyi “Halk ölüp gitmiş” diye çeviriyor. Metin doğruysa, burada *qazaq* “hür, serbest, başboş, tek başına” sıfatının kendisinden türediği bir *qaz-* fiili ile karşı-karşıya olabiliriz. Ancak böyle bir fiil şimdiye kadar hiçbir yerde tesbit edilmiş değildir.

6) D 2. *tüke b(a)rm(i)ş*: Fiil *tüke-* olduğuna göre bu ibare şaşırtıcıdır ve gramere aykırıdır. Bu fiilin zarf şekli Şine-Ussu’da bulunuyor: *...-ın b(a)rça tük(e)p t(e)ze...* (Güney, a). Acaba Ş ve K kelimenin son harfini yanlış mı okudular?

7) D 2. *q(a)d(i)r q(a)s(a)r (e)bdi b(e)rs(i)l y(a)t(i)z*: Bu boy adlarından ikincisi Çin kaynaklarında *K’o-sa* şeklinde tesbit edilen Uygur federasyonuna bağlı *Qasar* (Hazar?) boy adı ile bir ve aynı olmalıdır (bkz. J. Hamilton, “Toquz-oğuz et On-Uyyur”, *JA* 1962, s. 43). Dördüncü ad, Bizans kaynaklarında bir Hun-Bulgar boyu olarak zikredilen *Barsil* ile birleştirilebilir.

8) D 3. *t(e)gr(e)s (e)li*: K bu ibareyi, bundan önceki *ötük(e)n (e)li* ibaresiyle birlikte, “Ötüken ülkesi ve civarı” diye anlıyor (s. 93). Bence bu doğru değildir, çünkü bundan sonra *(e)k(i)n (a)ra* “ikisinin arasında” ibaresi geliyor. *Tegires* veya *tegres*’in bir özel ad, yer adı olduğu açıktır. Aynı ad Şine-Ussu kitabesinde de geçmektedir: *t(e)gr(e)s ili* (Kuzey 2). Ancak, Ramstedt de bu ibareyi anlayamamış ve bu kelimeyi “çevre, etraf” anlamındaki *tegre* kelimesi sanmıştır (bkz. Ramstedt 1913, s. 43, not 2).

9) D 4. *ol(u)r<m(i)ş>*: Kelime kitabede *Ul¹r¹ntA* şeklindedir. Ş bunu *oluranta*, K ise *olurınta* okuyor. Her iki okuma da doğru değildir. Çünkü, Eski Türkçede, Modern Azeri’de bulunan *{-AntA}* fiil şeklinin mevcut olması imkânsızdır. K’nın okuyuşu ise şekilce izah edilemez. Bence, hakkâk burada *-muş* ekini yazmağı unutmuş, onun yerine, bunu izleyen *(a)nta* kelimesini yazmıştır.

10) D 4. *(a)t(i)m(i)n*: K bu kelimeyi *atamın* “babamı” okuyor. Bu doğru olamaz. Çünkü “baba” anlamındaki kelime bu dönemde *gang* idi!

11) D 5. *yıl(a)n yılqa*: “Yılan yılında”, yani 741’de.

12) D 5. *türük* : Ş ve K bunu *türk* okuyorlar. Kelime sonundaki *ök/ük* işareti bu kelimenin ancak *türük* okunabileceğini gösterir.

13) D 6. *y(a)m(a)şdı* : K bu kelimeyi, yanlış olarak, *yumşadı* “yolladı” okuyor. Bu kelime *yama-* fiilinin iştaşlık-ortaklık çatısından başka bir şey değildir; anlamı da “katılmak, iltihak etmek”tir. Krş. YUyg. *yamaş-* “katılmak, iltihak etmek, birleşmek”, Özb. *yamaş-* ay. Bundan önceki *(a)tl(i)γ(i)n* kelimesi de *(a)tl(i)γ* “atlı, süvari” kelimesinin vasıta (instrumental) halidir.

14) D 6. *binga yorıdı* : Bu cümle Şine-Usu’daki *sü yorıdı* cümlesine (Kuzey 6) paraleldir.

15) D 7. Bu parça Şine-Usu, Kuzey 8’de *üç tuγl(u)γ türük bod(u)n* ibaresine kadar aynen mevcuttur.

16) D 8. *toqt(a)rt(i)m* : Ş bunu *tuqırtım*, K ise *toqtırtım* okuyor. Her iki okuma da yanlıştır.

17) D 8. *(i)çg(e)rt(i)m* : Ş bunu *içgirtim* okuyor ki yanlıştır.

18) D 9. Şine-Usu, Kuzey 9’da buna tekabül eden parça şöyledir: *ozm(i)ş tig(i)n q(a)n bolm(i)ş qony yılqa yorıd(i)m*.

19) D 9. *t(a)q(i)* : K’da yok.

20) D 9. *qoony yılqa* : “Koyun yılında”, yani 743’te. İkinci kelimeyi Ş ve K *yılqa* okuyorlar. Kelime *ıq* harfi ile yazıldığından ancak *yılqa* okunabilir.

21) G 1. *b(i)ç(i)n yılqa* : “Maymun yılında”, yani 744’te. Ş ve K ikinci kelimeyi *yılqa* okuyorlar.

22) G 2: [*q(a)tunn (a)nta (a)lt(i)m*] : Bu cümle Şine-Usu, Kuzey 10’dan alınmıştır.

23) G 2: *t(a)qrıy yılqa* : “Tavuk yılında”, yani 745’te.

24) G 2: *q(a)l(i)şdı* : Ş bunu “sıçrayarak gitti” diye çeviriyor; K ise kelimeyi *aqlaşdı* okuyor ve “toplandı” diye çeviriyor. Bence bu kelime *qalı-* “yükselmek, sıçramak” fiilinin ortaklık çatısı *qalış-*’tir ve buradaki anlamı “başkaldırmak, isyan etmek”tir.

25) G 3. *ıgd(i)r* : Ünlü Oğuz boyu İğdir. Ş ve K bunu *İgder* okuyorlar. İkinci hece ünlüsü için bkz. MK, I, 57.

26) G 3. *bül[ük]* : *ıgd(i)r* kelimesinden sonra gelen üç harfi gerek Ş gerekse K *böl.* . okuyor ve bunu *böl-* fiili olarak anlıyorlar. Bu doğru olamaz. Bence *ıgd(i)r* boy adından sonra gelen bu üç harf bir kişi

adı olacaktır. Bu adı B 4'te $y(a)\gamma(t)m$ *bülük yoq bol[tı]* cümlesindeki kişi adı *Bülük* ile bir ve aynı sayıyorum. *İgdir* boyu lideri *Bülük*'ün Moyun Çor'un başlıca düşmanı olduğu ve onu çok uğraştırdığı anlaşılıyor.

27) G 3. *ıt yılıqa*: “Köpek yılında”, yani 746'da.

28) G 3-4. *üç q(a)rluq... kirti*: Bu parça Şine-Usu, Kuzey 11'de aynen vardır.

29) G 4. *l(a)γz(t)n yılıqa*: “Domuz yılında”, yani 747'de.

30) G 4. *tur(u)y(t)n*: Ş bu kelimeyi *toryan*, K da *turyan* okuyor. K'ya göre bu kelime El-etmiş Bilge Kağan'ın özel adıdır (s. 95). Bu doğru olamaz. Çünkü bu satırda bu kelimedenden sonra $q(a)ng(t)m$ $q(a)nqa$ *öt(ü)nti* ibaresi gelmektedir. Burada konuşan kişi Moyun Çor olduğuna göre K'ın *Turyan*'ı olsa olsa Moyun Çor'un babasının adı olabilirdi. Kaldı ki bu da imkânsızdır. Çünkü bundan sonraki satırda Moyun Çor halkın kendisini kağan seçtiğini şöyle ifade ediyor: $q(a)ra$ $bod(u)n$ $t^1Ur^1n^1$ $q(a)\gamma(a)n$ $(a)t(a)di$. Bence bu kelime bir özel ad veya unvan değil, fakat *tur-* fiilinin $\{-(I)yIn\}$ ekli zarf şeklidir: $tur(u)y(t)n$ “ayağa kalkarak”. Bu zarf-fiil eki için krş. $bulm(a)y(i)n$ “bulmayıp, bulmayarak” (Tunyukuk, Batı 2), $bol(u)y(t)n$.. “olarak” (Tunyukuk, Batı 7) vb. (krş. Tekin 1968, ss. 183, 184).

31) G 5. *ötük(e)n*: Ş bu kelimeyi iki kez $Üt^2Ükn^2$ (ss. 54, 65), bir kez de $Üt^2gn^2$ şeklinde veriyor. K'a göre ise kelime $t^2gr^2s^2$, yani *tegires* (veya *tegres*)tir. (s. 88 ve 92). Kitabeyi göremediğimiz için kesin bir şey söyleyemeyeceğiz. Ancak, Moyun Çor bundan sonraki 6. satırda “Ötüken ortasında” kağan unvanını aldığını söylediğine göre söz konusu kelimenin *ötük(e)n* olması ihtimali daha kuvvetlidir.

32) G 5. *s(i)zde*: K'da yok.

33) G 5. $(e)b(i)r$ $t[di?]$: Ş $b^2r^2t^2I$ harf dizisini *berti* “verdi” okuyor. K ise aynı diziyi *bert(t)i* okuyup “bozguna uğrattı” diye tercüme ediyor. Kelime *berti* okunacaksa önceki kelimenin $s(i)zke$ olması gerekirdi. Ayrıca bu takdirde *ötük(e)n* $(e)li$ yerine *ötük(e)n* $(e)lin$ beklenirdi. K'ın *bert-* “incitmek” fiiline verdiği anlam da yakıştırmadır. Bence burada iki kelime vardır: $(e)b(i)r$ $t[di]$ “devlet işlerini” çevir, yönet dedi”.

34) G 5. $[öz(ü)m(i)n]$: Ş'nün metninde $örg(i)n$ “taht”; K'da yok. Bu kelimenin bulunduğu kısmın tahribata uğradığı anlaşılıyor. Keli-

meden sonra $(a)nta\ y(a)b\gamma u\ (a)t(a)di$ ibaresi geldiğine göre dört harfli bu kelimenin $\ddot{z}(\ddot{u})m(i)n$ olması ihtimali kuvvetlidir. Ancak, Şine-Uşu kitabesinde buna tekabül eden kısımda $t(a)y\ (bilge\ tutuq(u)\gamma\ y(a)b\gamma u\ (a)t(a)di$ cümlesi bulunuyor (Kuzey 11-12). Kül Bilge'nin Tay Bilge Tutuk'u ölümünden önce *yabgu* atadığı kesindir. Acaba, bu atamadan memnun olmayan Moyun Çor, babasının ölümünden az önce ona kendisini de *yabgu* mu tayin ettirmiştir? Böyle olması kuvvetle muhtemeldir, çünkü Kül Bilge'nin ölümünden sonra Moyun Çor Uygur tahtı için Tay Bilge Tutuk ile şiddetli bir mücadeleye girmiş, Uygur elinde iç savaş çıkmıştır.

35) G 5. *küsgü yılıqa*: "Sıçan yılında", yani 748'de.

36) G 5. *sinl(e)gde*: Ş bunu *sin eligde* okuyor ve "sen, ülkende" diye çeviriyor (ss. 91, 92), ki şüphesiz yanlıştır. K kelimeyi *esinligde* okuyor (s. 92) ve "esenlikte" diye anlıyor (s. 94). Bu okuma ve tercüme de doğru değildir. Bence bu kelime "mezarlık" anlamındaki *sinleg*'dir. Eski Anadolu Türkçesi metinlerindeki *sinle* "mezarlık" kelimesi şüphesiz ki daha eski bir *sinleg*'e gider. Kelimenin kökü olan *sin* "mezar" Uygur metinlerinde tesbit edilmiştir ve Gabain'in işaret ettiği gibi Çince'den alınma ödünç sözdür (krş. Çince *ts'in* "kabir, türbe"). Kelimenin DTS ve Clauson'da art ünlü ile *sın* şeklinde okunması yanlıştır. Bilindiği gibi, *sin* kelimesi Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde daima *sin* ile yazılmıştır.

37) G 5. *küç q(a)ra bod(u)n*: Bu ibarede *küç* "güç, kuvvet" kelimesinin sıfat olarak kullanılmış olması şaşırtıcıdır.

38) G 5. *t(e)m(i)ş*: Ş ve K bu kelimeyi *etmiş* okuyorlar ki yanlıştır.

39) G 5. *q(a)ra sub*: "Kara Su", yani "Kara Irmak" veya "Kara Göl". Acaba bu Kuzey-Batı Moğolistan'da, Altay bölgesindeki *har us nuur* "Kara Su gölü" ile bir ve aynı olabilir mi?

40) G 6. $(a)s\ \ddot{o}ng(\ddot{u})z\ b(a)\dot{s}\ q(a)n\ iduq\ b(a)\dot{s}$: İlk iki kelime kitabede bitişik yazılmıştır. Belki de bu yüzden Ş bunu *şöngüz* K da *şüngüz* okumuştur. Ancak bu okuyuşlar kabul edilemez, çünkü ilk harf s^2 değil, s^1 işaretidir. Kelime ön ünlülü olsaydı ilk harfin de s^2 olması gerekirdi. Bence burada iki kelime bulunuyor: $(a)s$ veya $(a)\dot{s}$ ve $\ddot{o}ng(\ddot{u})z$ veya $\ddot{u}ng(\ddot{u})z$. Ben. $(a)s$ ve $\ddot{o}ng(\ddot{u})z$ şekillerini tercih ediyorum, çünkü *as*, *ās* "ak, beyaz" demektir (krş. MK *as*, *ās* "kakım, beyaz kürklü ermin"), $\ddot{o}ng(\ddot{u})z$ de "renk" anlamındaki *öng* kelimesinden $-z$ eki ile

türemiş olabilir (krş. Uyg. *meng* “ben, benek”, *mengiz* “yüz, beniz”). Böylece, $(a)s \text{ öng}(\ddot{u})z \ b(a)\text{ş}$ “beyaz renkli zirve” anlamına gelebilir. K’ın bu ibarenin sonundaki $b(a)\text{ş}$ kelimesini bundan sonra gelen $q(a)n$ kelimesi ile birleştirmesi de bu bakımdan doğru değildir. Burada Ötüken ortasındaki iki zirveden bahsediliyor. İkinci zirvenin adı $q(a)n \text{ ıduq } b(a)\text{ş}$ ’tır ki bu da “Han(ın) Kutsal Tepesi” veya “Kutsal Han Tepesi” diye anlaşılabilir.

41) G 6. $(e)ti(t)d(i)m$: Ş bunu *itidim* okuyor ki yanlışdır.

42) B 1. $t(e)ngride \ bolm(t)\text{ş} \ (e)l-(e)tm(i)\text{ş} \ b(i)lge \ q(a)\gamma(a)n$: Kül Bilge Kağan’ın oğlu ve Moğolistan’daki Uygur devletinin (745-840) ikinci hükümdarı Moyun Çor’un kağanlık unvanı. *Tengride bolmuş* “Tanrıdan olmuş” deyimini Göktürk kağanlarının unvanından alınmıştır. *El-etmiş* “halkı düzene sokmuş, devlet kurmuş” deyimini de Ongin kitabesinde iki kez geçmektedir: $(e)l(e)tm(i)\text{ş} \ y(a)b\gamma u, \ (e)l-(e)tm(i)\text{ş} \ (a)t(a)m$ (bkz. Clauson 1957, s. 177 ve Tekin 1968, s. 255).

43) B 1. $(e)l-b(i)lge \ q(a)tun$: Moyun Çor’un eşi Katun’un unvanı. Bu unvan da Göktürk’lerden alınmıştır. Bilindiği gibi, Bilge Kağan’ın annesinin unvanı *il bilge q(a)tun* idi (bkz. Kül Tigin, Kuzey 11, Bilge Kağan, Doğu 10).

44) B 1. $t(e)z \ b(a)\text{ş}nta$: Bu ibaredeki *Tez*, Kuzey-Batı Moğolistan’daki *Tes* (Tuvaca *Tes*, Mo. *Tes*) ırmağının orijinal adı olmalıdır. Bu ırmak *Bulnayn Nuruu* sıradağlarının kuzeyinde bulunan *Sangiyn Dalay Nuur* gölünün batısından çıkar ve Tannu-Ola dağlarının güneyindeki *Uvs Nuur* gölüne dökülür.

45) B 1 $\text{örg}(i)n$: “Taht, hakan otağı” anlamındaki bu kelime *örgi-* “yükseltmek” fiilinden -n ile türemiş bir isimdir. Fiil Şine-Usu kitabesinde geçer: $(e)l \ \text{örginin} \ (a)nta \ \text{örg}(i)p(e)n$. . . (bkz. Ramstedt 1913, s. 31 ve 53). Bu fiilin Moğolcası *ergü-*, *örgü-*, *örgin* isminin Moğolcası da *ergüge(n)*, *örgüge(n)*’dir.

46) B 1. $[(a)nta \ (e)t(i)td(i)m \ \text{ç}it] \ (a)nta$: Ş ve K bu satırda *örg(i)n* ile $(a)nta$ arasındaki boşluğu doldurmuyorlar. Bu boşluk Şine-Usu, Doğu g’da buraya tekabül eden *örg(i)n (a)nta y(a)r(a)t(i)td(i)m çit (a)nta toqıtd(i)m* yardımı ile yukarıdaki şekilde doldurulabilir. Terhin kitabesinde *çit* için *yaratıt-* kullanıldığına göre *örgin* için *elit-* fiilinin kullanılmış olabileceğini düşünebiliriz. *Örgin elit-* deyimini için krş. Şine-Usu, Doğu 8: $\text{örg}(i)n \ (a)nta \ it(i)td(i)m$.

47) B 1. *b(a)rs yılqa*: “Kaplan yılında”, yani 750’de.

48) B 1. *yıl(a)n yılqa*: “Yılan yılında”, yani 753’te.

49) B 2. *ulu yılıqa*: “Ejderha yılında”, yani 752’de. Çince den Eski Türkçeye geçmiş olan *lu* veya *luu* (<Çince *lung* “ejderha”) kelimesi burada ilk kez öntüreme /u/ ile *ulu* şeklindedir. Kelimenin bu şekli bazı Türk dillerinde bugün de yaşamaktadır: Kırg. *ulū cıl* “ejderha yılı” Tuv. *ulu* “ejderha”, Kzk., Kklp. *uluw* aynı, Sarı Uyg. *ulu, olu, lu* aynı.

50) B 2-3. *örgin bunta... y(a)sı t(a)şqa y(a)r(a)t(i)td(i)m*: Bu parça *bunta* yerine (*a*)*nta* kelimesi kullanılarak Şine-Usu, Doğu 9-10’da aynen tekrarlanmıştır.

51) B 3. *tulquu*: Ş ve K bunu *tolqu* okuyor ve bu kelimeyi *tol-* “dolmak” fiilinin bir türevi sayıyorlar. Bu doğru olamaz. Bence bu kelime Kırg. *tulqu* “bütün, yekpâre”, Tuv. *dulgu* “yekpâre” kelimeleri ile bir ve aynıdır.

52) B 3. *ig(i)t(t)ük*: Ş bunu yanlış olarak *igitik* okuyor.

53) B 3. (*e*)*l(i)m(i)n törüm(i)n*: Ş bu ibareyi yanlış olarak *elmen törümen* okuyor.

54) B 3. (*e*)*t(i)nt[(i)m]*: Kelime gerek Ş gerekse K tarafından hazırlanmış kopyalarda *t²n²t²I* şeklindedir ve müelliflerce *etinti* okunmuştur. Ne var ki bu doğru olamaz. Metin 1. kişi ağzından olduğuna göre bunun (*e*)*t(i)nt(i)m* olması gerekir.

55) B 4. *tört bul(u)ngd(a)qı bod(u)n*: Son kelime Ş metninde *bod(u)nı*’dır. Ancak bu doğru olamaz. Ş, büyük bir ihtimalle, bunu izleyen *s²* harfini, yani (*i*)*ş* kelimesini, *i* sanmıştır.

56) B 4. (*i*)*ş küç b(e)rür*: İlk kelime için yuk. bkz. K’da *bod(u)n* ile *küç* kelimeleri arasında sadece üstüste iki nokta vardır. Büyük bir ihtimalle K *s²* işaretini ayırma işareti sanmıştır. Çünkü Orhon Türkçesinde *küç ber-* diye bir deyim yoktur; yaygın olan deyim *iş küç ber-* deyimidir. Ş son kelimeyi *ebirür* okuyor. *Küç ebir-* diye bir deyim şimdiye kadar hiçbir metinde rastlanmamıştır.

57) B 4. *y(a)γ(i)m bülük*: Bu ibare gerek Ş gerekse K tarafından yanlış anlaşılmıştır. İğdir boyundan (veya o boyun lideri) Bülük, Moyun Çor’un başlıca düşmanlarından biriydi. G 3’te sözü edilen *İgd(i)r Bül[ük]* aynı kişidir (bkz. not 26)

58) B 4. *yoq bol[tu.....] (e)k(i)n (a)ra*: K (a)ra'dan önceki kelimeyi *s(e)k(i)z* okuyor. *Sekiz ara* gibi bir ibare tuhaf ve anlamsızdır. K'ın *s(e)k(i)z* okuduğu kelime *(e)k(i)n* olmalıdır. Nitekim Ş bunu *ekin* okuyor. Buna göre *bol [tu]* ile *(e)k(i)n* arasındaki 8-9 harflik boşluk da *ötük(e)n t(e)gr(e)s* ile doldurulabilir. Krş. E 3'teki *ötük(e)n (e)li t(e)gr(e)s (e)li (e)k(i)n (a)ra...*

59) B 4. *ııγ(a)m t(a)r(i)γl(a)γ(i)m*: Ş bu ibareyi *ııγım. Tarıγ alıγım* okuyor ve yanlış anlıyor (s. 69). K da ilk kelimeyi *ııγım* okuyor ve bunu "sürüm" diye çeviriyor (s. 92). "At sürüsü" anlamındaki kelime Eski Türkçede *ııγı* değil, *ıııı*'dir. Bence bu kelime *tarıγıııı* "tarla" ile koşma (hendiadyoin) oluşturan bir söz olmalıdır. Bu kelime *ıııı* olabilir ve Türk dillerinde *ıııı*, *ıııı* vb. söylenişleriyle yaşayan kelime ile birleştirilebilir: Tat., Bşk. *ıııı* "ırmak", Nog. *ıııı* "ırmak, çay, vadi, ova", Kırg. *ıııı* "ırmak yatağı", vb. Türkçe *ıııı* kelimesinin Moğolcada da karşılığı vardır (*ıııı* "vadi, ırmak yatağı, çukurluk") ve büyük bir ihtimalle Türkçeden geçmiştir. Türkçe *ıııı* kelimesinin önsesi türeme olmalıdır. Bu doğruysa, *ıııı* kelimesi MK'deki *ıı-* "inmek, alçalmak" fiilinden *-ıııı* ile yapılmış bir isim sayılabilir; ayrıca krş. Kırg. *ıııı* "aşağı, aşağıya", Kklp. *ıııı*, "alçak arazi, ova" Çuv. *ıııı* "ırmak kıyılarındaki alçak arazi ve otlak" <*ıııı, Trk. (SDD) *ıııı* "yar, yamaç, alçalan arazi", *ıııı* "yamaç, iniş", *ıııı* "yamaçtan aşağıya inmek, alçalmak", vb. Bu verilere göre söz konusu kelimeyi "vadi, ırmak kıyılarındaki otlak" diye anlamak yanlış olmayacaktır.

60) B 4. *s(e)k(i)z s(e)l(e)nge*: "Sekiz Selenga", yani "sekiz kollu Selenga".

61) B 4. *s(e)b(i)n t(e)l(e)dü q(a)r(a)ıııı burııı*: Irmak adları. K ilk iki kelimeyi birleştirerek *sebentürdü* okuyor (s. 90). Runik l² ile r² birbirine çok benzer. Ş'de ilk kelime Ügz'dür: *ögüz* okuyor ve "ırmak" diye çeviriyor (s. 69). Bu ırmaklardan üçüncüsünü gerek Ş gerekse K *qarıııı* okuyorlar. Bence kelime *q(a)r(a)ıııı* okunmalı ve bugünkü *Haraa (Haraa gool)* ile birleştirilmelidir. Sonuncu ırmak da bugünkü *Buruııı gool* ile birleştirilebilir.

62) B 4. *ol ı(e)r(i)m(i)n sub(u)m(i)n qon(a)r köç(e)r b(e)n*: Ş bu cümleyi yanlış okuyor ve yanlış tercüme ediyor: *ol yermen subman (min) qonur küç er ben* (s. 69). K aynı cümleyi *ol yer ekin subımın qonar köçürben* şeklinde yanlış okuyor (s. 90). K'ın *ekin* okuduğu harf dizisindeki *k*

harfi aslında *m* olmalıdır (Ş'de doğru olarak *m*'dir). Böylece, daha önceki $y^2 r^2$ ile beraber $y(e)r(i)m(i)n$ doğrudur. Ayrıca *köç-ür* değil, *köç-er*.

63) B 5. $y(a)yl(a)\gamma(i)m$: Ş'nün *yaylıyım* okuyuşu yanlışdır.

64) B 5. $q(a)nyuy küün(ü)y b^2z\dots$: Ş metninde ilk kelime *qnç-Uy*'dur. Ş bunu *qnçuy* okuyor ki yanlışdır (s. 70). Kelime ancak $q(a)nçuy$ okunabilir. K'da bu ibare yerine $qon(a)r köç(ü)r b(e)n$ varsa da (s. 90) bu imkânsızdır. Çünkü Moyun Çor burada "yayla"sının doğu sınırlarını (*öngdüni* "doğusu") belirliyor. Bu sebeple *öngd(ü)ni* kelimesini takip eden bu harf dizileri coğrafi adlar olmalıdır. Ş'nün *qnçUy* harf dizisinde *nç* sandığı harf gerçekte *ny* olabilir (bu iki harf birbirine çok benzer). Bu doğruysa, $q(a)nyuy$ kelimesi bugünkü *Hanuy* ırmağının adı ile birleştirilebilir. Hanuy ırmağı Ötüken'in doğusundadır. *Küün(ü)y* de bugünkü *Huni* (Mo. *Hünüy*, genitifi *Hüniyn*) ırmağı ile bir ve aynı olabilir.

65) B 5. $iç-(i)l\gamma(a)m$: K'da $\ç^l\gamma m$; K bunu *çalıyım* okuyor ve yanlış tercüme ediyor. Ş *iç alıyım* okuyor ve yanlış çeviriyor. Bence ibare $iç-(i)l\gamma(a)m$ okunmalı ve "iç otlaklarım, has vadilerim" diye anlaşılmalıdır.

66) B 5. $y(i)ri$: Ş'de y^2s^1I . Ş bunu *yışı* okuyor ve önceki *ötük(e)n* kelimesine bağlıyor. Kelime K'da y^2r^2I 'dir. K bunu *yeri* okuyor ve önceki *ötük(e)n* kelimesi ile birlikte "Ötüken yeri" olarak anlıyor. Bence $iç-(i)l\gamma(a)m$ *ötük(e)n* başlıbaşına bir cümledir. Söz konusu kelime ise "kuzey" anlamındaki *ir* kelimesinin *y*'li şeklidir. Böylece $y(i)ri$ kelimesi "kuzeyi, kuzey tarafı" anlamındadır. Çünkü bundan sonra "iç-ılya"nın $b(i)rig(e)rü$ "güney", $k(i)d(i)n$ "batı" ve $(i)lig(e)rü$ "doğu" sınırları belirtilmektedir.

67) B 5. $on\gamma t(a)r q(a)n süy$: Ş bu ibareyi "Onı Tarkan"ın ordusu" diye çeviriyor (s. 70). K'nın metninde ikinci kelime $t^1l\dots$ 'dir. K bunu *atla[ndı]* ve son kelimeyi de *sü iy* okuyor (s. 90) ve "Ötüken yerinden Onı benim isteğim üzerine yola çıktı. Ordu ile takip et, halkı topla!" diye çeviriyor (s. 92). Bence bu okuma ve tercüme doğru değildir. Çünkü Moyun Çor burada kendi iç ılya'sının sınırlarından söz ediyor. Bu sebeple burada bir yer adı karşısındayız demektir: *Onı t(a)r q(a)n süy*. Sonucu kelime belki de Moğolcada "gelin'in ailesine verilen hediye" (bu bir arazi de olabilir) anlamındaki *süy* ile bir ve aynıdır.

68) B 5. $y(a)\gamma(i)$ *bod(u)nqı* : K'da $y^1\gamma b^1 U d^1 n$. . K bunu *yıγ bodun* okuyor (s. 90) ve "halkı topla!" diye anlıyor (s. 92). Bence $y(a)\gamma(i)$ *bod(u)nqı* "düşman(ım olan) halkınki" doğrudur.

69) B 5. $q(a)\gamma(a)n\gamma i$: K okuyamıyor. *bod(u)nqı*'dan sonra $q(a)\gamma(a)n\gamma i$ şaşırtıcıdır. Acaba Ş -*qı* ekindeki *q* harfini γ mı sanmıştır? Bununla beraber, -*qı*/-*ki* ekinin - γi /-*gi* şekli de vardır.

70) B 5. *költ[i]* : K'a göre $y^2 \dot{U}^2 t^2 = y\dot{o}l\dot{e}t$. K bunu "savun, koru!" anlamında bir emir sayıyor (s. 92). Doğru değildir. Yukarıda da işaret ettiğim gibi bu kelimenin de coğrafi bir ad (dağ, göl veya ırmak) olması gerekir.

71) B 6. $(a)ltm(i)\dot{s}$: K bunu *alutmuş* okuyor ve yanlış tercüme ediyor.

72) B 6. $toq(u)z bolm(i)\dot{s}$: K bu ibareyi, önceki $ul(u)\gamma buyruq$ ile birlikte, "bütün ulu buyrukları dokuz imiş" diye anlıyor (s. 93). Bence bu doğru değildir. Burada önce unvan, sonra da bu unvanı taşıyan veya makamı işgal eden kişiler (kumandanlar) birer birer anılmaktadır. Bu sebeple ben *Toq(u)z Bolm(i)\dot{s}*'ı kişi adı sayıyorum.

73) B 6. *ongı* : K'da $b(i)lge t(a)y s(e)ngün$ 'den sonra *tutuq*, Ş'de ise *ongı* vardır. Bunlardan *tutuq* dört harfli *ongı* ise üç harflidir. Kitabeyi göremediğimiz için kesin bir şey söyleyemeyeceğiz. Ancak kendi metnindeki *tutuq* unvanını *bilge tay sengün* ile birleştiren K bundan sonra $b(e)\dot{s} yüz b(a)\dot{s}ı$ ile birlikte bütün ibareyi "Bilge Tay-sengün-tutuk, beşyüzbaşı" diye çeviriyor (s. 93) ki doğru olmasa gerekir. Çünkü Tay-sengün "Büyük general" ve "Tutuk" gibi yüksek unvanlar taşıyan bir kumandanın beş yüz kişilik bir kuvvetin başı olması düşünülemez! Ş'nün *ongı*'sından sonra $b(e)\dot{s} yüz b(a)\dot{s}ı kül(üg ongı$ ibaresi geldiğine göre bu okuyuş daha doğru görünüyor. *Ongı* küçük bir askeri rütbe olmalıdır.

74) B 7. $i\dot{s}b(a)ras$: K'da $i\dot{s}b(a)rı\dot{s}$ (s. 91). Unvan $i\dot{s}b(a)ra$ olduğuna göre bunun çokluk şekli (Soğdca?) $i\dot{s}b(a)ras$ olmalıdır. Kelime Şine-Usu Güney 2'de $i\dot{s}b(a)r(a)s$ şeklinde ünlüzdür: $i\dot{s}b(a)r(a)s t(a)r q(a)t$ "İşbaralar ve Tarkanlar".

75) B 7. $i\dot{s}b(a)ra s(e)ngün y(a)\gamma l(a)q(a)r$: 5, 000 kişilik bir kuvvetin başı olan bu kumandan belki de anısına Suci kitabesinin dikildiği Kırgız asıllı $y(a)\gamma l(a)q(a)r q(a)n (a)ta$ ile bir ve aynı şahıstır (bkz. Ramstedt 1913, ss. 4-9).

76) B 8. *tuyq(u)n*: Bu kelimeyi Ş *tuyquun*, K da *toyqan* okuyor. Kişi adı olduğundan ben bunu *tuyq(u)n* okuyor ve Kırg. *tuyγun* “bir tür ak doğan” ile birleştirmek istiyorum. Kırgızca *tuyγun* gençlere ve kahramanlara lâkap olarak da kullanılır.

77) B 9. *(a)t(a)şuq*: “Babacık” anlamındaki bu kelime büyük bir ihtimalle bir *binga*'ya kumanda eden $Q(a)\gamma(a)s$ 'ın lâkabıdır.

78) K 1. *t(i)k(i)m t(e)g (e)l(i)g tutdı (e)birti*: Ş'de ilk kelime t^2mr^2 , yani *t(e)m(i)r*'dir. K'a göre ise bu kelime t^2km 'dir. K bunu *tekim* okuyor ve “çok” diye çeviriyor. Ancak “çok” anlamındaki kelime *tekim* değil, *telim*'dir! K'ın okuyuşu doğruysa kelime *t(i)k(i)m* “dikim, dikiş” olabilir ve hemen sonra gelen *t(e)g* gibi kelimesi ile birlikte anlamlı olur. K bu *t(e)g* kelimesini sonraki l^2g ile birlikte *teglig* okuyor “sürüden ayrılmış, sapıtılmış (*harf. kör*)” diye çeviriyor (s. 93). Bu okuma ve tercüme bence yanlıştır. Dördüncü kelime Ş'de $t^1Ut^1n^1 = tutun$ 'dur. Ş son kelimeyi de *birti* okuyor. Ancak *tut(u)n birti* veya *tut(a)n birti* gibi şekiller Türkçe için şaşırtıcıdır. Acaba ibare *tuta birti* midir? Ben K'ın metnini doğru kabul ediyor ve son kelimeyi (K'da $b^2s^2 = beş$) Ş'den farklı olarak *(e)birti* “çevirdi, yönetti” okuyorum. G 5'teki *(e) b (i)r* aynı fiilin emir şekli olmalıdır: *ötük(e)n (e)li s(i)zde, (e)b(i)r ti[di]* “Ötüken ile sizde; yönetin! dedi”.

79) K 1. *(a)q(i)ñçu*: Bu kelimeyi Ş *qunçu*, K da *qançu* okuyor. *aqınçu* kelimesi MK'da vardır ve “geceleyn düşmanı basan asker” anlamındadır (I, 134).

80) K 1. *q(a)n (a)ruq oγ(u)z bod(u)n (a)ltı*: Ş'de ikinci kelime r^1d^1I . Ş bunu *ardı* okuyor ve *q(a)n* kelimesi ile birlikte “Han yoruldu” diye tercüme ediyor. Ayrıca, Ş'de *bod(u)n* yerine *[çig]şi* kelimesi vardır. K metni yukarıdaki gibi vermekte ve böyle okumakta ise de *(a)ltı* “aldı, zaptetti” kelimesini “6” anlıyor ve sonraki *yüz s(e)ngüt* ibaresi ile birlikte “altı yüz general” diye çeviriyor (s. 93). “Yorgun Oğuzlar”ın 600 generalleri bulunması ve bunların Moyun Çor tarafından tutsak alınması bana abartmalı ve gerçeğe aykırı gibi geliyor. Bence burada iki cümle vardır: birincisi *(a)ltı* ile, ikincisi de *q(a)zγ(a)ntı* ile sona ermektedir.

81) K 1. *s(e)ngüt*: Ş bu kelimeyi yanlış olarak *söngüt* okuyor ve bunu yine yanlış olarak bir kavim adı sanıyor. Oysa kelime *s(e)ngün*'ün *-t* eki ile yapılmış çokluk şeklidir.

82) K 2. *tongra (e)de*: Gerek Ş gerekse K bu iki kelimeyi *tongrada* okuyor ve bir kelime sayıyorlar. Oysa kelime d^2 ilelidir! *Tongra* Uygurların ünlü boylarından biridir. *Ede* Çin kaynaklarında *A-tie* şeklinde kaydedilmiş olan boy olabilir.

83) K 2. *t(i)g(i)t(i)m(i)n*: Ş bunu *teğit men* okuyor ve yanlış anlıyor.

84) K 2. *q(a)n(i)ma*: K bunu *qanım a* okuyor ve “ey Han’ım!” diye tercüme ediyor. Oysa bu kelime *q(a)n(i)m* kelimesinin datif halidir.

85) K 2. *turγ(a)q*: Bu kelime Kutadgu Bilig’de iki yerde geçmektedir (608 ve 2536) ve “nöbetçi, muhafız” anlamındadır. Burada ise daha çok “nöbetçi/muhafız karakolu” anlamındadır.

86) K 2. *tur(ut)dı*: Ş ve K *turdı* okuyorlar. Bu doğru olamaz, çünkü burada ettirgen fiile ihtiyaç vardır. Bu ise ancak *tur(u)t-* “diktirmek, inşa ettirmek” olabilir. Kelime içindeki /td/ ünsüz çiftinin tek bir harf ile (*t* veya *d*) yazılması mümkündür ve birçok örnek gösterilebilir: (*e*)*t(i)d(i)m* (G 6), *y(a)r(a)t(ut)d(i)m* (B 2), vb. gibi.

87) K 2. *bıla*: Bu kelime *buyla* unvanının değişik bir söylenişi olmalıdır.

88) K 3. *b(i)lge t(a)rduş ul(u)γ b(i)lge y(a)bγu*: Moyun Çor’un Tarduş’lar üzerine *yabgu* atanan oğlunun unvanı. K’in metninde *t(a)rduş* yerine *t(a)rqa(a)n*, *ul(u)γ* yerine de *qull(u)γ* vardır!

89) K 3. *qull(u)γı*: K’in metninde $t^1l^1γ$; K bunu *atlıγ* okuyor ve “ünlü, namdar” diye çeviriyor. (ss. 91 ve 93).

90) K 3. (*i*)*s(i)g y(e)r (?)*: Ş’nün metninde ayırma işaretinden sonra sadece $s^2g y^2$ harf dizisi vardır. K’in metninde ise y^2 harfinden sonra r^2 görülüyor. K bunu önceki kelimeye (*qulluγı* kelimesine) ait olduğunu sandığım *I* harfi ile birlikte *isig yer* okuyor ve “sıcak yer” diye tercüme ediyor. Bu mümkündür, ancak ibare (*a*)*tl(i)γı* (*i*)*s(i)g y(e)r* (*a*)*tl(i)γı* şeklinde olursa doğrudur.

91) K 3. *qull(u)γı*: K’da $t^1l^1γI$, yani *atlıγı*: *isig yer atlıγı* (s. 91). K bunu “çöllü yüksek şahsiyetler” veya “İsig Yer’li yüksek şahsiyetler” diye çeviriyor (s. 93).

92) K 3. *buyruqı*: K’da bunun yerine $b^1y^1r^1IquUb^1Ud^1n^1I$ (s. 89). K bunu *bayarqu bodum* okuyor (s. 91). Kitabeyi görmeden kesin bir şey söylemek mümkün değilse de Ş’nün metni daha tutarlı ve anlamlı

görünüyor. Çünkü burada da, bundan önceki satırda olduğu gibi, yüksek unvanlı şahsiyetler *qutluç-ı*, *buyruç-ı* tarzında bir bir sayılmaktadır: *buyruçı (a)z s(i)pa t(a)y s(e)ngün*.

93) K 3. *(a)z s(i)pa t(a)y s(e)ngün*: Ş bu ibareyi *az aş aşıpa tay sengün* okuyor (s. 76). K'da, yukarıda da belirttiğimiz gibi, *(a)z* kelimesinden önce *bod(u)m* vardır. K ibareyi *az aşpa tay sengün* okuyor ve “Az’lardan Aşıpa Tay-Sengün” diye tercüme ediyor (s. 93). *Aşıpa* gibi bir kişi adı Türkçe olabilir mi? /şp/ ünsüz grubu Eski Türkçenin fonolojik yapısına aykırıdır. Bence *(a)z* boy adından sonraki kelime kişi adı (krş. *igdir bülük*), *s(i)pa* olabilir. MK'da “bir yaşında tay” anlamına bir *sıp* kelimesi vardır. Bunun *-a* ile genişletilmiş şeklinden başka bir şey olmayan *sıpa* “bir yaşında eşek yavrusu” Türkçede ve Azeride yaşamaktadır.

94) K 3. *tongra (e)de*: Ş ve K'da *tongrada* (bkz. not 82).

95) K 3. . . .-ıq baş q(a)y (a)b(a) baş: Ş bu ibareyi *aq baş ağı ay babaş* okuyor ki doğru sayılamaz. K'da . . .-ıq yoktur. Geri kalan harf dizisini K *baş qaybaş* okuyor ve önceki *tongrada* kelimesi ile birlikte “Tongra boyundan Baş Qaybaş” diye tercüme ediyor (s. 93). Bence bu harf dizisindeki adlar kişi adı değil, boy adlarıdır. İlk baş ideogramından sonraki iki harf *q(a)y* okunabilir. *Qay* ünlü bir Türk boyunun adıdır (bkz. MK.) Bundan sonraki *b¹baş* dizisini de pekâlâ *(a)b(a)-baş* okuyabiliriz. Buradaki *aba* kelimesi MK'daki Oğuz boyu *Ava/Yava/Yawa/Iva/Yıva* ile birleştirilebilir.

96) K 4. *b(i)lge töl(i)s ul(u)ç b(i)lge ç(a)d*: Moyun Çor'un Tölis'ler üzerine *çad (şad)* atanan öbür oğlunun unvanı. K'da yok.

97) K 4. *qut(lu)çı*: *qutl(u)çı ud(u)rç(a)n*: K'da *qutl(u)çı* kelimeleri yok; ikinci *qutluçı* kelimesinden önce de *bod(u)nqa* var. Son kelimeyi Ş *udarçan*, K da *Odurçan* okuyor. Kelime türlü şekillerde okunabilir. Kişi adı olduğu kesindir. Kül Tigin kitabesinin kuzey yüzündeki *Ud(a)r S(e)ngün* adı ile karşılaştırılabilir (KT, Kuzey 12).

98) K 4. *buyruçı ç(a)b(i)ş s(e)ngün*: İlk kelime K'da yok. Ş ilk kelimeyi *buyuruçı*, son iki kelimeyi de *iç baş sengün* okuyor ki yanlıştır. *Çabış* kelimesi “ordu kumandanı, kağan'ın başkumandanı” anlamı ile Tunyukuk kitabesinde geçer: *b(i)lg(e)si ç(a)b(i)şı b(e)n ök (e)rt(i)m* T I, Batı 7). Burada ise *çabış* kişi adı olarak geçmektedir.

99) K 4. *(a)q baş q(a)y (a)b(a) b(a)sm(i)l*: Ş ibareyi *aq baş ağı ay babaş* okuyor. (s. 77). K'da ilk iki kelime yok. Geri kalan harf dizisi

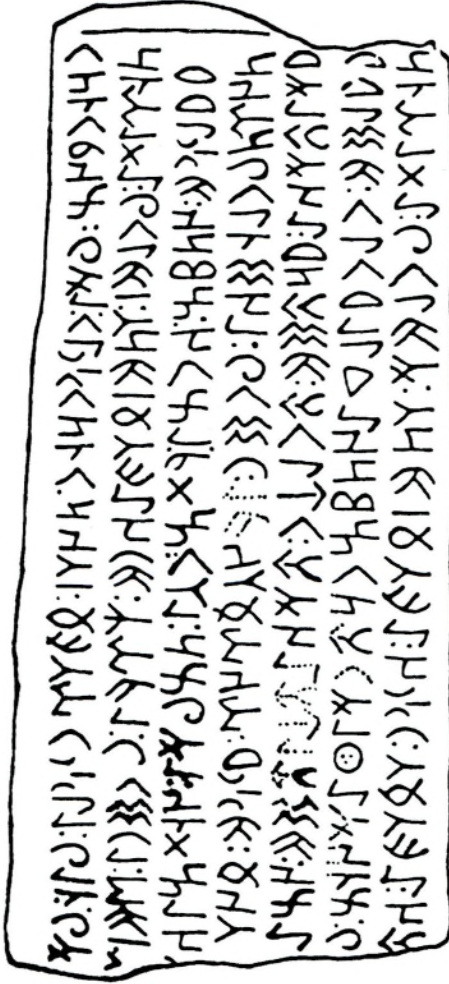
ise $qy^1r^1Ab^1s^1ms^1$ dir. K bunu *qayra basmış* okuyor (s. 91) ve daha önceki *toq(u)z b(a)y(i)rquu* (K *toquz bayarqu* okuyor) ile birlikte “Dokuz-Bayarku tabi kılmış” diye çeviriyor (s. 93). Son kelime her iki müellife göre $b^1s^1ms^1$ tır. Ben son harfin aslında l^2 olduğunu sanıyorum (runik s^1 ile l^2 birbirine çok benzer). Böylece bu *basmil* okunabilir ve *Basmil* kavim adı ile birleştirilebilir.

100) K 5. $b(i)t(i)gme$: K’da bunun yerine $ntAt^2 g^2d^2I$ harf dizisi var. K bunu *antz tegdi* okuyor. Böyle bir ibare burada yersiz görünüyor, çünkü bunu *bunu y(a)r(a)t(i)γma* “bunu yapan” izlemektedir. Bence $b(i)t(i)gme$ doğrudur, hattâ önüne *bunu* kelimesi ilave edilebilir: ... *bunu*] $b(i)t(i)gme$ *bunu y(a)r((a)t(i)γma*.

101) K. 5. $y(a)γma (a)lum-çisi$ (?): Ş ayrı bir kelime gibi yazılmış olan *çisi*’nin *çigsi* (yani *çigşi*) yerine bir yazı yanlış olduğunu sanıyor (s. 78). K ibareyi *yaγma lum çisi* okuyor (s. 91) ve “Yağma ve (A)lum-çisi’ye karşı” diye tercüme ediyor (s. 93). Bununla birlikte K bu ibare konusunda kararsızdır. *Lum* ve *Çisi*’nin iki ayrı ad olabileceğini düşündüğü gibi ibarenin “Yağma halkından Alumçi” diye anlaşılabilceğininde ileri sürüyor. Bence bu ibarede *alımçı* “alımcı, vergi tahsildarı, devlet alacaklarını tahsil ile görevli resmî şahıs” kelimesinin (bkz. Clauson, s. 146) *m*’den önceki ünlüsü yuvarlaklaşmış değişik bir söyleniş ile karşı karşıya olabiliriz: *yaγma alumçisi* “Yağma halkının borçlarını, vergilerini tahsil ile görevli şahıs”. Erken bir ünlü yuvarlaklaşması şaşırtıcı olmakla birlikte imkânsız değildir.

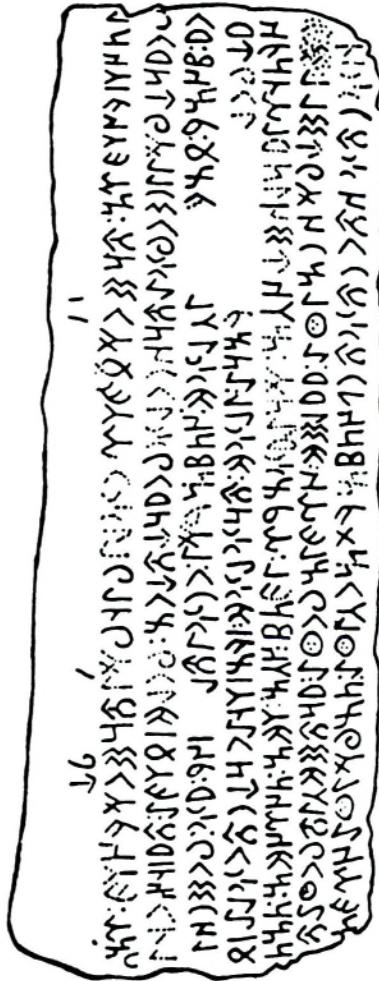
102) K 5. $(e)ki yur t(e)di$: Ş bu ibareyi *eki yor tidi*, K ise *eki yorıtdı* okuyor. K’ın okuyuşu kabul edilemez, çünkü son kelime t^2 ve d^2 ile. Her iki müellif burada *yori-* fiilinin bulunduğunu sanıyor ki bu fiil burada tamamiyle yersizdir. Çünkü burada kitabede anılan boy adlarının okunup yazdırılmasından söz ediliyor. Bence ikinci kelime *yur* okunmalı ve “kayın birader” anlamındaki Eski Türkçe *yurç* ile birleştirilmelidir. *Yurç* kelimesi Kül Tigin kitabesinde geçer: *ong tutuq yurçin...* “Ong Tutuk’un kayın biraderini. . .” (KT, Doğu 32). *Yurç* kelimesindeki $-ç$ küçültme eki olabilir. (krş. *ataç* < *ata-ç*). Bu kelimenin modern Türk dillerindeki türlü şekilleri için bkz. Clauson 1972, s. 958.

103) K 5. $ur(u)şu$ veya $urşu$: Ş ve K bu kelimeyi bir kişi adının parçası sayıyorlar. Ş bunu önceki K da sonraki isme bağlıyor. Bence bu kelime burada “ve” anlamında bağlayıcı olarak kullanılmıştır: *uruş-u* veya ünlü düşmesi ile *urş-u*. Her iki ismin *Qutluç* ile başlaması

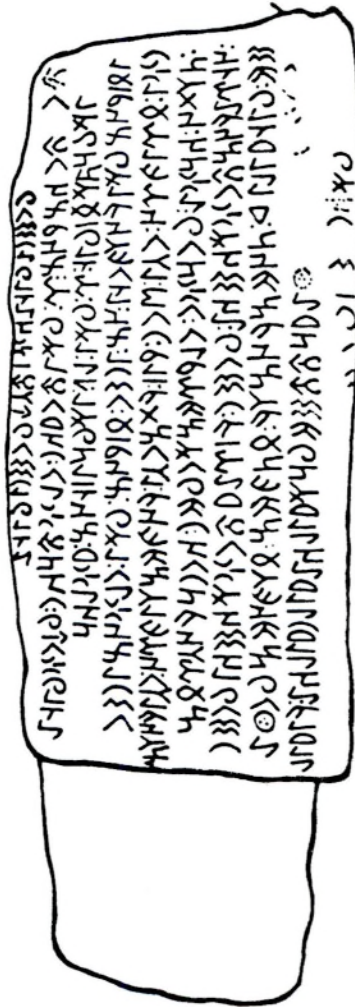
II a

Taryat kitabesinin Batı yüzü
(Üst parça)

I 2

Taryat kitabesinin Batı yüzü
(Orta parça)

I. 6.

Taryat kitabesinin Battı yüzü
(Alt parça)

Talât Tekin

(Энэ барагцаалбаас айролцоогоор 77 үеэ багартээ.) (21)

>D:J°r'4>>>4EhY>>4>:r>>r4>D J4rD'r>>Y>>D)r'J&
r'xhJ'r'Jr):r'xh4>Dr4

(Энэ айролцоогийг 52 үеэ багартээ.) (22)

Eh4D J'x>>r'&Y>>H4 J'xYEH4i>>Y>>H J'4H:>>hYr
YEH4YHh.D3h9 J°J'H)>>D B'YHh'r'J'r'>>A H J'x4
J'4r>>

(Энэ барагцаалбаас 75 үеэ багартээ.) (23)

)>>D B'YHh:r'M>>D J°.....)H:>>4&H>>D J°
r)D J°>>hYEL J°>>r'
>>r4>D J'4 J'rD >>J:r'M>>)H'4EHh'i>>4>H&.....(24)

>>

IY тал

(116 см зайнд айролцоогоор 68 үеэ багартээ) r'h44... (25)

(50 см-т 30 орчим үеэ багартээ.):>>>r4>D J'4 J'rD h4r
J°)r)H>>>3Y J°>>x | IMI

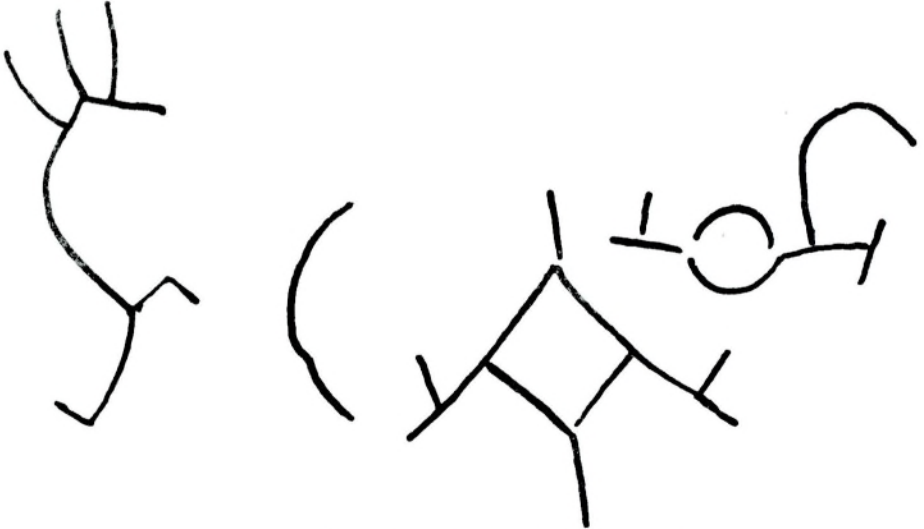
(79 см-т барагцаалбаас 48 үеэ багартээ.) :>>>>>(26)

J'4 J'rD >>r'rH&..... r'hY4YD J'YI r'4 J°

𐤀𐤁𐤂𐤃𐤄𐤅𐤆𐤇𐤈𐤉𐤊𐤋𐤌𐤍𐤎𐤏𐤐𐤑𐤒𐤓𐤔𐤕𐤖𐤗𐤘𐤙𐤚𐤛𐤜𐤝𐤞𐤟𐤠𐤡𐤢𐤣𐤤𐤥𐤦𐤧𐤨𐤩𐤪𐤫𐤬𐤭𐤮𐤯𐤰𐤱𐤲𐤳𐤴𐤵𐤶𐤷𐤸𐤹𐤺𐤻𐤼𐤽𐤾𐤿𐥀𐥁𐥂𐥃𐥄𐥅𐥆𐥇𐥈𐥉𐥊𐥋𐥌𐥍𐥎𐥏𐥐𐥑𐥒𐥓𐥔𐥕𐥖𐥗𐥘𐥙𐥚𐥛𐥜𐥝𐥞𐥟𐥠𐥡𐥢𐥣𐥤𐥥𐥦𐥧𐥨𐥩𐥪𐥫𐥬𐥭𐥮𐥯𐥰𐥱𐥲𐥳𐥴𐥵𐥶𐥷𐥸𐥹𐥺𐥻𐥼𐥽𐥾𐥿𐧀𐧁𐧂𐧃𐧄𐧅𐧆𐧇𐧈𐧉𐧊𐧋𐧌𐧍𐧎𐧏𐧐𐧑𐧒𐧓𐧔𐧕𐧖𐧗𐧘𐧙𐧚𐧛𐧜𐧝𐧞𐧟𐧠𐧡𐧢𐧣𐧤𐧥𐧦𐧧𐧨𐧩𐧪𐧫𐧬𐧭𐧮𐧯𐧰𐧱𐧲𐧳𐧴𐧵𐧶𐧷𐧸𐧹𐧺𐧻𐧼𐧽𐧾𐧿𐨀𐨁𐨂𐨃𐨄𐨅𐨆𐨇𐨈𐨉𐨊𐨋𐨌𐨍𐨎𐨏𐨐𐨑𐨒𐨓𐨔𐨕𐨖𐨗𐨘𐨙𐨚𐨛𐨜𐨝𐨞𐨟𐨠𐨡𐨢𐨣𐨤𐨥𐨦𐨧𐨨𐨩𐨪𐨫𐨬𐨭𐨮𐨯𐨰𐨱𐨲𐨳𐨴𐨵𐨶𐨷𐨹𐨺𐨸𐨻𐨼𐨽𐨾𐨿𐩀𐩁𐩂𐩃𐩄𐩅𐩆𐩇𐩈𐩉𐩊𐩋𐩌𐩍𐩎𐩏𐩐𐩑𐩒𐩓𐩔𐩕𐩖𐩗𐩘𐩙𐩚𐩛𐩜𐩝𐩞𐩟𐩠𐩡𐩢𐩣𐩤𐩥𐩦𐩧𐩨𐩩𐩪𐩫𐩬𐩭𐩮𐩯𐩰𐩱𐩲𐩳𐩴𐩵𐩶𐩷𐩸𐩹𐩺𐩻𐩼𐩽𐩾𐩿𐪀𐪁𐪂𐪃𐪄𐪅𐪆𐪇𐪈𐪉𐪊𐪋𐪌𐪍𐪎𐪏𐪐𐪑𐪒𐪓𐪔𐪕𐪖𐪗𐪘𐪙𐪚𐪛𐪜𐪝𐪞𐪟𐪠𐪡𐪢𐪣𐪤𐪥𐪦𐪧𐪨𐪩𐪪𐪫𐪬𐪭𐪮𐪯𐪰𐪱𐪲𐪳𐪴𐪵𐪶𐪷𐪸𐪹𐪺𐪻𐪼𐪽𐪾𐪿𐫀𐫁𐫂𐫃𐫄𐫅𐫆𐫇𐫈𐫉𐫊𐫋𐫌𐫍𐫎𐫏𐫐𐫑𐫒𐫓𐫔𐫕𐫖𐫗𐫘𐫙𐫚𐫛𐫜𐫝𐫞𐫟𐫠𐫡𐫢𐫣𐫤𐫦𐫥𐫧𐫨𐫩𐫪𐫫𐫬𐫭𐫮𐫯𐫰𐫱𐫲𐫳𐫴𐫵𐫶𐫷𐫸𐫹𐫺𐫻𐫼𐫽𐫾𐫿𐬀𐬁𐬂𐬃𐬄𐬅𐬆𐬇𐬈𐬉𐬊𐬋𐬌𐬍𐬎𐬏𐬐𐬑𐬒𐬓𐬔𐬕𐬖𐬗𐬘𐬙𐬚𐬛𐬜𐬝𐬞𐬟𐬠𐬡𐬢𐬣𐬤𐬥𐬦𐬧𐬨𐬩𐬪𐬫𐬬𐬭𐬮𐬯𐬰𐬱𐬲𐬳𐬴𐬵𐬶𐬷𐬸𐬹𐬺𐬻𐬼𐬽𐬾𐬿𐭀𐭁𐭂𐭃𐭄𐭅𐭆𐭇𐭈𐭉𐭊𐭋𐭌𐭍𐭎𐭏𐭐𐭑𐭒𐭓𐭔𐭕𐭖𐭗𐭘𐭙𐭚𐭛𐭜𐭝𐭞𐭟𐭠𐭡𐭢𐭣𐭤𐭥𐭦𐭧𐭨𐭩𐭪𐭫𐭬𐭭𐭮𐭯𐭰𐭱𐭲𐭳𐭴𐭵𐭶𐭷𐭸𐭹𐭺𐭻𐭼𐭽𐭾𐭿𐮀𐮁𐮂𐮃𐮄𐮅𐮆𐮇𐮈𐮉𐮊𐮋𐮌𐮍𐮎𐮏𐮐𐮑𐮒𐮓𐮔𐮕𐮖𐮗𐮘𐮙𐮚𐮛𐮜𐮝𐮞𐮟𐮠𐮡𐮢𐮣𐮤𐮥𐮦𐮧𐮨𐮩𐮪𐮫𐮬𐮭𐮮𐮯𐮰𐮱𐮲𐮳𐮴𐮵𐮶𐮷𐮸𐮹𐮺𐮻𐮼𐮽𐮾𐮿𐯀𐯁𐯂𐯃𐯄𐯅𐯆𐯇𐯈𐯉𐯊𐯋𐯌𐯍𐯎𐯏𐯐𐯑𐯒𐯓𐯔𐯕𐯖𐯗𐯘𐯙𐯚𐯛𐯜𐯝𐯞𐯟𐯠𐯡𐯢𐯣𐯤𐯥𐯦𐯧𐯨𐯩𐯪𐯫𐯬𐯭𐯮𐯯𐯰𐯱𐯲𐯳𐯴𐯵𐯶𐯷𐯸𐯹𐯺𐯻𐯼𐯽𐯾𐯿𐰀𐰁𐰂𐰃𐰄𐰅𐰆𐰇𐰈𐰉𐰊𐰋𐰌𐰍𐰎𐰏𐰐𐰑𐰒𐰓𐰔𐰕𐰖𐰗𐰘𐰙𐰚𐰛𐰜𐰝𐰞𐰟𐰠𐰡𐰢𐰣𐰤𐰥𐰦𐰧𐰨𐰩𐰪𐰫𐰬𐰭𐰮𐰯𐰰𐰱𐰲𐰳𐰴𐰵𐰶𐰷𐰸𐰹𐰺𐰻𐰼𐰽𐰾𐰿𐱀𐱁𐱂𐱃𐱄𐱅𐱆𐱇𐱈𐱉𐱊𐱋𐱌𐱍𐱎𐱏𐱐𐱑𐱒𐱓𐱔𐱕𐱖𐱗𐱘𐱙𐱚𐱛𐱜𐱝𐱞𐱟𐱠𐱡𐱢𐱣𐱤𐱥𐱦𐱧𐱨𐱩𐱪𐱫𐱬𐱭𐱮𐱯𐱰𐱱𐱲𐱳𐱴𐱵𐱶𐱷𐱸𐱹𐱺𐱻𐱼𐱽𐱾𐱿𐲀𐲁𐲂𐲃𐲄𐲅𐲆𐲇𐲈𐲉𐲊𐲋𐲌𐲍𐲎𐲏𐲐𐲑𐲒𐲓𐲔𐲕𐲖𐲗𐲘𐲙𐲚𐲛𐲜𐲝𐲞𐲟𐲠𐲡𐲢𐲣𐲤𐲥𐲦𐲧𐲨𐲩𐲪𐲫𐲬𐲭𐲮𐲯𐲰𐲱𐲲𐲳𐲴𐲵𐲶𐲷𐲸𐲹𐲺𐲻𐲼𐲽𐲾𐲿𐳀𐳁𐳂𐳃𐳄𐳅𐳆𐳇𐳈𐳉𐳊𐳋𐳌𐳍𐳎𐳏𐳐𐳑𐳒𐳓𐳔𐳕𐳖𐳗𐳘𐳙𐳚𐳛𐳜𐳝𐳞𐳟𐳠𐳡𐳢𐳣𐳤𐳥𐳦𐳧𐳨𐳩𐳪𐳫𐳬𐳭𐳮𐳯𐳰𐳱𐳲𐳳𐳴𐳵𐳶𐳷𐳸𐳹𐳺𐳻𐳼𐳽𐳾𐳿𐴀𐴁𐴂𐴃𐴄𐴅𐴆𐴇𐴈𐴉𐴊𐴋𐴌𐴍𐴎𐴏𐴐𐴑𐴒𐴓𐴔𐴕𐴖𐴗𐴘𐴙𐴚𐴛𐴜𐴝𐴞𐴟𐴠𐴡𐴢𐴣𐴤𐴥𐴦𐴧𐴨𐴩𐴪𐴫𐴬𐴭𐴮𐴯𐴰𐴱𐴲𐴳𐴴𐴵𐴶𐴷𐴸𐴹𐴺𐴻𐴼𐴽𐴾𐴿𐵀𐵁𐵂𐵃𐵄𐵅𐵆𐵇𐵈𐵉𐵊𐵋𐵌𐵍𐵎𐵏𐵐𐵑𐵒𐵓𐵔𐵕𐵖𐵗𐵘𐵙𐵚𐵛𐵜𐵝𐵞𐵟𐵠𐵡𐵢𐵣𐵤𐵥𐵦𐵧𐵨𐵩𐵪𐵫𐵬𐵭𐵮𐵯𐵰𐵱𐵲𐵳𐵴𐵵𐵶𐵷𐵸𐵹𐵺𐵻𐵼𐵽𐵾𐵿𐶀𐶁𐶂𐶃𐶄𐶅𐶆𐶇𐶈𐶉𐶊𐶋𐶌𐶍𐶎𐶏𐶐𐶑𐶒𐶓𐶔𐶕𐶖𐶗𐶘𐶙𐶚𐶛𐶜𐶝𐶞𐶟𐶠𐶡𐶢𐶣𐶤𐶥𐶦𐶧𐶨𐶩𐶪𐶫𐶬𐶭𐶮𐶯𐶰𐶱𐶲𐶳𐶴𐶵𐶶𐶷𐶸𐶹𐶺𐶻𐶼𐶽𐶾𐶿𐷀𐷁𐷂𐷃𐷄𐷅𐷆𐷇𐷈𐷉𐷊𐷋𐷌𐷍𐷎𐷏𐷐𐷑𐷒𐷓𐷔𐷕𐷖𐷗𐷘𐷙𐷚𐷛𐷜𐷝𐷞𐷟𐷠𐷡𐷢𐷣𐷤𐷥𐷦𐷧𐷨𐷩𐷪𐷫𐷬𐷭𐷮𐷯𐷰𐷱𐷲𐷳𐷴𐷵𐷶𐷷𐷸𐷹𐷺𐷻𐷼𐷽𐷾𐷿𐸀𐸁𐸂𐸃𐸄𐸅𐸆𐸇𐸈𐸉𐸊𐸋𐸌𐸍𐸎𐸏𐸐𐸑𐸒𐸓𐸔𐸕𐸖𐸗𐸘𐸙𐸚𐸛𐸜𐸝𐸞𐸟𐸠𐸡𐸢𐸣𐸤𐸥𐸦𐸧𐸨𐸩𐸪𐸫𐸬𐸭𐸮𐸯𐸰𐸱𐸲𐸳𐸴𐸵𐸶𐸷𐸸𐸹𐸺𐸻𐸼𐸽𐸾𐸿𐹀𐹁𐹂𐹃𐹄𐹅𐹆𐹇𐹈𐹉𐹊𐹋𐹌𐹍𐹎𐹏𐹐𐹑𐹒𐹓𐹔𐹕𐹖𐹗𐹘𐹙𐹚𐹛𐹜𐹝𐹞𐹟𐹠𐹡𐹢𐹣𐹤𐹥𐹦𐹧𐹨𐹩𐹪𐹫𐹬𐹭𐹮𐹯𐹰𐹱𐹲𐹳𐹴𐹵𐹶𐹷𐹸𐹹𐹺𐹻𐹼𐹽𐹾𐹿𐺀𐺁𐺂𐺃𐺄𐺅𐺆𐺇𐺈𐺉𐺊𐺋𐺌𐺍𐺎𐺏𐺐𐺑𐺒𐺓𐺔𐺕𐺖𐺗𐺘𐺙𐺚𐺛𐺜𐺝𐺞𐺟𐺠𐺡𐺢𐺣𐺤𐺥𐺦𐺧𐺨𐺩𐺪𐺫𐺬𐺭𐺮𐺯𐺰𐺱𐺲𐺳𐺴𐺵𐺶𐺷𐺸𐺹𐺺𐺻𐺼𐺽𐺾𐺿𐻀𐻁𐻂𐻃𐻄𐻅𐻆𐻇𐻈𐻉𐻊𐻋𐻌𐻍𐻎𐻏𐻐𐻑𐻒𐻓𐻔𐻕𐻖𐻗𐻘𐻙𐻚𐻛𐻜𐻝𐻞𐻟𐻠𐻡𐻢𐻣𐻤𐻥𐻦𐻧𐻨𐻩𐻪𐻫𐻬𐻭𐻮𐻯𐻰𐻱𐻲𐻳𐻴𐻵𐻶𐻷𐻸𐻹𐻺𐻻𐻼𐻽𐻾𐻿𐼀𐼁𐼂𐼃𐼄𐼅𐼆𐼇𐼈𐼉𐼊𐼋𐼌𐼍𐼎𐼏𐼐𐼑𐼒𐼓𐼔𐼕𐼖𐼗𐼘𐼙𐼚𐼛𐼜𐼝𐼞𐼟𐼠𐼡𐼢𐼣𐼤𐼥𐼦𐼧𐼨𐼩𐼪𐼫𐼬𐼭𐼮𐼯𐼰𐼱𐼲𐼳𐼴𐼵𐼶𐼷𐼸𐼹𐼺𐼻𐼼𐼽𐼾𐼿𐽀𐽁𐽂𐽃𐽄𐽅𐽆𐽇𐽋𐽍𐽎𐽏𐽐𐽈𐽉𐽊𐽌𐽑𐽒𐽓𐽔𐽕𐽖𐽗𐽘𐽙𐽚𐽛𐽜𐽝𐽞𐽟𐽠𐽡𐽢𐽣𐽤𐽥𐽦𐽧𐽨𐽩𐽪𐽫𐽬𐽭𐽮𐽯𐽰𐽱𐽲𐽳𐽴𐽵𐽶𐽷𐽸𐽹𐽺𐽻𐽼𐽽𐽾𐽿𐾀𐾁𐾃𐾅𐾂𐾄𐾆𐾇𐾈𐾉𐾊𐾋𐾌𐾍𐾎𐾏𐾐𐾑𐾒𐾓𐾔𐾕𐾖𐾗𐾘𐾙𐾚𐾛𐾜𐾝𐾞𐾟𐾠𐾡𐾢𐾣𐾤𐾥𐾦𐾧𐾨𐾩𐾪𐾫𐾬𐾭𐾮𐾯𐾰𐾱𐾲𐾳𐾴𐾵𐾶𐾷𐾸𐾹𐾺𐾻𐾼𐾽𐾾𐾿𐿀𐿁𐿂𐿃𐿄𐿅𐿆𐿇𐿈𐿉𐿊𐿋𐿌𐿍𐿎𐿏𐿐𐿑𐿒𐿓𐿔𐿕𐿖𐿗𐿘𐿙𐿚𐿛𐿜𐿝𐿞𐿟𐿠𐿡𐿢𐿣𐿤𐿥𐿦𐿧𐿨𐿩𐿪𐿫𐿬𐿭𐿮𐿯𐿰𐿱𐿲𐿳𐿴𐿵𐿶𐿷𐿸𐿹𐿺𐿻𐿼𐿽𐿾𐿿

Taş kaplumbağanın sağ gerisindeki yazı ve damga

Şine - Usu kitabesindeki damgalar

(*Qutluğ Bilge Sengün, Qutluğ Tarqan Sengün*) bu görüşü kuvvetlendirmektedir. Ancak böyle bir bağlayıcının şimdiye kadar hiçbir yerde tesbit edilmemiş olduğunu da hatırlatmak isterim. Benzer yapıda sözler için krş. MK *qarşı, qarşu* (<*qarış-* “karşılaşmak, karşı gelmek, karşı çıkmak”), CC *körşü* “yakın, komşu” <*körüş-*, vb.

104) *ol (e)ki yur*: Bence cümle bu ibare ile bitmektedir. K son kelimeyi yine /o/ ile *yor* okuyor ve bunu *yori-* fiilinden emir sayıyor. Fiil iki heceli olduğundan bu görüş kabul edilemez.

105) K 6. *y(a)rluq(a)di*: Bu kelimedeki yuvarlak /u/ ünlüsü şaşırtıcıdır. Acaba Ş ve K runik *ıq* harfini *oq/ıuq* işareti mi sandılar? K’ın runik harfli metninde kelime *oq/ıuq* harfi ile olduğu halde K bunu *yarlıqadı* okuyor (s. 91).

106) K 6. *b(i)lige*: *Bilge* kelimesi bu satırda iki kez böyle yazılmıştır. /lg/ ünsüz takımı arasında ünlü türemesi için krş. *(i)lig(e)rü* (B 5). Hiç değilse bu kitabeyi yazanların diyalektinde /lg/ ünsüz takımı arasına ünlü sokma eğilimi bulunduğu anlaşılıyor. Aynı eğilimin /lq/ ünsüz takımı bulunan kelimelerde de müşahede olunduğu söylenebilir: *yılqa* yerine *yılıqa* (6 kez; bkz. D 9, G 1, 2, 3, 5, B 2).

107) K 6. *uz(a)l*: Ş bunu *uzul*, K da *ozul* okuyor. Ben, *uzal-* “uzun sürmek” fiilini göz önünde bulundurarak ve böyle emir şeklinin kişi adı için uygun olacağını düşünerek *uzal* okuyorum.

108) K 6. *(e)rk(i)n*: Bu kelime Kül Tigin, Bilge Kagan ve Küli Çor kitabelerinde geçen *irk(i)n* unvanının değişik bir şekli olmalıdır. (krş. Clauson, s. 225). Bundan önceki *öng* kelimesini bu unvanın bir parçası olabilir: *öng (e)rk(i)n*, yani “Ön Erkin”.

SÖZLÜK

- aba* bir boy adı (K 4)
aba-baş bir boy adı (K 3)
al- almak, zaptetmek
a.-yıl (D 6)
a.-tı (K 1)
alp kişi adı
aqınçu a. bilge şigşi (K 1)
altmış 60 (B 6)
altun altın (Altay dağlarının adı)
a. yiş (B 5)
alımçı alımcı, devlet alacaklarını tahsil eden görevli (?)
a.-si (K 5)
am onu (D 6)
anta orada, o zaman; ondan (D 4, 5, 7, 8; G 1, 3, 4, 5)
a. kisre (G 2, 3, 5)
apa ata, ced, ecdat (G 4)
a.-m (D 3)
eçü a. (D 3, G 4)
aqınçu akıncı, baskıncı (unvan)
a. alp bilge şigşi (K 1)
ara arasında
ekin a. (D 3, B 4)
artat- bozmak, bozguna uğratmak
a.-dım (D 5)
aruq yorgun, bitkin, bitap
a. oγuz bodun (K 1)
as-öngüz Ötüken'de bir zirve
a. baş (B 2, G 6)
asra aşağıda (D 4, B 3)
aş- aşmak
a.-mış (D 7)
at ad, unvan
a.-ı (G 4)
a.-ıγ (B 1, 1)
a.-ın (K 5)
a.-ımın (D 4)
ata- unvan vermek
a.-dı (G 5, 6, 6, 6)
ataçuq babacık (lâkap)
- qayas a.* (B 9, K 2)
atan- unvan verilmek, unvan almak
a.-ıp (G 6, 6, B 1)
a.-ım (D 5)
atlıγ atlı, süvari
a.-ı (K 2)
a.-ın (D 2, 6)
ay ay
a. turysuqdağı (B 3)
beşinç a. (G 2)
yetinç a. (D 7)
az Az kavmi
a. sıpa tay sengün (K 3)
yeti yegirmi a. (K 2)
baγa bir unvan
bıla b. tarqan (K 2)
ınançu b. tarqan (B 6)
bar var (G 5)
bar- varmak, gitmek, geçmek
b.-mış (D 2, 2, 4)
qaza b.- (D 2)
tüke (tükep?) b.- (D 2)
bars Kaplan (yıl adı)
b. yılqa (B 1)
baş zirve, doruk; baş, lider; ırmak başı
as-öngüz b. (B 2, G 6)
qan ıduq b. (B 2, G 6)
b.-ı (B 6, 6, 7, 7, 7, 8; G 2; K 2, 6)
b.-ınta (B 1)
beş yüz b.- (B 6, 6)
bıng b.-ı (B 7, 7)
iş buyruq b.-ı (B 6)
turyaq b.-ı (K 2)
yüz b.-ı (B 7)
bayırqu ünlü Uygur boyu Bayırku
b. tarduş (K 6)
toquz b. (K 4)
beg bey (G 3)
b.-ler (B 7, 7)
begzeker kişi adı (?)
b. şigşi bıla baγa tarqan (K 2)

- belgü* damga, nişan
b.-min (B 2)
bitig b. (B 2)
- ben ben* (G 3, B 4)
gonar köçer b. (B 4)
bersil bir boy adı (D 2)
ber- vermek
b.-ür (B 4)
iş küç b.- (B 4)
- beş beş*
b. bing (B 7)
b. yüz (B 6, 6)
- beşinç beşinci*
b. ay (G 2)
- bıla* Buyla (unvan)
b. bağa tarqan (K 2)
- bing* 1000 (B 2, G 4)
b. başı (G 7, 7)
beş b. er başı (G 7)
- binga* 1000 kişilik birlik, müfreze; bu
birliğin başı, kumandanı (D 6; B 9,
9; K 2)
sengüt b. (K 2)
tuyqun uluğ tarqan buquğ b. (B 8)
- biçin* Maymun (yıl adı)
b. yılıqa (G 1)
- bilge* unvan
b. qağan (B 1, G 6)
b. qanım (B 6)
b. tarduğ uluğ b. yabıu (K 3)
b. tölis uluğ bilge çad (K 4)
b. qutluğ tarqan (K 5)
b. tay sengün (B 6)
aqınçu alp b. çigşi (K 1)
qutluğ b. sengün (K 5)
- bilige* aynı unvanın değişik bir şekli
b. tarqan qutluğ (K 6)
b. sengün uzal öng erkin (K 6)
- biti-* yazmak
b.-dükde (K 2)
b.-gme (K 5)
- bitig* yazı, kitabe
b.-imin (B 2)
b. belgü (B 2)
- bir bir*
b. tümen (K 1)
birigerü güneş
b. uçı (B 5)
bodun boylar, halk; maiyet (?)
bir tümen b. (K 1)
bunça b. (K 3, 4)
oğuz b. (K 1)
qara b. (G 4, 5, 5)
-daqı b. (B 3, 3, 4)
b.-ı (D 2, B 6, 8, 9, K 2, 3, 3, 4, 4)
b.-qa (D 7)
b.-qı (B 5)
b.-urğ (D 8, K 5)
- bol-* olmak
b.-muş (B 1, 6, 6; G 6)
b.-tı (D 8, 9), *b.-tı* (B 4)
qan b.- (D 9)
tengride b.- (B 1, 6; G 6)
yoq b.- (D 8, B 4)
- bu bu, bunu*
b. bitidükde (K 2)
bulğa- karıştırmak, karışıklık çıkarmak
b.-dim (D 5)
bulung köşe, bucak, yön, cihet
b.-daqı (B 4)
bunun ilk Göktürk kağanı T'u-men
b. qağan (D 1)
bunça bunca, bu kadar
b. bodun (K 3, 4, 5)
bunu bunu
b. bitigme (K 5)
bunta burada (G 6; B 2, 2, 2)
buquğ bir unvan
tuyqun uluğ tarqan b. binga (B 8)
burıu ırmak adı (B 4)
buyruq kumandan (unvan) (K 2)
iç b. başı (B 6)
toquz b. (G 4)
uluğ b. (B 6)
b.-ı (K 3, 4)
bülük kişi adı
yaçım b. (B 4)
igdir bül[ük] (G 3)
çabıç kişi adı
ç. sengün (K 4)

- şad* şad (unvan)
bilge tölis uluŷ bilge ŷ. (K 4)
 ŷ. *bodunı* (K 4)
- şit* çit, ordugâh etrafına çekilen dikenli(?)
 çit (B 2)
 ŷ. *toŷıt-* (B 2)
- şigşi* bir unvan (<Çince *ts'yek syi*)
aqınçu alp bilge ŷ. (K 1)
bezeker ŷ. *bıla baŷa tarŷan* (K 2)
qultuŷ ŷ. (K 1)
- ebdi* bir boy adı (D 2)
- ebir-* (devlet işlerini) çevirmek, (devleti) yönetmek?
 e. *ti* [di?] (G 5)
 e. *-ti* (K 1)
- eçü* ata, ced, ecdat (G 4)
 e. *-m* (D 3)
 e. *apa* (D 3)
- ede* bir boy adı (K 2, 3)
- eki* iki (D 2; K 5, 5; B 1)
 e. *yl* (B 1)
 e. *yüz* (D 1)
 e. *-n ara* (D e, B 4)
- el* yurt, ülke, memleket, devlet
 e. *-i* (D e, 3; G 5)
 e. *-ig* (K 1)
 e. *-imin* (B e)
 e. *-in* (D 5)
ötügen e.-i (D 3, G 5)
tegres e.-i (D 3)
tegres e.-i (D 3)
tünük e.-i (D 5)
 e. *törü* (B 3)
- el-bilge* unvan (Moyun Çor'un eşinin)
 e. *qatun* (G 6, B 1)
- el-etmiş* unvan (Moyun Çor'un)
tengide bolmuş e. bilge qaŷan (G 6, B 1)
tengride bolmuş e. bilge qanım (B 6)
- er* er, asker
 beş *bing e.* (B 7)
 toquz *yüz e.* (B 8)
- er-* olmak (cevher fiili)
 e. *-miş* (G 5)
- eren* erler, askerler, yiğitler
külüg e. (B 7, 7)
- erkin* unvan
 uzal *öng e.* (K 6)
- et-* düzenlemek, tanzim etmek, yapmak
 el e. (G 6, B 1, 6)
- etin-* edinmek
 e. *-tim* (B 3)
 el *törü e.-* (B 3)
- etüt-* yaptırmak, yaptırtmak
 e. *-dim* (G 6)
- iduq* kutsal, mukaddes (zirve adında)
 qan ı. *baş* (B 2, G 6)
- ılŷa* vadi, ırmak kıyısı, ırmak
 ı. *-m* (B 4, 5)
 ı. *tarıŷlaŷ* (B 4)
 iş ı. (B 5)
- mançu* bir unvan
 ı. *baŷa tarŷan* (B 6)
 öz ı. (B 6)
yüz başı uluŷ öz ı. (B 6)
- ışbara* bir unvan (<Sansk. *işvara* "bey, prens")
 ı. *sengün yaŷlaŷar* (B 27)
- ışbaras* Işbara unvanının çokluk şekli
tarduş ı. (B 7)
- ıt* Köpek (yıl adı)
 ı. *yılıŷa* (G 3)
- iç* iç; has, kağana mahsus
 i. *buŷruŷ başı* (B 6)
 i. *ılŷam* (B 5)
- içger-* kendisine tabi kılmak
 i. *-ip* (G 3)
 i. *-tim* (D 8)
- içreki* has, hakana ait
 i. *bodunı* (B 6)
- igdir* Oğuzların İğdir boyu
 i. *bül[ük]* (G 3)
- igüt-* beslemek, doyurmak
 i. *-tük üçün* (B 3)
- iligerü* ileri, doğu
 i. *uçı* (B 5)
- ir-* takip etmek, ardına düşmek (?)
 i. *-tim* (D 7)
- isig* (?) kişi adı (?)
qultuŷı i. (K 3)
- iş* iş, hizmet

- i. küç ber-* (B 4)
kel- gelmek
k.-ti (G 2)
kidin geri, batı
k. uçı (B 5, 5)
k. uçınta (B 1)
k.-in (G 6)
k.-inte (B 2)
kir- girmek, dahil olmak
k.-ti (G 4)
kisre geride, batıda; sonra
k. ay tıçsuqdağı (B 3)
anta k. (G 2, 3, 5)
köç- göçmek
k.-er ben (B 4)
qon- k.- (B 4)
kögmen Tannu-Tuva dağları (B 5)
kök mavi
k. tengri (D 4, B 3)
költ[i]? Ötüken'in doğusunda bir yer veya dağ (B 5)
kömür Kara-Kum ile Ötüken arasında bir dağ
k. tarıda (D 7)
küç güç, kuvvet; güçlü (S 5, 5, B 4)
iş k. ber- (B 4)
kügür yer adı (Kara-Kum ile Ötüken arasında bir göl?)
k.-de (D 7)
külüg ünlü, namdar
tarduş k. eren (B 7)
tölis k. eren (B 7)
külüg kişi adı
k. onğı (B 6)
kün güneş, gün
k. tıçsuqdağı (B 3)
künlük günlük
tümen k. (B 2)
künüy Ötüken'in doğusunda bir ırmağ (B 5)
küsgü Sıçan (yıl adı)
k. yılıqa (G 5)
laçzın Domuz (yıl adı)
l. yılıqa (G 4)
oç(u)l veya *oç(i)l* oğul
o.-ı (B 7, 7, K 3, 4)
oçuz Oğuzlar, Dokuz Oğuzlar (D 2)
o. bodun (K 1)
ol o
o. eki yur (K 5)
o. yerimin subımın (B 4)
olur- tahta oturmak, hükümdar olmak, hüküm sürmek
o.-miş (D 1, 1, 3), *o.-<miş>* (D 4)
on on
sekiz o. yıl (D 3)
on-oq On-Oklar, Batı Türkleri
o.-qa (G 3)
onrı askerî bir rütbe (?)
o. tarqan süy (?) (B 5)
ongı askerî bir rütbe (B 6, 6)
külüg o. (B 6)
orqun Orhon ırmağı (B 4)
o. ügüzde (D 3)
ortu orta
o.-sında (G 6, B 2)
otuz otuz
sekiz o. (D 5)
ozmuş kişi adı (son Göktürk hakanı)
ö. tigin (D 6, 9)
öl- ölmek
[ö] lt [i] (G 4)
öng ön (?) (unvanda)
ö. erkin (K 6)
öngdün ön taraf, doğu
ö.-i (B 5)
öngre önde, doğuda
ö. kün tıçsuqdağı (B 3)
öngüz (bkz. *as-öngüz*)
örgin hakân otağı, taht (G 6, B 1, 2)
ö. etit- (G 6)
ö. yaratıt- (B 2)
ötügen Ötüken (G 6, B 1, 2, 5)
ö. eli (D 3, G 5)
ötün- rica etmek, arz etmek
ö.-ti (G 4)
öz has (unvanda)
ö. inançu (B 6)
ulıç ö. inançu (B 6)
qadır bir boy adı (D 2)

- qağan* kağan, hakan (G 5, 6, B 1)
bumın q. (D 1)
el-etmiş bilge q. (G 6, B 1)
yolluq q. (D 1)
üç q. (D 1)
qağanı kağan'a ait (B 5)
gaγas kişi adı
q. ataçuq (B 9, K 2)
qalış- isyan etmek, başkaldırmak
q.-dı (G 2)
qan han, hakan (D 9, K 1)
q. iduq baş (G 6, B 2)
q.-ım (G 4, B 6, N 1, 2, 3, 4)
q.-ıma (K 2)
q.-ın (D 8, G 1)
q.-qa (G 4)
qang baba
q.-ım (G 4)
qanyuy Ötüken'in doğusunda bir ırmak
(Hanuy ırmağı?) (B 5)
qara kara, avam
q. bodun (G 4, 5, 5)
küş q. *bodun* (G 5)
qara sub Kara-Su (ırmak veya göl adı)
(G 5)
qara qum Kara-Kum, Gobi'nin kuzey-
batısı (?) (D 7)
qaraya ırmak adı (Mo. *haraa gool*) (B 4)
qarluq Karluk'lar
üç q. (G 3, 4, K 3)
qasar bir Uygur boyu (D 2)
qatun unvan, Kağan'ın eşi (G 6, B 1)
el-bilge q. (S 6, B 1)
qay bir boy adı (K 3, 4)
qaz- boyu, ülkeyi terketmek, bağımsız
olmak için kaçıp gitmek(?)
q.-a bar- (D 2)
qazγan- kazanmak
q.-tı (K 1)
qon- yerleşmek, kamp kurmak
q.-ar (B 4)
q.- köç- (B 4)
qony Koyun (yıl adı)
q. yılıqa (D 9)
qum kum (özel adda)
- qara* q. (D 7)
quriya geride, batıda (G 3)
qutluq kişi adı
q. bilge sengün (K 5)
q. şigsi (K 1)
q. tarqan sengün (K 5)
bilge q. tarqan sengün (K 5)
qutluq unvan
bilige tarqan q. (K 6)
q.-ı (K e, 3, 4, 4)
quz dağın kuzey yüzü ve yamaçları
q.-ı (B 5)
sañç- mızraklamak
s.-dim (G 1, 3)
saqın- düşünmek
s.-ıp (G 3)
yablaq s.- (G 3)
sebin (*seben*?) ırmak adı (B 4)
sekiz sekiz
s. on (D 3)
s. otuz (D 5)
s. selenge (B 4)
selenge Selenga ırmağı
sekiz s. (B 4)
sengün general (<Çince *ts'iang - kün*)
şabış s. (K 4)
ışbara s. *yaçlaqar* (B 7)
bilge qutluq tarqan s. (K 5)
bilige s. *uzal öng erkin* (K 6)
qutluq bilge s. (K 5)
qutluq tarqan s. (K 5)
tay s. (B 6, K 3)
sengüt Sengün unvanının çokluk şekli
s. binga (K 2)
[b]ı[ng] s. (G 4)
sıpa (?) kişi adı
az s. *tay sengün* (K 3)
sin mezar, kabir (<Çince *ts'in*) (G 5)
sinleg mezarlık, kabristan
s.-de (G 5)
siz siz
s.-de (G 5, 5)
soğdaq Soğd kavmi
yaçma tabçaq s. *başı* (K 6)
sub su, ırmak

- tuyla* Tola (Mo. *Tuul*) ırmağı (B 4)
tuylu tuğlu
 üç *t. türük bodunqa* (D 7)
tuysuq doğu, gündoğar tarafı
t.-dağı (B 3, 3)
ay t. (B 3)
kün t. (B 3)
tulqu bir parça, yekpâre
t. taşqa (B 3)
tur- ayağa kalkmak
t.-uyın (G 4, 5)
turıaq gözetleme karakolu (K 2)
t. başı (K 2)
 üç yüz *t.* (K 2)
turut- diktirmek, inşa ettirmek
t.-dı (K 3)
tut- tutmak; yönetmek
t.-dı (K 1)
t.-dum (G 2)
tuyqun kişi adı
t. ulu *tarqan buqu* *binga* (B 8)
tüke- tükenmek, bitmek
t.-p (D 2) (bkz. not 6)
t.-p bar- (D 2)
tümen on bin
t. künlik (B 2)
bir t. bodun (K 1)
türük Türk, Göktürk (D 5, 7, 8)
t. elin (D 5)
t. bodunur (D 8)
 üç *tuylu* *t. bodunqa* (D 7)
uç uc, nihayet
u.-ı (B 5, 5, 5, 5)
u.-ınta (B 1)
uç- uçmak, kaybolup gitmek
u.[-mış?] (D 2)
udarqan yer adı
u.-ta (D 6)
udurqan kişi adı
qutlu *u.* (K 4)
ulu Ejderha (yıl adı) (<Çince *lung*)
u. yılıqa (B 2)
ulu ulu, yüksek, yüce
u. bilge çad (K 4)
u. bilge yabıu (K 3)
u. buyruq (B 6)
u. öz mançu (B 6)
u. tarqan (B 8)
ulu kişi adı (?)
yüz başı u. urungu (B 7)
ur(u)şu ve (K 5)
uygur Uygur
u. bodunı (K 2)
uzal kişi adı
u. öng erkin (K 6)
 üç üç
ü. qarqan (D 1)
ü. qarluq (G 3, 4)
ü. tuylu *türük bodunqa* (D 7)
ü. yegirmike (G 2)
üün için (B 3, 3)
ügüz ırmak
ü.-de (D 3, 7)
orqun ü. (D 3)
yar ü. (D 7)
üze yukarıda, üstte; üzerine, üzerinde
ü. kök tengri (B 3)
atımın ü. (D 4)
yabıu unvan (G 5; K 3, 3)
bilge tarduş ulu *bilge y.* (K 3)
yablaq fena, kötü
y. saqın- (G 3)
yayı düşman (B 5)
y.-m (B 4)
yayız yağız, kızılımsı kahverengi
y. yer (D 4, B 3)
yayılaqar kişi adı
ışbara sengün y. (B 7)
yayıma kavim adı (K 5, 6)
yamaş- katılmak, iltihak etmek
y.-dı (D 6)
yana yeniden, tekrar (D 4, 8)
yar ırmak adı
y. ügüzde (D 7)
yarat- yapmak, yaratmak
y.-ıyma (K 5)
yaratıt- yaptırtmak
y.-dim (B 1, 2, 3)
çıt y.- (B 1)
bitig belgü y.- (B 2-3)

- örğin y.*– (B 2)
yarluqa– lutfetmek, ihsan etmek (aş. bkz.)
y.–*duq* (B 3)
yarluqa– emir vermek (yuk. bkz.)
y.–*dı* (K 6)
yası yası (B 3)
yaş yaş, yıl
y.–*ıma* (D 5)
yatız boy adı, kavim adı (D 2)
yayla– yaylamak, yazı geçirmek
y.–*dim* (B 2, 2)
y.–*dim* (B 2, 2)
yaylaç yayla
y.–*ım* (B 5)
yegirmi yirmi (K 2)
y.–*ke* (D 7, G 2)
tört y. (D 7)
üç y. (G 2)
yeti y. *az* (K 2)
yer yer, toprak, ülke (D 4)
y.–*imin* (B 4)
y. *sub* (B 4)
yeti yedi
y. *yegirmi* (K 2)
yetinç yedinci
v. *ay* (D 7)
yıl yıl (D 1, 3, 4, 4; B 1)
biçin y.–*ıqa* (G 1)
ıt y.–*ıqa* (G 3)
qony y.–*ıqa* (D 9)
küsgü y.–*ıqa* (G 5)
taqıçu y.–*ıqa* (G 2)
ulu y.–*ıqa* (B 2)
bars y.–*qa* (B 1)
laçzın y.–*qa* (G 4)
yılan y.–*qa* (D 5, B 1)
- yılan* Yılan (yıl adı)
y. *yılqa* (D 5, B 1)
yilla– yıllamak, yılı geçirmek
y.–*dim* (G 2)
yıllıq yıllık
bing y. (B 2)
yir kuz tarafı, kuzey
y.–*i* (B 5)
yiş dağ, ormanlı dağ
altun y. (B 5)
yol ün, unvan
y.–*ın* (K 5)
at y. (K 5)
yolluç kişi adı
y. *qaçan* (D 1)
yoq yok
y. *bol*– (D 8, B 4)
yori– yürümek, sefere çıkmak
y.–*dı* (D 6)
y.–*dim* (D 9, S 1, 2)
y.–*yur* (D 6)
yur kayın birader (?)
eki y. (K 5)
ol eki y. (K 5)
yüz yüz (sayı)
y. *sengüt* (K 1)
beş y. (B 6, 6)
eki y. (D 1)
toquz y. (B 8)
üç y. (K 2)
y. *başt* (K 2)
- Taş kaplumbağa üzerindeki kitabe
bêke kişi adı veya lâkap
bunı bunu
tutam (*tutum?*) kişi adı
yaratıçma yapan, yaratan

YER ADLARI DİZİNİ

- (A)ltun yiş Altay dağları (B 5)
- (A)s-Öng(ü)z b(a)ş Ötüken ortasında bir dağ zirvesi (G 6, B 2)
- Burçu veya Bur(u)çu ırmak adı (= Mo. *Burugu gool?*) (B 4)
- Kögm(e)n Tannu-Tuva dağları (B 5)
- Költ[i?] Ötüken'in doğusunda bir dağ veya dağ silsilesi (B 5)
- Köm(ü)r t(a)ç Gobi'nin kuzey-batısında, Kara-Kum ile Ötüken arasında bir dağ (D 7)
- Küg(ü)r Gobi'nin kuzey-batısında, Kara-Kum ile Ötüken arasında bir göl veya ırmak (= Mo. *Kügür naçur?*) (D 7)
- Küün(ü)y Ötüken'in doğusunda bir ırmak (= Mo. *Huni, Hüne, Hüniyn gool*) (B 5)
- Onçı T(a)rç(a)n süy (?) Ötüken'in kuzeyinde bir yer (?) (B 5)
- Orqun ügüz, Orqun Orhon ırmağı (D 3, B 4)
- Ötük(e)n Hangay dağlarının kuzey-batı kısmı, Orhon ile Tez (*Tesiyn*) ırmağı arasındaki (?) bölge (D 3; G 5, 6; B 1, 2, 5, 5)
- Q(a)n Iduq b(a)ş Ötüken ortasında bir dağ zirvesi (G 6, B 2)
- Q(a)nyuy (?) Selenga'nın kollarından Hanuy (B 5)
- Q(a)ra-qum Gobi'nin kuzey-batısı (?) (D 7)
- Q(a)ra sub Kuzey-Batı Moğolistan'da bir ırmak veya göl (= Mo. *Har us nuur?*) (G 5)
- Q(a)r(a)ça ırmak adı (= Mo. *Haraa gool?*) (B 4)
- S(e)b(i)n veya S(e)b(e)n ırmak adı (B 4)
- S(e)k(i)z S(e)l(e)nge "Sekiz kollu" Selenga ırmağı (B 4)
- T(e)gr(e)s Ötüken'in doğusunda (?) bir bölge, Ötüken'le birlikte Uygurların ana yurdu (D 3)
- T(e)l(e)dü veya T(e)ldü ırmak adı (B 4)
- T(e)z Kuzey-Batı Moğolistan'da bir ırmak (Tuvaca *Tes*)
- Tuçla veya Tuç(u)la Tola (Mo. *Tuul*) ırmağı (B 4)
- Ud(a)rç(a)n Ötüken'in doğusunda veya güney-doğusunda bir dağ (?) (D 6)
- Y(a)r üg(ü)z Gobi'nin kuzey-batısında, Kara-Kum ile Ötüken arasında bir ırmak (D 7)

BOY VE HALK ADLARI

- (A)b(a): Tölis Şad'ına bağlı bir boy. Kâşgarlı'nın *Ava, Yava, Yawa, Iva, Yiva* şekillerinde tesbit ettiği Oğuz boyu ile bir ve aynı olabilir (K 4)
- (A)b(a)-baş: Tarduş Yabgu'suna bağlı bir boy (K 3)
- (A)k-Baş: Tölis Şad'ına bağlı bir boy (K 4)
- B(a)sm(i)l (?): Uygurların *Basmıl* boyu (K 4); Tölis Şad'ına bağlı.
- B(a)y(i)rquu: Uygurların ünlü boylarından biri (K 6)
- B(e)rs(i)l: Bizans kaynaklarında Hun-Bulgar boyları arasında anılan *Barsıl*'larla bir ve aynı olabilir (D 2)
- (E)bdi veya B(e)di, B(i)di: D 2
- (E)de: Çin kaynaklarında T'ie-le boyları arasında zikredilen *A-tie* boyu (Mau-Tsai, s. 243 vb) ile bir ve aynı olabilir mi? (K 2, K 3)
- ıq-baş: Tarduş Yabgu'suna bağlı boylardan biri (K 3)
- İgd(i)r: Ünlü Oğuz boylarından *İgdir* (G 3)
- Q(a)d(i)r veya Q(a)d(a)r: Çin kaynaklarında Hunların torunları T'ie-le'lere bağlı boylardan biri olarak zikredilen *K'o-ta* boyu (Mau-Tsai, s. 128) ile bir ve aynı olabilir mi? (D 2)
- Q(a)s(a)r: Çin kaynaklarında *K'o-sa* şeklinde geçen *Qazar (Hazar)* boyu (D 2)
- Q(a)y: Kâşgarlı'nın da kaydettiği bir Türk boyu (K 3, K 4)
- Oγ(u)z: Oğuzlar, Dokuz-Oğuzlar (D 2)
- On-oq: On-Ok'lar, Batı Türkleri (G 3, K 3)
- Soγd(a)q: İranlı kavimlerden Soğdlar (K 6)
- T(a)bγ(a)γ: Çinliler, Çin ülkesi (Kuzey Çin ve halkı) K 6)
- T(a)rduş: Göktürklerde ve Uygurlarda ülkenin batı kısmındaki boyların tümüne verilen ad (B 7, K 3, 6)
- Toq(u)z B(a)y(i)rquu: Dokuz boylu Bayırku'ların genel adı (K 4)
- Tıq(u)z T(a)t(a)r: Dokuz boylu bir Moğol halkı (?) (G 4, K 2, K 4)
- Tongra: Uygurların ünlü boylarından biri (B 7, K 4)
- Tölis: Göktürk ve Uygurlarda ülkenin doğu kısmındaki boyların genel adı (K 4)
- Türük; Türük bod(u)n: Göktürkler (D 5, D 7, D 8)
- Uγγ(u)r: Uygurlar (K 2)
- Üç Q(a)rluq: Üç Karluk'lar; kitabede Tarduş Yabgusuna bağlı boylar veya halklar arasında zikrediliyor (G 3, G 4, K 3)
- Y(a)γma: Bir Türk boyu veya halkı (K 5, K 6)
- Y(a)t(i)z veya Y(a)t(a)z: Çin kaynaklarında T'ie-le'lere bağlı boylardan biri olarak zikredilen *Ye-tie* boyu (Mau-Tsai, s. 127, 586) ile aynı olabilir (D 2)
- Y(e)ti y(e)g(i)rmi (A)z: 17 boydan oluşan Az'lar (K 2)

RÛTBE VE UNVANLAR

- (A)q(t)ñçu: Akıncı, baskıncı (?) (K 1)
 (A)lum-çi (?): Alımcı, yani devlet alacaklarını tahsil eden (?) (K 5)
 B(a)γa T(a)rq(a)n: Bir Tarkan rütbesi (B 6)
 B(e)g (?): Bey (G 3)
 Bila: Buyla unvanının değişik bir söylenişi (K 2)
 Bing b(a)şı: Binbaşı (B 7)
 Binga: Aynı addaki askerî birliğin kumandanı (?) (K 2)
 Buq(u)γ: Yüksek bir rütbe, kumandan (B 8)
 Buyruq: Yüksek bir askerî rütbe, kumandan (G 4, K 2, K 4)
 Ç(a)d: Şad unvanının değişik bir söylenişi (K 4, K 4)
 Çiği: Yüksek bir rütbe (<Çince) K 1, K 2)
 (E)l-b(i)lge Q(a)tun: Moyun Çor'un Hatun'unun unvanı (G 6, B 1)
 (E)rk(i)n: Yüksek bir rütbe (K 6)
 In(a)ñçu: Yüksek bir rütbe (B 6, 6, 6)
 Işb(a)ra: Yüksek bir rütbe (B 7); çokluk şekli Işb(a)ras (B 7)
 İç Buyruq b(a)şı: Hassa Başkumandanı (?) (B 6)
 Ongı: Bir askerî rütbe (B 6, B 6)
 Öz In(a)ñçu: Yüksek bir rütbe (B 6, B 6)
 Q(a)γ(a)n: Kağan, Hakan (D 1, G 5, G 6, B 1, B 5)
 Q(a)n: Han, Hakan (D 8, D 9, G 1, G 4, G 6, K 1, K 2, K 3, K 4)
 Q(a)tun: Katun, Hatun, Hakan'ın eşi (G 6, G 6, B 1, B 1)
 Qull(u)γ: Yüksek bir rütbe (K 3, K 4)
 S(e)ngün: General (<Çince *tsiang-kün*) (B 6, B 7, K 4, K 5, K 5, K 6); çokluk şekli *s(e)ngüt* (G 4, K 2)
 T(a)rq(a)n: Tarkan (B 5, B 6, B 8, K 2, K 5, K 5, K 6)
 T(a)y S(e)ngün: Büyük general (<Çince *Ta tsiang-kün*) (B 6, K 23)
 T(e)ngrid bolm(t)ş (E)l-(e)tm(i)ş B(i)lge Q(a)γ(a)n: Moyun Çor'un unvanı (G 6, B 1)
 T(i)g(i)n, Tig(i)n: Prens (D 6, D 9); çokluk şekli *t(i)g(i)t* (K 2)
 Turγ(a)q b(a)şı: Gözcü karakolları başı (K 2)
 Ul(u)γ Buyruq: Başkumandan (B 6)
 Ul(u)γ T(a)rq(a)n: Büyük Tarkan (B 8)
 Ur(u)ngu: Askerî bir rütbe (B 7, B 7)
 Y(a)bγu: Yabgu, Kağan'dan sonra en yüksek rütbe (G 5, K 3, K 3)
 Yüz b(a)şı: Yüzbaşı (B 7)
 -nt(a)r: Moyun Çor'un prens iken aldığı rütbelerden biri (D 5)

KİŞİ ADLARI

(Unvanlarıyla birlikte)

*(A)q(i)nçu (A)lp (B(i)lge Çigşi (K 1)**(A)z S(i)pa T(a)y S(e)ngün: Yabgu buyruk'larından (K 3)**B(a)y(i)rquu T(a)rduş B(i)lige T(a)rqa(n) Qull(u)γ (K 6)**B(e)gz(e)k(e)r Çigşi Bıla B(a)γa T(a)rqa(n) (K 2)**Bilge Qull(u)γ T(a)rqa(n) S(e)ngün: Kitabeyi yazan (K 5)**B(i)lige S(e)ngün Uz(a)l Öng (E)rk(i)n: (K 6)**B(i)lge T(a)rduş Ul(u)γ B(i)lge Y(a)byu (K 3)**B(i)lge Töl(i)s Ul(u)γ B(i)lge Ç(a)d (K 4)**Bumın Q(a)γ(a)n: İlk Göktürk kağanı T'u-men (ölümü 552)**Bülük (B 4), Bül[ük] (G 3): İğdir boyuna mensup bir lider; Moyun Çor'un başlıca düşmanlarından (G 3, B 4)**Ç(a)b(i)ş S(e)ngün: Tölis Şad'ının buyruk'larından (K 4)**In(a)nçu B(a)γa T(a)rqa(n): İç Buyruk başı (B 6)**Işb(a)ra S(e)ngün Y(a)γl(a)q(a)r: 5000 kişilik bir ordunun başı (B 7)**Kül(ü)g Ongı: 500 kişilik bir birliğin başı (B 6)**Ozm(i)ş Tig(i)n: Prens Ozmuş, son Göktürk kağanı (D 6, D 9)**Q(a)γ(a)s (A)t(a)çuq: Binga kumandanı (B 9)**Qull(u)γ B(i)lge S(e)ngün (K 5)**Qull(u)γ Çigşi (K 1)**Qull(u)γ T(a)rqa(n) S(e)ngün (K 5)**Toq(u)z Bolm(i)ş B(i)lge T(a)y S(e)ngün: Uluγ Buyruq (Başkumandan?) (B 6)**Tuyq(u)n Ul(u)γ T(a)rqa(n) Buq(u)γ Binga: 900 kişilik kuvvetin başı (B 8)**Ud(u)rγ(a)n: Tölis Şad'ının quthuγ'larından (K 4)**Ul(u)γ Öz In(a)nçu: Yüzbaşı (B 6)**Ul(u)γ Ur(u)ngu: Yüzbaşı (B 7)**Yol(lu)γ Q(a)γ(a)n: İlk Göktürk (?) kağanlarından biri (D 1)**Böke Tut(a)m: Taş kaplumbağa heykelini yapan sanatçı (heykelin sağ yüzünde)*

KISALTMALAR VE BİBLİYOGRAFYA

- CC = K. GRÖNBECH, *Komanisches Wörterbuch. Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*, København 1942.
- Clauson 1957 = GERARD CLAUSON, "The Ongin Inscription", *JRAS* (1957), ss. 177-192.
- Clauson 1972 = *An Etymological Dictionary of Pre - Thirteenth - Century Turkish*, Oxford 1972.
- Çuv. = *Çuvaşsko - russskiy slovar'*, (pod red. M. Ya. Sirotkina) Moskva 1971.
- DTS = *Drevnetyrkskiy slovar'*, (Redaktori V. M. Nadelyayev, D. M. Nasilov, E. R. Tenişev, A. M. Şçerbak) Leningrad 1969.
- HAMILTON, JAMES R., "Toquz - Oγuz et On - Uyγur", *JA* (1962), ss. 23-64.
- Kklp. = *Karakalpaksko - russskiy slovar'* (pod. red. Prof. N. A. Baskakova), Moskva 1958.
- Kirg. = K. K. YUHADIN, *Kirgizsko - russskiy slovar'*, Moskva 1965.
- MK = *Divanü lugati't-türk*, I, I, III ve *Dizin*, (Besim Atalay), Ankara 1940-1943.
- MAU - TSAI = LIU MAU - TSAI, *Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost - Türken (T'u-küe)*, Wiesbaden 1958.
- ORKUN, H. N., *Eski Türk Yazıtları*, I, II, III, IV, Istanbul 1936-1941.
- Nog. = *Nogaysko - russskiy slovar'* (pod. red. N. A. Baskakova), Moskva 1963.
- Özb. = *Uzbeksko - russskiy slovar'* (pod. red. S. F. Akabirova, Z. M. Magrullova, A. T. Hocahanova), Moskva 1959.
- Ramstedt 1913 = G. J. RAMSTEDT, "Zwei uigurische Runeninschriften in der Nord - Mongolei", *JSFou*, XXX (1913).
- SDD = *Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi*, I, II, III, Istanbul 1939-1947.
- SARI UYGUR = TENİŞEV, E. R., *Stroy Sarig - Yugurskogo yazıka*, Moskva 1976.
- Tekin 1968 = TALÂT TEKİN, *A Grammar of Orkhon Turkic*, Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series, Vol. 69, Bloomington 1968.
- THOMSEN, V., *Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées (= MSFOu V)*, Helsingfors 1896.
- Tuv. = *Tuvinsko - russskiy slovar'* (pod. red. A. A. Pal'mbaha), Moskva 1955.
- Y. UYG. = *Uygursko - russskiy slovar'* (sostavil E. N. Nacip), Moskva 1968.

TARİHÇİ VE DÜŞÜNÜR ENVER ZİYA KARAL

(1906 - 1982)

Dr. M. CEMİL UĞURLU

“Doğa kendi kanunlarına göre insanı üretir ve yaşamını denetler. Bu nedenle sağlık konusunda doğa ile yaşam arasında bir denge vardır. Bu dengede hastalık ile bir değişiklik meydana gelebilir. İşte o vakit insan doğanın kendisine bağışlanmış olduğu zekânın esiri olan tıp ilmi ile, hastalığa karşı savaş açar. Amma sonunda yine de doğanın dediği olur. Çünkü en güçlü olan odur. 7 Mart 1979”¹

Enver Ziya Karal

1906 Yılında Kosova’da doğan ve 18 Ocak 1982 tarihinde, ölüm denilen doğal bir nedenle, kendisinin “*Ebedî uyku*”² diye nitelendirdiği bir sonsuzluğa geç eden Enver Ziya Karal, seçkin bir bilim adamı ve Atatürkçü kişiliği, yetiştirdiği çok sayıda değerli insanlar, yayınladığı büyük yapıtları ve açıkladığı özgün düşünceleri ile toplumumuzca her zaman saygıyla anılacaktır. Ölümünden sonra bunu doğrulayan bir olay, Türk Eğitim Derneği’nin 1982 yılı “*Eğitim Hizmet Ödülü*”nün E. Z. Karal’a verilmesidir. Ord. Prof. Enver Ziya Karal, yaşamının büyük bir dönemini, Üniversite Öğretim Üyesi, Dekanı ve Rektörü olarak önemli ve verimli hizmetleriyle doldurduğu içindir ki, kendisini, kıymetli bir meslektaşının, Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya’nın “*Hocaların Hocası*”³ diye nitelendirmesi, Karal’ın bir yaşam gerçeğini belirtmektedir.

Enver Ziya Karal, tarihçi, eğitimci ve düşünür kişiliğiyle, eğitimin gerçek içerik ve amacını, “*Eğitim, yalnız okuyup yazmayı öğrenmek değil, özgür düşünceye erbilmektir*”⁴ diyerek özdeyiş biçiminde açıklamıştır.

O’nun engin ve sistemli tarih bilgisi, Atatürk’ü evrensel özellikleriyle anlamış olması, kendisine, özellikle toplumsal bunalım dönemlerinde varlığına uluşa büyük gereksinme duyulan, bilgili ve bilinçli Atatürkçü,

¹ Enver Ziya Karal’ın yazara verdiği özel yazısı.

² Akgün, Seçil: Hocam ve Babam Enver Ziya Karal. Cumhuriyet, 28 Mayıs 1982.

³ Tunaya, Tarık Zafer: Hocaların Hocası. Cumhuriyet, 28 Ocak 1982.

⁴ Akgün, Seçil: A. g. y.

hümanist aydın niteliğini kazandırmıştır. Türk Tarih Kurumu'nun yayınları arasında yer alan “*Osmanlı Tarihi*” adlı büyük yapıtın V, VI, VII, VIII'inci ciltlerini yazmış olan ünlü tarihçi E. Z. Karal, bu dizinin IX'uncu cildini ve “*Atatürk'ün Yaşamı*” adlı yapıtın ikinci cildini bitirmeye çalışırken yaşama gözlerini kapamıştır.

Enver Ziya Karal'ın “*Atatürk'ten Düşünceler*”, “*Atatürk ve Devrim*” isimli yapıtları, O'nun tarihçi ve Atatürkçü kişiliğinin değerli birer ürünüdür. Birinci kitabında Karal şöyle diyor:

“...*Atatürk, bütün bu nutuklarında, çeşitli konular üzerinde ifade ettiği fikirlerinin umumî efkâr tarafından bilinmesine büyük önem verirdi. Nitekim bir gün: (Beni görmek behemehal yüzümü görmek değildir. Benim fikirlerimi ve hislerimi anlıyorsanız ve hissediyorsanız bu kâfidir) demişti.*

Atatürk'ün bu sözleri, yirmibir yüz yıl önce, Plotinus'un mimariyi tarif etmek için söylemiş olduğu sözü hatırlatmaktadır. Plotinus: (Mimarî; yapıdan taş çıkarıldıktan sonra geri kalan şeydir) demişti. Bu suretle de yapıda görünün maddî unsurun, fikir ve his unsurlarına istinat ettiğini ve bunların da mimarının ruhunu teşkil ettiğini ifade etmiştir.

*Atatürk'ün fikirleri ve duyguları da, mimarı bulunduğu Türk İnkılâbına hâkimdir. Bu sebeple, İnkılâbın bilinip kavranması için, onların malûm olması gerekir...”*⁵

Enver Ziya Karal, Türk Tarih Kurum'unda sırayla üye, genel sekreter ve başkan olarak görev yapıyorken, yaşamının en olgun dönemlerini tarih bilimine, Atatürk düşüncesine ve Kurum'a verimli hizmetlerle doldurmuştur. Türk Tarih Kurumu'nun yayınlarının hemen hemen tümünün, çağdaş bilim dünyasında, gerçekten bilimsel araştırma yapıtları olarak sayılmış olması başarısında, Karal'ın bilgili çalışma ve düzenli yönetim döneminin önemli payı vardır. Hemen daima asıl kaynaklara dayanan ve bilimsel yöntemle tarihsel gerçeği saptamayı ve açıklamayı amaçlayan bu çalışmalar, kuşkusuz, Atatürk'ün Türk Tarih Kurumu'nun duvarına kazınmış olan “*Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan yapana sadık kalmazsa, değişmeyen hakikat insanlığı şaşkırtacak bir mahiyet alır.*” özdeyişinin sönmez düşünce aydınlığında süregelmiştir.

Türk Tarih Kurumu'nun uluslararası ortamda kazandığı bilimsel etkinliği, saygınlığı ve haklı ünü, Başkan Enver Ziya Karal seçkin kişiliğiyle simgelemiştir. Kurum'un son yirmi bir yıldan beri sürdürdüğü “*Atatürk Yıllık Konferansları*” dizisinin 1982 yılında yapılan bir toplantısında Karal, son konuşmalarından birini yapıyorken, “*Bu Atatürk Konferanslarının daha*

⁵ Karal Enver Ziya: *Atatürk'ten Düşünceler*. Ankara, 1956, s. XII.

Doğa kendi kanunlarına göre insanı üretir ve yaşamın denetir. Bu nedenle sağlık konusunda doğa ile yaşam arasında bir denge vardır. Bu denge de hastalık ile bir değişimlik meydana gelebilir. İşte o vakit insan doğanın kendisine bozulmuş olduğu İskânî eser olan tıp ilmi ile hastalığa karşı savaşır. Ancak sonunda yine de doğanın dediği olur. Çünkü en güçlü olan odur.

7 Mart 1979

(Kosova, 1906, E.Z. KARAL)

Tıp Profesörü

Doç. Prof. Enver Ziya Karal

Sofya Üniversitesi

Eski Rektör

Tıp Fakültesi

Eski Başkan

E. Z. Karal

nice, nice yirmi yıllar sürmesini diliyoruz ve süreceğine inanıyoruz” demişti. Karal, Kurum’un Başkanı olarak, bu konferansları açarken ve kaparken yaptığı konuşmalarda, bilim ve fikir adamı kişiliğinin belirgin birer niteliği olan sistemli bilgisiyle ve zengin kültür birikimiyle, açık bir anlatımla konuya ya da tartışmalara bir berraklık getirir, biçimsel farklı görüşler arasında özsel uzlaşmayı kolayca sağlardı. Çoğu Kez, bir, iki cümleyle sorunun özünü ya da dikkatten kaçmış olan yanlarını açıklayıvermiştir.

“*Atatürk’ü anlamak*” konusunu işleyen bir konferansta, Enver Ziya Karal Atatürk’ün yaşadığı yılların daima ilerisi aydınlatan evrensel bir kişiliği bulunduğunu, başka bir deyimle sürekli çağdaş kalan bir düşünce yapısı gösterdiğini belirterek, her Türk vatanseverinin, Atatürk’ü anlamaya ve anlatmaya çalışmasının ulusal bir görevi olduğunu fakat Atatürk’ü tam anlamının da sonsuz bir süreç niteliği taşıdığını ifade etmişti.

İnsanlar, yaşamda düşünce ve eylemleriyle, birbirlerinden temelde çok farklı alarak, “*dünün adamı kalmak*” veya “*günün adamı olmak*” ya da “*yarının adamı olmak*” durumundadırlar.

E. Z. Karal, “*İnsan olarak Atatürk*” isimli bir yazısında toplum, devlet ve “*yarının adamı*” kavramları arasındaki ilişkiyi Atatürk’ün yaşamında şöyle açıklıyor:

“... *Bir devletin kuruluşu kutsal bir olaydır. Çünkü yeni bir düşüncenin, yeni bir ahlak anlayışının, bir kelimeyle yeni bir ülkünün zaferidir. Yeni ve eski arasındaki savaş, insan hayatında insanlık aşamalarında sonsuzdur. Buna insanlık başlangıcı ile bir başlangıç verilmesi düşünülse bile, bir son tasarımılamak mümkün değildir. Bu nedendir ki, tarih de ancak eski ile yeni arasındaki savaşların dokusunu oluşturan olayları anlatmaktan ve açıklamaktan başka bir şey yapmaz. Bu olayların eskiden yeniye akışı bazı hallerde normal bir tempo iledir. Bazı hallerde ise devrim adımı verdiğimiz sert ve hızlı bir atılımla olur. Büyük devrimlerin kaynağı toplumdur. Toplum, kendisinde, ilkin özelliğini kestiremediği bir yeni düzen isteği duyar. Bu duygu, düşünürlerin beyninde soyut düşünce haline gelir. Sonunda toplumun istekleri ile düşünürlerin düşüncelerini duyan ve kavrayan devrimciler gelir. Bunlara, mantıkî, yaşayıcı ve şaşırtıcı bir biçim verirler. Devrimin gelişmesi böyledir. Modern Türkiye devletinin doğuşu da böyle bir devrimin eseridir. Bu esere ne yandan bakılırsa bakılsın Atatürk görülür. O kadar görülür ki, Atatürk herkesçe Yeni Türkiye’nin kurucusu kabul edilmiştir. Atatürk’ün Yeni Türkiye’yi meydana getirmesi için her şeyden önce, kendisinin yeni bir tip insan olması gerekli idi. Gerçekte de Atatürk, toplumumuzda yeni bir tip insandır. Ölümünden 29 yıl sonra bile O’nunla aramızdaki düşünce ve eylem açığı hâlâ kapatılamamıştır. Aramızda “Ah! Atatürk gibi bir adam gelse!” diyenlerimiz az değildir.*

Atatürk'ü erişilmez insan tipi yapan etken nedir? O, bu etkeni daha 1908 yılında, Suriye'de bulunduğu sırada arkadaşı Müfit'e⁶ şu üç kelime ile açıklamıştı: "Yarının adamı olmak". Aradan 70 yıla yakın bir zaman geçtiği halde, Atatürk hâlâ yarının adamıdır. Yalnız biz Türkler için değil, bütün ezilen uluslar için, hatta yalnız onlar için de değil, kalplerinde insanlık duygularını barındıran bütün insanlar için...

*Atatürk yeni bir fikir, yeni bir ahlak ve yeni bir ülkü adamı idi. O, yarının adamı olmak istemişti. Yarının adamı oldu. Yarının adamı olmakta devam ediyor ve yarının adamı kalacaktır."*⁷

Tarihçi Enver Ziya Karal, uluslaşma sürecinde, güçlü ve köklü ulusal kurumlaşmanın sürekliliğinin önemini bilinciyle yaşadı ve bu bilinçle, ulusal yaşamımız için önemli bir kurum olan "*Türk İnkilâp Tarihi Enstitüsü*"nü kurdu.

Karal, 1961 anayasasının hazırlanmasında, Kurucu Meclis'in Anayasa Komisyonu Başkanı olarak tarihsel bir görevi de üstlenmiştir. Atatürkçü Karal, Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasalara yansıyan temel özelliğini, Atatürk'ün düşüncelerinin ışığında şöyle açıklamıştır:

"...Anayasalar, onları hazırlayanların aracılığı ile, belli bir devirde ve belli bir yönde halkın eğilim ve inançlarını gösterirler...

Yeni Türkiye devleti (Türkiye Cumhuriyeti), Atatürk'ün önderi bulunduğu büyük Türk devriminin eseridir. Bu eserin 1919 ile 1938 yılları arasında Cumhuriyet devri anayasalarına akseden özelliği, Atatürk'ün Türk devrimini tarif edişinde belirir.

Atatürk der ki: (...Türk devrimi, kelimenin ilk anda akla getirdiği ihtilâl anlamından başka, ondan daha geniş bir değişmeyi anlatmaktadır. Bugünkü devletimizin şekli, yüzyıllardan beri gelen eski şekilleri bir yana bırakarak en gelişmiş bir tarz olmuştur. Milletimizin varlığını devam ettirmek için, yüzyıllardan beri düşündüğü ortak bağ, yüzyıllardan beri gelen şekil ve niteliğini değiştirmiş, yani millet, din ve mezhep bağlılığı yerine, Türk milliyeti bağlılığı ile efradını toplamıştır.

Millet, Milletlerarası genel savaş alanında hayat sebebi ve kuvvet sebebi olarak ilim ve vasıtanın ancak çağdaş medeniyette bulunabileceğini değişmez bir gerçek olarak ilke kabul etmiştir. Sözün kısası millet saydığım devrim değişmelerinin normal zorunlu gereği olarak genel yönetiminin ve bütün kanunlarının ancak dünya ihtiyaçlarından ilham alınarak ve ihtiyaçların değişip gelişmesiyle devamlı olarak değişip gelişmesi esas olan lâik bir yönetim zihniyetini hayat şartı saymıştır.)

⁶ Adı geçen kişinin, Kırşehir eski milletvekili Lütfi Müfit Özdeş olduğunu açıklayan sayın Fahri Çoker'e teşekkür ederim. M. C. Uğurlu

⁷ Karal Enver Ziya: Atatürk ve Devrim. Ankara, 1980, s. 159, 165.

...Anayasaların yürütülmesi, onların hazırlanışından daha önemlidir; canlılıkları, yaşayışları, sözün kısası değerleri yürütülüş tarzına bağlıdır...”⁸

Türk tarihini çok iyi kavramış tarihçi kişiliğiyle Karal, bir konuşmasında, “Anayasaların kompromiler mahsulü olduğunu, gelişmeleri içtîmâî tekâ mül kanununa bağlı bulunduğunu, bu nedenledir ki, büyük devrimlerin yarattığı Anayasalardan yerini başkalarına terkedenler olduğu gibi bazı Anayasaların da, yaşayabilmek için, yeni nesillerin yeni hayat görüşlerine ve gelecek hakkındaki ümitlerine cevap verebilmek için kısmen değiştirilmiş veya yorumlanmış olduğunu” söyledikten sonra, “milletimizin mâşerî vicdanında daima yaşamış değerleri” şöyle açıklamıştır: “Tarihin şahitliği ile sabittir ki, bunların başında devlet kuruculuğu değeri gelmektedir. Bundan başka hak, adalet, mülkiyet ve vicdan hürriyeti kavramları tarih boyunca, dünyanın muhtelif yerlerinde kurulan Türk devletlerinde itibar görmüş ve bunlar, insan hakları prensipleri beyannamelerine geçmeden önce Türk milletinin lehine olarak dünya tarihin sayfalarına geçmiştir”^{8a}.

Enver Ziya Karal’ın seçkin kişiliğinin belirgin bir yanı da bilgeliği idi. Daha çocukluğundan itibaren, yıllarca süren savaşların acımasız koşulları altında da geçen, uzunca bir ömürde gerçekleştirildiği sürekli arınma, kendisine bir bilge nitelik kazandırmış olsa gerektir. Ölümü, “ebediyen uyuma” diye nitelendiren Karal, “Büyük Adamlar”ın bir bakıma sürekli yaşadıklarını ifade etmiştir. Bunu, ulusal kahramanımız ve büyük devlet adamı İsmet İnönü’yü bir anma töreninde şöyle belirtiyor: “... Bir Fransız düşünürü, (Zaman kendiliğinden ne iyidir, ne de kötüdür) diye bir söz söylemiştir. Gerçekten de böyledir. Zamanı değerlendiren insandır. İnsanın hayatında yaptıklarıdır. Kendi çıkarları üstüne yükselip yurt için, millet için ve hatta bunlar da yetmez insanlık için yaptıklarıdır. Bu üç yönlü çalışmalardır ki bir insanı ulusal sınırlar içinde olduğu kadar, ulusal sınırlar dışında da tarihe mal eder. Biz bugün böyle bir emirle buradayız, yarınki nesiller de yine böyle bir emirle buldukları yerde İnönü’yü anacaklardır; çünkü O hayatını boş yere geçirmemiştir.

İnönü, 1884’de doğmuştur. 1973’de ölmüştür demek doğru değil. başka bir hayata başlamıştır...”⁹

Burada Enver Ziya Karal’ın bilge kişiliğini yansıtan bir anımı anlatmak istiyorum. O’nunla ilk kişisel görüşmem, Türk Tarih Kurumu Başkanı olarak görev yaptığı dönemde, 1979 Mart ayının ilk günlerinde gerçekleşti. Bu görüşmede, kendisinin yalnız ünlü bir tarihçi değil fakat aynı zamanda bir düşünür de olduğunu bildiğimi söyledikten sonra, ileri bir

⁸ Çoker, Fahri: Karal ve Anayasa. Belleten, 1982, C. XLVI, sayı 182, s. 240, 241.

^{8a} Çoker, Fahri: Karal ve Anayasa. Belleten, 1982, C. XLVI, sayı 182, s. 240-241.

⁹ Karal, Enver Ziya: Atatürk ve Devrim. Ankara, 1980, s. 233.

gelecekte yayınlamak istediğim bir yapıtta, doğa, bilim, hekimlik kavramlarını ele almayı amaçladığım için, bu kavramlara ilişkin, evrensel içerikli ve kendine özgü bir yorumunu el yazılarıyla vermelerini dilediğimde kişiliğine çok yaraşan olgun, güleç davranışıyla bu dileğimi kabul ederek, iki gün sonra yazısı vereceğini söyledi. Ve gerçekten de söylediği tarihte özel yazısını verdi. Bu özgün düşüncesinin tamamını yazımın başına aktarmış bulunuyorum. Yazısının altına uğraşısını ve bulunduğu başlıca görevlerini tarihsel sırayla yazmıştı. Bunu yazdığı tarihte, Türk Tarih Kurumu Başkanı olduğu halde, kendisini “*Türk Tarih Kurumu Eski Başkanı*” diye kaydetmiş olması üzerine, “*Eski*” sözcüğünü niçin yazdığını sorduğumda, gülümseyerek, “*Bütün bu nitelikler artık yalnız emekli cüzdanını ilgilendiriyor*” diye yanıtladı ve düzeltme yapmak istemedi. O, böylece gelecekte kendisinden nasıl söz edilebileceğini daha yaşarken bir bilge özseziyle belirtmiştir.

Enver Ziya Karal’ı, insan yakından tanıdıkça, O’nun kişiliğinin büyüklüğü ve insanı (hümanist) davranışı, insanı etkiler ve kendine çekerdi. Batılı bir düşünürün ölümü nedeniyle yapılan bir yorumu, burada Enver Ziya Karal için de yinelemek uygun olacaktır: “*İnsan O’nu, O öldüğünde değil ancak kendisi öldüğünde yitirebilir.*” Çünkü insanlar, fizyolojik ölümden sonra, düşüncelerinin büyüklüğü, evrenselliği ölçüsünde, düşünsel olarak yaşayabilme olanağına kavuşabilirler.

BERLİN DİEZ ALBÜMLERİNDEKİ BAZI DAĞINIK CĀMĪ' EL-TEVĀRĪKH MĪNYATÜRLERİ ÜZERİNE

GÜNER İNAL

Ünlü vezir Reşid el-Din'in ölümü ve Rab'-ı Reşidî'nin 1317 de tahribi üzerine Reşid el-Din ile ilgili bütün eserler yok edilmiş ve bu sırada eseri Cāmi' el-Tevārīkh'in nüshalarının büyük bir kısmı da ortadan kalkmıştı. 1965 yılında teslim ettiğim Doktora tezimde parçalar halindeki Edinburg, Londra ve İstanbul Cāmi' el-Tevārīkh'lerine değinmiş ve İstanbul M. 1653 No. lu nüshanın Minyatürlerini incelemiş; daha sonra da Cāmi' el-Tevārīkh minyatürlerinde Uzak ve Yakın Doğu resim sanatının nasıl bir senteze gittiğini bir makalede açıklamışım¹.

Bu çalışmamda ise, Berlin'de Preussischer Kulturbesitz'de muhafaza edilen Diez albümlerindeki bazı minyatürlerin H. 1653 No. lu Topkapı nüshasının minyatürleriyle benzerliklerine değinmek ve Rab'-ı Reşidî'de uygulanan değişik üslûplara işaret etmek istiyorum.

Berlin Diez albümlerindeki Fol. 70, s. 9 (alt)²; Fol. 71, s. 58; 50 ve 60 (üst sağ); Fol. 72, s. 16/2 de yer alan minyatürler Topkapı H. 1653 no. lu nüshanın minyatürleriyle figür üslûbu ve kullanılan kalıplar açısından büyük bir benzerlik göstermektedir. Bu minyatürler, İstanbul yazmasından kopmuş sayfalara ait de olabilir. Böyle olmasa bile, her iki grup minyatürün aynı nakkaş elinden çıkması büyük bir olasılıkla mümkündür.

Diez Fol. 70/9 da savaşan karşılıklı iki orduyu tasvir eden minyatür (Res. 1), metin mevcut olmadığından, teşhis edilemez. Ancak, spiral çizgilerle ifade edilen suyun iki kenarındaki yukardan aşağıya dizilen ok ve yayını germiş savaşçılar, H. 1653 no. lu yazmanın Nehre ve kanuc savaşını tasvir eden minyatürüyle (s. 299v, Res 2) benzerlik gösterir. Ancak, İstanbul yazmasının nakkaşı biraz daha hikâyeci bir anlatımla olayı resimler. Metne göre: "Gazneli Mahmūd büyük bir Hintli grubu ile çarpışır ve onları yener. Sonunda Hintlilerden bazıları kendilerini nehre atıp boğulurlar. Bu savaşta

¹ Bk.: G. İnal, "Artistic Relationship Between the Far and the Near East as Reflected in the Miniatures of the Gami' at-Tawārīkh," *Kunst des Orients*, X 1/2 (1976), s. 108-143. Rab' -ı Reşidî ve Cāmi' el-Tevārīkh'ler hakkında etraflı bibliyografya için makaledeki notlara müracaat. Edinburg yazması hakkındaki son yayın: D.T. Rice ve B. Gray, *The Illustrations to the "World History" of Rashid al-Din*, Edinburgh, 1976.

² M.Ş. İpşiroğlu, *Saray-Alben*, Wiesbaden, 1964, s. 20.

beş bin Hintli ölmüştür.” Resimde en dikkati çeken taraf beş bin Hintli yerine, sadece, bir ölü figürü ile beş bin kişilik ordunun ölümünün simgelenmesidir. Bu figürün benzerlerinin daha sonra Res. 3 deki diğer bir albüm resminde daha değişik içerikli bir savaş sahnesinde kullanıldığını göreceğiz. Minyatürde su Uzak Doğu üslûbunda³ köpüklü dalgalarla gösterilmiş olup iki yanındaki kayalıklarla geri plandaki renkli, girintili çıkıntılı, kıvrak ağaç gövdeleri olayın geçtiği yeri sembolik bir biçimde simgelemekte ve bu açıdan albüm resimlerinden daha anlatımcı bir özellik taşımaktadır. Ancak, nehrin iki kıyısına yerleştirilen, yatay şeritli zırhlar giymiş ok ve yaylı satha yapışmış savaşçı tipleri her iki tasvirde da aynı kalıbın kullanıldığını göstermektedir. Albümdeki minyatürde ise daha çok figür kullanılmış ve bunlar yukardan aşağıya üst üste dizilmiştir. Ayrıca, manzaranın ayrıntıları silinmiş, at figürlerindeki canlılık azalmış olmakla beraber, nakkaşın aynı atölye üslûbunu sürdürdüğü kuşku bırakmamaktadır.

Diez A. Fol. 71/58 (Res. 3)⁴ deki sahne H. 1653 ün yukarda zikredilen minyatürüyle bu albüm resimlerinin nakkaşı arasındaki bağı daha kuvvetlendirmektedir. H. 1653, 299v de (Res. 2) suların içinde yatan kollarını iki yana açmış, zırhı yanına düşmüş ölü figürü albüm resmindeki savaş sahnesinde daha etraflı bir biçimde kullanılmıştır. Sahne savaş anındaki bir kovalamayı tasvir etmektedir. Albüm resminin H. 1653 No. lu eserin resim üslûbundan kompozisyon yönünden ayrılığı, Sahnenin bir önceki minyatürdeki gibi bir şerit halinde değil, fakat yukardan aşağıya doğru, daha geniş bir mekân içinde düzenlenmesidir. Adeta üst ve altta iki savaş sahnesi resmedilmiş ve bir minyatürde birleştirilmiştir. Kaçan ve kovalayan gruba benzer tasvirleri H. 1653 No.lu yazmanın Hazreti Peygamber’in Bedr (165v)⁵, Uhut (169r) ve Harezmsahlarla Halife’nin savaşını (336r)⁶ tasvir eden minyatürlerinde görüyoruz. Ancak, H. 1653 ün savaş sahneleri bulutlu bir zemin üzerinde ve şerit gibi uzanan bir kompozisyon düzeninde, son derece dinamik bir özellik göstermesine rağmen, ve savaşın hareket ve dramını ifade etmesine karşılık, albüm sahnesindeki iki ordu arasındaki boşluk bu dinamizmi azaltır ve dikkati özellikle sağda birbirine paralel ve diagonal sıralar halinde adeta mekân yaratırcasına dizilen savaşçı figürleri çeker. Nakkaşın H. 1653 No.lu eserin resimlerindeki dinamik hareket kaygusu yerine mekân içinde derinlik

³ G. Inal, *Y.Ç.E.*, Res. 22.

⁴ M.Ş. İpşiroğlu, *Y.Ç.E.*, Lev. IX/13, s. 19.

⁵ G. Inal, *Y.Ç.E.*, Res. 10.

⁶ *A.E.*, Res. 11.

vermeğe önem verdiği görülür. Aynı diagonal sıralama Edinburg Üniversite kitaplığındaki No. 20 Cāmi'el-Tevārikh minyatürlerinde de görülür⁷. Fakat Edinburg yazmasında şerit halindeki kompozisyon düzeni korunmuştur. Bu özellikleriyle albüm resmi İstanbul ve Edinburg nüshalarındaki tasvirlerden ayrılır. Alt kısımdaki kovalama sahnesinde ise, sağda aynı şekilde yerleştirilmiş iki zırlı savaşçı ile soldaki diagonal biçimde yerleştirilen kaçan ordunun arasına H. 1653 deki ölü figürü ile boylu boyunca yerde yatan kesik başlı bir zırlı ile kesik bir baş ve kırık kılıçlar, oktanlıklar ile zırh parçaları yerleştirilmiştir. Buradaki ölü tasviri İstanbul nüshasındaki kalıbını tekrarlamakla beraber daha ayrıntılı çizilmiş ve figürün tekallüs etmiş bacakları ve üzerinden düşmüş zırhı da sahneye sokulmuştur. İki sahne arasındaki bu benzerlik ve ayrılıklara bir diğer özelliği de katmak gerekir. İki şerit halinde düzenlenen savaş sahnesi kompozisyonunda üst ve alt kısım arasında, alttaki kaçan ordunun diyagonalı ile üst kısım arasında kurulan bağ önemli bir kompozisyon özelliği olup üstteki kovalayan ordu ile çapraz bir (T) şeması meydana getirmektedir. Bu tip kompozisyon özelliklerini Rab^c -ı Reşîdî yi takip eden yıllarda belki de Tebriz'de Cela'irli devrinde resimlenen bazı Şehname minyatürlerinde, örneğin, İsfendiyar'ın Kurtlarla boğuşmasını tasvir eden İstanbul, Topkapı Müzesi H. 2153 no.lu albümün (s. 73v) minyatüründeki⁸ (T) biçiminde yerleştirilmiş kurt motiflerinde görüyoruz. Bu açıdan Rab^c -ı Reşîdî prensiplerinin daha sonraki Tebriz okulunda yeni bir açıdan değerlendirildiği söz konusu olabilir.

H. 1653 No.lu yazma ile albüm resimleri arasındaki mekân içine yerleştirme veya şerit biçiminde kompozisyonun tercih edilmesi özelliği belki de aynı hikâyeyi tasvir eden diğer iki minyatürde de görülür. H. 1653 (378v, Res. 5) yazmada Oğuz Han'ın karanlıklar diyarına yolculuğunu tasvir eden minyatür⁹, Diez A. Fol. 71/50 de (Res. 4) tasvir edilen sahne ile büyük bir olasılıkla aynı konuyu tasvir etmektedir. Her ikisinde de atlı bir hükümdarın bir öncünün rehberliğinde maiyetiyle gidişi tasvir edilmiştir. H. 1653 No.lu yazmanın minyatüründe şerit biçiminde kompozisyon şeması ve figürlerin tek sıra halinde resim sahasına yerleştirilmesi görülür. Onda bir eliyle ileriye işaret eden başında uçları aşağıya inik saçaklı bir şapka giyen yol gösterici tasvir edilmiştir. Zeminin koyulu açıklı taraması ve Uzak Doğu üslubundaki bitki motifleriyle geri plandaki bir Çin modeli ağaç sade bir peyzaj meydana

⁷ A.E., Res. 12.

⁸ N. Atasoy, "Four İstanbul Albums and Some Fragments from Fourteenth Century Shah-Namehs," *Ars Orientalis*, VIII (1970), s. 19-48, Lev. 10. Res. 20.

⁹ G. Inal, *Y.Ç.E.*, Res. 25.

getirmektedir. Albüm resminde ise, figürler çoğalmıştır. Kompozisyonun ana figürü olan atlı sola ilerlerken başını geriye çevirmiş ve arkasındaki ordu ile bağ kurmuştur. Orduyu oluşturan figürler yine yukardan aşağıya diyagonal bir sıralama gösterir. Bunlardan bir tanesi sultanın başına şemsiye tutarak onun krali yönünü belirtir. Böylece, H. 1653 de daha sade ve alelade bir dekor içinde tasvir edilen hikâyeye karşılık burada ana figürün önemi belirtilmiştir. Korteji ile yolculuğunu yapan sultanın önünde eşyaları taşıyan iki at veya katır motifi sahnenin yukardan aşağıya düzenini kuvvetlendirmektedir. Atların yürüyüşlerindeki gevşeklik, H. 1653 deki at motifini hatırlatır. Sahnenin diğer ilginç motifi öncü figürüdür. Tip olarak H. 1653 dekine benzeyen bu motifin kalıbı bazı değişikliklere uğramıştır. Çehresi diğerininkine benzemekle beraber, biraz daha geniş ve abladır. Giydiği uçları sarkıntılı şapka bir külah şeklinde yukarıya uzanır ve bir püskülle son bulur. Bir yerine iki elini ileriye uzatmış olup, bir eliyle bir değnek veya kamçı tutmakta ve diğer minyatürdeki figürün ihtiyatla yürüyen pozuna karşılık, koşar adım ilerlerken gösterilmiştir. Kıyafeti de oldukça değişiktir. Çaprazlama kavuşan tuniğin kemer ve etek kısımlarından aşağıya ucu püsküllü pon pon gibi sarkaçlar uzanmakta ayaklarında ise, dize kadar çapraz bağlı bir çarık görülmektedir. Bu haliyle bir bozkır göçebesini andırmaktadır. Figürün ayakları altında ise, yine H. 1653 den farklı olan daha şematik bir zemin ve bitkilerden ibaret bir manzara görülür.

Diez A. Fol. 71/63 (Res. 6)¹⁰ deki sahne ise bundan öncekilerden tamamen farklıdır. Kompozisyonun sol kısmında bir ağacın önünde ellerini havaya kaldırmış bir melek figürünün karşısında onunla konuşan siyah sakallı bir şahıs ve arkasında biri sakallı diğeri sakalsız genç şahıslar burada bir hikâyenin tasvir edildiğini göstermektedir. Cibrail'in önünde Muhammed ile 'Abbās ve oğlunu veya 'Ali ile Hüseyin'i tasvir ettiği ileri sürülen¹¹ bu sahnenin İskender'in hayatından bir anı resimlemesi, İskender'in Israfil ile konuşmasını tasvir etmesi olasılığı daha kuvvetlidir. Şahnamenin içeriğine giren ve Cāmi' el-Tevārih'lerde İran tarihi bölümünü süsleyen minyatürler arasında yer alan bu tasvirin başka örneklerine Şehname tasvirleri arasında rastlanmaktadır¹². Sahnenin diğer ilginç yanı figürlerin H. 1653 No.lu yazmadaki bazı figür kalıplarıyla benzerliğidir. Resimdeki İskender figürü başında ortasında dekoratif şeritli iri sarığı, ince kaşları, hafif çekik badem gözleri, şakaklardan iki yanına genişleyen çehresi, hafif kıvrık

¹⁰ M.Ş. İpşiroğlu, *Y.Ç.E.*, s. 28-29.

¹¹ *A.E.*

¹² G. İnal, "Topkapı Müzesindeki Hazine 1509 Numaralı Şehnamenin Minyatürleri," *Sanat Tarihi Araştırmaları*, III (1970), s. 197-220; 306-316.

burnu, aşağıya sarkan gür bıyığı ve gür siyah sakalı ile arkaya düşen tek örgü biçimindeki uzun saçıyla H. 1653 deki Fol. 345v de Abū 'Abdullāh Da'ī'nin ölümünü tasvir eden minyatürdeki (Res. 7)¹³ soldaki cellat tipinin bir varyasyonudur. Çehre özelliklerinin dışında kıyafeti ve vücudun işleniş tarzı da aynı üslubu yansıtır. Her iki şahıs da içi kareli dışı düz harmaniye tipi kaftan giymekte olup; yaka, kol içi ve eteğin kıvrılan ucundan kareli astar görünmektedir. Gerek sarık tipleri, gerekse, bu kıyafetin her iki grup minyatürde de görünmesi devrin moda kıyafeti olduğunu göstermektedir. Albüm resminin sanatçısı ile İstanbul yazmasının nakkaşının aynı atölye sanatçısı olduğunu gösteren kalıplardan biri de İskender'in arkasındaki sakalsız genç erkek tipidir. H. 1653, Fol. 348r de (Res. 8) Abū Yazīd'i Mansūr Billāh önünde gösteren minyatürde halifenin tahtının arkasında elleri bağlı saygı duruşundaki gencin çehre özellikleri, yuvarlak kavisli kaşları, badem gözleri, burun biçimi hafif yamuk ağız, çehrenin 3/4 gösterilişi, kıyafeti aynı kalıbın biraz değişik poz ve jestlerle uygulandığını gösterir. Figürlerdeki akrabalık peyzaj motiflerinde de görülür. H. 1653, Fol. 359v deki (Res. 9) Hasan Sabbah'ın bazı kişileri tarikatine davet etmesini tasvir eden sahnedeki Uzak Doğu üslubundaki ağaç motifinin çok daha iri ve mubalağalı bir kalıbını Albüm resmindeki meleğin arkasındaki ağaç motifinde görüyoruz. Elleri kolları havada, belki de hemen yer inmiş olan meleğin etrafa saçılan kurdeleli kumaş kıvrımları ise, bize Orta Asya Buddhist resimlerdeki draperi üslubunu hatırlatmaktadır¹⁴.

Diez albümlerinde H. 1653 No.lu yazmanın üslubu ile benzerlik gösteren son minyatür Fol. 72/2 de görülür (Res. 10)¹⁵. Balık sırtı şeklindeki dalgalar üzerinde bir gemiyi tasvir eden bu sahnede geminin içinde dördü erkek ikisi kız olmak üzere altı kişi tasvir edilmiştir. Minyatürün üslubu bundan önceki sahnelerinkiyle aynıdır ve Nüh'un gemisini tasvir ettiğinden hiç kuşku yoktur. Sağdaki üç erkek figüründen iki yandaki sakallı ile genç figürüne bir önceki İskender sahnesinde de rastlamıştık. Ortadaki iki genç kadın bir tarafa bırakılırsa, büyük bir olasılıkla, Nüh peygamberi tasvir eden, soldaki bir eli dizinde, diğeri de başında uzanmış yatan ihtiyar, gerek poz, gerekse fizyolojik özellikleri ile H. 1653 deki beyaz sakallı ihtiyar tipinin kalıbını tekrarlar. Bu ihtiyarı H. 1653 No. lu yazmanın s. 28or deki minyatüründe (Res. 11)¹⁶ Nüh ibn Mansūr'un tabutu önünde ellerini

¹³ A.Y., "Artistic...", ..., Res. 9.

¹⁴ M. Bussagli, *Painting of Central Asia*, Geneva, 1963, s. 65 deki resim.

¹⁵ M.Ş. İpşiroğlu, *Y.Ç.E.*, s. 29.

¹⁶ G. İnal, *Y.Ç.E.*, Res. 27.

havaya kaldırmış matem tutan insan figürünün kalıbında da görüyoruz. Gerideki diğer ihtiyar da aynı çehre kalıbını göstermektedir. Nuh peygamberin yatış pozu ise, yine H. 1653 no.lu yazmada (s. 296r, Res. 12) Mahmud'un komutanı Abû Abdullâh Dâ'î'nin Hintlilerle savaştan sonra yaralarının Mahmûd tarafından tedavisi ve bir fil üzerinde oturtulup istirahatini sembolize eden minyatürdeki pozun bir benzeridir. H. 1653 no.lu yazma bilindiği üzere Hâfız-ı Abrû'nın Şâh Rûkh'un isteği üzerine hazırladığı 1425 tarihli Macmâ' el-Tevârikh olup içinde Rab' -1 Reşîdî devrinde tamamlanmış bazı Câmî' el-Tevârikh sayfalarını ihtiva etmektedir¹⁷. Ancak, yazmanın Nuh peygamberin hayatını anlatan ve "Tufan" da Nuh'un gemisini tasvir eden minyatür, orijinal Câmî' el-Tevârikh'den olmayıp Hâfız-ı Abrû devrindeki (15. yüzyıl) ilavelerdendir. Bu sayfa H. 1653 No.lu Câmî' el-Tevârikh'te yoktur.

Diez albümlerindeki bu beş minyatürün H. 1653 no.lu yazmaya ait olup olmaması bir sorundur. Eğer bunlar H. 1653 den kopmuş sayfalar ise, Nuh'un gemisi belki de bu kayıp sayfalardan biridir. Ancak, bazı noktalar bizim böyle bir yakıştırma yapmamızı sakıncalı kılar. Örneğin, Oğuz'un karanlıklar diyarına seyahati, iki defa aynı kalıpla aynı eserde tasvir edilemezdi. Albüm minyatürünün belki de başka bir olayı tasvir ettiğini düşünsek bile, figür üslûbundaki büyük benzerlikler ve aynı kalıbın kullanılmasına karşılık, iki büyük değişiklik hemen göze çarpmaktadır. Bunlardan biri manzara dekorunda H. 1653'ün minyatürlerine nazaran daha itinasız ve gelişmiş güzel bir üslûbun kullanılması; adeta skeç tipi bir peyzajın görünmesi; ikincisi ise daha önemli olarak, sahnelerin çoğunluğunun sol-sağ yönünde şerit kompozisyonu yerine, duvar freslerini andıran dikey yönde, yukardan aşağıya motiflerin dizilmesi suretinde teşkil edilmesidir. Bu minyatürler bütün benzerliklerine rağmen belki de başka yazmadandır. Bu açılardan Diez albümündeki beş minyatürün nakkaşının İstanbul yazması nakkaşı ile aynı atölyeye mensup olduğunu fakat minyatürlerin, hiç değilse, bazılarının, o devirde yaygın bir şekilde resimlenen Câmî' el-Tevârikh'-lerin başka bir nüshasına ait olduğunu ileri sürmenin daha akla yakın olduğu kanısındayız.

Ashında, İlhanlı devrinde bu derece yaygın olan pek çok sipariş edilen Reşid el-Din'in Moğol Tarihi ve Dünya Tarihi ciltlerinin değişik atölye ve nakkaşlarca resimlenen pek çok nüshasının mevcut olduğu tahmin edilmekle beraber, gerek Reşid el-Din'in ölümü ve eserlerinin yok edilmesi, gerekse,

¹⁷ R. Ettinghausen, "An Illuminated Manuscript of Hâfız-ı Abrû in Oriens-Istanbul," *Kunst des Orients*, II (1954), s. 30-44.

1335 de İlhanlıların sona ermesi ve üstelik, 14. yüzyıl sonundan itibaren İran'ı sarsan çeşitli akınlar bize Rab^c -1 Reşîdî sanatçıları hakkında etraflı bir fikir verememektedir. Bu konudaki çalışmalarım da Edinburg-Londra; İstanbul Diez albümlerindeki beş minyatürde iki değişik atölye tesbit edebildiğimi sanıyorum. Ancak, Berlin-Diez albümlerinde daha pek çok teşhis edilmesi gereken Rab^c -1 Reşîdî üslûbu veya Cāmi' el-Tevārīkh'lerle ilgili malzeme vardır. Bu sebepten, kısa da olsa, bu makalemde onlara da değinmek istiyorum.

Bazı minyatürler tam sayfa tahtı ve eğlence sahnelerini ve sultanî ziyafetleri tasvir ederler ve Dr. B. Karamağaralı'nın bir makalesinde belirttiği gibi¹⁸ İstanbul Müzesindeki albümlerdeki dört dağınık minyatür ile aynı özellikleri gösterirler. Diez Fol. 70 no.lu albümde s. 5 19, 10²⁰, 11, 20 21, 22 (Res. 13)²¹ ve Topkapı Müzesindeki H. 2153 no.lu albümün 23. (Res. 17)²², 53b²³, 148b (Res. 16)²⁴, 166a²⁵ bu açıdan bir grup oluşturur. Res. 17 ve 16 deki minyatürler daha zengin ve çok figürlü kompozisyonlar gösterir. Res. 16 daki sahne ise, figür üslûbu açısından daha değişiktir. Suratlar dolgun ve ablak olup vücuda oranla daha iridir. Kaş, göz ve yanaklar mongoloid tiptedir. Renkler ise, Res. 16 daki minyatüre göre, Cāmi' el-Tevārīkh'lerin açık tonlu üslûbuna daha uygundur. Res. 17 deki koyu renk boyama daha başka bir sanatçı çalışmasını gösterir. Fol. 70/55, 56 daki minyatürler de aynı üslûbu gösterir. İstanbul'daki albümden Res. 16 daki tasvirde erkek figürlerindeki tıknazlığa karşın, kadın figürleri ince, zarif, süzülen draperileri ile daha çok Uzak Doğulu tipleri hatırlatırlar. Bu kadın tiplerinin benzerlerini Selçuk'ta 8. ve 9. yüzyıllara yerleştirilen 7. no.lu mağaranın duvar resimleri arasındaki kadın portrelerinde buluruz²⁶. Res. 13 deki minyatür ise, daha seyrek ve iri figürlerle aynı tip bir sultanî eğlenceyi daha sade bir kompozisyon içinde gösterir. Bundan önceki kompozisyonlarda özellikle Res. 16 ve 17 de yukardan aşağıya diagonal bir şekilde yerleştirilen muhafızlar sahnedeki boşluğu doldurur ve derinlik

¹⁸ B. Karamağaralı, "Camiut-Tevarih'in Bilinmeyen bir Nüshasına ait Dört Minyatür," *Sanat Tarihi Yıllığı*, I (1966-68), s. 81-87.

¹⁹ M.Ş. İpşiroğlu, *Y.Ç.E.*, s. 22.

²⁰ *A.E.*, s. 22.

²¹ *A.E.*, s. 22, Lev. VII/11.

²² B. Karamağaralı, *Y.Ç.E.*, Res. 1, s. 70-71.

²³ *A.E.*, Res. 3, s. 73-74.

²⁴ *A.E.*, Res. 4, s. 74-76.

²⁵ *A.E.*, Res. 2, s. 71-73.

²⁶ M. Bussagli, *Y.Ç.E.*, s. 93 deki kadın portreleri.

katarlar. Res. 13 de yukardan aşağıya düzenlenen sahnede Kağan ve Hatun'un etrafındaki maiyet ve saraylıların altında ortadaki masanın etrafına dizilen ve yiyecek, içecek sunanların dışında, tepsiyle içki kapları getiren iki figür resmin içine çapraz bir yön verir. Bu motif daha sonraki devirlerin ziyafet sahneleri kalıplarında da kullanılacaktır. Öndeki köpek motifi ise hem boşluğu doldurur, hem de sahneye janr havası katar. Bu tip motiflere Çin resminde de rastlanır. 10. yüzyıl Güney T'ang sanatçısı chow wen-chü'nün Taiwan saray koleksiyonundaki ziyafet sahnesindeki masa altındaki köpek motifi bunun iyi bir örneğidir. Bu tasvir, aslında, sonraki Timurlu devri minyatürlerinde görülen yukardan aşağıya gelişen kompozisyon tipine örnek olacak niteliktedir. İstanbul, Londra ve Edinburg Câmî' el-Tevârih'lerinde enine gelişen ve figürlerin jestleriyle birbirlerine bağlanan kompozisyon tipi, bu sahnede figürlerin bir takım jestlerle gözü esas motiflere götürmesiyle sağlanmıştır. Alt sağ köşedeki figürlerin duruş ve jestleriyle ve içki getirenlerin yürüyüş yönüyle göz masa motifini kavrar ve yanlardaki yemek sunan motiflerle de, üstteki sultanî motife yönelir. Böylece, sahne kavranmış olur. Çerçeve ile kesilen figürler, solda yemek sunanların arkasındaki ellerini ileriye uzatmış ve arkaya dönük figür ile sahnenin çerçeve dışındaki devamlılığını enine gelişen kompozisyon tipine olduğu gibi sağlamıştır.

Res. 18 ve 19'daki taht sahneleri ise, üslûp açısından *Res. 16* daki tıknaz ve Mongoloid tipli figür üslûbuyla yakınlık gösterir. Bu üslûptaki taht sahnelerine aynı albümün (*Diez Fol. 71*) 48. sayfasındaki minyatürde rastlanır. Aynı üslûptaki değişik konulu tasvirler ise 49 (*Res. 21*)²⁷, 51, 53 ve *Fol. 70*'in s. 9 (*Res. 20*) deki minyatüründe görülür.

Res. 18 deki taht sahnesini metni olmadığı için teşhis edemiyoruz. Ancak, minyatür kemer takdimi gibi ilginç bir konuyu resimler. Moğolların tarihinden öğrendiğimize göre kemer biat törenlerinde önemli bir yer tutardı²⁸. Sırmalı bir biat çadırında cereyan eden törende ricalin serpuş çıkarması ve kemerlerini omuza koyması adetti. İlhanlıların müslüman olmasından sonra da bu tören dinî ve şamanî niteliğini muhafaza etmişti. Olcaytu devrinde bile (1304), sultanın huzurunda otağda başını açmak, kemer çıkarmak ve diz çökmek gibi âdetler yerine getiriliyordu. Omuz konan kemeri çıkarmak böylece, Moğallar arasında uzun süre tutunmuş bir âdetti. *Res. 18* deki minyatürde böyle bir biat töreninin tasvir edildiği

²⁷ M.Ş. İpşiroğlu, *Y.Ç.E.*, s. 21.

²⁸ J. von Plane Carpini'den naklen B. Spuler, *Iran Moğolları*, Ankara, 1957, s. 287-89 da Moğol biat törenlerini tasvir eder.

kuşkusuzdur. Ancak dikkati çeken taraf şahısların başlarını açacak yerde, çok süslü Moğol serpuşları giymiş olarak tasvir edilmeleridir. Minyatürdeki kemerler deri üzerine aplike edilmiş madenî rozetlerden oluşur. Totemizm ve şamanizm gibi inançlarla ilgili ve çok defa rütbe belirten bu kemerler Dr. Nejat Diyarbakırlı'nın da belirttiği gibi birçok Orta Asya Türk boylarının da kullandığı törensel anlamı olan eşyalardandı²⁹. Bunların dışında minyatür, İstanbul-Londra-Edinburg nüshalarında gördüğümüz taht sahnelerinin biraz daha büyük boyutlu bir örneğini temsil eder. *Res. 19* daki minyatürde ise Kağanı hatunu ile birlikte bir işret âleminde görürüz. Kağan ve hatunu tahta birlikte oturmuş ellerinde içki kapları ile bir tören kutlamaktadırlar. Hatun'un elinde ise bir de egemenlik sembolü (Bizans'ta da kullanılan) mendil motifi görülür. Etrafı çevreleyen kadın ve erkek maiyet figürleri çok değişik ve zengin törensel serpuşlarla dikkati çekerler. Resmin sol alt köşesinde elindeki kapla yiyecek sunan figür bundan önceki sahnedeki diz çökmüş figürle aynı kalıba göre çizilmiş fakat birincinin açık olarak uzatılan eline karşın bu resimdeki şahıs bir kap tutmaktadır. İki sahne arasındaki figür kalıpları arasındaki benzerlikleri diğer figürlerde de göze çarpmaktadır. Kadın serpuşları özellikle dikkati çeker, ancak bunların üzerindeki etrafı siyahla çevrili içi üç benekli kırmızı çifte yuvarlak motifi ve onun altında stilize Çin bulutunu andıran çift dalga motifinin ne anlam taşıdığı bizce meçhuldür. Uzak Doğu motifine benzeyen ve büyük bir olasılıkla Moğolların Orta Asya'dan tanıdıkları bu motifin bir rütbe işareti olması mümkün gibi görünürse de, bunun hem sultanî hatun'un başının üzerinde hem de diğer saraylı kadınların başlığında kullanılması böyle bir işaret olmadığını ifade etmektedir. Aynı süsleme *Res. 17* deki taht sahnesindeki kadın başlıklarında da görülür; buna karşın, *Res. 16* da değişik üslûptaki minyatürdeki kadın başlıklarında ise bir rozetten çıkan tüylerden ibaret bir süsleme ile değişik bir serpuş türü görülür. Bu tip başlıkların rütbeden çok belki de değişik Moğol boylarına mensup saraylı kadınlar tarafından giyilmesi olasılığı vardır. Bütün bunların yanı sıra, sahnede dikkati çekecek bir kaç madenî eşyadan başka birşey yoktur. Masa üzerlerinde ve saraylıların ellerinde görelen tepsi, çanak, tabak, ve kadeh gibi kaplar o devrin eşyaları hakkında fikir verir.

Res. 20 de (Fol. 70,9)³⁰ aynı tıknaz figür üslûbuyla yapılmış bir savaşa gidiş sahnesi tasvir edilmiştir. Minyatür diğer sahnelerdeki gibi yukardan

²⁹ N. Diyarbakırlı, *Hun Sanatı*, İstanbul, 1972, s. 176-185.

³⁰ M.Ş. İpşiroğlu, *Y.Ç.E.*, s. 20

aşağıya düzenlenmiş bir kompozisyon gösterir. Üstte her iki tarafta çerçeve ile kesilmiş atlılar yer alır. Dört atlı sağdan sola dört nala giderken gösterilmiş olup karşılarında iki atlı figürü görülür. Üstlü altlı iki sıra halinde gösterilen bu sahnenin üst kısmındaki atlıların ablak çehreleri, tıknaz vücutları bundan önceki taht sahnesindeki tiplere benzer. Dikkati çeken taraf sağdan üçüncü atlının Atın başındaki burkulma satıhtan fırlamayı ifade eder. Aynı özellik H. 1653 no.lu İstanbul Cāmi^e el-Tevārīh'inin sayfalarında da görülür (s. 167a, 170b)³¹, ve Selçuklu devri Varka ve Gülşah minyatürlerinin savaş sahnelerinde de rastlanan³² satıhla figürler arasındaki çelişkiyi ifade eder; Aynı zamanda Uzak Doğu hareket dinamizminin diğer bir örneğini meydana getirir. Altaki sırada bir az değişik bir kompozisyon düzeni vardır. Burada dört atlı kılıç ve gürzleriyle soldaki yaşlı komutan ile, sağda çerçeveyle kesilmiş, atın önündeki bir kolunu havaya kaldırıp atlıları selamlayan, bir subay arasına yerleştirilmiştir. Öndeki atlıların geriye bakışı ve arkadakilerin ileriye yönelik olması kompozisyonun iki yanı arasındaki figürlerle bağ kurar. Sahnenin Res. 3 deki savaş tasvirinde olduğu gibi üstlü altlı iki bölümden oluşması İstanbul-Londra-Edinburg Cāmi' el-Tevārīkh'lerinden daha farklı bir anlayışla yapıldıklarını belirtir. Âdeta diğer Cāmi^e el-Tevārīkh'lerin şerit biçimindeki enine gelişen kompozisyon şeması altlı üstlü getirtilerek sahne düzenlenmiştir. Bu tip anlayış daha sonraki Tebriz okulu minyatürlerinde de, belki de Cela^e ir'li devri minyatürlerinde de görülür³³.

Aynı albümün (Fol. 71, 49; Res. 21)³⁴ diğer bir minyatürü bundan evvelki üç minyatürle aynı figür üslubunu göstermekle beraber, hangi konuyu tasvir ettiği bilinmez. Resimde şahısların çoğunluğu sağ taraftaki bir atlının etrafında yer alır. bir hükümdar olduğu anlaşılan bu şahsın ön ve arkasında gürzlü figürler muhafızlarını ve alttaki dört figür de maiyetini oluşturmaktadır. Resmin orta sol kısmını büyük bir kaya parçası kaplamaktadır. Tabaka tabaka işlenmiş büyük bir tepeyi andıran Uzak Doğu üslubundaki bu dağ zirvesinin gölge ışık tonlarıyla, renklerin açılıp koyulmasıyla modle edilmesi İlhanlı devrinin diğer bir eserinde, El-Birunî el-

³¹ G. Inal, *The Fourteenth-Century Miniatures of the Jāmi' al-Tavārīkh in the Topkapı Museum in Istanbul*, Hazine Library No. 1653, Ann Arbor, 1965, s. 95-116 (basılmamış doktora tezi) bu özellik tartışılır.

³² A. Ateş, "Une vieux poème romanesque Persan: Récit de Wargah et Gulshah," *Ars Orientalis*, IV (1961), s. 143-153, Lev. I, II, IV deki savaş sahneleri.

³³ N. Atasoy, *Y.Ç.E.*, Res. 2.

³⁴ M.Ş. İpşiroğlu, *Y.Ç.E.*, s. 21.

Athâr el-Bâkiya'sının (1307 tarihli, Edinburg Üniv. kitaplığı No. 161) minyatürlerinde²⁵ daha küçük ölçüde ve dekoratif bir tarzda görülür. Tepenin üstünde biri profilden karikatür gibi tasvir edilmiş iki şahıs oturmuştur. Aşağıda ise yerde yatan sakallı bir ihtiyar dağın tepesinden atılmış yani bir çeşit cezalandırılmıştır. Soldaki küçük tepeler resimde bir dağ sırasının tasvir edildiği fikrini vermektedir. Onların gerisindeki iki şahıs ile kompozisyon solda sonuçlanır.

İki ilginç minyatür ise Diez Fol. 70/19 da görülür³⁶. *Res. 15* deki sayfada altlı üstlü iki minyatür yapıştırılmıştır. Üstte vahşi atları yakalama altta ise esirleri götürme sahnesi tasvir edilmiştir. Üstteki minyatürde soldaki zırhlı, ok atan figür *Res. 20* de alt sağ köşedeki zırhlı figüre benzer. Sağda ise atlara doğru yönelen süvariler, üstte tepe gerisinden ok atan dört savaşçı görülür. Kompozisyonun orta kısmında çeşitli hareketlerde koşuşan atlar yer alır. Öndekinin ayaklarının altında görülen bulut motifleri tozu dumana katmayı ifade eden ve İstanbul-Edinburg Câmî' el-Tevârikh'lerinde rastlanan bir motifti³⁷. Ayrıca Uzak Doğu etkili bu tip at desenlerine Diez Albümü resimlerinde de (Fol. 73/72) rastlanmaktadır³⁸. Dalgaların köpükleri üzerinde bulutlar arasında dört nala giden kanatlı at bu atların biraz daha tıknaz bir akrabasıdır. Alttaki esir götürme sahnesinde ise, arkada üç önde ise eli kamçılı bir süvari ile gırtlaklarından ağaç boyundurluklarla birbirine bağlı üç esirin götürülmesi tasvir edilir. Minyatürün ilginç yanı bu tip boyundurukların geç devirlerde Safavî ve Özbek minyatürlerinde de görünmesi³⁹ ve Asya'da esirlere davranış tarzını göstermesidir. Aynı tip boyunduruklu esir tasvirlerini Tun Huang'da "Bin Biddha" mağaralarındaki ilahî adaleti temsil eden bir kâğıt ruloda da rastlandığını görmek⁴⁰ bu âdetin asyada ne kadar uzun bir geleneğe bağlı olduğunu ve ne kadar uzun süre aynen tatbik edildiğini göstermesi açısından önem taşır.

Diez albümünün Fol. 70/4 (*Res. 14*) ve 7 yapraklardaki⁴¹ iki minyatür konuları bakımından dikkat çeker. Her iki minyatür de etrafi su ve surlarla

³⁵ Th. W. Arnold ve Grohmann, *Islamic Book. A Contribution to Its Art and History from the VIIIth-XVIII Century*, Paris, 1929, Lev. 37 üst.

³⁶ M.Ş. İpşiroğlu, *Y.Ç.E.*, Lev. VI, s. 18.

³⁷ G. İnal, "Artistic...,"

³⁸ B. Gray, "Some Chinoiserie Drawings and Their Origin." *Forschungen zur Kunst Asiens (In Memoriam Kurt Erdmann)*, İstanbul, 1969, s. 159-171, Fig. 2.

³⁹ E. Grube, *The Classical Style in Islamic Painting*, Germany, 1968, Lev. 51-53.

⁴⁰ A. Stein, *Serindia*, Oxford, 1921, IV. Lev., XCIII.

⁴¹ M.Ş. İpşiroğlu, *Y.Ç.E.*, s. 17, Lev. V/9.

çevrili bir kale kuşatmasını göstermesi açısından büyük bir olasılıkla bir yazmanın çift takdim sayfası minyatürlerini oluşturur. Res. 14 deki tasvirde bir su üzerine kurulmuş bir dış sur ve kapısı abidevi bir şekilde tasvir edilmiştir. Sur ve kulelere kalkanlı, ok ve yaylı, borazanlı savaşçılar yerleştirilerek müdafaa sistemi gösterilmiştir. Kendine göre bir perspektif gösteren sur kapısı ve Uzak Doğu üslûbundaki nehirin öteki kıyısındaki harp davulunu çalanlar, mancınık, ve ok ve yay ile hücum edenler de kuşatan orduyu temsil ederler. O devrin şehir kuşatmasını gösteren bu ilginç tasvirde sur kapısı ile iç kale arasındaki asma köprü'nün kayıklar üzerine kurulduğunu görüyoruz. Asma köprü üzerinde eli kılıçlı iki savaşçıdan başka nehirdeki bir kayığın içinde üç şahış görülür. Bunlar belki de saraydan kaçanları temsil ederler. Ancak bu motif daha sonraki yüzyıllarda da kalıplaşıp değişik içerikli sahnelerde yer alacaktır. Minyatürün en dikkate değer yanı sarayın bir locasında oturmuş kuşatmayı seyreden iki kadın figürüdür. Bu minyatürün karşı sayfasına düşen s. 7 deki kuşatma sahnesinde de kale, onu çeviren su, surlar, asma köprü, mancınık ve ok ve yayla kaleye saldıranlar ve locadaki iki kadın motifi aynen tasvir edilmekle birlikte, kalenin kapısına bu sefer bir kadın motifi yerleştirilmek suretiyle sahnede bir varyasyon yapılmıştır. Sahnenin neyi tasvir ettiğini teşhis etmek metin olmadığı için oldukça güçtür. Ancak bu noktada bazı fikirler ileri sürülebilir. M.Ş. İpşiroğlu bu sahnede Bağdad şehrinin zaptının tasvir edildiğini ileri sürer. Bağdad şehri nadir de olsa minyatürlerde tasvir edilmiştir. British Museum'daki Add. 1651 no. lu Şirvan Antolojisinin 60 a sayfasında şehre su baskını tasvir edilir⁴². Kayık içindeki figürler, kayıklar üzerinde rampalar, su yaratıkları gibi motiflerden bazıları albüm resminde de görülür. Ancak bu minyatür bir 15. yüzyıl eseridir.

Halifelîge Moğollar tarafından son verilmesi gibi önemli bir olayın İlhanlılarca tasvir edilmesi ve minyatürün Moğol tarihinin birinci cildine ait olması gayet akla yakındır. Sahnede Locadaki kadınların varlığı, saray-kale mimarisinin oldukça ayrıntılı tasvir edilmesi daha sonraki bir tarihte Baysungur için (L. 429-30) yapılan Gülistan Şehname'sinin İsfendiyar'ın kız kardeşlerini Arjasp'ın sarayından kaçırması olayını andırmaktadır⁴³. Aynı şekilde Feridun'un Zahhak'ın sarayına saldırısı da tasvir edilebilir. Câmî' el-Tevârih'in içerik açısından Dünya Tarihinin bir kısmı olan Şehname'ye ait sahneleri de konu olarak alması⁴⁴ ve zamanımıza kadar gelebilen ilk

⁴² Th. W. Arnold ve Grohmann, *Painting in Islam*, New York, 1965, Lev. II.

⁴³ E. Grube, *The World of Islam*, London, 1966, s. 93.

⁴⁴ G. Inal not 31 deki eser.

Res. 1

Res. 5

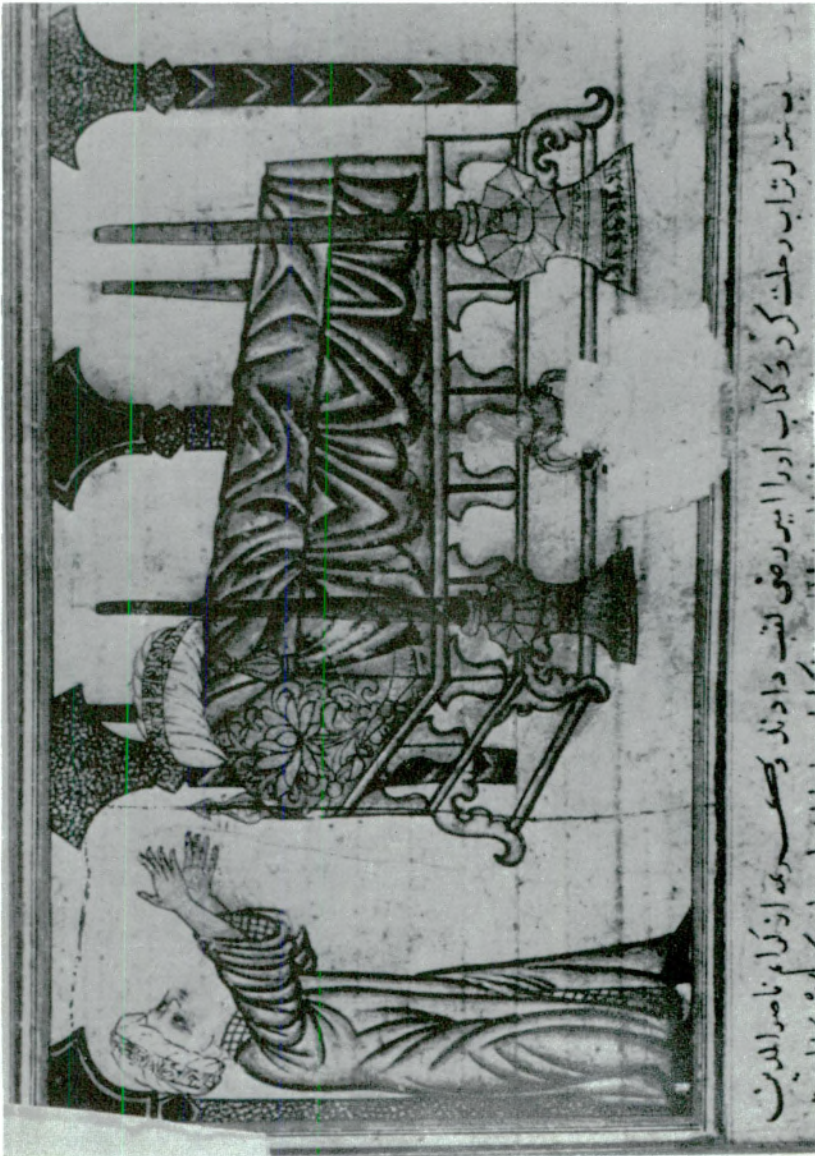
Res. 7

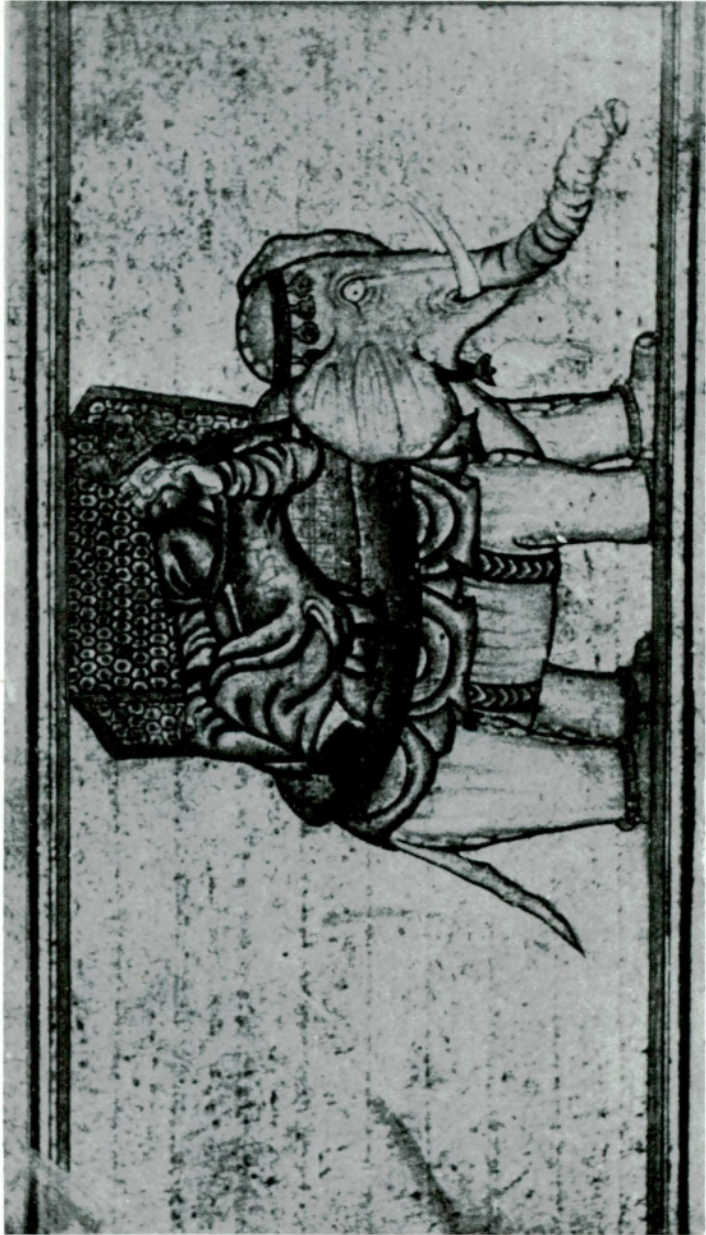

Rcs. 9

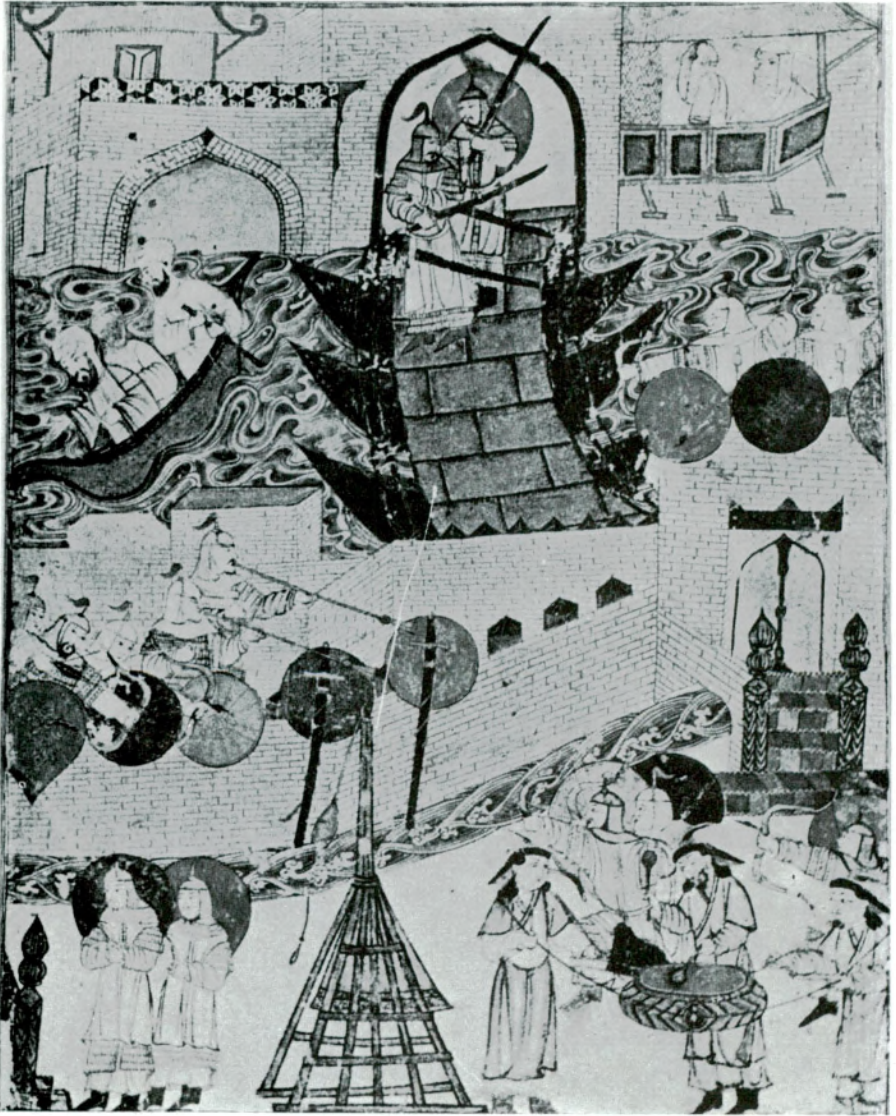

Res. 11

Res. 15

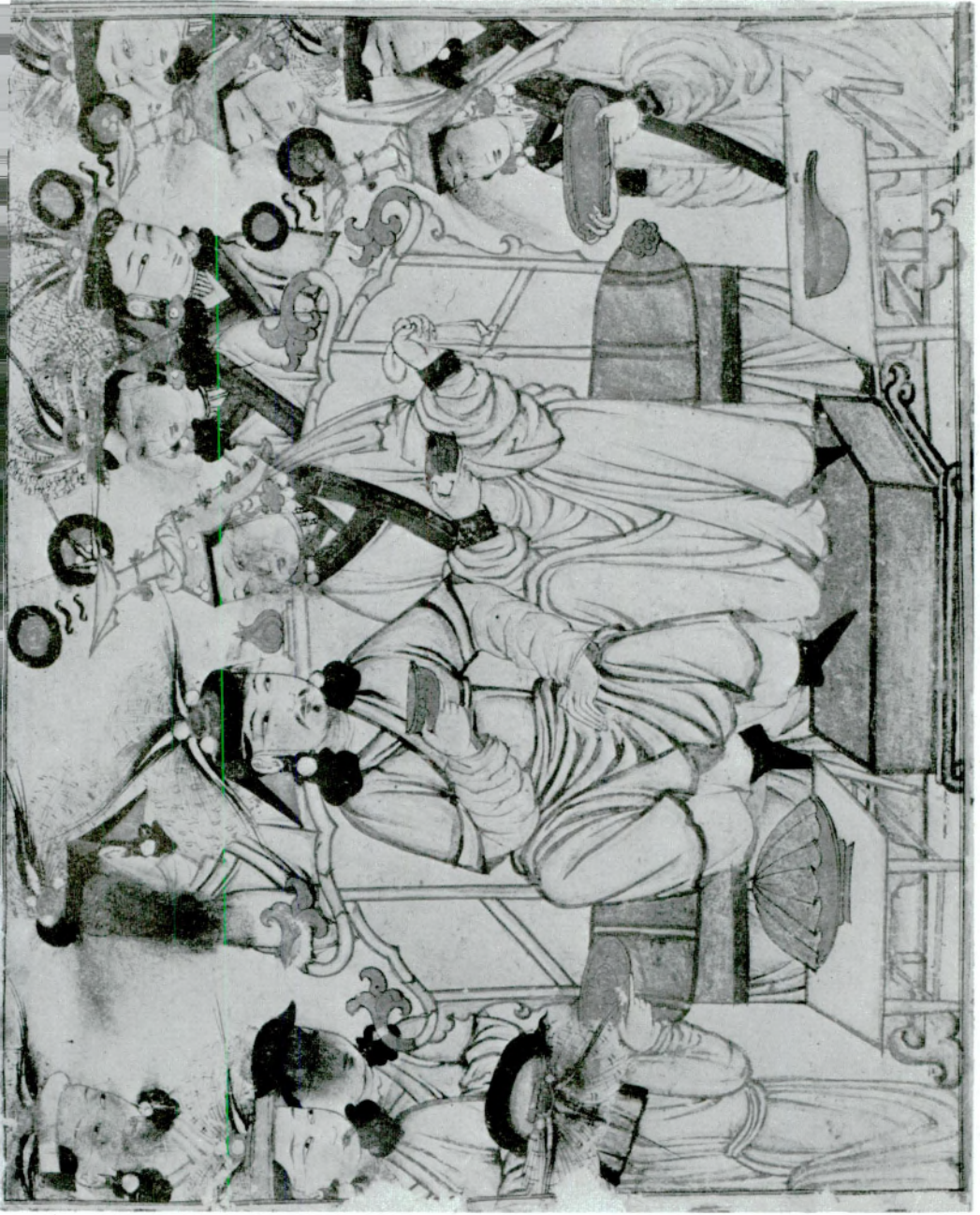

Res. 16

Res. 17

Res. 22

Res. 23

Şehname tasvirlerine bu eserde rastlanması, üstelik tasvir edilen kalenin Gülistan Şehname'sindeki İsfendiyar'ın Arjasp'ın sarayına saldırısı sahnesindeki tasvire andırması bu çift sayfa minyatürün eserin dünya tarihi bölümündeki İsfendiyar'ın hayatındaki macerayı tasvir etmesini belki de daha olağan kılmaktadır. Ancak bu konuda ileri sürülecek herhangi bir teoriyi kanıtlayacak durumda değiliz.

Diez A. 71/63 de tahtta oturan kağan ve hatununu gösteren altı küçük tasvir ihtiva etmektedir (Res. 22-23). Birbirinin tekrarı gibi görünen bu tasvirler daha büyük kompozisyonlar için deneme mahiyetinde görülür. Her bu resimde şahısların değişik poz ve jestleri vardır. Bunlar Res. 22 deki gibi çizgiler Rab^e -1 Reşidî üslûbu bunda olmakla beraber, Res. 23 deki gibi bazı örnekler de, İlhanlı modellerinden ilham alıp belki daha geç bir tarihte veya aynı devirlerde başka bir merkezde yapıldığını gösterir. Son örnekte, bir önceki minyatürdekine son derece benzeyen figürlerin arkasındaki tahtın natüralist ve dekoratif çiçek motifleri daha çok Şiraz-İncü üslûbuyla yakınlık göstermektedir⁴⁵.

İncelediğimiz bu grup minyatür hiç kuşkusuz Diez albümlerindeki bütün Rab^e -1 Reşidî üslûbundaki minyatürlerin ancak temsilcisidirler. Fakat bize bu merkezde birbirine benzemekle beraber, birbirinden oldukça farklı atölye ve nakkaşların varlıklarını göstermeleri açısından önemli bir grup oluştururlar. Örneğin, Edinburg-Londra Cāmi' el-Tevāriḫ'leri ve İstanbul H. 1653 no.lu yazma iki değişik atölye çalışması gösteriyordu. Albüm tasvirlerinde makalemizde incelediğimiz Res. 1-10 arasındaki grup ise İstanbul Cāmi' el-Tevāriḫ'i ile aynı atölye veya nakkaş grubunun aynı kalıplarla çalışan fakat bazan değişik kompozisyonları da deneyen bir kolunu temsil eder. Bu tasvirlerden dördü belki İstanbul yazmasından kopmuştur. Res. 13 deki tasvir de bu atölyenin eseri olabilir. İstanbul Topkapı Müzesindeki H. 2153 No.lu albümdeki 23b ve 148b deki (Reb. 16-17) tasvirler ise, her iki atölyeden de farklı başka bir atölye veya nakkaşların eseridir. Res. 15, 18-21 grubu ise H. 2153, 148b deki (Res. 16) gibi daha Orta Asya'lı veya o etkili bir sanatçı grubunun çalışmasını göstermektedir. Diez Fol. 70/4-7 ise (Res. 14) hepsinden oldukça değişik olup daha çok Londra-Edinburg yazmaları geleneğiyle İstanbul yazması geleneğinin bir sentezi biçiminde görülür.

⁴⁵ Şiraz İncü üslûbu için bk.: B. Gray, *Persian Painting*, Cleveland, 1961, s. 57-72; Binyon-Wilkinson-Gray, *Persian Miniature Painting*, London, 1933, s. 31, 32, 43, 44.

Rab^e -1 Reşîdî'nin 1317 deki tahriri ve Reşîd el-Dîn'in ölümü ile pek çok Câmî' el-Tevârîkh yazması yok olmuş ve aynı çağdan geriye ancak parçalar halinde üç yazma ile İstanbul ve Berlin albümlerindeki bazı dağıntık sahneler kalmıştır. Ancak, bu küçük grup bile bize Rab^e -1 Reşîdî'deki kaynakların zikrettiği zengin sanat faaliyetleri ve daha sonraki Tebriz (Belki de Celâ'irli) okulunun temelini oluşturması hakkında fikir vermektedir.

1 — Orduların Karşılaşması. Diez A. Fol. 70, 9. Berlin, Preussischer Kultur Besitz'in müsaadesiyle.

2 — Gazneli Mahmud'un Hintlilerle Savaşı. H. 1653, s. 299 v. İstanbul, Topkapı Müzesi.

3 — Kovalama. Diez A. Fol. 71, 58. Berlin, Preussischer Kultur Besitz'in müsaadesiyle.

4 — Yolculuk. Diez A. Fol. 71, 50. Berlin, Preussischer Kultur Besitz'in müsaadesiyle.

5 — Oğuz Han'ın karanlıklar diyarına gidişi. H. 1653, 378v. İstanbul Topkapı Müzesi.

6 — Melekle karşılaşma. Diez A. Fol. 71, 63. Berlin, Preussischer Kultur Besitz'in müsaadesiyle.

7 — Ebû Abdullâh'ın öldürülmesi. M. 1653, 345v. İstanbul, Topkapı Müzesi.

8 — Ebû Yezid'in cezalandırılması. M. 1653, 348r. İstanbul, Topkapı Müzesi.

9 — Hasan Sabbah'ın toplantısı. H. 1653, 359v. İstanbul, Topkapı Müzesi.

10 — Nuh'un gemisi. Diez A. Fol. 72, 16/2 Berlin, Preussischer Kultur Besitz'in müsaadesiyle.

11 — Nûh ibn Mansûr'un ölümü H. 1653, 280r. İstanbul, Topkapı Müzesi.

12 — Ebû Abdullah Dâ'î'nin tedavisi H. 1653, 296r İstanbul, Topkapı Müzesi

13 — İşret sahnesi. Diez A. 70; 22. Berlin, Preussischer Kultur Besitz'in müsaadesiyle.

14 — Kale kuşatma. Diez A. Fol. 70, 4. Berlin, Preussischer Kultur Besitz'in müsaadesiyle.

15 — Atları yakalama ve esirler. Diez A. Fol. 70, 19. Berlin, Preussischer Kultur Besitz'in müsaadesiyle.

16 — Taht sahnesi. H. 2153, 148v. İstanbul, Topkapı Müzesi.

- 17— Taht sahnesi. H. 2153, 23v. İstanbul, Topkapı Müzesi.
- 18— Biat Töreni. Diez A. Fol. 71, 47. Berlin, Preussischer Kultur Besitz'in müsaadesiyle.
- 19— Taht Sahnesi. Diez A. Fol. 71, 52. Berlin, Preussischer Kultur Besitz'in müsaadesiyle.
- 20— Savaşa gidiş. Diez A. Fol. 70, 9. Berlin, Preussischer Kultur Besitz'in müsaadesiyle.
- 21— Dağlardan adam atma. Diez A. Fol. 71, 49. Berlin, Preussischer Kultur Besitz'in müsaadesiyle.
- 22— Sohbet. Diez A. Fol. 71/63. Berlin, Preussischer Kultur Besitz'in müsaadesiyle.
- 23— Sohbet. Diez A. Fol. 71, 63. Berlin, Preussischer Kultur Besitz'in müsaadesiyle.

SUMMARY

It is known that the magnificent work of Rashīd al-Dīn, the Cāmi' al-Tavārikh, has come down to us only in fragments. The Edinburgh-London and the Istanbul manuscripts constituted three major fragments representing two different styles and workshops of that time. There are, however, some scattered miniatures in the Diez and Istanbul albums which shed further light on the various styles practiced at that time. Although few in number the Diez fragments display different styles.

1. Those in Diez A. Fol. 70, 9; Fol. 71, 58, 50, 60; Fol. 72, 16/2 show a very close resemblance to the style of those in the Istanbul Ms. H. 1653 indicating that the same workshop, and probably some of them are the pages thorn out from that Ms. The miniatures depicting the Angel with some personages and the Arch of Noah are among them.

2. In some of the miniatures, the throne and entertainment scenes also show a close similarity between each other such as those in Diez A. Fol. 70, 5, 10, 11, 20, 21, 22 and those in the Topkapı Album H. 2153, 23b, 53b, 148b and 166a. Although there are also some differences among them they show a similar composition being arranged in vertical direction.

3. In the miniatures in Diez A. 71, 47, 48, 52 and 49, 51, 53 and Fol. 70, 9 the figures show mongoloid features, again displaying a different hand.

4. Those in Diez A. Fol. 70, 4, 7, 19, on the other hand, indicate a style which seems to be a combination of Edinburgh and Istanbul Mss.

Although few in number these scattered pages show the rich variety of styles practiced during the period of Rab' -i Rashīdī, and with the characteristic garments, head gears, and furniture pieces they shed light on the cultural elements of that period.

İVAN PERESVETOV
VE
“SULTAN MEHMET MENKİBESİ”

Yar. Doç. ALTAN AYKUT

Rus yazarı İvan Peresvetov 1547 yılında yazdığı “Sultan Mehmet Menkıbesi”ni (Skazanie o Magmete-Saltane) 1549 yılında Kremlin kilisesinde 19 yaşındaki çar Korkunç İvan’a sunmuştur.

“Sultan Mehmet Menkıbesi” İvan Peresvetov’un genç çara sunduğu iki kitapçıktan oluşan “Başvuru”nun (Çelobitnaya) bir bölümüdür. Peresvetov’un “Başvuru”su eski Rus edebiyatında başka örnekleri de bulunan ve başvuran kişinin isteklerini güçlü prenlere ya da çara (XVI. yüzyıldan itibaren) sundukları dilekçe niteliğinde bir edebiyat türüdür. Peresvetov’un “Başvuru” kitapçıklarında “Sultan Mehmet Menkıbesi”nden başka “Kutsal Kitaplar Üzerine Menkıbe” (Skazanie o knigah), son Bizans kralı hakkındaki “Konstantin Menkıbesi” (Skazanie o Konstantine) ve ayrıca yazarın “Üç Krala” hizmetini anlatan bir otobiyografisi vardır.

İvan Peresvetov, “Başvuru”sunda XVI. yüzyıl Rusya’sında efsaneleştiğini bu belgeden anladığımız Fatih Sultan Mehmet gibi bilge ve filozof saydığı kişilerin yaşam öykülerini, devlet yönetimiyle ilgili özlü sözlerini, başarılarını ya da (“Konstantin Menkıbe”sinde olduğu gibi) başarısızlıklarını dile getirmiştir. İlginç bulduğu olayları hikâye ederek, kutsal Hıristiyan kitaplarından, bilgin ve filozof kişilerin ağzından ders alınması gereken özlü sözler aktararak Peresvetov, bir bakıma XVI. yüzyıl Rusya’sında uygulanmasını istediği sosyal reformlarla ilgili düşüncelerini genç çar IV. İvan’a aşılama çalıyordu. “Başvuru” ile İvan Peresvetov aynı zamanda içinde bulunduğu çaresiz durumu dile getirerek çarın kendisine yardım elini uzatmasını istiyor ve bu konuda çara özel bir dilekçe sunmuş oluyordu.

Çaresizlik içinde çara başvuran bu yetenekli yazarın yaşamı hakkında ki bilgisi “Dilekçe”sinde kendi kaleminden öğrenmekteyiz. Başvurunun otobiyografi bölümünde Peresvetov, Mamay yönetimindeki Moğol ordusuyla Ruslar arasında 1380 yılında yapılan Kulikovo Meydan Savaşında yararlılık gösteren Aleksandr Peresvetov adındaki bir soylu atadan geldiğini yazar. Daha sonraları Rusya’nın batı bölgelerinin Litvanya topraklarına

katılmasıyla yazarın ataları Litvanya yurttaşı olmuşlardı. Peresvetov ailesi Rus gelenek ve göreneklerini korumuştur. “Başvuru” nun yazarı İvan Peresvetov bir süre Polonya kralı Sigizmund’un soylulardan oluşan özel muhafız alayında hizmet etmiş ve 1528 yılında Çekoslovakya kralı I. Ferdinand ile Macar kralı Yanos Zapolya arasındaki savaşta 300 soylu ile birlikte Zapolya tarafına geçmişti. Bilindiği gibi, Yanos Zapolya, Kanunî Sultan Süleyman tarafından da desteklenmekteydi. İvan Peresvetov’un Osmanlıları bu sırada yakından tanıdığı, Türklerin askeri ve idari sistemi hakkında bazı bilgiler edindiği anlaşılmaktadır. Taraf değiştiren İvan Peresvetov 1530 yılında tekrar I. Ferdinand’ın hizmetine girmişti.

Bazı Sovyet edebiyatçıları, Peresvetov’un I. Ferdinand tarafına bu son geçişini, Türklerin Orta Avrupa’da daha fazla ilerlemesini istemediği sonucuna bağlarlar¹. Elde böyle bir görüşü açıklayabilecek herhangi bir belge yoktur. Gerçi, din ayrılığının Peresvetov’u düşündürebilecek bir konu olduğu “Sultan Mehmet Menkıbesi”nde de görülmektedir. Fakat aynı “Menkıbe”de Peresvetov’un Türklere hiçbir şekilde düşman olmadığı da görülür. Aksine, Sultan Mehmet’ten başlayarak, yazarın yaşadığı dönemdeki Türk padişahı Kanunî Sultan Süleyman’a, Türklerin adalet ve doğruluğuna hayran olduğu “Sultan Mehmet Menkıbesi”nde hiç bir yoruma gerek kalmadan açık seçik anlatılmaktadır. Peresvetov’un sürekli taraf değiştirmesi onun yaşadığı ortamdaki memnuniyetsizliğini, ya da kişisel çıkarlarını özenle kolladığını düşündürmesi gerekir ki, her iki durumda da olayın Türklerle doğrudan ilgisi olduğu söylenemez.

I. Ferdinand tarafından 1534 yılında Moldavya voyvodası Peter Rareş’e askeri bir ittifakla ilgili antlaşma yapmak üzere gönderilen İvan Peresvetov, 1538 yılında kendi isteğiyle Moskova’ya geldi. Moskova’da Rus askerlerinin donatımı için özel “Makedonya kalkanları” imalatına girişti. Fakat kalkan imalatına birlikte giriştiği Rus soylusu M.Yu. Zaharin’in ölümü üzerine bu işte başarı sağlayamadı. Bazı Rus soylularından boş yere yardım bekleyen Peresvetov’un kendi deyişiyle “türlü hakaretler ve kırtasiyecilik”² içinde tüm varlığını yitirdiği ve daha sonra Moskova’da çok güç durumlara düştüğü anlaşılmaktadır.

İvan Peresvetov’un 1549 yılındaki “Başvuru”sunun cevapsız kaldığı ve yazarın bu kez ilk Kazan seferine çıkmakta olan IV. İvan’a ikinci ve daha ayrıntılı bir “Başvuru” sunduğu anlaşılmaktadır. En eskisinin 1630 yıllarına

¹ N. V. Vodovozov, “İstroriya drevney russkoy Literaturı”, izd. “Prosvetçenie”, Moskva, 1966, s. 235.

² Vodovozov, s. 236.

ait olduğu bilinen eldeki kopyaların bu ikinci "Başvuru"dan yapıldığı sanılmaktadır. 1562-1572 yıllarına ait "Çar Arşiv Listesi"nde (Opis' tsarskogo arhiva) genellikle mahkemelerle ilgili dava belgelerine verilen bir başlık altında "kara liste"de (çerniy spisok İvaşko Peresvetova) İvaşko Peresvetov adına rastlanmıştır³. Bilindiği gibi, Korkunç İvan 1564 yılında, ülkeyi istediği şekilde yönetmesine engel oldukları gerekçesiyle Rusya'nın o dönemde birinci derecede zengin ve soyluları olan "boyarlar"ın ellerinden topraklarını zorla almış ve bu toprakları doğrudan kendi mülkiyetine geçirmiştir. IV. İvan'ın mülkiyetine geçirdiği toprakların yönetimini sağlamak için kurduğu "Opriçnina" adlı sistemin uygulanması, Rusya'da terör yaratan 6.000 kişilik özel muhafız alayı askerlerine (Opriçnikler) verilmiştir. "Çar Arşivi"ndeki dava listesinde İvan Peresvetov adına rastlanması "Menkıbe" yazarının da "Opriçnikler" tarafından bir suçlama ile yargılandığı ve öldürüldüğü tezini güçlendirmektedir.

Rus düşünce tarihinde İvan Peresvetov'un "Başvuru"sunun, özellikle yazarın ideolojisinin en yoğun şekilde anlatıldığı siyasal bir broşür niteliği taşıyan "Sultan Mehmet Menkıbesi"nin önemli bir yeri olduğu görüşü vardır⁴. Avrupa ülkelerinde uzun zaman "üç krala" hizmet etmiş ve IV. İvan'ın çocukluk dönemindeki Moskova bürokrasisini ticari girişimleriyle yakından tanımış olan Peresvetov, en yetkin devlet sisteminin kusursuz, bilge ve filozof bir hükümdar yönetimindeki mutlakiyet olduğu kanısına varmıştı. Bu yüzden Peresvetov'un "Başvuru"sunda IV. İvan'ın daha sonraki yıllarda "Opriçnina" sistemiyle uygulamaya koyduğu merkezi devletçilik felsefesinin, devleti korku yaratarak yönetim sisteminin önsezisi

³ Vodovozov, s. 237.

⁴ Özellikle son yıllarda Sovyet araştırmacıları Rus tarihindeki toplumsal sınıf çekişmeleri açısından Peresvetov'un "Başvuru"suna geniş yer vermişlerdir. Peresvetov'un "Başvuru" kitapçıkları 1956 yılında A.A Zimin tarafından yayımlanmıştır: (A.A. Zimin, "Soçineniya İ. Peresvetova", izd. Akad. Nauk SSSR, Moskva-Leningrad, 1956). XX. yüzyıl başlarında V.F. Rjiga, Peresvetov'un eserlerini yayımlamış ve bu yazarın tanınmasında öncülük etmiştir: (V.F. Rjiga, "İ.S. Peresvetov, publitsist XVI. v., Moskva, 1908; V.F. Rjiga, "İ.S. Peresvetov i zapadnaya kulturno-istoričeskaya sreda", "İzvestiya Otdeleniya russkogo yazıkı i Akademii Nauk", 1911, c.3, s. 169-191.

XIX.yüzyılda edebiyat tarihçilerince Peresvetov'un ilk "Başvuru"sı sayılan "Skazanie Petra, voloşskogo voevodi" Kazan Üniversitesi yayınları arasına girmiştir: (Uçenie zapiski Kazaskogo universiteta", 1865, c.1, sayı 1, s. 21-27). Ayrıca Peresvetov'un eserleri üzerine 1911 yılında S.A. Şçeglova'nın, 1945 yılında İ.İ. polosin'in, 1951 yılında A.L. Sakketi'nin çalışmaları vardır. Geniş kaynakça için bkz. N.K. Gudziy, "İstoriya drevney russkoy literaturı", gos. uçebno-pedagog. izd. Min. Prosveşçeniya RSFSR, Moskva, 1953, s. 322.

vardır. Yaşadığı çağın olaylarına duyarlı bir yazar olan Peresvetov'un "Başvuru"sü XVI. yüzyıl Moskova Rusya'sının gelişmekte olan siyasal özelliklerini yansıtır.

III. İvan'ın 1505 yılındaki vasiyetnamesiyle birkaç yüzyıldan beri birbiriyle çatışmakta olan Rus prensliklerinin bir "devlet" kavramıyla birleşmeleri öngörülmüş ve III. Vasiliy'in 1523 yılında Çernigov-Seversk prensliğini de Moskova Büyük Prensiği'ne bağlamasıyla bir "Rus devleti" oluşturulmuştur. Fakat güçlü, merkezi devlet yönetiminin ancak IV. İvan tarafından gerçekleştirildiği kabul edilir. Peresvetov, sözde Türk padişahı Fatih Sultan Mehmet'in özlü sözlerinden aktardığı deyişlerle, Rusya'da özel haklarla devlet yönetiminde söz sahibi olan soyluları ("boyarları" ya da Peresvetov'un kullandığı dilde "vel'mojları") kötülemekte ve onların yerine maaşa bağlanan askerlerin ve devlet hizmetinde çalışanların getirilmesini istemektedir. Çar IV. İvan'ın Peresvetov'un eserini okuyup okumadığı bilinmemektedir. Fakat Peresvetov'un "Sultan Mehmet Menkıbesi"nde ortaya koyduğu siyasal öneriler bir bakıma gerçekleşmiş oluyordu. IV. İvan'ın çarlık yönetiminde eski, köklü yüksek aristokrasi (boyarlar) yok edilmiş ve yerini o devirde ikinci derecede soylu sayılan "dvoryanlar" almıştı.

"Sultan Mehmet Menkıbesi" tarihsel bir belge olması yanı sıra, XVI. yüzyılın yazı kuralları içinde siyasal amaçla yazılmış bir makaledir. Bu yüzden yazarın zaman zaman kendi amaçları doğrultusunda Fatih Sultan Mehmet ve Türklerle ilgili bazı efsanelerden yararlandığı ya da hayal gücünü kullandığı anlaşılmaktadır. Peresvetov'un Moskova'ya gelmeden önce uzun yıllar Polonya, Macaristan ve Çekoslovakya'da yaşadığı bilindiğinden, Avrupa'da uygulanmakta olan devlet yönetim sistemlerinden etkilendiği düşünülebilir. Rus edebiyat tarihçileri, yazarın yaşadığı ülkelerde monarşinin henüz yeterince üstünlük sağlamamış olmasının onun merkezîyetçilik ve mutlakîyet düşüncesini daha da güçlendirmiş olduğu tezini ileri sürerler⁵. Ayrıca "Başvuru" kitapçıklarında Batı Avrupa'da yazılan tarihle ilgili hikâyelerin etkisi olduğu varsayılır. Bütün bu varsayımlara rağmen Peresvetov'un devlet yönetimi ile ilgili görüşlerinin kaynağını Türk tarihinde aradığı gerçeği vardır. Bizim açımızdan Fatih Sultan Mehmet'in kişiliğinin, Türk adaletinin Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde ne derece efsanevi boyutlara eriştiğini göstermesi bakımından "Sultan Mehmet Menkıbesi" önemli bir belgedir. Bu bakımdan "Menkıbe"de

⁵ N.K. Gudziy, "İstoriya drevney russkoy literaturı", s. 322.

incelenmesi gereken yalnızca XVI. yüzyıl Rus yazarının siyasal ideolojisini dolaylı yolla genç çar IV. İvan'a anlatması değildir. "Menkıbe" yazarı herşeyden önce genç çara "adalet" kavramını aşılılamaya çalışmıştır. Yazar, adaletten yoksun soyluların etrafını sardığı son Bizans kralı Konstantin'in felâketini örnek gösterir. Hatta tarihsel gerçekleri saptırarak kral Konstantin'in üç yaşında babasını kaybedip krallıkta yapayalnız kaldığını yazar. Peresvetov, IV. İvan'ın hayat hikâyesini kral Konstantin'e mal ederek iki Hıristiyan hükümdar arasında bir benzerlik kurmakta ve Rus çarını kral Konstantin'in düştüğü yanılğılardan korumaya çalışmaktadır. "Menkıbe"-de Fatih Sultan Mehmet'in ağzından Konstantin'in adaletsizliğe nasıl imkân hazırladığı örneklerle anlatılır. Kısacası, Peresvetov'a göre, genç Rus çarının tarihte örnek alması gereken hükümdar, Hıristiyan olmamasına rağmen adaletli, bilge ve filozof kişiliğiyle efsaneleşmiş Türk padişahı Sultan Mehmet'ten başkası olmamalıdır.

Dindar bir Hıristiyan olan Peresvetov, Bizans'ın Türkler tarafından alınışını tarihin akışı içinde yerinde bir olay olarak değerlendirir. Peresvetov'a göre, adalet ve din yolundan sapmış olan Yunanlılar, "tefecilikle, topladıkları kirli haraçlarla insanoğlunun gözyaşı ve kanından zengin oldular, adaletli yargılamayı hiçe saydılar ve masum insanları rüşvet suçuyla yargıladılar". Yunanlıların elinde "dürüst insanlar yok yere mahvoluyor, acılar içinde ölümü tadıyordu". Bu sözler "Menkıbe"de birkaç kez tekrarlanmaktadır. Peresvetov'un inancına göre, Yüce Tanrı Yunanlılara karşı dinmek bilmeyen bir öfkeyle gazaba gelmiş, kibirlilikleri ve adaletsizlikleri yüzünden onları Türk padişahına teslim etmiştir. "Menkıbe" yazarı için dünyada ve Tanrı katında en büyük erdemlilik adaletli olmak ve Tanrı iradesini yerine getirmektir. O, bu iradenin nasıl yerine getirileceği hakkındaki görüşlerinin kaynağını, Türk sultanının bilge ve filozof kişiliğinde ve onun adaletli devlet yönetim sisteminde bulur. Türk sultanı hakkındaki yargısına "Menkıbe"nin ilk cümlesinde "Türk padişahı Sultan Mehmet Türkçe eserler okuyarak yetişmiş bilge bir filozoftu" diye başhyan yazar, onun tarihte bu erdemliliğe erişmiş ender bir hükümdar olduğunu vurgular. İvan Peresvetov'un gözünde Fatih Sultan Mehmet'in devlet yönetiminde üzerinde ısrarla durduğu en büyük özelliği, egemenliği altındaki ülkelerde adaletin sağlanmasında gösterdiği titizlik ve kararlılıktır.

"Başvuru" kitapçıklarında yazarın Volosk voyvodası Petr adında hayali, bilge bir danışmanı vardır. Bu voyvoda bir gün karşılaştığı Vas'ka Mertsalov adındaki Moskovalı'ya bir soru yönelir: "Sen Moskova çarlığını çok iyi biliyorsun. Bana doğruyu söyle, o ülkede adalet var mı? Bilge

voyvoda'nın aldığı cevap şudur: "Efendim, Hıristiyan dini iyi, her şeyi ile kusursuz, kilisesi de güzel ve görkemli. Fakat adalet yok". Bu sözler üzerine voyvoda ağlamaya başlar ve "Eğer adalet yoksa, hiçbir şey yok demektir"-der⁶

"Sultan Mehmet Menkıbesi"nde filozof Volosk voyvodasının bu anlamlı sözünün Türk padişahı tarafından nasıl uygulamaya konduğu anlatılır. Peresvetov'un bildirdiğine göre, Sultan Mehmet'in kurduğu sağlam, adaletli Osmanlı devlet düzeni yazarın yaşadığı çağda, yani Kanunî Sultan Süleyman devrinde de sürüp gitmekteydi.

"Sultan Mehmet Menkıbesi"nde yazarın üzerinde ısrarla durduğu önemli bir konu da esirlik ve köleliktir. Bizans krallığı için: "Kral Konstantin zamanında, Konstantin'in ülkesinde en değerli insanlar kralın soylularının elinde özgürlüklerini yitirmiş, köleleştirilmişlerdi" diyerek söze başlayan yazar, Sultan Mehmet'in bu konudaki duyarlılığını dile getirir. Peresvetov'a göre, Türk padişahı "Yalnızca Tanrı bizim üzerimizdedir ve bizler O'nun kölesiyiz" diyerek kölelik kayıt defterleri ile belgelerin kendisine teslim edilmesini ve yakılmasını emretmişti. Sultan Mehmet'ten aktarılan özlü sözlerle Rusya'da kölelik lânetleniyordu. Peresvetov'a göre, Sultan Mehmet şöyle diyordu: "Bir ülkede insanlar köleleştirilmişse, onlar cesur olamaz ve düşmanla savaşmak yürekliliğini gösteremezler. İster güçlü, ister güçsüz olsun, köleleştirilmiş insan utanç duymaktan korkmaz, onur kazanmaya çalışmaz".

İvan Peresvetov Türkleri örnek göstererek dolaylı anlatımla Rusya'da köleliğin kaldırılacağını umut ediyordu. Bir ülkede soyluluğun değil, yeteneklerin ve ülkeye hizmetin ölçü olması gerektiğini savunan Peresvetov, bu konuda da Türklerin adaletli bulduğu uygulamalarından örnekler verir: "Şimdiki Türk padişahının maiyetindeki Arnavut Paşa Arnavutluk'tan getirilmiş bir esirdi. Karaman Paşa da Karaman'dan getirilmiş bir esirdi. İki de büyük bilge kişi oldukları, padişaha hizmet etmeyi ve düşmana cesaretle karşı koymayı başardıkları için ün kazandılar". Peresvetov'un verdiği bilgiye göre, Osmanlı İmparatorluğunda esirler 7 ya da en çok 9 yıl çalıştırılırdı. Bu süreden sonra onları zorla çalıştıranlar ölüm cezasına çarptırılırdı.

Rus edebiyat bilginlerinden V.F. Pereverzev, "Başvuru" kitapçıları arasında en ilginç bulduğu "Sultan Mehmet Menkıbesi"ni "siyasal ütopya" türünde bir hikâye olarak tanımlar. Sovyet bilgininin yorumuna göre,

⁶ N.V. Vodovozov, s. 238

"Menkıbe" yazarının akıl danışması Volosk voyvodası Petr'in siyasal formüllerini gerçekleştirebilecek, yüksek soylulara dehşet saçan, "fakir askerler" ile devlet hizmetinde çalışanların umutla bekledikleri hükümdar, yazarın hayali kahramanı Sultan Mehmet'te vücut bulmuştur⁷. Rus bilgini Pereverzev'in tanımladığı şekilde "Sultan Mehmet Menkıbesi" siyasal bir ütopya sayılabilir. Fakat bu, Türk padişahının XVI. yüzyıl Rus belgesinde açıkça ortaya konulan efsanevi kişiliğini gölgeleyemez.

Genellikle Sovyet bilginlerinin dikkatini çekmeyen fakat burada sözünü etmeden geçemeyeceğimiz bir konu da, XVI. yüzyıl Rus yazarının din konusunda karşılaştığı güçlüklerdir. "Menkıbe" yazarını oldukça düşündüren, onun adeta kabullenmek istemediği, ama inkâr da edemeyeceği önemli bir sorunu vardır. Peresvetov, Moskova çarlığı için düşlediği o ütopyayı kendi yaşadığı çağdan 100 yıl kadar önce gerçekleştirmiş olan Türk padişahının Hıristiyan olmadığı sorunu ile karşı karşıyadır. Bu, "ütopya"sına gölge düşürmektedir. İvan Peresvetov'un bu konuda oldukça zorlandığı görülür. Oysa, o, din yolundan sapmayan, her türlü kötülüğün amansızca cezalandırıldığı, köleliğin kaldırıldığı, insanların ülkeye hizmet ölçüsüne göre eşit haklardan yararlandıkları adaletli devlet yönetiminin bir Hıristiyan hükümdar tarafından gerçekleştirilmesini istemektedir. Kısacası, Peresvetov'un "Menkıbe"si yalnızca siyasal bir "ütopya" değil, adaletin ve Tanrı iradesinin dünyada gerçekleştiği dini "ütopya"dır. Din konusunda "Menkıbe" yazarının gerçekleri saptırmaktan çekinmediği görülür. Hayal gücünü kullanan yazar, Sultan Mehmet için: "O... içten gelen bir coşkuyla Hıristiyan olmak istemiş ve Hıristiyanlığı övmüştü" demektedir. Ayrıca Fatih Sultan Mehmet'in bilgeliğini ve adaletli yargılamayı Hıristiyan kitaplarından aldığını ileri sürer. Gerçekte Peresvetov'un genç Rus çarına aşlamaya çalıştığı, din ve adaletin eşanlı kavramlar olduğu ve ayrılmaz bir bütünü oluşturduğu şeklindeki dünya görüşüdür. Peresvetov "Menkıbe" de bu görüşünü anlamlı bir vecize ile özetler: "Tanrı inancı değil, adaleti sever" (Bog ne veru ljubit-pravdu). Ne var ki Sultan Mehmet'in Müslüman bir hükümdar oluşu, din sözcüğü ile yalnızca Hıristiyan dinini düşünen ve ütopyasını Hıristiyan bir çarlık için tasarlayan yazarın çelişkiye düşmesine neden olmaktadır. Bu çelişki Peresvetov'u hayal gücünü kullanmaya ve Türk padişahını Hıristiyanlığa yaklaşturmaya zorlamıştır.

Peresvetov'un "Kutsal Kitaplar Menkıbesi"nde anlattığı hikâyeye göre, İstanbul'u fetheden Sultan Mehmet bütün Hıristiyan kitapların

⁷ V.F. Pereverzev, "Literatura drevney Rusi", izd. "Nauka", Moskva, 1971, s. 212.

Bizans patriğinin elinden alınarak kendisine getirilmesini emreder. Fakat daha sonra rüyasında İsa'yı görür ve bunun üzerine aldığı kitapları patriğe teslim eder. İşte "Sultan Mehmet Menkıbesi"nde Peresvetov'un sözünü ettiği sözde "Sultan Mehmet'e bilgelik kazandıran" kitaplar bunlardır. Burada Fatih'ten önceki Türk tarihini dikkate almayan Peresvetov'un içine düştüğü çelişkiden söz etmek yerine, bu Hıristiyan Rus yazarının amacını incelemek yerinde olur. Peresvetov'un genç çar IV. İvan'a gerçek erdemliliğin ve bilgeliğin yalnızca Hıristiyan kitaplarında, yani çarın etrafındaki sahte yorumcuların dilinde değil, Hıristiyan dininin dolaysız ve gerçek kaynaklarında bulunabileceği düşüncesini aşlamak istediğini görüyoruz. Sultan Mehmet'in sözde Hıristiyan olmak istediği tezini ileri sürerek gerçekte Peresvetov, XVI. yüzyıl Rusya'sında büyüklüğü kabul edilen Türk padişahının kişiliğinde Hıristiyan dininin propogandasını yapmaktadır. Yazar böylelikle genç Rus çarının gözünde kendi dini ve siyasal görüşlerini pekiştirmiş olmaktadır.

Bizce, Peresvetov'un "Menkıbe"de Sultan Mehmet'in bilgeliğini örneklerle anlattıktan sonra, "Sultan Mehmet bu bilgeliği Hıristiyan kitaplardan almıştı", "Yunanca eserler okuyup ... Türkçeye çevirdiği zaman bilgeliği daha da artmıştı" gibi sözlerinin bir başka anlamı vardır. İstanbul'u alan Fatih'in Bizans patriğine ve Hıristiyanlara tanıdığı dinde özgürlük ilkesi XVI. yüzyıl Rus yazarının kaleminden bir başka biçimde yansımıştır. Türkleri Avrupa'da yakından tanıdığı anlaşılan Peresvetov, Türklerin dinde gösterdikleri hoşgörü karşısında şaşırılmış ve bu geleneksel hoşgörüyü Sultan Mehmet'in "İsa rüyası"na bağlayarak açıklayabilmiştir. Rus yazarının yaşadığı ülkelerde şartlandığı XVI. yüzyıl anlayışında da Fatih'in ve Türklerin bu tutumunun başka bir açıklaması olamazdı.

Son yıllarda Peresvetov'un "Başvuru" kitapçıkları ve özellikle "Sultan Mehmet Menkıbesi"nin eski Rus edebiyatındaki yeri ve Rus yazı sanatına getirdiği yenilikler ve edebi özellikleri üzerinde önemli sayılacak çalışmalar yapılmıştır. Bilindiği gibi, Rusya'da XVI. yüzyılda daha önceleri görülmeyen yoğun bir siyasal yazı türü gelişmiştir. Bu akım çar Korkunç İvan'ın baş danışmanı, üç kişilik "Seçkin Kurul" (İzbrannaya rada) üyesi prens Andrey Kurbskiy'in 1564 yılında Litvanya'ya kaçması üzerine çar ile prens arasındaki mektuplaşmalarda ateşli bir polemik şeklinde gelişerek doruk noktasına ulaşmıştır⁸.

⁸ İ.İ. Polosin, 1945 yılında Moskova Pedagoji Enstitüsü "Bilimsel Notları" (Uçenie zapiski) yayınları arasında çıkan "Peresvetov'un Başvuruları Üzerine" adlı makalesinde edebiyat tarihçilerinin "uzun ve ayrıntılı metin" olarak tanımladıkları "Başvuru"nun

Sovyet bilginlerinden D.S. Lihaçev, XV. yüzyıl sonlarıyla XVI. yüzyıl başlarında gelişen yoğun siyasal yazılarda İvan Peresvetov, Fedor Karpov ve Ermolay-Erazm gibi "dvoryan" yazarların halkın çıkarlarını koruma görevini üstlendikleri ve bunun sonucu yazılarında "Rönesans" fikirlerinin kendiliğinden ortaya çıktığı görüşündedir⁹. Bu görüşüyle D.S. Lihaçev, Rus edebiyatının Avrupa'da gelişen Rönesans akımından etkilenmediği şeklindeki yaygın inancı çürütmeye çalışmaktadır.

İvan Peresvetov'un Hıristiyan olmayan Türk hükümdarlığını örnek göstermesinin bir rastlantı olmadığı görüşünü belirten Lihaçev, "Sultan Mehmet Menkıbesi"ni Thomas More'un "Ütopya"sı ile kıyaslar. Lihaçev'e göre, Thomas More'un "Ütopya" adasındaki uyumlu yaşamı anlatarak İngiliz toplumunu utandırdığı gibi, Peresvetov da Türk padişahını örnek göstererek Rus çarını ve Rus çarlığını utandırmaktaydı. Sovyet bilgini, Rus yazarın İngiliz yazarından daha radikal görüşleri olduğunu ve bu radikalliğin özellikle kölelik ve toplum bireyleri arasındaki eşitlik ilkelerinde kendini gösterdiğini savunur.

Peresvetov, Rus edebiyat tarihinde geleneksel "Savaş Hikâyeleri" (Voinskie povesti) türünde siyasal amacı ön plana çıkaran yeni bir "Siyasal Yazı" türünün (Publitsistiçeskiy janr) öncüsü sayılır. Bu nedenle, çağımızda Peresvetov'un "Başvuru"sü ve özellikle "Sultan Mehmet Menkıbesi", XVI. yüzyıl Rus edebiyatının belirgin özellikler taşıyan yazı türü örnekleri arasına girmiştir.

Peresvetov'un bir yandan kendisinden önce gelen Nestor-İskander gibi Rus yazarlarının etkisinde kalması ve eski Rus edebiyatında yaygın bir yazı türü olan "Savaş Hikâyeleri" geleneğine uyması, diğer yandan "Başvuru" kitapçıklarının her birinde değişik hikâyelerle aynı sonuçlara, yani belirgin bir siyasal görüşe yönelmesi gibi unsurlar, günümüz araştırmacıların eser üzerinde çeşitli yorumlarda bulunmaya yöneltmiştir.

V.F. Pereverzev, XIII. yüzyıl ile XVI. yüzyıl arasında gelişen üslup değişikliğinin gözönüne alınarak, Peresvetov'un "Başvuru"sunu Rus tari-

gerçekte yazar Peresvetov tarafından değil, Moskova'dan kaçan prens Kurbskiy ile polemik amacıyla çar Korkunç İvan tarafından yazılmış olduğu şeklinde ilginç bir görüş ileri sürmüştür. Polosin'e göre, çar IV. İvan bu uzun "Başvuru"yu 1580 yılında yazmış ve Peresvetov'un daha önce kendisine sunduğu ilk ve kısa "Başvuru"dan yararlanmıştı. N.K. Gudziy gibi Sovyet edebiyat tarihçileri bu görüşü inandırıcı bulmamışlardır. (Bkz. Gudziy "İstoriya...", 1953, s. 322) Günümüzde de İ.İ. Polosin'in görüşü benimsenmemektedir.

⁹ D.S. Lihaçev, "Razvitie russkoy literaturı X-XVII vekov, Epohi i stili, izd. "Nauka", Leningrad, 1973, s. 128.

hinde prenslikler döneminde prenlere yöneltilen “Yakarış”ların (Molenie) tipik olmayan bir türü sayılması gerektiği görüşündedir¹⁰.

Rus edebiyatında “Başvuru” yazı türüne özgü bazı kalıplaşmış söz ve kavramlar vardır. Peresvetov da bu yazı geleneği içinde kendisini aşağılayarak, başvurduğu çarın adını her anışında ünvanını bütünüyle sıralayıp onu göklere çıkarmakta, kendisi “köle” (holop) sınıfından olmadığı halde, “köleniz size başvuruyor” (b’et celom holop tvoy) şeklinde bir takım kalıplaşmış sözler kullanmaktadır¹¹. Rus yazı sanatında bu geleneğin başlangıcı sayılabilecek başka eserler de vardır. Yazı geleneğiyle siyasal amacı yönünden Peresvetov’un “Başvuru”su, XIII. yüzyılda yazıldığı sanılan ve en eski kopyaları XVI. yüzyıla ait olan “Daniil Zatoçnik’in Yakarışı”(Molenie Daniila Zatoçnika) ile karşılaştırılır¹². XVI. yüzyılın İvan Peresvetov’u gibi XII. yüzyılın Daniil Zatoçnik’i, Kuzey Pereyaslavl’ prensi Yaroslav Vsevolodoviç’e başvurmuş ve sunduğu “Yakarış”ında yüksek soylulardan, çağının güçlü ve etkin topluluğu keşişlerden ve kadınlardan şikâyetlerini hizmetkârı ve kölesi olduğu prensine sıralamıştır. XIII. yüzyılda prenslikler arası çekişmelerin sürdüğü o karışık dönemde, Daniil Zatoçnik de güçlü bir Büyük Prenslik yönetimini savunmuş ve yüksek soylulara karşı bir tutum izlenmesini istemiştir.

İvan Peresvetov ile Daniil Zatoçnik’in değişik çağlarda ortaya koydukları siyasal sorunlar ile bu yazarların görüş benzerlikleri incelenirken, eserlerinin sanat yönünün dikkate alınması gerekir. “Yakarış”ında bir Büyük Prensın adaletli, cömert, iyi yürekli ve insan sevgisiyle dolu olması gerektiğini anlatan Daniil Zatoçnik’in, kutsal Hıristiyan kitaplarından ve halk deyişlerinden aktardığı felsefi, özlü sözlerle yer yer kinayeli ve son derece güçlü bir anlatımı vardır. XIII. yüzyıl yazı geleneğine uyarak Kilise-İslav dilini kullanan Daniil Zatoçnik, aktardığı vecizelerle duygularını ön plana çıkarmayı başarmış ve siyasal amacını ustaca gölgelemiştir. Böylelikle de “Yakarış”ının etkinliğini artırmıştır. Daniil Zatoçnik’in prens Yaroslav Vsevolodoviç’i yakından tanıdığı ve bu yüzden duygularını ona anlatmaktan çekinmediği görülür. Oysa, genç çarı yakından tanımak ve ona yaklaşmak isteyen, fakat çarın etrafındaki soylular yüzünden bunu bir türlü başaramayan Peresvetov için böyle bir anlatım şekli uygun olmazdı.

¹⁰ V.F. Pereverzev, s. 212

¹¹ “Başvuru” diline özgü niteliklerin A.A. Zimin’in adı geçen kitabının önsözünde L.N. Puşkarev tarafından incelendiği ve V.F. Pereverzev gibi edebiyat tarihçilerinin bu çalışmadan yararlandıkları görülmektedir.

¹² Bu konuda Sovyet edebiyat tarihçisi V.F. Pereverzev’in burada yararlandığımız değerli bir çalışması vardır. Bkz. a.g.y., s. 199-215.

Peresvetov çarlık hizmetinde çalışanların resmi yazışma diline özgü nitelikleri benimsemiş, bu dili büyük bir rahatlık ve ustalıklarla kullanmıştır. Rus yazı dili tarihinde Peresvetov'un eserinin yer yer bir Dışişleri görevlisinin raporunu andırdığı şeklinde bir görüş vardır¹³. İvan Peresvetov'un yaşadığı çağdaki yazılarda ve özellikle din ile ilgili eserlerde sık görülen kutsal Hıristiyan kitaplarından alıntılar geleneğinden, Rus yazı dilini sevap sayarak yüzyıllarca Kilise-İslavcasıyla ayakta tutan ve değerli eserler veren din adamlarının anlatım şekillerinden ve dil özelliklerinden uzaklaştığı görülür. Dil özelliği açısından Peresvetov'un "Başvuru"su, çalışma hayatını ilgilendiren "bürokrasi dili" ya da "resmi yazı dili" (delovoy yazık, delovaya proza) olarak sınıflandırılır. "Başvuru"da XVI. yy. Rus toplumunun değişik kesimlerine özgü bir dilin kullanıldığı da ileri sürülmüştür. XVI. yüzyıl Rus yazı dilindeki etkileşmeleri inceleyen A.İ. Gorşkov, "Sultan Mehmet Menkıbesi"nde Kilise-İslavcası, halk edebiyatı dili ve bürokrasi dilinin karmaşık bir tabaka oluşturduğu görüşündedir¹⁴. Gorşkov'a göre, Kilise-İslavcası ve konuşma diline özgü unsurlar çoğunlukla Sultan Mehmet'ten aktarılan sözlerde, Rus halk edebiyatı dili ise "Menkıbe"nin "savaş hikâyesi"ni andıran bölümlerinde kullanılmıştır. Diğer araştırmacılar gibi, Gorşkov da "Sultan Mehmet Menkıbesi"nin en belirgin dil özelliğinin "bürokrasi dili" olduğu sonucuna varmıştır.

Rus çarının kendisine yardım etmesini sağlamak amacıyla bir "dilekçe" sunmasının yanı sıra, Moskova çarlığını ve XVI. yüzyıl Rus toplum yaşamını etkileyebilecek açık siyasal öneriler getiren Peresvetov'un, duygularını ve içinde bulunduğu ruh halini dile getirmek için gerekli benzetme, mecaz ve şiirsellik gibi anlatım şekillerine başvurmadığı görülür. Onun eserinde gücünü ve ustalığını sözcük seçmede ve sözdiziminde bulan bir anlatım sanatı ve canlılığı vardır. Burada bir tek örnek göstermekle yetineceğimiz gibi, Peresvetov yüklemli çoğu kez cümlenin sonuna getirerek aynı tür yüklem takılarından kafiye oluşturur: (... çerediti, ... veseliti, ... napustiti). Yazar böylelikle sözdiziminde bir benzerlik, paralellik kurar. "Menkıbe"nin hemen hemen her cümlesi "ve, fakat, oysa, böylece" (i, a, da, ino) gibi bağlaç ve belirteçlerle birbiri ardına adeta aralıksız sıralanmıştır. Anlatımı güçlendirmek amacıyla yazar, bazı cümleleri ve sözcük gruplarını sık sık tekrarlar. Sözcük gruplarının aynı cümle içinde

¹³ V.F. Pereverzev, s. 213

¹⁴ A.İ. Gorşkov, "İstoriya russkogo Literaturnogo yazık", izd. "Vişşaya şkola", Moskva, 1969, s. 138.

tekrarlandığı da görülür. Kalıplaşmış söz ve deyimlerle resmi yazıya özgü monotonluk yazarın dünya görüşünü özetleyen özlü deyişlerle giderilmeye çalışılmıştır: “Tanrı inancı değil, adaleti sever” (Bog ne veru ljubit-pravdu), “Adalet iman güzelliğidir” (Pravda-vere krasota), “Dehşetin olmadığı hükümdarlık, dizginsiz at gibidir” (Kak kon’ bez uzdı, tako i tsarstvo bez grozi). Peresvetov, “sud sudit”, “plaçem plaçut” örneklerinde görüldüğü gibi, isimleri aynı kökten fiillerle birlikte kullanarak, Rus halk edebiyatına özgü anlatım şekillerinden de yararlanmışır¹⁵. Peresvetov’un çoğu kez tekrarlar yoluyla sözcüklerin ses benzerliklerinden geniş ölçüde yararlandığı dikkati çekmektedir.

İvan Peresvetov’un çağının yazı kuralları içinde sınırları belirgin “giriş, gelişme, sonuç” çerçevesine gerekli önemi vermemesi ve kompozisyonun karmaşık sayılabilecek niteliği, edebiyat tarihçilerini onun XVIII. yüzyıl Rus Klasisizm akımının siyasal nitelikteki romanlarının öncüsü olduğu düşüncesine yöneltmiştir. Peresvetov’un eserinde özellikle Klasisizm yazarlarından M.M. Heraskov’un siyasal romanlarının çekirdeğini oluşturduğu ileri sürülür. Böyle bir karşılaştırma yapmak gerekirse, siyasal amacı ve tarihle ilgili efsanevi bilgileri yönünden “Sultan Mehmet Menkıbesi”ne en yakın eserin, Heraskov’un 1768 yılında yayımladığı “Numa veya Gelişmiş Roma” (Numa, ili Protsvetayuşçiy Rim) olduğu düşünülebilir. Bu eserde Heraskov, kendisinin de belirttiği gibi, efsanelerden yararlanarak ve hayal gücünü kullanarak, Roma kralı Numa Pompilius’un gerçekte yazarın düşlediği XVIII. yüzyıl Klasisizm ilkelerini andıran reformları nasıl başarıyla uyguladığını anlatır. Heraskov, bir bakıma çariçe II. Katerina’ya örnek ve “aydın” bir hükümdarın nasıl olması gerektiğini anlatıyordu. Bilindiği gibi, o yıllarda II. Katerina çağdaş “romantizm öncesi dönem” (préromantisme) Fransız yazarlarının etkisiyle, devlet yönetiminde bütün yasaların özü sayılacak “Nakaz” adıyla bilinen büyük bir yasa taslağı hazırlamaktaydı (1767). Böylelikle XVI. yüzyılda genç çar Korkunç İvan’a başvuran Peresvetov gibi, Heraskov da ülkesinde gerçekleşmesini düşlediği reformların başarıyla uygulanabileceğini, başka bir hükümdarı örnek göstererek II. Katerina’ya ve Rus toplumuna anlatmış oluyordu.

Peresvetov’un “Başvuru” kitapçıklarının eski Rus edebiyatındaki yeri konusunda özellikle son yıllarda ortaya konulan ve bu yazıda incelemeye çalıştığımız görüşleri özetlersek, kitapçıklar arasında “Sultan Mehmet

¹⁵ Peresvetov’un “Başvuru”sunun Rus halk edebiyatı diline yakınlığı daha geniş ayrıntularla V.F. Pereverzev tarafından gösterilmiştir, s. 214.

Menkıbesi”nin XVI. yüzyılın en önemli “siyasal yazı”sı sayıldığını söyleyebiliriz. V.F. Pereverzev ve D.S. Lihaçev gibi Sovyet edebiyat tarihçileri “Menkıbe”yi “siyasal ütopya” olarak da tanımlamışlardır. Ayrıca “Başvuru”nun eski Rus edebiyatındaki geleneksel “savaş hikâyesi” ve prenlere yöneltilen “yakarış” türünün tipik olmayan bir örneği olduğu ve Rusya’da daha sonraları gelişen “siyasal roman”ın başlangıcı sayılabilecek nitelikleri bulunduğu şekilde görüşler de vardır.

SULTAN MEHMET MENKİBESİ ("Skazanie o Magmete - Saltane")¹

Türk padişahı Sultan Mehmet Türkçe eserler okuyarak yetişmiş bilge bir filozoftu. Yunanca eserler okuyup, hiç bir değişiklik yapmadan Türkçeye çevirdiği zaman bilgeliği daha da artmıştı.

O, seyit, paşa, molla ve hafızlarına² şöyle demişti: "Felsefe kitaplarında dinine bağlı Kral Konstantin hakkında büyük bilgelere yakışır sözler yazılıdır. Askeri bilgeliğin kaynağı, Konstantin'in³ güneşin aydınlattığı tüm varlıkları titreten kılıcından doğmuştur. O, babasının ölümüyle henüz küçücük iken, üç yaşında krallıkta kalakalmıştı. Yunanlılar tefecilikle, topladıkları kirli haraçlarla insanoğlunun gözyaşı ve kanından zengin oldular, adaletli yargılamayı hiçe saydılar ve masum insanları rüşvet suçuyla yargıladılar. Kral reşit oluncaya kadar maiyetindeki soylular⁴ topladıkları kirli haraçlarla zengin olmuşlardı. Kral çocukluktan çıkıp büyümeye ve bir kralın onuruna yakışır büyük bir askeri bilgelik kazanmaya başladı. Kralın büyük bilgelik kazandığını gören soylular: "Artık kralın yanında rahat bir yaşam süremeyiz ve zenginliğimiz de elden gider, başkalarını sevindirir" dediler. Türk padişahı Sultan Mehmet bilge filozoflarına şöyle dedi: "O zengin ve sahtekârların fesatlıklarla kralın etrafını nasıl sardıklarını, büyük kurnazlıklar, fitne ve şeytanca ayartmalarla onu nasıl elde ettiklerini, bilgeliği ve mutluluğuna nasıl gölge düşürdüklerini, çevirdikleri sinsi entrikalarla kralın tüm düşmanlarının başları üzerinde yükselen egemenlik kılıcını nasıl aşağıladıklarını ve dinde sapmalarla ne denli sinsileştiklerini görüyor musunuz? Türk padişahı Sultan

¹ Rus yazarı İvan Peresvetov'un 1547 yılında yazdığı "Sultan Mehmet Menkıbesi" eserin XVII. yüzyıl kopyasından "Rus Tarihi ve Eski Eserler Kurumu Simpozyum Yayınları" ("Çteniya v Obşçestve İstorii i Drevnostey Rossiyskih") arasında 1908 yılında Moskova'da V.F. Rjiga tarafından yayımlanmıştı. Rjiga'nın yayımladığı XVII. yüzyıl kopyası "Sultan Mehmet Menkıbesi'nin örnek metni sayılarak, değişikliğe uğramadan XX. yüzyıl Rus antolojilerine girmiştir.

Bkz. N. K. Gudziy, "Hrestomatiya po drevney russkoy literature XI-XVII vekov", gos. učeбно-pedagog. izd. Min. Prosveşçeniya RSFSR, Moskva, 1938 (1952, 1955).

² XVII. yüzyıl metninde bu ünvanlar Türkçe sözcükler kullanılarak şu şekilde yazılmıştır: "Seit", "Paşa", "Molna", "Obız".

³ Burada söz konusu, son Bizans Kralı Konstantin'dir.

⁴ Yazar, burada şiddetle eleştirdiği ve eserin diğer kısımlarında da sözünü ettiği Yunan soyluları için, Rusya'nın IV. İvan'ın Moskova çarlığı döneminde gittikçe zayıflayan birinci derecede zengin ve soylularına verilen bir ünvan olan "Velmojlar" (Vel'moji) sözcüğünü kullanmaktadır.

Mehmet filozoflarıyla konuşmasına şöyle devam etti: "Görüyorsunuz, Tanrı hainliği, kibirliliği, tembelliği sevmez; Yüce Tanrı bunlara karşı koyar ve bu yüzden insanı o sonsuz öfkesiyle cezalandırır. Yunanlıların kibirliliği ve şeytanlığı yüzünden Tanrı'nın bize askeri bilgeliğin kaynağı olan o büyük kralı bahşettiğini görüyorsunuz. Fakat onların arabozuculuğu Tanrı'ya gazaba getirdi; çünkü böylesine bilge bir kralın etrafını fitneyle sarmış, onu kurnazlıkla elde etmiş ve savaşa gücünü zayıflatmışlardı. Ben, siz bilge filozoflarıma derim ki: "Tanrı'nın bize karşı hiç bir şekilde gazaba gelmemesi için beni herşeyde koruyun".

6961 (1453) yılında padişah egemenliği altındaki topraklardan sağlanan tüm gelirlerin kendi hazinesinde toplanmasını emretti. Adaltsız yargılamalarla baştan çıkmamaları için soylulardan hiç birine hiç bir eyaletinin özel yetkilerle yönetim hakkını vermedi. Niteliklerine göre soyluların her birine kendi hazinesinden maaş bağladı. Ülkenin her yerinde mahkemeler kurdu. Yargıçların baştan çıkmaması ve haksız kararlar almaması için yargı gelirlerinin kendi hazinesine gönderilmesini emretti. Yargıçlarına: "Yalanın dostu olmayın; Tanrı'nın sevdiği gibi, doğruluktan ayrılmayın" diye emir verdi. Yargıçlarını, sadık paşalarını, kadılarını, subaşlarını ve emirlerini⁵ şehirlere gönderip, yargılamada adil olmalarını emrederek, "Sevgili ve sadık din kardeşlerim, yargılarınızda adaletten ayrılmayın!" dedi. Kısa bir süre sonra da yargıçların ne şekilde yargıladıklarını denetledi. Padişaha yargıçlarının rüşvet aldıkları ve yapılan vaatlere göre yargılamada buldukları konusunda ihbarlar yapıldı. Padişah herhangi bir suçlamada bulunmadı, sadece diri diri derilerinin yüzülmesini emrederek, "Eğer vücutları tekrar deriyle kaplanırsa, suçları affolunsun" dedi. Yüzülen derilerin tabaklanması, kâğıtla doldurularak mahkemelere demir çivilerle çakılmasını ve derilerin üzerine "Böyle bir dehşet saçmadan ülkede adalet sağlanamaz. Bir hükümdarın ülkesinde adaleti sağlaması, suçlu ise en sevdiği insanı bile bağışlamaması demektir. Dehşetin olmadığı hükümdarlık, dizginsiz at gibidir." sözlerinin yazılmasını emretti. Padişah sözlerine şöyle devam etti: "Hükümdar dehşet saçmazsa, ülkeyi elinde tutamaz. Kral Konstantin, maiyetindeki soyluları başıboş bıraktı, onların gönlünü hoş etti. Soylular buna sevindiler ve davalarda iki tarafı da adaletsizce yargılayıp, kendi dinleri olan Hıristiyanlığın şartına uyarak öpülmesi gereken haçı, hem suçluya hem

⁵ XVII. yüzyıl metninde bu ünvanlar Türkçe sözcükler kullanılarak şu şekilde yazılmıştır. "paşa", "kadiy", "subaşı", "amin".

de suçsuzla öptürdüler. Oysa iki taraf da yalan söylüyordu; biri kavgayı inkâr edip, “Ben onu ne dövdüm, ne de soydum” diyor, öteki ise dayak yediğini ve üstelik soyulduğunu ileri sürüyordu; her ikisi de haçı öpüyor, Tanrı’ya ihanet ediyordu. Onlar sonsuza dek mahvolacak. Yürekleri doğruluk tanımamış ve bu, Tanrı’yı gazaba getirmişti. Artık sonsuz cehennem azabı onları bekliyordu. Yunanlılar o adaletsiz yargıçları yüzünden Hıristiyan dininden tamamen saptılar, haçı öpmeyi bile günah saymadılar ve yaptıkları her şeyle Tanrı’yı gazaba getirdiler.”

Sultan Mehmet büyük bilgeliğiyle böyle yargılamaların büyük günah olduğunu ve Tanrı’yı gazaba getirdiğini anladı. Haçı sadece adçekilerek seçilen tarafa öptürdü. Haç öpülürken aevli ok kalbine, dipçikli yay boğazına nişanlanmış, günah çıkartılan papaz İncil’den “Yalan söyleme, hırsızlık yapma, yalan yere tanıklık etme, anne ve babana saygı göster, yakınlarını kendin gibi sev v.b.” On Emri okuyup bitirinceye dek öylece durmalarını emretti. Padişah, Yunanlılar için haç öpme geleneğini adçekme yoluyla sürdürdü. Eğer aevli ok öldürmez, dipçikli yay ok fırlatmaz ve o kişi de haçı öperse dava konusu olan hakkını alırdı. Sultan Mehmet: “Böylece beliren kader, Tanrı hükmüdür” dedi. Türklerin ise boğazlarına dayanmış keskin kılıç üzerinden başlarını eğip şerbet⁶ içmelerini ve mollaların orada hazır bulunarak, Yunanlılara yapıldığı gibi, Türk dinine göre öğüt vermelerini emretti. Eğer kılıç boşanıp yargılananın boğazını kesmez, yargılanan sözünü sonuna kadar tamamlar ve kılıç üzerinden şerbeti içerse dava konusu olan hakkını alırdı. İşte bu bir Tanrı hükmüdür.

Yargılama haçı öpmeden düello ile de yapılırdı. Davalılar birbirini usturayla öldürmek üzere çıplak olarak zindana bırakılırdı. Zindanın gizli bir yerine saklanan usturayı bulan haklı sayılır ve dava konusu olan hak ona verilirdi. Ayrıca usturayı bulan isterse karşısındaki suçluyu salıverir, isterse usturayla boğazlardı. Böylece Sultan Mehmet, büyük bilgeliğini göstererek, ülkede adaleti sağlamış ve halkın hiç bir konuda gevşek davranmaması ve Tanrı’yı öfkelenmemesi için onlar üzerinde büyük ve korkunç bir etki yaratmıştı. Padişah bu bilgeliği Yunan kitaplarından aldı. O kitaplarda Yunanlıların nasıl olmaları gerektiği konusunda örnekler vardı. (Sultan) Mehmet egemen olduğu ülkelere adaletli yargıyı getirdi, yalanı ortadan kaldırdı ve bu konuda şunları söyledi: “Tanrı adaleti her şeyden çok sever. Bir hükümdar dehşet saçmadan ülkeyi elinde tutamaz. Kral Konstantin maiyetindeki soyluları başıboş bıraktı ve onların gönlünü hoş etti. Soylular

⁶ Burada “şerbet” olarak aktardığımız bu sözcük XVII. yüzyıl metninde “şert” olarak yazılmıştır.

buna sevindiler, kirli yollarla zengin oldular; oysa toprak ve ülke ellerinde inliyor, felaket içinde yüzüyordu. Tanrı, bu yüzden Kral Konstantin'e, soylulara ve tüm Yunan krallığına karşı gazaba geldi, çünkü onlar adaletten tiksiniş, Tanrı'nın adaleti her şeyden çok sevdiğini unutmuşlardı. Yoksa siz de benim Tanrı'yı gazaba getirmemi istiyor ve beni sizlerle birlikte yok olmaya mı sürüklüyorsunuz?"

Padişah, eyaletlerine dehşetiyle gözdağı verdiği dürüst yargıçlar gönderdi. Onlara suçlamada bulunma ya da temize çıkarmada uymaları gereken yargılama usulleri hakkında kitaplar verdi. Her şehrin adliye sarayında ücretsiz mahkemeler kurdu. Padişah, egemenliği altındaki eyaletlere ve ülkenin her yerine maiyetindeki soylulardan paşalar, subaşları ve emirler gönderdi. Böylelikle ülkenin her şehrinde padişahın kendi yargıçları bulunuyordu. Padişah, kötülüğün yayılmaması için askerlerinin ücretsiz olarak, büyük bir şiddetle, ölüm cezasıyla yargılanmalarını emretti. Yargıçlar adaletsiz hüküm vermeye ayartılmasınlar diye onlara padişah hazinesinden maaş bağlandı. Askerleri, orduda emri altında buldukları paşalar yargıladı. Ordusunu tanıyan ve padişahın gazabından çekinen paşa, davayı hiç bir ücret almadan ve rüşvetsiz yürütür, adaletli yargılamada bulunurdu. Bu davalar kısa sürede sonuçlanırdı. Padişah akıllıca davranmış, ordusuyla yakından ilgilenmiş ve bütün askerleri sevindirmişti. Her askere niteliğine göre padişah hazinesinden maaş verildi. Padişahın hazinesi tükenmezdi, çünkü büyük adaleti yüzünden Tanrı'nın yardımıyla hazine, egemenliği altındaki eyaletlerden, kasaba, nahiye, çiftlik ve malikânelerden gelen gelirlerle dolardı. O tüm gelirlerin bekletilmeden kendi hazinesinde toplanmasını emretti. Padişah, hazinesine gelir toplayan tahsildarlara bu hazineden maaş verdi. Tahsildarlardan sonra vergilerin fermana göre toplanıp toplanmadığı denetleniyordu. Ülkenin fakir düşmemesi için padişahın ordusu attan inmiyor, silahı elden bırakmıyordu. Padişah, verdiği maaş ve ulûfe⁷ ile ve söylediği sözlerle askerlerinin her zaman gönlünü aldı. O, ordusuna şöyle dedi: "Kardeşlerim, görevinizden dolayı üzüntüye kapılmayın. Görevimiz olmasa bu dünyada yaşayamayız. Eğer hükümdar küçücük bir yanlışlığa düşer ve yumuşarsa ülkesi fakirleşir ve başka bir hükümdarın eline geçer. Yeryüzü göklere, gökler de yeryüzüne benzer: Tanrı'nın melekleri ve gökteki Tanrı güçleri ateşli silahlarını bir an olsun ellerinden bırakmaz ve Âdem'den günümüze dek insanoğlunu her an korur ve gözetirler. Gökerin o Tanrı güçleri görevlerinden yakınmazlar."

⁷ V.F. Rjiga'nın yayımladığı XVII. yüzyıl metninde bu sözcük "Alafa" olarak yazılmıştır.

Türk padişahı ordusunu böyle çoşturdu. Askerler padişahın sözlerini överek, “Tanrı askerleri sever; biz Tanrı’nın buyruğunu yerine getiriyoruz. İçimizden savaşta ölenlerin günahları kendi kanlarıyla temizlenir ve Tanrı ruhlarını himayesine alır. Göklerin enginliği böyle aziz askerlerle doludur” dediler. Türk padişahı akıllıca davrandı: Silahlarla donatılmış 40.000 usta nişancı yeniçeriye⁸ yanında bulundurarak onlara her gün maaş ve ulûfe verdi. İçinde yaşadığı topraklarda bir düşmanın belirip, hainlik etmesini ve günaha girmesini önlemek için yeniçerileri yanında tutardı. Böyle bir deli, hükümdarın canına kıyabilir, güçlenerek kibirlenir ve hükümdarın yerine geçmek isteyebilirdi. Fakat o, hükümdar olmayı başaramaz ve işlediği günah yüzünden sonsuza dek mahvolurdu. Oysa bir ülke hükümdarsız kalamaz. Padişah yeniçerileri bu yüzden yanında tutardı. Yeniçeriler padişaha sadıktı ve onu sevdiklerinden verdiği maaşla yetinip sadakatle ona hizmet ederlerdi. Bilge hükümdar askerlerinin gönlünü alır, çünkü o, ordusuyla güçlü ve şanlıdır. Padişah, paşalarıyla soyluların savaşta amansızca çarpışmalarını sağlamak için onların her türlü düşmana karşı ilk sıralarda, en önde yer almalarını emretti. Böylelikle henüz onlar kadar güçlü olmayan gençler dehşete düşmez ve onları görerek düşmana karşı cesaretle savaşırlardı. O Türk padişahı, düşmana karşı ölüm oyunu oynamada⁹ büyük bir bilgelik ve ders alınacak yöntemler ortaya koymuştur. Türk padişahının gazabı korkunçtu. O, fermanında şöyle demişti: “Yiğit gençlerin düşmanla ölüm oyunu oynayarak öldükleri gibi, padişah sıfatıyla verdiğim büyük maaş uğruna düşmanla ölüm oyununda onurlu bir şekilde ölmek istemeyen, burada benim gazabımdan ölecek, kendisinin ve çocuklarının şeref ve itibarı yok olacaktır.”

Sultan Mehmet kendisinden sonra gelen padişahların uyguladıkları ve günümüzde de uygulanan kanunları koydu. Ülkesinde zengin ve soyluların yanında bile özgür olarak çalışma hakkı tanıdı ve şöyle dedi: “Yalnızca Tanrı bizim üzerimizdedir ve bizler O’nun kölesiyiz. Mısır Kralı Firavun İsrailileri köleleştirmişti. Fakat Tanrı sonsuz öfkesiyle Firavuna karşı

⁸ “Yeniçeri” sözcüğü “Yanıçanı” olarak yazılmıştır.

⁹ “Menkibe”de altı kez kullanılan “ölüm oyunu oynamak” (igrati smertnoyu igroyu) sözünü İvan Peresvetov’un hangi anlamda kullandığı tam olarak anlaşılamamıştır. Metin üzerinde çalışan Sovyet araştırmacılarının (Bkz. M.E. Fedorova, T.A. Sumnikova, “Hrestomatiya po drevnerusskoy literature” izd. “vıssaya şkola”, Moskva, 1969, s. 145) bu sözle “düelloların kastedilmiş olabileceği” şeklindeki açıklamaları da XV. yüzyıl Osmanlı savaş geleneğine uygun düşmemekte ve konuya bir açıklık getirememektedir. Kanımızca, burada “ölüm oyunu oynamak” sözü bir askerın düşmanla savaşta ölümü hiçe sayarak yiğitçe vuruşması, savaş alanını hiç bir şekilde terketmemesi anlamında kullanılmış olabilir.

gazaba geldi ve onları denizde boğdu." Sultan Mehmet kölelik kayıt defterleriyle belgelerin kendisine teslim edilmesini ve yakılmasını emretti. Esirlerden kimin ne kadar çalışması gerektiğini belirledi. Esirler yedi ya da en çok dokuz yıl çalıştıktan sonra özgürlüklerine kavuşuyorlardı. Eğer birisi esiri yüksek ücret ödeyerek satın aldığı için dokuz yıldan fazla tutmaya kalkar ve esir şikâyetle bulunursa o, padişahın gazabına uğrar ve ölüm cezasına çarptırılırdı. Tanrı'nın sevmediğini yapma, Tanrı'nın hiç bir şekilde gazaba gelmemesi için Tanrı'dan kork ve Padişahın emirlerini unutmama. Sultan Mehmet bu bilgeliği, bir Hıristiyan hükümdarının nasıl olması gerektiğini ve Tanrı iradesini yaratmayı Hıristiyan kitaplarından aldı. Sultan Mehmet şöyle dedi: "Bir ülkede insanlar köleleştirilmişse, onlar cesur olamaz ve düşmanla savaşmak yürekliliğini gösteremezler. Köleleştirilmiş insan ister güçlü ister güçsüz olsun, utanç duymaktan korkmaz, onur kazanmaya çalışmaz, "Ben nasıl olsa bir köleyim, başka bir adım da olmayacak" der."

Kral Konstantin zamanında, Konstantin'in ülkesinde en değerli insanlar kralın soylularının elinde özgürlüklerini yitirmiş, köleleştirilmişlerdi. Düşmana karşı amansızca savaşmazlardı. Kralın soyluları at üstünde, renkli giysiler içinde boy gösterirdi. Orduları düşmana karşı amansız bir savaşta tutunamaz, savaş alanından kaçır ve kralın diğer ordularına korku aşılayarak, onları da peşlerine takarlardı. Bunu anlayan kral, kölelere özgürlüklerini verip, onları kendi ordusuna aldı. Soyluların elinde köle olan o insanlar, kralın en değerli, yiğit adamları oldular. Kralın emri ile özgürlüklerine kavuşunca, her biri düşmana karşı savaşmaya, düşman ordularını bozguna uğratmaya, ölüm oyunu oynamaya ve onur kazanmaya başladılar. Kral, "Tanrı iradesini yerine getirdim, Tanrı böyle istiyor" dedi ve ordusuna birçok gözü pek genç yiğit katmış oldu. Türk padişahının çok iyi savaşan 300.000 yiğit askeri düşmana saldırırdı. Hepsinin yürekleri neşe doluydu. Padişahın verdiği maaş ve ulufe yeterliydi ve onlar sessiz ve sakin savaşmaya giderlerdi. Askerler sabah, öğle ve akşam olmak üzere günde üç kez alışveriş ederlerdi. Her malın fiyatı, neyin ne kadara satılacağı yasayla belirlenmişti. Her şey tartılarak satılırdı. Bu alışverişlerde bir askerin ihtiyaç duyduğu malları bulunduran ve orduyla birlikte şehirleri dolaşan gezici tüccarlar tayin edilmişti. Asker, bir malı padişahın çıkarmış olduğu yasada gösterilen ücreti ödeyip, alırdı. Yasada gösterilen ücreti ödemeyen ya da para vermeden almaya kalkan, ölüm cezasına çarptırılır ve en değerli insan bile bağışlanmazdı. Eğer tüccar aldatır, eksik tartar ya da padişahın yasasında belirtilen ücretten fazlasını

alırrsa, padişahın yasalarına karşı gelmek suçundan ölüm cezasına çarptırılırdı.

Padişah düşmana cesaretle karşı koyan, ölüm oyunu oynayan, düşman ordularını bozguna uğratan ve sadakatle hizmet edeni, tanınmış bir soydan olmasa da yüceltir, yüksek bir ünvan verir, maaşını büyük ölçüde artırır ve böylelikle askerlerinin gönlünü alırdı. Şimdiki Türk padişahının maiyetindeki Arnavut Paşa Arnavutluk'tan getirilmiş bir esirdir, fakat o, cesaretle düşmana karşı koymayı ve düşman ordularını bozguna uğratmayı başardı. Karaman Paşa da Karaman'dan getirilmiş bir esirdi. İkisi de büyük bilge kişi oldukları, padişaha hizmet etmeyi ve düşmana cesaretle karşı koymayı başardıkları için ün kazandılar. Padişah, başkalarının da aynı şekilde kendisine sadakatle hizmet etmelerini sağlamak için, babalarının kim olduğu bilinmediği halde bilgeliklerinden ötürü onlara büyük ünvanlar verdi. Padişah ordunun yüksek komutanlarına ve erlerine şöyle dedi: "Kardeşlerim, hepimiz Âdem oğluyuz. Benim gözümde en değerli insan, bana sadakatle hizmet eden ve canını verircesine düşmana karşı koyandır". Askerlerden her birinin şan ve şöhret kazanmasını sağlamak için padişah ordusuna böyle seslenir, yalnızca ödül vermekle kalmaz, "Düşmanla ölüm oyunu oynayarak onurlu bir şekilde ölmek istemeyen, ölüm cezasına çarptırılarak benim gazabımdan ölecek, kendisinin ve çocuklarının şeref ve itibarı yok olacaktır" diyerek gözdağı verir. Padişah, düşmana karşı yapılacak bir sefere kendisi katılmaz ve yerine bilge bir paşa gönderirse, bütün paşaların onun emirlerine padişahın kendisiymiş gibi uymalarını ve ona saygı göstermelerini emreder. Ordusunda hırsızlık, soygun, zar oyunları ve sarhoşluğun olmaması için bütün askerler takım, bölük ve alay komutanlıklarına ayrılmıştır. Askerler at, argamak, pamuk dokuma ya da başka herhangi bir şey bulduklarında onu, üzerinde fikir yürütmeden büyük paşanın karargâhına götürürler. Bir eşyası kaybolan onu paşanın karargâhında bulur ve bulunmasına karşılık malın değerine göre padişahın yasasında belirtilen ödülü öder. Orduda hırsızlık yapılır, soygun olur ya da bulunan bir eşya karargâha teslim edilmezse, o kötü insanları, hırsızları ve soyuncuları yakalamak için padişah adına takım, bölük ve alay komutanlıklarınca sıkı bir arama yapılır. Eğer bir takım komutanı kötü insanı takımında saklarsa, kendisi de onunla birlikte ölüm cezasına çarptırılır. Türk hükümdarlığında hırsız ve soyuncular için cezaevi yoktur. Kötülüğün yayılmaması için onları üçüncü gün ölüm cezasına çarptırırlar. Cezaevinde padişahın soruşturması tamamlanıncaya kadar yalnızca sanıklar alıkonulur. Padişah şehirlerde de hırsız, soyguncu ve iftiracı gibi kötü

insanlar için aynı şekilde takım, bölük ve alay komutanlıkları kurmuştur. Bunlar kötü insanı, hırsız, soyguncuyu ve iftiracıyı yakaladıkları yerde ölümle cezalandırırlar. Eğer bir takım komutanı kötü insanı kendi takımında saklarsa, bütün bölük arama yapar ve takım komutanı da aynı şekilde ölüm cezasına çarptırılır.

Kral Konstantin zamanında, kralın soyluları rüşvetle ve kirli haraçla zengin olmak için hırsız, soyguncu ve iftiracıları sarayda yargılandılar. Bütün bunlarla Tanrı'yı gazaba getirdiler. Soyguncuların iftiralarına bakarak yaptıkları adaletsiz yargılamalarla hiç bir suçu olmayan Hıristiyanların gözyaşı ve kanından zengin oldular. Onların gözünde zengin suçluydu; dürüst insanlar ellerinde yok yere mahvoluyor, acılar içinde ölümü tadıyordu; hırsız ve soygunculardan rüşvet alıp serbest bırakıyor, hileli yollardan haksız kazanç sağlıyorlardı; her şeyde baştan çıkmışlardı; bu yaptıklarından ötürü Tanrı'nın gazabına uğradılar.

[Sultan] Mehmet o bilgeliğini ve adaletli yargılamayı Hıristiyan kitaplarından aldı ve şöyle dedi: "Neden küçük şeyler peşinde, hileli yollardan zengin olmaya kalktınız, cennet yolunu yitirdiniz ve yaptıklarınızla Tanrı'yı gazaba getirdiniz? Tanrı, hilekârlıkla kazanılmış bir altın yığını bulandan bir çok belirtilerle dokuz göbek öç alıyorsa, kendisi hilekârlıkla zengin olan kişi, Tanrı önünde ne cevap verecektir?" Sultan Mehmet kendisi için gizlice: "Bir Hıristiyan hükümdarının böyle olması gerekirdi; her şeyde adaletten yana olmalı ve Hıristiyan dinini bütün gücüyle savunmalıdır." diye yazdı. O, büyük bir bilge kişi olduğundan bu konuyu çok düşünmüş, içten gelen bir coşkuyla Hıristiyan olmak istemiş ve Hıristiyanlığı övmüştü. Tanrı katında Hıristiyan dini gibi bir başka din yoktur. Hıristiyan olmayanları Hıristiyan yapmak ve Hıristiyan dinini yaymak için sefere çıkan ve bu uğurda ordusu yenilenler Tanrı iradesini yerine getirmiştir. Onlar Tanrı'nın son çilekeşleridir. İlk Hıristiyanlar gibi, Hıristiyan dini uğruna acı çekmiş, ruhları cennete kavuşmuş ve Yüce Tanrı'nın elinden sonsuzluk tacını giymişlerdir.

Oysa Yunanlılar her şeyde güçlerini yitirdi ve kendilerini adaletten yoksun bıraktılar; Tanrı'yı dinmek bilmeyen bir öfkeyle gazaba getirdiler ve Hıristiyan dinini Hıristiyan olmayanların hakaretine uğrattılar. Şimdi Yunanlılar, [Sultan] Mehmet'in [İstanbul'u] fethinden bu yana, dinine bağlı Rus çarının hükümdarlığı ile övünüyorlar. Yunan kanunlarıyla yönetilen ve özgür Hıristiyan dininin var olduğu bir başka ülke olmadığından, umutlarını Tanrı'ya ve dinine bağlı Rus çarının ülkesine bağladılar.

Latinlerle yaptıkları tartışmada Latin dini¹⁰ doktorları: “Yüce Tanrı, Yahudilere olduğu gibi, siz Yunanlılara karşı dinmek bilmeyen bir öfkeyle gazaba geldi; kibirliliğiniz ve adaletsizliğiniz yüzünden sizi Türk padişahına teslim etti; Tanrı’nın kibirliliğe nasıl karşı koyduğunu, adaletsizliğe karşı nasıl gazaba geldiğini görüyorsunuz; oysa adalet iman güzelliğidir” dediklerinde Yunanlılar da özgür bir hükümdar olan çarla övünüyorlar; Latinlere karşı çıkıyor ve övünerek diyorlar ki: “Bizim özgür bir ülkemiz ve dinine bağlı bir hükümdarımız, bütün Rusya’nın büyük prensi İvan Vasil’evič gibi bir çarımız var. O ülkede Tanrı’nın merhameti büyüktür; orada Tanrı belirtileri ve mucizeler yaratan yeni azizler vardır ve Tanrı’ya yaranan ilk azizlerin hürmetine olduğu gibi onların hürmetine Tanrı bağışlayıcıdır.” Tartışmada Latinler de Yunanlılara karşılık olarak diyorlar ki: “Bu söyledikleriniz doğru. Biz de Hıristiyan dini hakkında bilgi edinmek için o çarlıkta bulunmuştuk. Doğrusu onlar gerçek Hıristiyan ve sizin de söylediğiniz gibi, o ülkede Tanrı’nın merhameti büyüktür; orada azizler, Tanrı’nın lütfu ile mucizeler yaratan gerçek ve büyük azizler vardır; onların hürmetine Tanrı’nın bağışlaması büyüktür ve inançla onlara gelenler şifa bulurlar. Eğer o gerçek Hıristiyan dini Türk adaletiyle birleşmiş olsaydı, melekler onlarla sohbet ederdi. Eğer o Türk adaleti Hıristiyan diniyle birleşmiş olsaydı, melekler aynı şekilde onlarla da sohbet ederdi.”

¹⁰ “Latin dini” sözünün Katoliklik anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

BİR KİTAP VE BİR ELEŞTİRİ ÜZERİNE ADLI YAZIYA CEVAP

Doç. Dr. YÜCEL ÖZKAYA

Selçuklu Tarihi Konusunda çalışmaları sonunda Dr. ve Doçent unvanlarını kazanmış olan Sayın Nejat Kaymaz, Türk İstiklâl Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi adlı kitabımız hakkında, Belleten, sayı 181 (sh. 167-184) bir yazı yayınlamıştır.

Kitabımız Tıp Fakültesi öğrencileri için ders kitabı olarak hazırlanmış ve bu Fakültede satılmakta olup, kitabımızla ilgili pekçok yazı yazılmıştı.

Yazar, eleştiricisinin (168-174) üçüncü sayfalarını plân ve teknik hususlara, (174-176) ncı sayfalarını da yanlışlıklara tahsis etmiş olup, (sh. 176-184) arasında da, sahte isimli bir yazara çatismaktadır.

Kaymaz, (sh. 176-184) arasında, sahte isimli bir yazara hücum etmekte ve bizi savunmakta ise de, biz kendisine teşekkür edemeyeceğiz. Çünkü, adı geçen eleştiriye, biz Yeni Çığ'ın bir sonraki sayısında (Yeni Çığ. 19 Aralık, Yıl. 2, Baskı Tarihi: 15.1.1982) "Bir Tarih Kitabının Anatomisi Adlı Eleştiriye Cevap" (sh. 21-29) cevap vermiştik. Sayın Kaymaz'da da bu dergi mevcuttu. Sayın Kaymaz bu yazısında, ortaya attığımız fikirleri, cümleleri değiştirerek, biraz da ekler yaparak yinelemekte, bizim bu yazımızdan ise hiç bahsetmemektedir. Tarafımızdan eleştiriye cevap verilmiş, ama, Sayın Kaymaz, bizim ortaya attığımız fikirleri yineleyerek tam sekiz sayfa bir yazı ile bu şahsa çatismıştır. Eleştirmen, bu sahte isim ve soyadlı şahsa verdiği cevabı Belleten'de değil, adı geçen dergide yayınlamalıydı.

Sayın Kaymaz, yazısının 168. inci sayfasında "Kitabın başlangıcında, kısacık bir önsöz ile uzunca bir içindekiler kısmı yer almakta.." diye eleştirisine başlamaktadır. Herhalde yazarın ifadesine göre, önsözler kısa olmamalıdır. Çok uzun olmalıdır.

Eleştirmen, eleştirisinin gene aynı sayfasında, Tark Zafer Tunaya'nın "Türkiye'de Siyasî Partiler" İstanbul, 1952) sekizyüz sayfalık eserinde yararlı ve zararlı derneklerin bulunduğunu, kitabımızda Teâlî-i İslâm Derneğini belirtmediğimizi, İngiliz Muhipleri Cemiyetini yararlı dernekler safına koyduğumuzu, Karakol Derneğinin yararlı dernek olduğunu iddia etmektedir.

Eleştirmenin bahsettiği kitaba bakılmıştır. Alt notta da bu kitap zikredilmiştir. Biz kitabımızda İstiklâl Savaşı sırasındaki derneklere değindiğimizi belirtmiştik. 1908-1918, yani İttihad ve Terakkî Egemenliği dönemindeki derneklere değinmedik. Sayın Tunaya, kitabında bu konuya, sh. 405-526 arasında yer vermiştir. Bu cemiyetlerin büyük bir çoğunluğu İstiklâl Savaşı başlamadan önce kapanmışlardır. Biz İstiklâl Savaşında en önemli ve etkinlikleri fazla olan derneklere değindik. Her dernek siyasî parti değildir. Eleştirmen bunu anlayamamıştır. Adı geçen kitapta adı geçen derneklerin önemli bir kısmı, ya önemli bir çalışma göstermeden hemen kapanmışlar, ya da siyasî amaçlı harekete yönelik oldukları için İstiklâl Savaşı ile ilgili olamamışlardır. Örneğin, Amele Fırkası, Türkiye Sosyalist Fırkası, Osmanlı Mesai Fırkası v. b. Bu gibi derneklerin İstiklâl Savaşı ile uzaktan-yakından ilgisi yoktur Telâî-i İslâm Cemiyeti, din-devlet ayrılığına taraftar olmayan, ilmi, ahlaki ve sosyal yollarla siyasî hayata etki yapmak amacıyla olan, kendisini fırkalar üstünde kabul eden bir teşekkül idi. Konya'da şubeler açmış ise de, gazetelerde bazı makaleler (sosyal alanda) neşretmekten başka bir şey yapmamıştı. Bu

Cemiyetin, milli mücadele sırasında, özellikle, 1919 dan sonra önemlice hiçbir faaliyetini tesbit edemediğimizden ismini zikretmedik.

Acaba bizim derneklerle ilgili olarak verdiğimiz kadar geniş bilgiler ve fotokopiler diğer devrim tarihi kitaplarında var mıdır? Eleştirmen bir örnek verseydi, çok memnun olurduk. Sayfa 289, Fotokopi 1-2, "İstanbul'da Yunan Propoğanda Teşkilâtı" isteyenlere Yunan dernekleri hakkında geniş bilgi verecektir. Ayrıca, sh. 140'da, da Etnik-i Eterya'nın çalışmaları hakkında epey bir bilgi verilmiştir.

Kitabımızda İngiliz Muhipleri Derneği yararlı dernek olarak belirtilmemiştir. J-Mandacılık (Güdümle) İlgili Dernekler, Yanlış-Doğru Cetvelinde (C) olarak belirtilmişti. Ashnda, bu derneğin yararlı olmadığı, sayfa 26'da uzun uzadıya anlatılmıştır. Üstelik bu kısım Söylev I. den olduğu gibi alınmıştır. Eğer, eleştirmen bizim kitabımızdan okuduğunu anlıyamıyorsa, aynı kısmı Söylev'den okuması kendisi için yeterli olacaktır.

Karakol Derneğine gelince, biz bu derneğin zararlı olduğuna dair bilgileri kafamızdan uydurmadık. Karakol Cemiyetinin zararlı olduğuna M. Kemal Nutuk'un pekçok yerinde değinmektedir. Ayrıca, bu hususu söylev ve mektuplarında da ifade etmektedir. Karakol Cemiyeti hernekadar ilk başta yararlı hareketler yapmışsa da, sonra milli birliği bozucu davranışlarda bulunmuştur. Karakol Cemiyeti Temsilcisi olarak Baha Sait Bakû'de Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi Kafkas Komitesi ile, 11 Ocak 1920 de yaptığı antlaşmada kendini Mustafa Kemal yönetimindeki Uşak Kongresi Yürütme Kurulu Temsilcisi olarak tanıtmış ve böylece Kafkas Bölgesi Komitesi tüm Anadolu ile anlaştığını sanmıştı (Yerasimos, Stefanos; Türk-Sovyet İlişkileri, İstanbul, 1979, sh. 114). Ancak, Mustafa Kemal'in bu durumdaki haberi yoktur ve sonra buna çok kızmıştır.

Karakol Cemiyetini kuranların az-çok Rus İhtilalinin etkisinde kaldıkları, beyannamelelerinin 3. maddesinde de görülmektedir. Karakol Cemiyeti, gizli, illegal bir yer altı örgütüdür. M. Kemal Paşa, Erzurumda açıkca mücadeleye girmiş, milletin ve dünyanın gözü önünde milli hareketi yaratmağa çalışıyordu. Mustafa Kemal Paşa, Karakol Cemiyetini kuranlara kızdığı gibi, bu girişimi gülünç de bulmuştu. "Millet bizimle beraberdir. Artık çalışıyoruz ve milletin dediğini yapıyoruz. Böyle dramatik rollerle sahneye çıkanları millet tutmaz" demekteydi (Sabahattin Selek: Milli Mücadele-Ulusal Kurtuluş Savaşı, sh. 259). Mustafa Kemal bu cemiyet için "Herkesi asmakla korkutarak, bilinmeyen bir takım komutanların buyruklarına uymaya zorlamak çok tehlikeli idi. Gerçekten orduda görevli herkeste hemen bir korku ve birbirlerine karşı güvensizlik başladı... (Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk. I, İstanbul. 1980 (Kültür Bakanlığı Yayını), sh. 496. Gerçekten de bir korku her yeri sarmıştı. Trabzon Valisinin "... Karakol Cemiyetinin vezaif-i umumiye hakkındaki talimatına göre, benim ya kolumdan tutulup atılacağıma, ya asılacağıma peşinen kabul etmediğim gerekiyor... "şeklinde sürüp giden mektubu ilginçtir. Ayrıca, Mustafa Kemal bütün uğraşlarına karşın bu cemiyeti kapatamamakta ve durum tehlikeli olmaya başlamaktaydı. Bu konuda, Nimet Arsan'ın, Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri (IV) (Ankara. 1964, sh. 295-297) bakılabilir. Biz bütün bunları buraya nakletmeyi gerekli görmedik.

Eleştirmen, eleştirisinin 168. inci sayfasında, bizim için "Gerçekten bu nitelikte bir çalışma için alışılmamış birşey yapmış ve başka ders yazarlarının hiç başvurmadığı ya da çok az başvurduğu bir kaynak grubundan, yani gazetelerden de yararlanmıştı" demekte, bunların adlarını ve beşinin Türk İnkılap Tarihi Enstitüsünde bulunmadığını, bunları diğer yazarların kitaplarından aldığını belirtmektedir.

Eleştirmen ders kitabı yazmış olan hangi yazarın bu gazetelerden yararlandığını belirtmemektedir. Ayrıca, İleri Gazetesinin yararlandığımız sayılarının Enstitü Kütüphanesinin-

de olduğunu da bilmemektedir. Biz, bahsettiği gazeteler için başka yazarların kitaplarından yararlanmadık. Bizzat bunları gördük. Gazetelere bakmak için muhakkak yalnızca Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Kütüphanesinden mi yararlanılması gerekir? Ben bu gazeteler için Türk Tarih Kurumu ve Milli Kütüphane Koleksiyonlarından yararlandım. Bu gazetelerin buralarda bulunabileceğini eleştirmen bilmeliydi. Harf Devrimi için Cumhuriyet Gazetesinin 1929 senesi sayılarını tarayıp, bunları alt notlarda belirttim. Ayrıca, 1978 tarihli Milliyet Gazetesindeki kayıtları okuyup, onları da zikrettim. Menemen Olayını da 1931 tarihli Cumhuriyet Gazetesi koleksiyonlarını inceleyerek yazdım.

Eleştirmen dip notlarda yararlandığımız Anadolu gazetelerine değindikten sonra “Ne var ki, gerek bunların, gerek öteki gazetelerin adının geçtiği dip notlarda (yararlı ve zararlı dernekleri) ya da (değişik ve az incelenmiş konuları (?)) arasında, Önsözde dile getirilen bağlantıyı kurmak olanağı bulunmamaktadır” demektedir.

Böyle bir kaniya sahip olabilmek için çok okumuş, Devrim Tarihin konularının bilgilerine tam olarak sahip olmak gerekir. Size bilmediğiniz bazı bilgileri burada aktaralım. Hernekadar, Tarık Zafer Tunaya, Türkiye’de Siyasi Partiler adlı eserinde Etnik-i Eteryayın 1909 da Yanya’da faaliyetlerine değinmiş ise de, kitabımızın 140. ncı sayfasında, bu cemiyetin 1921 de İngilizler ve Patrik-hane ile çalışmaları dile getirilmiştir. Sayfa 105 de, Sèvres Antlaşması hakkında Anadolu halkının ve Türk kadınlarının düşünceleri uzun uzadıya anlatılmıştır. Ayrıca, fotokopisi de yayınlanmıştır: Bak. Fotokopi. 5-6. II. ncı İnönü’nün Yurtta ve Dünyada Yankıları (sh. 135-138) etraflıca ve bizim baktığımız gazetelerden yararlanılarak şimdye kadar kim tarafından işlenmiştir? 26 Kasım 1921’de, Milli Müdafaa Vekili Fevzi Bey’in, Yunanlıların müslüman oldukları yolundaki propogandalara inanılmaması ve Yunan zulmü hakkında etraflı bilgi veren beyannamesi (sh. 127), Sadrazam Tevfik Paşa’nın Türk arazisinin sanki Afrika gibi kabul edilmesi hakkındaki üzüntüsünü ve milli hükümet hakkındaki düşüncelerini belirten röportajı (sh. 142), Ermeni komitelerinin Amerika’da, İsveçre’de teşkilatlanışı, yüzyirmi kişilik bir çete kurarak Fevzi Paşa’yı ve Türk komutanlarını öldürme teşebbüsleri (sh. 159. Fotokopi. 16-17), Türk halkının İstiklâl Savaşı sırasındaki düşünceleri, acaba nerelerde mevcuttur? Bu örnekleri artırmaya gerek duymuyorum. Ben yalnızca tarafsız ve dikkatli bir eleştiri yapılmasını savunuyorum. Bu bir ders kitabıdır. Çalışmalarımızın çoğunluğunu gazeteler teşkil etmiştir. Bahsedilmediğini sandığınız bütün bu hususlar alt notlarda mevcuttur. Biz bu kitabı yazarken belli kitaplardan, belli bilgileri alıp, çok fazla yineleme gereğini duymadık. Ama, her kitap gibi bizim kitabımızda da eksiklikler mevcut olabilir. Bu olağandır.

Eleştirmen, Ankara-İstanbul Hükümetleri arasındaki ilişkilerde gerekli arşivlerin ve gazetelerin taransa bile açığa çıkmayan hususların bulunabileceğini, bizim arşivler derken, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivini kastettiğimizi, burada kullanılan belgelerin çoğunun yayınlandığını açıklıyor. Yazar, devamla “İstanbul Hükümetinin çalışmaları için Başbakanlık Arşivinde bulunan Meclis-i Vükela Mazbata dosyalarını, Ankara Hükümetinkiler içinse T.B.B.M. zabıtlarını ve Vekiller Heyeti kararlarını dikkatle taramadan sağlıklı bir çalışma yapılamaz” demektedir. Ayrıca, bizim M. Tayyip Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken, Mondoros Mütarekesinden Sivas Kongresine, T. İş Bankası, Ankara 1959), Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, İstanbul, 1976. adlı kitaplardan Kongre ve Heyet-i Temsiliye konusunda yararlanmadığımızı söylüyor.

Eleştirmen, bizim Ankara-İstanbul hükümetleri arasındaki çatışmanın daha iyi ortaya çıkacağını vurguladığımız cümleyi anlayamamıştır. Burada, kongreler ya da Heyet-i Temsiliye konu edilmemiştir. Arşivler başlığına gelince, biz bu kitabı yazarken Genelkurmay Stratejik Etüdler Dairesindeki arşivden de yararlandık. Bu belgeleri de buraya koymuştuk. Ancak,

bunların yayınlanamayacağı yolundaki bir yazı üzerine çıkardık. Elimizdeki bu dökümanlar kitapta verdiğimiz bilgileri doğrulamaktaydı. Türk İnkilâp Tarihi Enstitüsü Arşivindeki belgelerin yayınlandığı yolundaki tez de geçerli değildir. Örneğin, Fotokopi. 16-17 deki belge hiçbir yerde yayınlanmamıştır. Ama, yayınlananların olması doğaldır.

İstanbul Başbakanlık Arşivindeki Meclis-i Vükela Mazbata Dosyalarına bakmak yasaktır. Çeşitli başvurularımız bir işe yaramamıştır. Ancak, 1915 senesine kadar olan belgelere bakılabilmektedir. Hernasılsa, bir ara bir-iki yazar bunlara bakmış ise de, ondan sonra kimseye bakma izni verilmemiştir. Türkiye .B. M. Meclisi zabıtlarında Vekiller Heyeti kararları yoktur. Üstelik 1923'e kadar olan süre düşünülürse, Vekiller Heyeti kararları hiçbir yerde yoktur. Ancak 1923'ten itibaren Halk Fırkası bünyesinde bazı belgeler bulunmaktadır. Adımı zikrettiğiniz kitaplardaki bilgiler daha sonra yayınlanan bütün kitaplarda mevcuttur. Biz bu yüzden diğer kitaplardan yararlanarak bu açığı kapattık. Benim anlattığım hususlar sizin bahsettiğiniz kitaplarda mevcuttur. Üstelik bu kitaplar 1919 dan sonrası için bilgi vermezler. Konu orada kesildiğine göre, eleştirmenin bahsettiği Ankara-İstanbul hükümetleri ilişkileri için bu kitaplara başvurmak olanaksızdır.

Eleştirmen "Bibliyografya listesinde adı geçen-ve kimisinin kullanıldığı anlaşılan bir kısım yapıtlara notlarda rastlanmaması, buna karşılık notlarda zikredilen kimi yapıtların da bibliyografya listesinde yer almaması yazarın bu kitabı yazarken ve yayınlarken ne denli acelecilik ve dikkatsizlik içinde bulunduğunu göstermektedir" deyip, örnekler göstermektedir.

Eleştirmen bizzat kendisi büyük yanlış, dikkatsizlik ve acelecilik içindedir. Çünkü, bibliyografyada bulunup, alt notlarda bulunmadığını savunduğu kitap ve makelelerin bir-ikisi hariç hepsi alt notlarda mevcuttur. Örneğin, Tekin Alp, Kemalizm, İst. 1936, alt not 494 (Doğru-yanlış Listesinde var), Baykal, Bekir Sıtkı; Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler, Ankara, 1969, alt not 58 de, aynı yazarın, Heyet-i Temsiliye Kararları, Ankara 1974, alt not 69 da İğdemir, Ulug; Sivas Kongresi Tutanakları, Ankara, 1969, alt not 69 da, Okçün, Gündüz; Türkiye'nin Taraf Olduğu Milletlerarası Antlaşmalar Rehberi, Ankara, 1962, alt not, 493 de, Hasırhoğlu, Ercüment; Milli Mücadele'de Sivas'ta Toplanan Kadınlar Kongresi, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sayı. 2, alt not, 71 de, Unat, Faik Reşit; Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Kuruluşuna Ait Vesikalar, Ankara, 1941 (Tarih Vesikalari Dergisi, sayı. 1) alt not 69'dadır.

Görüldüğü gibi, Kaymaz'ın söylediğinin tam tersine bunlar hem alt notlarda, hem de bibliyografyada mevcuttur.

Notlarda zikredildiği halde bibliyografya konmadığını iddia ettiklerinin bir kısmı da bibliyografyada mevcuttur. Örneğin, Atamer, Hamdi; Milli Direnme, İstanbul, 1968, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sayı. 8, Bibliyografya kısmı, sh. 255 de, Coşar, Ömer Sami; Milli Mücadele Basını (Basım tarihi yok), sayfa. 251'de, Kurtuluş Savaşında İçel, İstanbul 1971. (İçel Kurtuluş Savaşı Yazma Komitesi), sh. 255 de mevcuttur. Ancak, birkaç tane alt notta bulunan etüd ve kitap bibliyografyada yer almamıştır. Ne var ki, alt notta bunlardan yararlanıldığına göre, o konuda çalışanlar, konuya baktıklarında alt notta bu kitapları ve etüdları öğreneceklerdir.

Eleştirmen, 271, 272, 273 nolu alt notların Ögüt Gazetesinin 626 nolu sayısına ait olduğunu bunların tek alt not olarak gösterilmesi gerektiğini, alt not. 3 ün, daha önce konmayan birkaç notun yerini aldığını ileri sürüyor.

Eleştirmenin 271, 272, 273 nolu alt notların tek alt not halinde gösterilmesi gerektiği tezi yanlıştır. Bunlar tek alt not halinde gösterilse idi, doğru olmazdı. Çünkü, üçü de ayrı konuya değinmektedir. Alt not 271 Veliahd Abdülmecid'in yabancı gazetecilerle röportajını, 272.

İstanbul Basımının II. İnönü hakkındaki yayını, 273 ise Yunanlıların yağmalarını açıklamaktadır. Bazı alt notlarda ise, örneğin alt not 4, gizli antlaşmalar, bu yüzden bu antlaşmalar ile ilgili kitapları kapsamaktadır. Bu yüzden de birçok kitap ismi zikredilmektedir. 3 nolu alt not (3-a) ve (3-b) diye bölünmeliydi.

Eleştirimen, alt not 348 yerine 438 yazıldığını, 398 nolu alt nottan sonra 399, 421 den sonra 422 nin olmadığını açıklıyor.

Alt notlar kısmı sıra numarası takip ettiğine ve metinde de 348 yazıldığına göre, alt notlar kısmındaki 438 in 348 olduğunu herkes bilir. 399 nolu alt not 398 in aynı, 422 ise 421 in aynı olacaktır. Herhangi bir bilgi eksikliği olmayıp, alt not gidişi de yerindedir.

Eleştirimen, eleştirisinin 171. inci sayfasında, I. Dünya Savaşı başlığına değinmekte ve “Bu başlığı gören doğal olarak yazarın Birinci Dünya Savaşıyla ilgili bilgi vereceğini sanır. Ama, alt başlıklar okununca, bunun böyle olmadığı anlaşılmalıdır: (a-Savaşın Sonra Osmanlı İmparatorluğu c-Mondros Mütarekesi Şartları ç-I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğu ve Kamuooyu. “şeklinde sıralandığını, (a) ve (ç) başlığının birleştirilmediğine değinmektedir.

Eleştirimen burada kasıtlı hareket etmektedir. 1. nci sayfada Birinci Dünya Savaşına kısaca değinilmiştir. Ama, işin asıl ilginç yanı eleştirimenin b-Gizli Antlaşmalar başlığını atlaması ve göstermemesidir. Osmanlı İmparatorluğu gizli antlaşmalara göre paylaşıldığına ve işgal edildiğine göre, eleştirimen bu başlığı niye atlamıştır?. Sayfa 3-5 arasında Cihan Savaşından ve gizli antlaşmalardan bahsedildiğini kasten görmemezlikten gelerek, bilimselliğe bir defa daha yüz çevirmiştir. (a) ve (ç) başlıklarında anlatılan olaylar farklıdır. İlkinde, Padişahın devlet ve savaş hakkındaki düşünceleri, ikincisinde de, o tarihe kadar olan gelişmelerin kamuoyu ile ilgili anlatılmaktadır. Yani başlığa göre kamuoyu dile getirilmektedir.

Yazar, Cemiyetlerin İzmir’in işgalinden önce ele alınması gerektiğini ileri sürmektedir. Kurtuluş Savaşı Atatürk’ün Samsuna çıkışı ile başlar. Yerel kuruluşların çalışmaları bütün anayurdu temsil edilemezdi. Bizim burada bahsettiğimiz cemiyetlerin bir bölümü İzmir’in işgalinden sonra kurulmuştur. Bu yüzden kronolojik sıra yerindedir.

Kaymaz, aynı sayfada, 4-Milli Mücadeleye Giriş başlığında “Atatürk’ün Durumu” kısmında, Mustafa Kemal’in Anadolu’ya geçiş nedenlerinin anlatılmadığını, Kuva-yı Milliyeden fazla bahsedilmediğini, bunun Cemiyetler bölümünde ele alınmanın daha iyi olacağını iddia etmektedir.

Atatürk’ün (Sayfa: 16-17) Samsun’a hareketinden önceki hayat hikâyesi özetlenerek verilmiştir. Mustafa Kemal, Anadolu’ya memleketi düştüğü kötü durumdan kurtarmak için gitmiştir. Bunun tablosu zaten nutkun ilk sayfasında vardır. Ashında, eleştirimenin iddia ettiği gibi nedenler değil, tek bir neden vardır. Bu da herkes tarafından bilinir. Atatürk hakkında fazla bilgi edinilmesi gerektiğinde, sayısız kaynaklara bakmak olanağı vardır. Burada Atatürk hakkında yazılmış bütün eserleri zikretmeye gerek yoktur. Esasen kitabımızın bundan sonraki sayfalarında, kongreler, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve diğer olaylar ele alınırken, M. Kemal Atatürk üzerinde yeterince durulmuştur.

İlk Kuva-yı Milliye, İzmir’in işgali üzerine kurulmuştur. 23 Mayıs 1919 da, 57. nci Tümen Komutanı Albay Şefik’in yazısı üzerine Erkân-ı Harbiye Reisi Cevad Paşa’nın son fıkrasının yani “Kuva-yı milliye vücûda getirmenin önemli olduğunu” bildirmesinin, Kuva-yı Milliye’nin başlangıcı kabul edilebileceğini kitabımızın 35. nci sayfasında belirtmiştik. Kuva-yı Milliye dernek değildir. Bunlar küçük askeri milis kuvvetleridir. Cemiyetler içinde incelenemez. Kronolojik bakımdan, Ege’deki hareketlerden bahsedildiğine göre, orada incelenmeliydi. Öyle de olmuştur. Eleştirimenin hem Milli Mücadeleye Giriş kısmında Kuva-yı Milliye’den

bahsetmememizin yerinde olacağını ileri sürmesi ve hem de bunu en başa koymak istemesi kendisinin nasıl bir keşmekeş içinde olduğunu gösterir. Eleştirimen biraz sonra da, bunun batı cephesinde incelenmesini ileri sürecektir.

Eleştirimen Denizli Mitinginin önemsiz olduğunu ileri sürmekte, Kuva-yı Milliye'nin, batı cepheleriyle ilgili bölümde anlatılmasının yerinde olacağını, bizim "Fakat en önemli hareket milli cephelerin teşekkülüyü" şeklinde kullandığımız cümleye değinerek, böylece milli cephelerin Sèvres'e karşı kurulduğu intibayı uyandırdığımız savını ortaya atmaktadır.

Onbinlerce kişinin katıldığı Denizli Mitingi önemsiz sayılmamalıdır. Kitabımızı iyi okumadığı anlaşılan Kaymaz okuyucuya yanıltıcı hareketlerde bulunmaktadır. Biz milli cephelerin Sèvres'e karşı kurulduğunu hiç belirtmediğimiz halde, yazar, böyle bir kaniya nereden sahip olmaktadır?. Biz kitapta, batı cephesinin Yunanlıların işgal hareketlerine karşı kurulduğunu belirtmiştik. Bu cepheler vatan savunması duygusu ile kurulmuştu. Askerlerin yanında, yaşlılar, genç çocuklar, kadınlar bile savaşıyordu. Kitabımızın 105. nci sayfasında "Yunanlılar, anlaşma hükümlerine göre, Anadolu'yu işgale başlamışlardı. Yunanlılar, daha barışın imzalanmasından önce, İtilaf devletlerinin izni ile Anadolu'da yürümeye başlamışlardı" diyerek, Yunanlıların 22 Hazirandan 27 Temmuz'a kadar olan işgallerini tek tek gösterdik. Arkasından, aynı sayfadan "İşte Sevr Andlaşmasından önce, zaten Batı Anadolu'nun önemli bir kısmı ve Trakya Yunanlıların eline geçmiş durumdaydı. Bu durumda (sayfa. 106) Türkiye Büyük Millet Meclisinin çalışmaları ve Mustafa Kemal Paşa'nın direktifleri ile düzenli kuvvetler ve cephe kurulmaya başlandı" demiştik. Ayrıca, Kuva-yı Milliye bahsinde, (sayfa. 35) milli cephelere değindik. Türk milli kuvvetlerinin Ayvalık, Bergama, Aydın cephelerinde çarpıştıklarını izah ettik. Eleştirimen, iyice kitabımızı okumamıştır. Ancak, Kuva-yı Milliye'yi oluşturan batı cephesi, iki ordu arasında savaştan çok, Yunan Ordusu ile Batı Anadolu halkının mücadelesini andırıyordu. Bizim, sayfa 124 den sonra verdiğimiz (Ç-Batı Cephesinde Savaşlar) bilgiler düzenli ordunun yaptığı savaşları kapsar. Üzerinde esas durulması, ağırlık konulması gereken de buydu.

Eleştirimen, yazısının 173. üncü sayfasında, 13. Bölümde (Biz bölüm tabirini kullanmadık) alfabenin harflerinin hepsinin kullanılmasını belirterek, kronolojiye "hem uyulmuş, hem uyulmamıştır" demektedir. Bunun için de 23 Nisan Çocuk Bayramının İlanını göstermektedir.

Alfabenin harflerinin hepsinin kullanılmasının yanlış olduğunu ilk defa eleştirmenden duymaktayız. Kronolojik sıra doğrudur. 23 Nisan 1923 de önerge ile yasalaşan Çocuk Bayramı (d) alt başlığı altında gösterilmiş ise bunun en başa "Devrimler" başlığının önüne, a-Saltanatın Kaldırılmasından önceye konulması tarafımızdan uygun görülmemiştir. Ancak, Devrimler kısmında 29 alt başlık bulunmaktadır. Diğerleri kronolojik sıraya göre düzenlenmiş ve incelenmiştir. Türk İktisat Kongresi ise, Ekonomik Gelişmeler kısmında da anlatılmıştı. Kaldı ki, Kaymaz'ın kafasındaki düşüncelere göre plân yapmak zorunluluğu da yoktur.

Eleştirimen şekil yönünden eleştirilerini yaparken, 16. nci, 17. nci ve 19. uncu bölümlerin neden bir başlık altında toplanmadığını sormaktadır. Kendisinin aydınlanması için buna da cevap vermek zorunluluğunu duyduk. 16. nci başlıktaki Hatay Sorunu ile, uzun bir mücadele ve sabırlı bir uğraşından sonra Hatay'ın hududlarımıza katılması anlatılmaktadır. bu konunun, bir ticaret, dostluk, savunma anlaşması ile ilgisi yoktur. İkili Antlaşmalar başlığı altında (17. nci başlık), iki devlet arasındaki dostluk ve ticaret anlaşmaları incelenmiştir. Bunlar Atatürk zamanında gerçekleştirilmiştir ve 1932 ye kadar olan devreyi kapsar. 18. nci başlıkta ise 1931 Mayısında kabul edilmiş ve 1937 de Anayasaya girmiş olan "Altı İlke" anlatılır. 19. uncu başlık altında ise, bir-iki tanesi Atatürk zamanında yapılan, ama daha çok sonraki tarihlerde gerçekleştirilen çok uluslu antlaşmalar, savunma paktları anlatılır. Atatürk'ün ölümü nedeni ile onun büyük nutku yanyana yer almıştır.

Atatürk, Türk insanını, Osmanlılığın değerler düzeninden kurtarmak amacıyla, onu çağdaş değerlerle dokunmuş bir düzeye getirmek yoluna gitmiş ve çağdaş düzeye uygun değişiklikler meydana getirilmesi için çalışmış ve başarmıştır. Bunların içine, bizim Devrimler başlığı altında gösterdiğimiz, sayın Kaymaz'ın "(h) den (z) ye dek yazarın aklına gelenin listeye" koyduğu diye belirttiği değişiklikler girmektedir. Kaymaz tarafından beğenilmeyen bu yenilikler (h'den z'ye sırasıyla - şapka, giysi yenilikleri, tekkelerin, zaviyelerin kaldırılması, Milletlerarası Takvim'in, saatin kabulü, Belediye, kadın hakları ile ilgili kanunlar, Şer'iyeye ve Evkaf Bakanlığının kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat kanunu, hukuk alanında yapılan yenilikler Türk Tarih Tezi, Türk Dil Devrimi, Ölçüler, Soyadı Kanunu, Genel tatil, Teşkilat-ı Esasiye Yasası, Medeni Kanun, Lakapların, Nişanların kaldırılması, ulusal bayramlar, Eğitim) milli duyguyu kuvvetlendirmek, ulusal bilinci işlerli kılmak, hem birey, hem de ulus olarak yeryüzünde yerimizi almamız için yapılmıştır. Ama, ne yazık ki, sayın eleştirmen bunları anlayamamış kendine özgü basit bir ifade kullanmıştır.

Eleştirmenin şu ana kadar yaptığı eleştiriler (sh. 168-174) plan ve teknik konular üzerinedir. Kendi düşüncelerini kendine göre anlatmaya çalışmıştır. Sonuçta bu hususlara gene değineceğiz. Eleştirmen kitabımızda bozuk cümleler olduğunu da vurgulamaktadır. Biz bozuk cümle yoktur demiyoruz. Olabilir tabii. Ama, bunların sayısı ileri sürüldüğünün aksine birkaç cümleyi geçmez.

Eleştirmen, yazısının 174. üncü sayfasında, bizim sayfa 3-4 de anlattığımız gizli antlaşmalar kısmına değinmektedir. Eleştirmenin savunduğu şudur: İtalya gizli antlaşmaları 1917 başında öğrenmiştir. Çünkü, bu gizli antlaşmalar 1916 da yapılmıştır. İtalya da, İtilaf Devletleri ile Londra Antlaşmasını 1915 de yapmıştır. Herhalde İtalya gizli antlaşmalar 1917 başında öğrenmiştir.

Eleştirmen burada büyük bir yanılığa düşmüştür. Biz boşuna mı yalnızca İtalya'nın 1915'deki antlaşmalara itiraz ettiğini belirtip de, itiraz tarihini kaydetmedik. Eleştirmen çok açık olarak 26 Nisan 1916 ve 16 Mayıs 1916 tarihli gizli antlaşmaları İtalya'nın 1917'de öğrendiğini iddia ediyor. Yazar, bu kesin fikre nereden ulaşmıştır? Bunu öğrenmek için İtalyan ya da Türk arşivlerini mi taramıştır? İlim adamının bilmediği konularda kesin hükümler koymaması şarttır. Şimdi yazarın bir sayfa kadar yer ayırdığı bu hususu biz de gözler önüne sererek eleştirmenin bilgi düzeyini ortaya koyalım:

1915 de İtalya dışında İtilaf Devletleri arasında gizli görüşmeler ve antlaşmalar olmuştur. 1915 başlarında, İngiltere, Fransa, Çanakkale'yi geçmeye çalışırken, İstanbul'un elden gideceğinden kaygılanan Rusya harekete geçmişti. Fransa ve Rusya arasındaki notalaşmalar sonunda tek bir metne dayanmayan istekler öne sürüldü. İngiltere, 12 Mart 1915'de verdiği yanıtta, bazı koşullarla Rus isteklerinin benimsendiğini belirtmişti. Fransa'da, Rusya'ya isteklerini kabul ettiğini, Londra'ya haber verdi. Buna tarihte İstanbul Antlaşması denir. 12 Mart 1915'de İngiltere, Rusya'nın İstanbul dahil, boğazlara hakim olmasını kabul eder. İngiliz Elçisi buna karşılık savaşın başarı ile bitmesi halinde, İngiltere'nin Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğunda ve diğer yerlerde isteklerinin kabul edilmesi şartlarını Rusyaya kabul ettirir. Bu istekler, İngiliz Elçisi tarafından verilen notaya ek olarak şöylece sıralanıyordu; Boğazlardan serbestçe gidip-gelinecek. Rusya, Balkan devletlerinin İtilaf Devletlerine mütemayil çalışmalarına gayret gösterecek. İngiltere ve Fransa'nın halen Türkiye Aşyasında sayılan topraklar üzerinde bağımsız çıkarları sorununu göz önünde bulunduracak. Kutsal müslüman şehirleriyle, Arabistanın bağımsız bir hükümeti başkanlığı altında bir birlik kurulacak. (1907 de yapılan İngiliz-Rus Antlaşmasına göre), İrlandaki İngiliz nüfus bölgesi

tanınacak. Bu teklifler Rusya tarafından kabul olundu. Bundan iki gün sonra da Fransa, Rus Dışbakanlığına, Osmanlı Devletine verilecek barış şartlarını tedkikle "İskenderun bölgesi dahil olmak üzere, Suriyeyi ve Toroslara kadar Kilikyayı (Adana Vilayeti) ilhak eylemek arzusunda olduğunu bildirmekle beraber Sazanow'un 4 Mart 1915 tarihli notasını kabul ettiğini, 10 Nisan 1915'de karşı notasında tebliğ etti. Bunda da, savaşta başarı kazanıldığı takdirde, Fransa'nın ve İngiltere'nin doğuda ve diğer yerlerdeki istekleri ile ilgili şartlar mevcuttu.

Rusya, İtalya'nın kendi saflarında da olsa savaşa girmesini istemiyordu. Çünkü, bu yeni bir ortak ve antlaşmaların yeniden gözden geçirilmesi demektir. Nitekim "21 Ağustos'da Osmanlı Devletine harp ilan ettikten sonra, *gizli antlaşmalardan haberdar edilen İtalya, 19 Kasım'da Petersburg'daki Elçisi Carlotti vasıtasıyla Rus Dışbakanı Stürmer'e sunduğu "bir notada, İstanbul ve Boğazların Akdenizdeki İtalyan siyasetindeki önemini belirtip, "İtalya'nın, Doğu'da ve diğer yerlerde emellerinin gerçekleşmesi şartıyla, 4 Mart 1914 tarihli Rus Notasında belirtilen (Buna göre 12 Mart 1915'te İstanbul gizli Antlaşması yapılmıştı) mana ve mahiyette olmak üzere tecelli eden İmparatorluk arzularına, İtalyan Hükümeti rızasını açıklamak suretiyle bahtiyar olacağını ve nihayet diğer müttefik devletlerin faydalandıkları tekmlil imtiyazların aynı suretle İtalya'ya temin edileceği umulduğunu ilave etmişti.*

İtalya, bu nota ile "2 Aralık 1916'da, İngiltere ve Fransa gibi, aynı surette Rus emellerine muvafakatını" bildirmekteydi. Bu bilgiler için bak: Tukin, Cemal; Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi, İstanbul, 1941, sh. 363-369). Herhalde, eleştirmen İstanbul Antlaşmasını ve gizli antlaşmaları İtalya'nın 1917 başlarından önce öğrendiğini anlamış bulunmalıdır.

Eleştirmen, bu antlaşmalar ile ilgili olarak Rus Devlet Arşivinin belgelerinin yayınlandığını ne yazık ki bilmemektedir. Hüseyin Rahmi (Kurmaya Albay) Türkiye Asya'sının Taksimi adlı belgeleri 24 Nisan 1926 da dilimize çevirmiş ve bu kitap, 1972 yılında Belge Yayınları Ertuğrul Zekâi Ökte tarafından "SOVYET DEVLET ARŞİVİ GİZLİ BELGELERİNDE ANADOLU'NUN TAKSİMİ PLANI" adlı altında yeni yazı olarak yayınlamıştır. Eğer, eleştirmen hiç olmazsa bu kitabı okumuş olsaydı, İtalya'nın antlaşmaları 1916 da öğrendiğini belgelerden öğrenmiş olacaktı. Eleştirmen kitabımızı dikkatlice okusaydı, basım tarihini 1972 yerine yanlışlıkla, 1977 olarak gösterdiğimiz bu kitabın, (alt not 4), sh. 258 de yer aldığını görecekti. Bak. aynı kitap, Sh. 357-358 Vesika: 184 Londra'daki Rus Büyük Elçisi Benkendorf'dan Başvekil ve Hariciye Nazırı Stürmer'e 23 Eylül 1916 ve 566 sayılı telgraf "İtalya'nın ittifaka girmesinden önce akdedilen İstanbul hakkındaki antlaşmayı İtalyan Büyük Elçisine verdiği söyleyen Grey'e bakılacak olursa, bu anlaşma hiçbir itirazı gerektirmeyecektir. Grey'in İtalya'ya verdiği belgeler şunlardır: 1-Rusyanın, 4 Mart 1915 tarihli tamim telgrafi 2-Fransa'nın 10 Nisan 1915 tarihli muhtırası 3-İngilterenin 12 Mart 1915 tarihli muhtırası; 4-İş bu muhtıranın tamamlayıcısı olan diğer bir İngiliz notası....", 26 Eylül'deki vesika no: 185, Ayrıca bak Vs: 186 Roma'da Fransız Büyük Elçisinin Briana 30 Eylül 1916 tarihli mektubunda "Küçük Asya hakkındaki antlaşmanın İtalya'ya tebliğ meselesini 26 Eylülde telgrafla bildirdiği, İtalya'nın bundan üzüntü duyduğu anlatılmaktadır. Rusya Hariciye Nezareti erkanından A. A. Neratof'un Rus Büyük Elçisine, 9 Ekim 1916 da yolladığı telgraf, no 4300 (Vesika 187) de "Buradaki İtalyan Büyük Elçisinin söylediğine göre, Küçük Asya Anlaşmasıyla ilgili belgeler, Grey tarafından artık İtalya'nın Londra Büyük Elçisine verilmiş bulunuyor... Vesika 1881: Londra'daki Rus Büyük Elçisi Bankendorfdan Başvekil ve Dış İşleri Bakanı Şturmere 12 Ekim 1916 da çekilen telgraf (Grey, Küçük Asya Anlaşmasıyla ilgili bütün belgeleri İtalyan Büyük Elçisine teslim etmiştir." Vesika 191, Londradaki Rus

Büyük Elçisi Bankendorfdan Başvekil ve Hariciye Nazırı Şturmer'e çekilen telgrafta İtalyan Büyük Elçisine değişikliğe uğramadan verilen belgeler şunlardır. Küçük Asya hakkındaki İngiliz-Fransız Antlaşması, 9 Mayıs 1915 tarihli Fransız notası (Haritasıyla), deniz ulaşımı için 15 Mayıs 1915 tarihli İngiliz cevabi notası, 15 Mayıs 1915 tarihli Fransız notası, "Arablardan Humus, Hama, Şam ve Halep şehirlerini almaları şartıyla şavaşa katılmalarının kabul edildiğine dair Fransızlar tarafından verilen 9 Mayıs tarihli nota'nın benimsendiğini belirten 16 Mayıs tarihli İngiliz notası, 26 Nisan da Fransa İngiltere arasındaki notalar, Küçük Asya hakkında 17 Mart 1916 tarihli Rus notası, 26 Nisan 1916 tarihli Rus-Fransız anlaşması ve ekleri (Sazanov'un Fransız Büyük Elçisine verdiği 26 Nisan 1916 tarihli nota ve bir başka notası. Bu vesikaların sayısı bir hayli fazladır. Kaymaz sanırım yeteri kadar aydınlanmış ve hatasını anlamıştır.

Eleştirmen, bizim sayfa 4. deki cümlemize değinip, İngilizlerin Bagdad'ın yüz kilometre kuzeybatısına varmış olduğunu belirtmemiz gerektiğini ve devamla Kerkük için "Mondros bırakışmasından birkaç gün önce ise (26 Ekim 1918) de kesin bir biçimde zaptedilmiştir" ifadesini kullanmaktadır.

Biz Bagdad'ın İngilizler tarafından işgal edildiğini bir yazımızda belirtmiştik. Burada söz konusu Musuldur. Ne var ki, Musul Kaymaz'ın dediği tarihte zapt edilmemiş, işgal edilmiştir. Kaymaz'ın işgal ile zapt arasındaki farkı iyi bilmesine karşın (!) yaptığı bu hata dikkatsizliğinden doğmuştur. Bu konuda kaynaklarda yeterince bilgi vardır. Bak. Birinci Dünya Harbi, Türk Hava Hareketi, IX. ncu cilt, Ankara 1969 (Gn. Kur. Harp Tarihi Dairesi Yayını), sh. 237 "Düşman süvari birliklerinin Altunköprü'ye doğru sarkması ihtimali karşısında Kerkük'deki birliklerin 25/26 Ekim gecesi Kerkük'ü boşaltmaları ve Altunköprü'ye çekilmeleri emredildi". Ayrıca. Bak: Şehir Kasabaların Harp Bölgeleri, Bombardıman, İşgal ve Kurtuluş Tarihleri (1911-1922), Ankara, 1977 (Gn. Kur. Harp Tarihi Dairesi Yayını), sh 157'de Kerkük'ün işgal edildiği açıklanır. Ayrıca. Bak İslam Ansiklopedisi, Kerkük'ün işgal edildiği açıklanır. Bak: İslam Ansiklopedisi, Kerkük Maddesi (J. H. Kramers), sh 590 "Ancak Mütarekeye tekaddüm eden günlerde (26 Teşrin I.), Türk Ordusunun şimale doğru çekilmesi üzerine burayı tekrar işgal ettiler. Görüldüğü üzere, Kaymaz'ın belirttiği gibi Kerkük zapt değil, işgal olunmuştur.

Eleştirmen, bizim 14 Mart 1918 de İtilaf Devletlerinin, İstanbul'u zapt ettiklerini belirten cümlemizi ele almakta, böyle bir olayın olduğunu, ancak, bunun tam bir işgal bile sayılmayacağını, İstanbul'un gerçekten işgalinin 16 Mart 1920 de olduğunu vurgulamaktadır.

Biz kitabımızın 6. nci sayfasında zapt sözcüğünü kullanmışız. Ancak, gerek aynı sayfadaki cümlelerde, gerekse diğer sayfalarda bunun işgal olduğunu çok net olarak açıklayan cümleler vardır. Ayrıca, bunun tam bir işgal sayılmayacağı fikri de doğru değildir. Bu ve bundan sonraki tarihlerde bu hareketlerin işgal olduğunu belirten pekçok kitap vardır. Burada bunların isimlerini zikretmek gereksizdir. Biz kitabımızda, İstanbul'un resmî ve fiili işgalini 16 Mart 1920 olarak gösterdik. Bunu kitabımızın 67. nci sayfasında belirttikten sonra c başlığı altında (İstanbul'un İşgalinin Tepkileri) sayfa, 67, 68, 69 da, bu işgale karşı olan tepkileri de açıkladık.

Eleştirmen, eleştirisinin 175. nci sayfasında, kitabımızın 8. nci sayfasındaki "Ama, aydınlar arasında, Amerikan, İngiliz mandasını isteyenler mevcuttu. Bunlar daha sonra milli mücadelelerin safına girmişlerdir" cümlemize değinip, İngiliz Muhipler Cemiyetinden milli mücadeleye katılanların olup, olmadığını soruyor.

Bizim o cümlemizde, aydınlar arasında milli mücadeleye katılanların olduğunu vurguladığımız açıktır. Üstelik, sayfa 26'da, bu iki derneğe temasta kimlerin milli mücadele yanlısı olduğunu belirtmiştik: sh. 26'da İngiliz Muhipler Derneğinin gizli yönüne dokunarak

bunların “Buna göre, yurt içinde örgütler kurarak, ayaklanma ve başkaldırmaya yol açmak, ulusal bilinci işlemez kılmak, yabancı devletlerin işe karışmalarını kolaylaştırmak gibi haince girişimler” yapmak amacıyla olduklarını vurguladık.. Aynı sayfada, Amerikan güdümü isteyenlere değinerek “Bu gruba aydınlar da girmekte olup, Amerikan Mandacılığı sayesinde Türkiye'nin sosyal ve iktisadi kalkınmaya ulaşacağını sanıyorlardı. Bu Fikirler Erzurum ve Sivas kongrelerinde de tartışıldı” dedik. Kitabımızın 47. nci sayfasında (i-Manda Sorunu başlığı altında) ilk cümlede “Manda isteğinde bulunanlar arasında milli mücadeleyi benimsemiş olanlar da vardı” deyip, sh. 48-50 arasında Erzurum ve Sivas kongrelerinde mandacılık ile ilgili tartışmaları ortaya koyduk. Eleştirmen ya iyi niyetli değildir, ya da bu kısımları iyice okumamıştır.

Eleştirmen, eleştirisinin aynı sayfasında, Wilson Prensipleri Cemiyetinin destek, İngiliz Muhipler Cemiyetinin himaye istediklerini, benim tersini söylediğimi iddia ediyor.

Destek sözü gereğine göre koruma şeklinde de kullanılır. Bizim burada kastettiğimiz de budur. Söylev I. de de böyle kullanılmıştır. İngiliz Muhipleri Cemiyetinin Programında da, amacın, İngiltere ile Osmanlı hilafet ve saltanatı arasında mevcut samimiyetin korunması ve takviyesinin çalışılması olduğu çok açık bir şekilde belirtilir. Ayrıca. Bak. Akşin, Sina, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, İstanbul, 1976, sh. 521-522 “İngiliz Muhipleri Cemiyeti, tepkilerden çekinerek İngiliz Mandası ya da himâyesinden söz etmiyor. İngiliz dostluğundan ya da yardımından dem vuruyorlardı” diyerek Cemiyettekilerin düşüncelerini dile getirmektedir. Wilson Prensipleri Cemiyeti de aynı düşünce ile hareket etmektedir. Bak. Erol, Mine; Wilson Prensipleri Cemiyetinin Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson Prensipleri Cemiyetinin Amerikan Cumhurbaşkanı Wilsona gönderdiği Bir Muhtıra, Ankara, 1965, Tarih Araştırmaları Dergisi, c. 3, sayı. 4-5). Amerikan Mandasını isteyenler bunun İngiliz Mandasından daha “ehven-i şer” olması nedeniyle arzu etmekte idiler. Başlıkta belirttiğimiz gibi, iki taraf da manda yani himaye isteğinde idiler. Nitekim, Büyük Nutuk da bu açıkça belirtilmektedir. Bak. Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk. I, Ankara, 1927, sh. 12 “Bu iki nev'i karar sahipleri, Osmanlı Devletinin bir kül halinde muhafazasını düşünenlerdir. Osmanlı memalikinin muhtelif devletler beyninde taksiminden ise, bir devletin taht-ı himayesinde bulundurmaya tercih edenlerdir. İngiliz Muhipleri Derneği ise sayfa 26'da belirttiğimiz üzere yararlı dernek değildir.

Eleştirmen, yazısının 176. nci sayfasında, kitabımızın 31. nci sayfasındaki “Mustafa Kemal, 12 Haziranda artık İstanbul'a dönmediğinden, Hükümetle ilişkilerinin kesileceğini tahmin etmiş olmalıdır ki, artık üniforma sahibi olmadığını, millet adamı olduğunu” belirtmiş kısmını alıp, “Mustafa Kemal askerlikten 7/8 Temmuz 1919 da istifa etmiş ve üniformasını çıkarması da bundan sonra söz konusu olmuştur. 12 Haziran'da böyle bir ifade kullanması olasılık dışıdır” demektedir.

Bizim kullandığımız bu cümleleri şimdiye kadar pekçok yazar kullanmıştır. Biz burada, Mustafa Kemal'in düşüncelerini vurguladık: “İstanbul'a dönmeyeceğini tahmin etmiş olmalıdır ki...” Mustafa Kemal'in üniformasını çıkardığını söylemedik. İstifa ettiğini hiç belirtmedik. Esasen, sonraki sayfalarda Mustafa Kemal'in askerlik görevini sürdürdüğü verdiği emirler ile de belli olmaktadır. Mustafa Kemal istifa etmemek için direnmektedir. Mustafa Kemal'in istifasının 8 Temmuzda olduğu, sayfa 36. da uzun uzun anlatılır. Durumun rayından nasıl saptırılmak istendiğini şimdi birlikte görelim: Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk I., Ankara 1980 (Kültür Bakanlığı Yayını), sh. 36-37, Anadoluya gelişinin bir ay olduğunu ve milli teşkilat kurma fikrinin yayılmaya başladığını belirten Atatürk “umumi durumu artık bir komutan sıfatıyla sevk ve idareye imkan kalmamıştı. Yapılan davet emrine itaat etmemiş ve onu yerine

getirmemiş olmakla beraber, milli teşkilat ve mücadelenin sevk ve idaresine devam etmekte bulunduğuma göre, şahsen asi duruma geçmiş olduğuma şüphe edilemezdi.” Sanırım ki, sayın Kaymaz Atatürk’ün düşüncesini kavramıştır. Atatürk’ün fikri milletle beraber çalışmaktı. Atatürk “İstiklâl-i Milli” için bütün varlığı ile çalışacağını da daha o tarihlerde beyan etmişti. Bak. Arsan, Nimet; Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri. I, Ankara, 1961 (İkinci Baskı), sh. 14, Mustafa Kemal İzmir’in işgali nedeniyle belediye başkanları ve hukuk-u milliyeye cemiyetleri vasıtasıyla aldığı telgraflarda kendinden “hizmet ve fedakârlık” istendiğine değinip “Hayat ve şahsiyetim, kendi malı olan necip ve mazlum milletimizin bu haklı talebi üzerine artık benim için en mukaddes vazife irade-i milliyeye mutavaatı (baş eğmeği) her şeyin fevkinde görmektir. Bunun üzerine yaptığım tamimle millete kati sözümü verdim. İşbu tamimin son cümleleri şu idi: Geçirdiğimiz şu hayat ve memat günlerinde umum milletce her taraftaki âmal ve tezahürat ile temine azmedilen istiklâl-i millimiz uğrunda bütün mevcudiyetimle çalıştığımı temin eylerim. Bu emel-i mukaddes uğrunda milletle beraber nihayete kadar çalışacağıma da mukaddesatım namına söz veririm”.

Ayrıca, Mustafa Kemal’ sine-i milletten “ayrılmayacağını da belirtmişti. Mustafa Kemal, İstanbul’daki bazı özel kişilere yazdığı mektupta, artık, Anadolu’nun İstanbul’a egemen olması gerektiğine temasta kendisinden bahsederek milli amaç sağlanıncaya kadar “Anadolu’dan sine-i milletten ayrılmayacağıma ve milletin bir ferdi gibi çalışacağıma, kutsal tanıdığım şeyler adına söz verdim” demektedir: Tansel, Selahattin; Mondros’tan Mudanya’ya Kadar, Ankara, 1978, Birinci Baskı, c. III, sh. 12-13.

Mustafa Kemal, daha sonraları bu düşüncelerini, 15 Haziran da İstanbul’a çağırılmasının “Hükümet-i seniyye”nin kararı olduğunu öğrenince, Padişaha da arz etmişti. “Binaanaleyh, abd-i memlûkları bi’t-tabî Malta’ya gitmek veyahud en hafif olarak hal-i ataletle mahkum edilmek gibi ihtimaller karşısında bırakılmam ve eğer icbar edilsem memuriyeye-i acizanemden istifâ ederek kemakân Anadolu’da ve sine-i millette kalacağım”. Bak. kitabımızdaki fotokopiler. 3-4. T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Ankara, 1940, (İkinci baskı), sh. 10-11,

Mustafa Kemal Paşa, 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşaya, 11 Haziran 1919 da, 1335 tarih ve 15 nolu yazısında, İngilizlerin etkisi ile geri dönmesi yolunda girişimlerde bulunulduğuna değinmiş ve daha sonra kararlılığını şöylece belirtmiştir: “... 4. Vermiş olduğum kararın milletin hukuk ve istiklalini tayin uğrunda millet ile beraber çalışmaktan ibaret olduğunu zat-ı biraderlerine evvel ve ahir arz etmiştim. Bu gaye milletin sinesine iltica ederek vazife-i namus ve vicdanı ifaya fedakârane devam etmekte mazurum. Vazife-i vataniyeme devam edebilmekliğim bittabi zat-ı aliniz gibi aynı fikir ve kanaatte bulunan kardeşlerimin de daima ve herhalde dest-i vifak (aynı fikirde olmasına) ve muavenetlerine menuttur (yardımlarına bağlıdır). Bugün benim vermeğe mecbur olduğum bu fiil kararı yarın bütün erbab-ı namus ve hamiyetden olan arkadaşlarımız tarafından da verilmesi lüzumu tahakkuk edeceğine şüphe yoktur. Binaanaleyh bugün meydanı vaz’a mecbur olduğumuz bu kararımız arkadaşlarımızın kanaatine müstenitdir.” Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, İst. 1960, sh. 321-323

Ayrıca bak; Unat, Faik Reşit; Atatürk’ün Askerlikten İstifası ve Milli Savaşa Millet Ferdî olarak Başlaması. Ank. 1942, Tarih Ves. Dergisi, sayı: 5, Sh. 321-323

Ayrıca, Mustafa Kemal, Fuat Paşa ile 22 Haziran 1919’daki konuşmasında da bu hususlara değinmiştir:

-Fuat Paşa, beni ordu müfettişliği makamında uzun müddet bırakacaklarına ihtimal vermiyorum. Şu önümüzdeki birkaç gün içinde vaziyet anlaşılacaktır. Seni temin ederim ki, mücadelemize sıfat ve selahiyetten âzâde olarak da devam edeceğim.

Arkadaşlarımın aynı yakınlığı ve vefayı göstereceğinden eminim.

-Vaziyet ne şekilde tecelli ederse etsin, ben ve kolordum emrinde kalacaktır.

-Bu adamlar, seni de kolordunun başından ve hatta askerlikten ayırabilirler.

-Bu takdirde dahi seninle beraberim Paşam. “(Selek, S; Milli Mücadele Kurtuluş Savaşı” sh. 185-187.

Biz Mustafa Kemal’in istifa ettiğini belirtmediğimize, istifasını uzun uzun sayfa 36-37 de anlattığımız göre, eleştirmen ya okuduğunu anlamamakta, ya da kasıtlı hareket etmektedir. Burada bahis konusu edilen Mustafa Kemal’in düşünce ve hareketleridir. Dikkatli bir yazar bunu derhal anlar.

Sanırsız ki, Kaymaz, artık herhalde Mustafa Kemal’in düşüncelerini ve söylediği sözleri anlamış ve tarihi bilgisini genişletmiştir.

Sayın Kaymaz, kitabımızın 67. nci sayfasında bahsettiğimiz Misak-ı Milliye değinmekte ve bunu Şeref Bey’in hazırlamadığını, daha önce kaleme alındığını, bunun hazırlanmasında emeği geçenlerin zikredilmediğini belirtiyor. Bizim bahsettiğimiz yalnızca önergedir.

Eleştirmenin kitabımızı iyice okumadığı, ya da, işine gelen kısmı okuyucuya sunduğu bir gerçektir. Biz, Şeref Bey’in Misak-ı Milli önergesini arz ettiğini sayfa 66. da belirttik: “17 Şubat 1920 de, onbirinci oturumda Edirne Mebusu Şeref Bey’in ahd-ı milli adlı önergesi okundu”. Sayfa 67. de anlatılan herkesin de bildiği Şeref Bey’in önergesidir. Eleştirmenin bunu belirtmemesi, yani yalnızca sayfa 67. ye değinmesi kasıtlı bir hareket değil midir?. Yazar, böylece bilimselliğine gölge düşürmekte değil midir?. Bahis konusu edilen yalnızca önergedir.

Biz bu bahiste Misak-ı Millinin tarihçesini yapmadık. Son Osmanlı Meclisinin en önemli ve yararlı hareketi, Mustafa Kemal’in kendilerine verdiği “Misak-ı Milli” kararını kabul ve ilân etmiş olmasıdır. Bu yüzden biz burada yalnızca İstanbul’daki Meclisin çalışmalarından ve Misak-ı Millinin maddelerinden bahsettik. Esasen, bu konuda gerekli bilgiyi vermiş olduğumuza samimi olarak inanmaktayız. Misak-ı Milli’nin tarihçesi konusunda çeşitli kitaplarda pekçok bilgi vardır.

Kitabımızın 216. nci sayfasında üretim ile ilgili, “o/o 0,14 den o/o 0,23 e çıkarılmasını başarmıştır”, yerine, o 14 den o/23 e çıkarılmasını başarmıştır” demişiz. Bunun bir tashih hatası olduğu bellidir. Bir kasıt olduğu düşünülemez.

Sayın Kaymaz, eleştirisinin 176. nci sayfasında, kitabımız için “bilimsel açıdan olumlu ve yeterli olmayan bir kitap, mutlaka olumsuz ve sakıncalı değildir” demektedir. Kaymaz bu sözleri niçin sarfetmiştir? Bilgehan Tekin takma ad ve soyadını kullanan bir şahsın, Yeni Çığ Dergisi “Eylül-Ekim” sayısındaki bir yazısı hakkında A. Ü. Tıp Fakültesi sayın Kaymazdan bir rapor istemiştir. Kaymaz da, raporunun sonuna ve başına birer küçük paragrafı ekleyerek bunu Belletende yayınlattır. İşte, Belletende yayınlanan bu rapordur. Bu şekilde bir yayının dünyada örneği yoktur. Kaymaz, bu yazısında, saldırgan olarak nitelendirdiği şahıstan farklı olmayan sert ve ilim diliyle bağdaşmayacak ifadeler kullanmış ve o yazının da himayesiyle bütün Devrim Tarihi kitaplarına hücum etmiştir.

Şimdi şu soru akla gelmektedir; Sahte bir ad ve soyadı kullanan bir dış hekiminin ilmi olmaktan çok uzak “Siyasi-kültürel” bir dergide çıkan yazısına çatmak ve bunu yayınlamak bilimsellik ve bilim adamlığına uygun düşer mi?. Dikkatsiz olduğumuz konusunda ki kanısına gelince, eğer böyle olsaydı, yirmi küsür senedir Türk arşivlerini tarayarak ortaya koyduğumuz etüdler uzak doğunun ve batının çok değerli ve titiz bilim adamları tarafından tedkik edilir ve etüdlerinin alt notlarında yer alır mı idi?. Sayın Kaymaz, eleştirisinde bile birçok dikkatsizlikler yapmıştır. Örneğin, eleştirisinin 169. ncu sayfasında “Bibliyografya listesinde adı geçen-ve kimisinin kullanıldığı anlaşılın” bir kısım yapıtlara notlardan rastlanmadığını ileri sürmekteyse de

biz bunların kullanıldığını ispat etmiştik. Cümlelerimizde bozukluklar olduğunu ileri süren Kaymaz örnek verememektedir. Ancak, eleştirisine koyduğu pekçok cümlemize bakınca bozukluk görememekteyiz. Okuyanlar da kitabımızda bozuk cümle olduğunu belirtmemektedirler. Eleştirmen peşin hükümlülüğü ve saldırganlığı nedeniyle böyle hareket etmiş olmalıdır. Her kitapta bir-iki bozuk cümle olabilir. Ama, bu kitabın tümünü etkilemez.

Eleştirmen, sayfa 174-176 arasında hatalar kısmına geçmiş, fakat, burada da bir ilim adamının yapmaması gereken büyük hataları yaparak bilimselliğine gölge düşürmüştür.

Bu kitap devrin gazetelerinden yararlanılarak yazıldığı için pekçok olay ve bilgi ilk defa tarafımızdan ortaya konmuştur. Halk ve ordu bütünleşmesi açıklanmıştır. Bu bilgilerin bir kısmı daha önce belirtilmişti. Eleştirmen peşin hükümlerle hareket ettiği ve kendisi arşiv ve gazetelere bakmadığı için bunları görebilecek nitelikte değildir.

Sonuç olarak:

1-Her araştırmacı konusunun niteliğine göre, kendisince bir plan yapar ve uygular. Uyulması zorunlu genel kurallar dışında konunun niteliğine, anlayışına göre bölümler, ana ve alt başlıklar belirler. Bu yazarın doğal hakkı ve yetkisidir. Birimizin planı diğerimizinkine uymayabilir. Hangisinin daha iyi olduğu da tartışma götürür.

2-Ders kitabı olarak hazırlanan üçyüz sayfalık bir Türkiye Cumhuriyeti Tarihinde bazı tashih hataları ve yer yer yanlış yorumlanabilecek ifadelerin bulunması elbette ki istenmez. Ancak, baskı ve düzenleme zorlukları yüzünden birkaç yerde yanlışlık yapmış olabiliriz. Bu hemen hemen bütün kitaplarda karşılaşılan ve hoşgörü ile bakılan bir durumdur.

3-Kitabımız kapsamı bakımından her konuda derinlemesine bilgi vermez. Esasen görevimiz de bu değildir. Şu ya da bu cemiyet hakkında özel bir araştırma olmadığına göre, ayrıntılara elbette girmeyecek, ancak, benzeri kitaplarda verilen bilgi sınırını da geçmeyi ihmal etmeyecektir. Nitekim, bunu yaptığımızı, nasılsa, Kaymaz da sh. 168 de itiraf etmiştir.

4-Bibliyograf konusuna gelince; Biz Devrim Tarihi konusunda bibliyografya denemesi yapmıyoruz. Bu konuda yeterli bibliyografya çalışmaları vardır. Kullandığımız, okuduğumuz eserlerle, gazeteleri, bazı belgeleri göstermekle okuyucuya kolaylık sağlamayı düşündük. Bu bakımdan şu ya da bu kitap bibliyografya da var ya da yok demenin hiçbir manası yoktur. Üstelik, yararlandığımız yazarlar da, bahsolunan kitaplardan yararlanmışlardır.

5-Kaymaz, bilimsel kaygılarla değil, saldırma, ün yapma, birşeyler yazma hevesiyle kitabımızı eleştirmek istemiş, ancak, yanlış kapı çalmıştır. Ün yapmanın bir tek yolu vardır. O da özgün kitaplar, ya da makaleler yazmaktır.

BİBLİYOGRAFYA

JALE İNAN - ELISABETH ALFÖLDI - ROSENBAUM, *Römische und frühbyzantinische Portraetplastik aus der Türkei. Neue Funde*. Mainz, Philipp von Zabern Verlag, 1979. I. Cilt: XVIII 368 sayfa metin, II. Cilt: 275 levha.

Genel olarak Roma devri portre sanatı ile ilgili yayınlara bakılacak olursa bunların, ya belirli zamanlar ile belirli kişileri içeren incelemeler olduğu veya çeşitli nitelikteki eserleri kapsayan koleksiyonların bilimsel katalogları ile eserleri tek tek inceleyen makaleler olduğunu görürüz. Bu tip yayınlar içinde belirli bir kent, eyalet veya ülke kökenli Roma portrelerinin toplu olarak incelendiği yayınlar nispeten azdır. Bu hususta Küçük Asya veya şimdiki sınırlarıyla Türkiye için ilk eser 1965 yılında Jale İnan¹ tarafından yayınlanmış olup, o zamana dek Perge ve Side kazılarında çıkan portre heykelleri ile Pamphylia, Lykia ve Pisidia kökenli olup, Side ve Antalya Müzelerinde bulunan eserleri içermektedir. Bu araştırma ile İnan, Pamphylia'nın, özellikle Side ve Perge gibi iki önemli merkezin Anadolu Roma devri portre sanatında üslup özelliklerini saptamıştır.

1966 yılında J. İnan ve E. Rosenbaum² tarafından yayınlanan eser ise, Küçük Asya kökenli olup, çeşitli Anadolu müzeleri ile İstanbul Arkeoloji Müzesi, Londra British Museum ve Viyana Müzesinde veya bazı özel koleksiyonlarda sergilenen, buluntu yerleri kesin olarak saptanabilen toplam 311 portreyi içermektedir. Roma cumhuriyet devrinden, Justinianus (M. s. 527-565) devrine kadar eserlerin geniş bir kataloğu olan bu eser, arkeoloji yayınları arasında eksik olan büyük bir boşluğu doldurmuş³ ve kısa bir süre içinde tamamen tükenerek, 1971 yılında aynı yayınevi tarafından tıpkı basımı yapılmıştır.

Aynı yazarlar, bu müşterek ilk eserlerine girmeyen portre heykellerini, önce bazı ilâve yayınlarla⁴ tamamlamayı amaçlamışlarsa da, buluntuların zenginliği, burada tanımını yapmaya çalışacağımız yeni bir eserin hazırlanmasına neden olmuştur. Sözü edilen bu yeni eser, esas olarak aynı yazarların daha önceki yapıtlarının bir devamı niteliğindedir. Önsöz, giriş ve portrelerin çoğu bu iki yazar tarafından kaleme alınmışsa da, bu kez katalog kısmının başlangıcında (s. 52) detaylı bir şekilde belirtildiği gibi gerek bazı kazı malzemeleri, gerekse bazı iç ve dış müze ve koleksiyonlarda bulunan eserlerin bir kısmı, hafirlerin bizzat kendileri veya konuyla ilgili uzmanlarca yazılmış bulunmaktadır. Bunlar arasında, gerek portre sanatı açısından gerekse ait oldukları devirler bakımından önemli bir grup oluşturan Aphrodisias

¹ J. İnan, *Antalya Bölgesi Roma Devri Portreleri* (= Römische portraets aus dem Gebiet Antalya), TTK Yayınları V/21, Ankara, 1965.

² J. İnan, -E. Rosenbaum, *Roman and Early Byzantine Portrait Sculpture in Asia Minor*, London, 1966.

³ Bu eserin eleştirileri için bkz.

W. Oberleitner, *Gnomon*, 42, 1970, s. 214-217.

K. Fittschen, *GGA*, 225, 1973 (1-2), s. 46-67.

⁴ E. Alföldi, K. Erım, J. İnan, "Roman and Early Byzantine Portrait Sculpture in Asia Minor. Supplement I." *Belleten*, XXXII, 125, 1968, s. 1-24.

J. İnan, "Neue Portraetstatuen aus Perge", *Mansel'e Armağan* (= Mélanges Mansel) II, Ankara, 1974, s. 643-661.

buluntuları K. T. Erim tarafından hazırlanmıştır. Bu eserlerle ilgili yazıtları da J. M. Reynolds ve C. M. Roueché değerlendirmişlerdir. Ayrıca Ephesos buluntuları; W. Alzinger, M. Dawid, R. Fleischer, W. Oberleitner, Sardes buluntuları; N. Ramage ve diğer bazı eserler de M. Bergmann, K. Fittschen ve A. v. Vietinghoff tarafından incelenmiştir⁵.

Eser metin ve levhaları içeren iki ciltten oluşmaktadır. I. Ciltte 83 imparator ve 260 özel kişi olmak üzere 343 portre incelenmekte, II. Ciltte ise bu portreler 275 levhada resimlenmektedir.

Önsöz ve kaynakçadan sonra gelen giriş kısmı (s. 1-49) dört bölümdür. Birinci bölümde (s. 1-8) eserlerin genel bir değerlendirilmesi yapılmakta ve yeni buluntularla, halâ bazı eksikliklerin bulunduğu belirtilmesine karşın, Anadolu Roma portre sanatında boşlukların kısmen tamamlandığı görülmektedir. Ayrıca yazarlar bu bölümde 1966 yılında çıkan eserlerinde konu edilen bazı hususlar üzerinde durarak yapılan eleştirileri genel olarak değerlendirmektedir. Bunun neticesinde, önceki bazı fikirlerin sonuçlarının doğruluğu üzerinde durulmakta, bazılarında ise yeni yorumların getirildiği görülmektedir.

Giriş bölümünün ikinci kısmında (s. 8-38), özellikle Türkiye'de bulunmuş örnekler arasında daha belirgin olarak görülen, portre sanatının üzerinde çok durulan üç problemli evresine ait portrelerin tarihlendirme sorunları üzerinde durulmaktadır. Bunlar Gallienus, Konstantinus ve erken Bizans dönemi portreleridir. Antoninus'lar devri geleneklerinin uzun yıllar devam etmesi dolayısıyla, Gallienus devri potrelerinin Severus'lar, hatta Antoninus'lar devrine tarihlendiklerini arkeolojik yayınlarda görmekteyiz. Aynı sorun Konstantinus ile Hadrianus portrelerinde de karşımıza çıkmaktadır. İşte bu çelişkiler ve erken Bizans portreleri arasındaki stil ve tarihlendirme sorunları üzerinde yazarlar, Anadolu malzemelerine dayanarak bazı çözümler ve daha kesin sonuçlar getirmektedirler.

Girişin ayrı bir makale olabilecek üçüncü bölümü ise (s. 38-47) portrelerin "Büstlertaçı" ile ilgili bilgilerden oluşmaktadır. İlk eserlerinde Flavius-Theodosius devirlerine tarihlenen 13 rahip ve rahibe portre heykelleri büstlertaçı tiplerine ilâveten, bu eserde 8 yeni örnek Küçük Asya'dan toplam 21 tanesi konu edilmektedir. Aphrodisias, Ephesos, Perge, Kyzikos ve diğer bazı kentlerde bulunan eserlerdeki 21 örnek çeşitli biçimlerde olup, bunların geçmişte genellikle sadece imparator kültü rahipleri tarafından takıldığı kabul edilmekteydi. İlerde bu konuda yapılacak daha detaylı bir çalışmaya geniş bir malzeme sağlayan bu yeni örnekler, büstlertaçının aynı zamanda bazı doğu ve şehirlerin esas tanrısına ait kültlerin rahipleri tarafından da takıldığını göstermektedir.

Dördüncü bölümde (s. 47-49) Burdur dolaylarındaki Bubon kökenli bronz portreler ile bunlarla ilgili bazı eserler genel olarak değerlendirilmektedir. J. İnan'ın bu konudaki çalışmalarının⁶ bir özeti olan bu kısımda, Bubon Sebasteionu buluntularının, benzerleri arasında M. s. III yüzyıla tarihlenebilen ilk örnek olduğuna işaret edilmektedir. Bubon araştırmalarının, birçok önemli koleksiyonlarda Kremna'dan geldiği ileri sürülen eserlerin, esas buluntu yerinin Bubon olduğunu ortaya koyması açısından da önem kazandığını belirtmek gerekir.

⁵ Baskı hatası neticesi No. 165, s. 53 de R. Fleischer'in incelediği eserler arasında gözüküyorsa da, s. 53 ve 197 den anlaşılacağı gibi bu eser N. Ramage tarafından kaleme alınmıştır.

⁶ J. İnan, "Der Bronzeterosor im Burdur-Museum aus Bubon und der Bronzekopf im J. Paul Getty Museum." *Ist.Mitt.*, 27/28, 1977-78, s. 267-296.

Eserin katalog kısmı iki bölümlü olup, birinci kısmı (s. 53-140; No. 1-83) sayıları bir hayli artan ve çeşitli yerlerde bulunmuş Caesar'dan Honorius'a kadar kronolojik bir süre içinde 83 imparator içermektedir. İkinci kısımda ise (s. 141-344; No. 84-343) özel kişi portreleri coğrafi bölgelere göre ayrılarak kronolojik olarak ele alınmıştır. Böyle bir ayırım heykeltıraşlık atölyeleri veya üslup beraberliği açısından bazı gruplamalara ve neticelere ulaştırmamaktadır. Side, Perge, Ephesos ve Aphrodisias gibi sistemli ve süreli kazılardan elde edilen buluntuların stil açısından bir beraberlikleri olduğu görülmekteyse de, eserlerin çoğunun sistemli kazılardan çıkmadığı ve birçoğunun buluntu yerinin kesin olmadığı görüşünden hareket ederek yazarlar haklı olarak böyle bir coğrafi sınıflamayı yeğlemişlerdir. Özel portreler Bithynia-Paphlagonia ve Pontus; Asya Eyaleti; Kilikia; Pisidia-Galatia-Kappadokia gibi gruplamaların dışında doğu Kappadokia, antik Armenia ve Suriye'nin şimdiki Türkiye sınırları içinde kalan bölgelerini de kapsamaktadır. Bunun dışında İstanbul'da bulunmuş (s. 279-287; No. 269-276) portreler ayrı bölümde incelenmiştir. İstanbul dışında Thrakia'da (s. 290-301; No. 279-298) bulunanlarla, İstanbul müze ve özel koleksiyonlarında olup, buluntu yerleri kesin olmayanlar (s. 290-301; No. 279-298) bir arada sıralanmıştır. Bunların dışında buluntu yerleri kesin bilinmeyen veya belirtilmeyen portreler ise, Avrupa müzelerinde olanlar (s. 301-320; No. 299-315); Kuzey Amerika müzelerinde olanlar (s. 320-339; No. 316-339) ve özel koleksiyonlarla antika tüccarlarında olanlar (s. 340-344; No. 340-343) ayrı gruplar halinde kataloglanmışlardır. Eser, katalogun sonunda çeşitli dizinlerle son bulmaktadır.

Katalog dikkatle incelenecek olursa, buluntu yeri bilinmeyen veya herhangi bir sebeple açıklanmayan 71 eserin (No. 279-343), kitapta yer alan tüm eserlerin 1/5 inden fazlasını oluşturduğu derhal göze çarpmaktadır. Bütün bunların antikacılar tarafından yaptırılan kaçak kazılarda çıkan veya çeşitli şekilde çıkıp, gene antikacılar tarafından satın alınıp, yurt dışına kaçırılmış eserler olduğu kuşkusuzdur. Bu eserler Türkiye için bir kayıp olduktan başka, birçok eserin tarihi beraberliğini kaybetmesi açısından araştırmacılar için bilimsel değeri azalmakta ve ayrıca kesin yorumlar yerine varsayımlar üzerinde durulmasına yol açmaktadır. Nasıl bu eserde uluslararası araştırmacılar bir araya gelerek çalışma ürünlerini birleştirebilmişlerse, gene uluslararası tüm kuruluşlar ve bu işlerle ilgilenenler gene bir araya gelerek bu kültür kaçakçılığının önlenmesi için çalışmalarını yoğunlaştırmalıdır.

Sonuç olarak, konu edilen eser 1966 yılında yayınlanan öncüsü ile birlikte Roma'nın etkin olduğu ve şimdiki Türkiye sınırları içinde kalan bölgelerden çıkan portre heykelleri için bir temel yapıt teşkil etmektedir. Roma geç cumhuriyet devrinden Justinianus dönemine dek bugüne kadar bilinen portreleri içeren bu iki eser, Roma portre sanatı ile ilgilenen araştırmacılar ve öğrenim görenler için faydalı bir el kitabı niteliğinde olup, gerek öğrenciler gerekse çeşitli kurumlarda çalışan arkeologlar, Anadolu hakkında diğer konularda da bu tip eserlerin özlemi içindedirler.

Dr. HALUK ABBASOĞLU

ALBUCASIS - *On Surgery and Instruments*, trans, and com. M. S. Spink and G. L. Lewis, London 1973, s. 850 + XV (B/8496).

Bu kitap onbirinci yüzyılda İspanyada yaşamış meşhur bir cerrahın, Ebu'l-Kâsım e'z-Zehrâvî'nin *Kitâb e't Tasrif li men Acize an e't Te'lif* adlı eserinin son kısmıdır.

Eserin daha önceki kısımlarında, devrindeki bazı yazarlarda da gördüğü üzere, elementlerden, onların karışımlarından, genel anatomiden, mürekkep ilaçlardan, vücut hastalıklarından, onların tedavi yöntemleri ve ilaçlarından bahsedilir.

Eserin cerrahi kısmı hariç, diğer kısımları onüçüncü yüzyıl ortalarında İbranice ve sonra da 1519'da Latinceye çevirilmiştir (*Liber Theoricae nec non Practicae Alsharavii*).

Eserin ilaçlarla ilgili kısmı ise onun hemen hemen yarısına yakın kapsamına sahip olup, onüçüncü yüzyılın sonlarına doğru *Liber Servitoris* adı altında Latinceye çevirilmiştir ve çok meşhur olmuştur. Aynı kısım 1471'de Venedik'te basılmıştır.

Eserin burada söz konusu olan *Cerrahi* kısmı resimli olup devrinde konusunda yazılmış eslere bir örnek teşkil etmiştir. Zehrâvî eserinde, sadece kendi devrine kadar gelmiş olan cerrahi aletleri vermekle kalmamış, onların yanı sıra örneğin iltihaplı yerlerin açılmasında kullanılacak özel aletler, şırıngalar, mesane taşlarında kullanılan litotomdan da bahsetmiştir; bunların gayet güzel resimlerini de vermiştir.

Zehrâvî'nin *Cerrahi*'si ilk defa onikinci yüzyılda Cremona'lı Gerard tarafından Latinceye *Liber Alsharavi di Chirurgia* adıyla çevrilmiştir. Bu çeviri ilkin İtalyan, daha sonra Fransız cerrahlarını büyük ölçüde etkilemiştir. Ondördüncü yüzyılda Guy de Chauliac bu yazarı Hippocrates ve Galen'le birlikte aynı düzeyde tutarken, büyük kan dolaşımını bulan William Harvey'in hocası Aquanpendente'li Fabricius, Zehravi'yi biri Romalı (Celsus), biri Yunanlı (Paulus Aegineta), ve biri Arap (Zehravi) olmak üzere kendisini etkilemiş üç bilim adamı arasında sayar.

Zehravi'nin eserinin Cerrahi kısmının ilk modern baskısı, Latince çevirisi ile birlikte Oxford'da 1778'de basılmıştır. John Channing onu iki cilt halinde *Albucasis de Chirurgia Arabica et Latine* adıyla neşretmiştir. Bu kitaptaki bazı dip notları, onun Halep'teki bir yazma nüsha ile 1500, 1532 ve 1540 yıllarında Venedik'te basılmış Latince nüshalarından yararlanılmak suretiyle hazırlanmış olduğu görülmektedir.

Lucien Leclerc *Cerrahi*'yi ilk defa modern dillerden birine, Fransızcaya çevirip, *La Chirurgie d'Albucasis* adıyla 1861 yılında Paris'te neşretmiştir.

Burada söz konusu eserin İngilizce bir çevirisi Arapça tenkitli metniyle birlikte verilmiştir. Eserin tenkitli metninin hazırlanmasında onun mevcut yedi nüshası kullanılmıştır:

- 1-Topkapı Sarayı III. Ahmet Kütüphanesi 1990 numarada kayıtlı nüshası
- 2-Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa 502 numarada kayıtlı nüshası
- 3-Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa 503 numarada kayıtlı nüshası
- 4-Beyazıt kütüphanesi, Veliyüddin Efendi 2491'de kayıtlı nüsha
- 5-Patna'da Khuda Baksh Kütüphanesi 2416'da kayıtlı nüsha
- 6-Oxford, Bodleian Kütüphanesi, H. Huntingtan 156'da kayıtlı nüsha
- 7-Oxford, Bodleian Kütüphanesi, M. Marsh 54'de kayıtlı nüsha

Çevirmenler M. S. Spink ve G. L. Lewis tenkitli metni hazırlarken Oxford Bodlenian Kütüphanesinde bulunan iki nüshayı resimleri yönünden de mukayese etmişlerdir; yazmanın farklı nüshalarındaki resimlerini ayrı ayrı vererek açıklamışlardır.

Kitapta tenkitli metin ve onun İngilizce çevirisi ile birlikte gerekli görülen yerlerde bazı açıklamalar verilmiştir. Metnin altında dip notları şeklinde verilen bazı açıklamalar daha çok metnin çevirisiyle ilgilidir; örneğin s. 380'deki dip notlarında görüldüğü gibi. Bunların yanı sıra metni açıklamak, orada söz konusu edilen konulara açıklık getirmek üzere, yine metnin altında bazı açıklamalar verilmiştir. Bunlardan bazıları tedavide kullanılan aletlerle ilgilidir. Bu açıklamalara örnek olarak s. 346'daki *midass*, *bartd* gibi bazı aletler hakkında verilen açıklamalar gösterilebilir. Burada verilen açıklamalardan anlaşılacağı üzere *midass* bir nevi iğnedir; onun üç büyüklükte olduğu görülür (M. Marsh bunlardan yalnız ikisini vermiştir). Aletin bir sap kısmı vardır. H. Huntington'da aletin uç kısmı dörtgen şeklindedir. Bu alet muhtemelen trokar (vücutta birikmiş olan suyu dışarı atmağa yarayan alet) olarak kullanılmıştır; muhtemelen onu 41. bölümde bezsi yapıdaki torbalarda, 45. bölümde ise iltihaplı şişlerde ve 44. bölümde yine bezsi yapıdaki guitre tedavisinde kullanmışlardır.

Çeviride daha çok aydınlatmak üzere verilmiş olan diğer bazı açıklamalara örnek olarak ise 142. sayfada verilmiş açıklamayı gösterebiliriz. Burada fil hastalığının tedavisinde dağlama önerilmektedir. Çevirmenler aynı sayfanın altında vermiş oldukları bilgide "Paulus Aegineta"-nın erken safhalarda kafanın yakılmasının (dağlanmasının) fil hastalığını önlediğini söylediğini, ancak onun ne dağlamanın tipinden ne de kesin yerinden bahsetmemiş olduğunu ifade etmişlerdir. Dokuzuncu yüzyılda yaşamış olan Leo Bregma da dağlamayı önerir. Diğer Arap yazarlar bu kısımda verilen dağlama dahil, tedavide geç tarihte yaşamış Yunanlı yazarların açıklama ve yönlendirmelerini izlemişlerdir. Maamafih şüphe yoktur ki Arap yazarlar bu hastalığa büyük ilgi göstermişlerdir, ve ona *elephas* veya *lepra* adını vermişlerdir. Onun ilk defa söz konusu edildiği metinler, onu Mısır'a atfeden Lucretius'a kadar gider. Pliny gibi ondan söz eden bazıları onun nakledildiğini, taşındığını söylerler. İbn Sina lepranın gerçek tipini belirlemiştir, ve ona bacağın büyümesine dayanarak *elephantiasis* adı verilmiştir. Zehrâvi'nin müteakip kısımda verdiği bilgiden de anlaşılacağı üzere, tedavide dağlama yeteri kadar yank elde edilene kadar tatbik edilecektir.

Cerrahi'nin tenkitli metni ve çevirisi verilmeden önce kitapta bir giriş kısmı bulunmaktadır. Burada kitabın yazarı Zehrâvi, onun burada söz konusu edilen eserinin tümü, onun çevirileri ve *Cerrahi*'nin çevirisi ile tenkitli metnin hazırlanmasında kullanılan yazma nüshaları hakkında bilgi verilmiştir.

Cerrahi üç kitaptan meydana gelmektedir. Birinci kitap dağlama ile ilgilidir. Burada baştan başlamak üzere vücudun çeşitli yerlerine tatbik edilen dağlamalar hakkında bilgi verilmektedir. Örneğin başa tatbik edilen dağlama, kronik olmayan migren sırasında başa tatbik edilen dağlama, ağız çarpılmasında tatbik edilen dağlama konusunda verilen bilgilerde görüldüğü gibi (ss. 2-165).

İkinci kitap, incinme, delme, kan alma ve yara ve benzeri durumlarla ilgilidir. Burada söz konusu tedavi şekillerinin kullanıldığı çeşitli hastalıklar, tedavide izlenecek yollar ve kullanılacak aletler hakkında bilgi verilir; örneğin katarakt ameliyatı, rektum hastalıklarında kullanılacak aletler bunlardan bazı örnekler olarak verilebilir. Burada, birinci kitapta da görüldüğü üzere, çeşitli konularda verilen bilgiler baştan başlamak üzere ayağa doğru bir sıra izlemek suretiyle verilmiştir. Bu kitapta aynı zamanda çeşitli yaraların tedavisi ile ilgili öneriler, kan almanın hangi damarlardan yapılabileceği, ne gibi durumlarda baş vurulması

gerektiği ve ne gibi bir yöntemle kan alınması gerektiği konusunda bilgi verilmiştir (ss. 166-677).

Üçüncü kitap “kemiklerin yerine yerleştirilmesi” ile ilgilidir. Burada ilkin genel olarak kırık çıkıklarda kullanılacak alet ve bandaj tarzları hakkında genel bir açıklama yapıldıktan sonra, kırık çıkıklar ele alınıp tedavide ne gibi bir yolun izlenmesi gerektiği anlatılmıştır; örneğin burun kemiği, alt çene kemiği kırıklarında izlenecek tedavi tarzlarında görüldüğü gibi (ss. 678-837).

Zehrâvî'nin kısaca *el-Tasrif* diye meşhür olmuş eserinin *Cerrahi* kısmının çevirisi olan bu kitap, çeviri ve tenkitli metni karşılıklı sayfalarda vermektedir. Böylece gerektiğinde orijinal Arapça metinle çevirisini karşılaştırmak mümkün olmaktadır. Ayrıca gerektiğinde Arapça metinden de yararlanmak mümkündür.

Bu eser sadece devrinde etkin olmakla kalmamış, yüzyıllar boyunca hem Doğuda hem de Batıda bilim dünyasını etkilemiştir. Dolayısıyla böyle bir eserin çevirisi bilim ve kültür tarihi açısından önem taşımaktadır.

Ayrıca bu hacimli eser baskısının güzelliği, temizliği ve dikkatliliği ile de başarılı olmuştur.

Doç. Dr. ESİN KÂHYA

ISLAM, RIAZUL, *A Calender of Documents on Indo-Persian Relations*, 1500-1750, Volume: I, Iranian Culture Foundation, Tehran and Institute of Central and West Asian Studies, Karachi, 1979. XXVIII-511 s., 250.00 Rs. veya 30.00 U.S. doları. (A IV/5642)

Kitapta 1500-1750 yılları arasında İran ile Müslüman Hindistan hükümdarları arasında yapılan yazışmalar incelenmiştir. Diplomasi tarihi için yararlı olabilecek mektuplar dizinini hazırlarken, Prof. Riazul Islam Türkiye, İran, İngiltere, Fransa, Pakistan ve Hindistan'da bulunan kütüphanelerin arşivlerinden yararlandığını belirtmektedir. Ayrıca bu mektuplar dizininden o dönem İran ve Müslüman Hint hükümdarlarının hangi konularda yazıştıklarını öğrenmek isteyenler için yararlı olur, kanısındayız.

Kitabın bölümleri şöyle sıralanmaktadır:

Başlangıçta İran Kültür Vakfı Genel Sekreterliğinin İran ile Hint-Pakistan yarımadasının kültürel ve politik yönden birbirlerine sıkı bağlantıları olduğu ve Fars dilinin bütün bu bölgeye yayıldığına değinilerek bu tür çalışmaların bilginler tarafından yapılmasının yararlı olacağına işaret edilmektedir.

Transkripsiyon bölümünde yazar, çalışmalarını üç doğu dili Türkçe, Farsça ve Arapça dillerinde yaptığını belirterek her üç dili bir arada kullanmak zor olduğu için kelimeleri kullanırken Hint-Pakistan şekillerini koruduğunu açıklamaktadır.

Bibliyografya şeklindeki kısaltmalardan sonra yazar, tarih değişikliklerinde hicri ve milâdi tarihleri kullandığını açıklamaktadır.

Önsöz ve Teşekkür bölümünde yazar, Hindistan'da hüküm süren Müslüman Hint hükümdarları ile İran'da hüküm süren Safavi şahları arasındaki diplomatik bağlantıları konu alan doktora tezini hazırlarken bu mektupların ilgisini çektiğinden ve bu mektupları sistematik bir düzenleme içinde incelemek istediğinden bahseder. Çalışmaları sırasında kendisinden yardımlarını esirgemeyen kişi ve kuruluşlara bütün içtenliği ile teşekkür etmektedir.

I. ciltteki mektupların indeksini verdikten sonra yazar, Giriş kısmını dört bölümde toplamaktadır:

Birinci bölümde edebi yazı sanatı inşâ'yı kutab ve tarassul diye ikiye ayırıyor. Bu mektupların da tarassul, mektupla ilgili edebî yazılara ait olduklarını açıklamaktadır. Hükümdar mektupları için kitâb, kitâb nâma, maktûb ve ruqa gibi terimlerin kullanıldığını belirtmiştir. Bir hükümdarın bir diğer hükümdara yazdığı mektuplar yirmi kadar konuyu içermektedir. Örneğin, tahta çıkış, bir erkek çocuğun doğumu, baş sağlığı gibi konular... Mektuplar yazılırken nasıl bir sıra izlendiğini de açıklamaktadır. Bundan başka mansûr (hizmet fermanı), fath nâma (düşmanın yenilgisini bildirmek için yazılan mektup), ahd nâma (andlaşma şartlarını açıklayan ve iki tarafın imzası bulunan mektup), şukka (hükümdarın imzasını taşıyan bir asil kişiye yazılmış kısa mektup), ramz (anlatılmak istenenleri üstü kapalı olarak bildiren mektup) gibi türlerin açıklamalarından sonra, en çok tutulan tür rûqâ (dilekçe şeklindeki mektup) dan bahseder.

Hindistan'da Delhi Sultanlığı döneminde bir de Ulaştırma Bakanlığı (Divanı İnşâ) kurulmuştur. Ayrıca devletin önemli ve gizli belgelerinin korunduğu bir bakanlık da vardı. Devlete ait bir mektup yazılacağı zaman hükümdar uygun gördüğü birine bu görevi verirdi. Ekber'in bir çok devlet mektupları Abul Fadl tarafından yazılmıştır. Yazar bir devlet

mektubunun nasıl yazıldığını da kitabın 37.ci sayfasında örnek olarak vermektedir. Şifreli mektuplar ise Prens Evrengezb ile kardeşi Murad Bakş arasında taht kavgalarının başlangıç döneminde resmi yazışmalarda kullanılmıştır: Örnek mektup sayfa 427-429. Bazı önemli durumlarda aynı konulu mektuplar birkaç kişiye birden gönderilirdi. Şah Safi'nin Erivan'da kazandığı savaşı Şah Cihan ile Adil Şah'a bildirmesi, örnek mektup sayfa 256. Ayrıca yazışmalarda görev alan kâtiplerin durumu ve kullanılacak malzemenin nasıl olacağı hakkında bilgiler bulunmaktadır.

İkinci bölümde her mektubun bir düzen içinde incelendiği açıklanmaktadır: yazarın her mektuba verdiği numara, kodu, sınıfı, kimden geldiği, kime yazıldığı, kimin yazdığı, mektubu karşı tarafa götüren kişinin adı, mektubun gönderilme tarihi, nereden yazıldığı, dili, başlık, başlangıç ve sonuç, verilen metinler, transkripsiyon, özetler ve yorumları açıklamaktadır.

Üçüncü bölümde yazar kitabı hazırlarken yararlandığı malzeme ve kaynakları yeniden açıklamaktadır.

Dördüncü bölümde diplomatik haberleşme ile ilgili çalışmaların önemi üzerinde durmaktadır. Mektupların gerçekten yazan kişilere ait olduklarını kanıtlamak için, mektupların pek çoğunun kroniklerde bulunduğuna işaret etmektedir. Hümayun'un Şah Tahmasp'a gönderdiği mektup, kaçak hükümdarın İran'a girdiğinin arefesinde gönderilmiştir. Bu mektubun kopyaları kroniklerde İran ve Hindistan'da toplanan mektup koleksiyonlarında bulunmaktadır. XVIII ve XIX. yüzyıllarda Delhi ve İran'da meydana gelen çeşitli kargaşalıklar sonucu koleksiyonların büyük bir kısmının kaybolduğu zannediliyor. Bazı dökümanlar ise özel koleksiyonlarda korunmaktadır. Müslüman Hint ve Safavi hükümdarların Osmanlı Sarayına gönderdikleri mektuplar ise Türkiye'de bulunan arşivlerde korunmaktadır. Yazar 650 den fazla orijinal mektubun kendisi tarafından toplandığını, bunların 450 tanesinden burada yararlandığı belirtmektedir. Bu mektupların XVI. yüzyıldan Nadir Şahın ölümüne kadar Hint-İran ilişkilerine ışık tuttuğunu kabul etmektedir. Bunların bazıları da Türk Tarih Kurumu Belleten Dergisinde yayınlanmıştır. I. Şah Abbas'ın iki ve Şah Hüseyin'in zamanının Papasına gönderdiği bir mektup Roma'da Vatikan kütüphanesinde bulunmaktadır.

Yazar, bu dönem ile ilgili mektupları aşağıdaki düzenlemeye göre gruplara ayırmıştır:

I- Hint-İran yazışmaları:

Müslüman Hint hükümdarları ile İran Şahları arasındaki yazışmalar, bir hükümdar ile prensler, devlet memurları, tebası ile olan yazışmalar (bu kategoride Şah Cihan dönemine ait çok önemli mektuplar bulunmaktadır),

II- Müslüman Hint ve Safavilerin Dekkan hükümdarları ile yaptıkları yazışmalar,

III- Müslüman Hint hükümdarları ve İran Şahlarının Asya'da bulunan diğer hükümdarlar ile yaptıkları yazışmalar,

IV- Müslüman Hint hükümdarlarının ve İran Şahlarının Osmanlı hükümdarları ile yaptıkları yazışmalar,

Bazı Osmanlı İran yazışmaları Hint İran ilişkileri üzerinedir.

V- Hiçbir gruba girmeyen çeşitli yazışmalar.

Girişten sonra yazarın altı bölümde topladığı mektuplar yer almaktadır:

I, bölüm: Babür ile Hümayun dönemine ait yazışmalar (mektup sayısı 1-15)

II. bölüm: Ekber dönemi yazışmaları (mektup sayısı 16-45)

III. bölüm:Cihangir dönemi yazışmaları (mektup sayısı 46-99)

IV. bölüm: Şah Cihan dönemi yazışmaları (mektup sayısı 100-236)

V. bölüm: Evrengezb dönemine ait yazışmaları ele almaktadır (mektup sayısı 237-259).

Addenda kısmında yazar Kandhar seferinden sonra Cihangir ile I. Şah Abbas arasında yazılmış iki mektubun bulunduğunu belirtir. Fakat bu mektupların gerçek olmadıklarını da ekler. Bunların J. 54 ile J. 55 numaralı mektuplarla aynı kategoride olduklarını ileri sürer. Kitap yazarın çalışmaları ile ilgili çeşitli kişilerin görüşlerini açıklayan bir bölüm ve İndeksle sona ermektedir.

Doç. Dr. İNCİ MACUN
Hindoloji Anabilim Dalı

Prof. Dr. SEMAVİ EYİCE, *Son devir Bizans mimârisi, İstanbul'da Palaiologos'lar devri anıtları*, İstanbul 1980, Genişletilmiş ikinci baskı, XI + 150 sayfa. (s. 145-148 almanca özetdir). ek 136 levhada 218 resim ve kroki. Ayrıca numara almamış dört renkli resim. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınıdır. Fiyatı yazılı değil (ilgili kurumun yayın organı ve ilanlarında 800 lira gösterilmiştir).

Bizans Sanatı Tarihini yıllardan beri İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde uhdesinde bulunduran müellif¹, uzun zamandan beri mevcudu kalmayan kitabının ikinci baskısını, İstanbul yayınları üzerinde duran Turing Kurumu tarafından gerçekleştirildi. Önsözünde, yeniden yazma yerine gerekli ekleri uygun gören Eyice'nin bu kitabından sonra etraflı bir araştırma yapılmadığı için alanında tek kalmıştı. Bir sanat tarihçisi olmadığımız için, bu alanlarda verilen hükümlerden kendimizi uzak tutup, İstanbul ve dolayısıyla Türk tarihçiliğine etkisine değineceğimiz kitap, Fatih Sultan Mehmed tarafından Osmanlı yönetimine kazandırılan metropol hakkında yeterli bilgi vermektedir. Örneklerin çoğu İstanbul'da olduğu için, senelerden beri inceleme konusu olan yapılar, sonradan camiye çevrildiği için günümüze dek ayakta durmuştur. İlk devir Osmanlı mimarisine olan etkilerin de incelenmesi (s. 140-142), bu geçiş döneminin iki ayrı dünya arasındaki karşılıklı etkisini de işaret eder². Mimari özellikler kadar, kullanılan malzeme, işçilik, süsleme değişik ekin sahibi insanların kullanılmaktan, etkilenmekten uzak kalmıyacağını ortaya koyar³. Diğer taraftan Bizansın son devrinin nasıl olduğu incelemeye uzak tutulmamıştır (s. 87-99). Böylece sanat eserlerinin hangi tarih evresinde yapıldığı da (s. 80-81) sıralanmıştır. Dilimizde tam bir Bizans Tarihinin bulunmaması gerçek bir boşluk yaratmaktadır. Ölmüş bir uygarlığın canlandırılması değil, Türk tarihinin karanlık kalmış bir çok sorunun gün ışığına çıkaracağı için tarihimize bakımından önemlidir. Bu konudaki sorunları ve kaynakları yetkiyle ortaya koyan müellifin katkısı önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Yapacağımız küçük bir ek, Prof. Agostino Pertusi'nin çalışmalarıdır⁴. Kitabı dolaylı yönden ilgilendiren bu çalışmalar, Bizans kaynaklarının henüz ne kadar önemli konular içerdiğini önümüze sermektedir. Kendi üzerine

¹ Müellifin Bizans Sanatı Tarihi üzerindeki araştırmalarının on yıl önceki listesi için bk. "Türkiyede Bizans Sanatı Araştırmaları ve İstanbul Üniversitesinde Bizans Sanatı", *Cumhuriyetin 50. yılına armağan*, İstanbul 1973 (İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay.) S. 375-428. Son geniş araştırması, "Tarih içinde İstanbul ve Şehrin gelişmesi", *Atatürk Konferansları VII*, Ankara 1980, S. 89-182, ek 28 resim.

² Bizansın Türk uygarlığı karşısındaki çöküşü karşıt görüşte yazılan bir kitapta bile açıkça görülmekte: Speros Vryonis Jr., *The decline of Medieval Hellenism in Asia and Process of Islamisation from the Eleventh through the Fifteenth Century*, London-Berkeley, 1971.

³ Nitekim Süleymaniye Camii yapımı sırasında da hıristiyan işçiler çalıştırılmış ve İstanbul ile devletin muhtelif yerlerinden çeşitli malzeme getirilmiştir. Ömer Barkan, *Süleymaniye Camii ve imareti inşaatı (1550-1557)*, Ankara c. 1 1972, ve c. 2 1979 türlü yerler.

⁴ Agostino Partusi, *La caduta di Costantinopoli*, Verona 1976, 2 cilt. Aynı müellif görmediğimiz iki araştırmasında, Bizansın son dönemini işlemiştir: "Cultura Bizantina a

düşen görevi yerine getiren Prof. Dr. S. Eyice'nin İstanbul tarihine önemli yayınlar katması ⁵ 1955 yılında yayınladığı klavuzdan ⁶ sonra geçen 25 yıl zarfında *İslam Ansiklopedisine* (cüz 53 bc) İstanbul'un Tarihi Eserlerini ve Galata'yı (s. 1214/44-1214/157) yazdıktan sonra, Galata'yı ayrı bir monografide ⁷ tarih araştırmalarındaki yerine oturtmuştur. Elimizdeki kitap Bizans ötesinde Türk devri hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Okuyanın karşılaştacağı zorluk, alfabetik bir dizin ile kaynakçanın konmamasıdır. Boğaziçi hakkındaki kitabında ⁸ da bu yöntemi kullanmayan müellifin bu güzel kitabı mütehassısların, İstanbul muhiplerinin, kitapseverlerin kitaplığında haklı yerini alacağından ve birinci baskısı gibi kısa bir süre sonra bulunması güç kitaplar arasına gireceğini biliyoruz.

Yrd. Doç. Dr. MAHMUT H. ŞAKIROĞLU

Venezia" ve "L'umanesimo greco dalla fine del secolo XIV agli inizi del secolo XVI". Şu kollektif eserin içinde, *Storia della Cultura Veneta*, c. 1 ve c. 2 de. Vicenza'daki Neri Pozza yayınevini üstlendiği bir seridir.

⁵ İstanbul üzerindeki araştırmalarına çok erken bir yaşta başlayan S. Eyice için bk. E. Yücel, *İstanbul Ansiklopedisi* maddesi.

⁶ *İstanbul. Petit guide a travers les monuments byzantins et turcs*, İstanbul 1955, 138 Sayfa ek XXIX levha. X. Milletler arası Bizans tetkikleri Kongresi Tertip Komitesi Neşriyatı.

⁷ *Galata ve Kulesi*, İstanbul 1969. İngilizce kısmı da vardır.

⁸ *Bizans devrinde Boğaziçi*, İstanbul 1976, XVI-184 Sayfa. (S. 113-184 arasında 133 resim bulunmaktadır).

PHILIP ANTON DETHIER, *Der Bosphor und Constantinopel. Forschungsgeschichtlicher Nachdruck der ersten Ausgabe Wien 1873, mit Biographie und Schriftenverzeichnis herausgegeben von B. Höhner und B. Päßgen*, Kerpen 1981, XVI-91 Sayfa. Fiyatı yazılı olmamakla beraber, kataloglarda 15.-Alman markı olarak gösterilmiştir.

İstanbul üzerinde çağdaş bilimsel kurallara göre ilk çalışanlardan biri sayılan müellifin nadir bulunan bir kitabı, ölümünün 100. yılı anısına, doğum yeri olan Kerpen kentinde tekrar yayınlanmış bulunuyor. Günümüz için eski görünmekle beraber, tarihsel anılarla dolu bir kitaba müellifin bir resmi, yaşam öyküsü de kaynakçasıyla birlikte eklenmiştir. Bir arkeolog ve tarihçi bakımından çalışması Höhner ile Päßgen tarafından işlenmiştir (s. VI-IX). Arkeoloji ilminin geçirdiği yeni evrede, önemli malzeme bulunması muhtemel Osmanlı Devleti topraklarında araştırmalara girişen Dethier, bir meraklı olarak eski eserlere de yönelmiştir. Onun bu tarafını daha önce ele almış olan Prof. Dr. Semavi Eyice, bu kez yeni bulgularıyla tekrar ele almıştır (S. X-XIII). Şimdiye dek Mehmed Ziya (İhtifalci), A. M. Schneider, E. Mamboury, R. E. Koçu gibi İstanbul üzerine emek veren tarihçileri yetkiyle inceleme ve ortaya koyma yolunda başarılı olan Prof. Eyice, kitabın müellifini soluk bir mezar kitabesinden yola çıkarak, tarihin derinliklerinden ortaya çıkarmıştı¹. İstanbul'daki Avusturya Lisesi'nin müdürlüğünü yaptığı sıralarda², kendisi gibi renkli kişilerden biri olan Ahmed Vefik Paşa³ tarafından bir Arkeoloji Müzesi kurmağa görevlendirilen Dethier, gerçekten olumlu girişimlerini bu dönemde yapmış, çoğu yarım kalmakla beraber, eser toplama ve düzenli yayın işlerini de başlatmıştı. Bu yayıncılığı sırasında Macaristan Bilimler Akademisi tarafından destek sözü alarak, İstanbul'un Fethine ait metin yayınına girişmişti. Macaristan Tarihinin anakaynakları serisinin XXI ve XXII. ciltlerini ikişer fasikül halinde bu konuya ayıran müellif, basımı Galata'daki bir matbaada sürdürmüştü, fakat hazırlanan ciltler nedense satışa verilmemiştir. Prof. S. Eyice yaptığı kişisel çabalar sırasında merkezinde bile bulamadığı bu serinin serüvenini bir kez daha konu etmişti⁴. Aynı merakı yakın bir geçmişte İstanbul Fethinin kaynaklarını yayınlama girişiminde bulunan müteveffa Prof. Agostino Pertusi de duymuştu⁵. Ancak Vatikan Kitaplığında eksik bulunan bu seriden, Bükreş'deki Romen Akademisinde tam bir seri gördüğünü bildirir. Ancak bu serinin Roma'da tam bir serisinin bulunduğu daha önce

¹ *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı IX* (1960)

² Bu okulun faaliyetinin ve ilgili müellifin döneminin işlendiği bu kitaptan öğreniyoruz. 100. kuruluş yılını tamamlayan bu lise hakkında, güzel bir armağan kitap hazırlanmıştır.

³ Sahip olduğu kitaplık ile büyük bir ün yapan bu devlet ve düşün adamının, Türk ekinindeki yeri her zaman takdir edilmiştir. Ne yazık ki dağılan kitaplığın elde bulunan basılı kataloğu, düşün düzeyine yansır.

⁴ "Kritobulos ve eseri", *Kubbealtı Akademi Mecmuası VI/3* (1977)

⁵ *La caduta di Costantinopoli*, 1976. İki cilt olan bu başyapıt için yaptığımız tanıtma, *Belleten XLV/2* (1981) S. 139-154. Prof. Pertusi için hazırladığım nekroloji, *Tarih Araştırmaları Dergisi XIV/25* (1982) S. 225-232.

bildirilmiştir⁶. İslam araştırmalarının büyük ismi Leone Caetani⁷, İslam dünyasına ait görkemli bir kitaplık meydana getirirken, bu gibi satışa verilmeyip, belirli çevrelere el altından dağıtılan bir yığın kitabı toplamış ve bu arada bu seriyi de elde etmek istemişti. Tommaso Bertelé'nin 1960 yılında okuduğumuz notunu, 1979 yılı sonlarında Roma'da bulduğumuz sırada inceleme olanağı bulabildim. Avrupa'nın en eski ciddi bilimsel kuruluşlarından biri sayılan Accademia Nazionale dei Lincei'ye kitaplığını bağışlayan ve bir de araştırma fonu kurduran L. Caetani, bu ciltleri Yunanistan'dan prens Rhodocanakis'den tedarik etmişti. 1891 yılında bir seri elde etmek için İstanbul'daki bir yunanlı kitapçıya ve ayrıca iki alman kitapçıya başvuru yapılmış ise de, olumlu sonuç çıkmayınca, Macaristan Akademisine başvuru yapılmıştır. Akademi 8 Eylül 1892 günü verdiği yanıtta, hatalarla dolu bu seriyi satışa vermediğini bildirmiştir⁸. Fakat iyi bir para verildiği zaman, deposundan bir seri vermeyi ihmal etmeyen akademi, yıllar sonra bu girişimini unutmuştur. Fakat bir vesile ile kitaplıklara intikal eden seriler, erbabı tarafından nadir de olsa incelenmektedir. Dethier'nin girişimi, öncülük vasfını hiç bir zaman yitirmeyecektir.

Esas metin olan Boğaziçi ve İstanbul klavuzu, Prof. S. Eyice'nin özel kitaplığından⁹ alınıp tıpkıbasımı yapılmıştır. 1873 yılında Viyana'da düzenlenen sergi için hazırlanan bu kitabın bir de fransızca yayını bulunmaktadır. Şimdi yeni bir yayının yapılması hem değerlilik hem devrinin yayın yaşamı hakkında bir fikir vermesi bakımından dikkate değer. Dethier'nin yayınlarının bir listesi de ihmal edilmemiştir (S. XIV-XVI). Böylece İstanbul üzerine yapılan yayınlarda birisi, kuru kaynak kayıtlarıyla değil, asıl çehresi ile araştırmacıların eline geçmiş bulunuyor. Çok güzel bir kâğıt kullanılan bu yayının gerçekleşmesinde emeği geçenleri tebrik eder, İstanbul için yayınların böyle ciddi tenkit süzgeçinden geçtikten sonra çoğalmasını dileriz.

Yrd. Doç. Dr. MAHMUT H. ŞAKIROĞLU

⁶ Tommaso Bertelé, *Il palazzo degli ambasciatori di Venezia a Costantinopoli e le sue antiche memorie*, Bologna 1932, S. 32 n. 18. Keza, İstanbul'daki Alman Arkeoloji Enstitüsüne de bir takım intikal etmişti.

⁷ Teano prensi diye tanınan ve bilimsel yönü yanında siyasal yönü de çok güçlü biri olarak tanınan L. Caetani için bk. F. Gabrieli, *La Storiografia araba-islamica in Italia*, Napoli 1975, S. 46-61. Daha kısa bir özeti, F. Gabrieli, *Dizionario biografico degli italiani*, c. XVI (1973) S. 185-188. 188.

⁸ Bu yazışmalar çok şık bir şekilde ciltlenen kitaplara eklenmiştir. L. Caetani bu seriyi 91 lirete satın almıştır. Lincei'nin Romalı olan genel sekreterinin bana sözlü olarak bildirdiğine göre, o tarihlerde bu para ile Roma'da bahçe içinde iki katlı güzel bir ev satın alınabilirdi.

⁹ Prof. Dr. Semavi Eyice, İstanbul, Bizans, Türk Sanatı ve Kaynakça konuları üzerinde, benzeri az bulunan özel bir kitaplık meydana getirmiştir. Kurulmasını arzu ettiği özel İstanbul kitaplığı ve müzesi için girişimlerinin olumlu sonuçlanmasını dilemekteyiz.

NORAH M. TITLEY, *Miniatures from Turkish Manuscripts. Catalogue and subject index of paintings in the British Library and the British Museum, 1981, 144 Sayfa, ek 54 resim-tablo.* Ederi yazılı değil. The British Library Board yayınıdır. (B/8965)

Türk tarihinin karanlıkta kalmış konularını aydınlatmak için gerekli olan yazılı belgeler yanında, resim kalıntılarının da nasıl büyük bir önem taşıdığı son yıllarda iyice ortaya çıkmıştır. Bilimsel bir disiplin içinde öğretilen bu konunun kaynakları kitaplıkları doldurmaktadır. Günümüze dek bir merak için toplanan bu malzemenin, artık meraktan da öte, gerçek belge niteliğinde olduğu yapılan araştırmalardan anlaşılmaktadır. Bu hususta İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin başlattığı çabayı anmak gerekir. *Sanat Tarihi Yıllığı* adlı süreli yayın, bu alanda bir çığır açmış, akademik düzeyde tek başına kaldıktan sonra, günümüzde yayınlanan bazı yarı popüler sanat dergilerinin de öncüsü olmuştur. Bu çığırı en güzel süsleyen kitaplardan birisine şimdi kavuşmuş bulunuyoruz. Yıllarca Londra kentinde toplanan ve araştırmacılar tarafından büyük bir merak ile ziyaret edilen Türk sanatı malzemesinin olgun ve seviyeli bir katalogu yayınlanmış bulunuyor. Kitabı hazırlayan bu konuda daha önceleri de çalışmıştı¹. 1977 yılında yayınladığı İran yazmalarından alınma minyatürler adlı çalışmasından sonra bu girişimini tamamlayan kitap, sanat tarihçilerini özendirdiği kadar, medeniyet, ekin, siyasal tarih üzerinde çalışanların da ilgisini çekecektir.

Tarih araştırmalarında eldeki belgeleri güçlendirici minyatürler bulmak için değişik kaynaklara başvurmak zorunda kalan araştırmacılar, çok güzel tasnif edilen ve yararlı dizinler eklenen bu kitaba muhakkak başvuracaklardır. Kitabı ilk eline alan, II Osman'ın minyatürünü görecekler. Osmanlı tarihinin bu talihsiz kişisi, başında sorguçu kavuğu, elinde mendil bir at üzerinde resmedilmiştir. Çok sayıda sanatkar bu padişahın resmini yapmıştır. Bunun nedenlerini tartışmak bir tanıtma yazısı sınırını çok aşar, onun için güzel ve isabetli olduğunu takdir etmekle yetiniyoruz.

Sanat hareketlerinin hızlandığı ve belirli bir olgunluğa ulaştığı dönemlerde, minyatür sanatı da ayrı bir karakter kazanır. Kanunî Sultan Süleyman devrinde hızlanan Türk minyatürçülüğünün öncüsü olan yapıtların sayısı hiç de az değildir. Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığındaki *Hünernâme* adlı yapıt ilk ilgiyi çekenlerden birisidir. Bilimsel çalışmalara konu olduğu kadar, ilkokul kitaplarında bile kopyaları bulunurdu. 1969 yılında gerçekleştirilen tıpkıbasım yayını kısa zamanda tükenmiş ve bulunması güç kitaplar arasına girmiştir. *Tarih-i Sultan Bayezid* diye tanınan yazmanın içerdiği kalyon ve kent resimleri, Bitlis'li Şükrü'nün *Selim-nâme*'sinde bulunan minyatürler ilgiyi çekmişti². Tarihsel konuların ele alınıp işlendiği minyatürler, sanat tarihi araştırmacıları tarafından ele alınmıştı³. Türk Tarih Kurumu'nun ilk

¹ *Dragons in Persian, Mughal and Turkish art*, 1981 36 Sayfa. *Plants and gardens in Persian, Mughal and Turkish art*, 1979 36 Sayfa. *Sports and pastimes. Scenes from Turkish, Persian and Mughal paintings* 1979 36 Sayfa.

² Nurhan Atasoy, "Minyatürlerde Türk donanması", *Türkiyemiz* VI/17 (1977) S. 2-8.

³ Zeren Akalay, "Tarihi konuda ilk Osmanlı minyatürleri", *Sanat Tarihi Yıllığı* II (1966-68) S. 102-116.

yayın hedeflerinden birisi de, Matrakçı Nasuh'un *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i İrakeyn* adlı görkemli yapıtıydı. 1976 yılında ilgili kurum tarafından yayını gerçekleştirilen bu yapıt, İngilizce çevirisi ile birlikte geniş bir alanda tanınmış ve ilgiyle karşılanmıştır. Renkli tıpkıbasımları ile birlikte gerçekleştirilen bu yayın, ülkemizdeki basım düzeyini yansıtmaması bakımından da övünç kaynağı olarak kalacaktır. Böyle güzel ve yararlı yayınların çoğalması, konuya belirli bir düzey de sağlamıştır. Bu alanda yıllardanberi gayretle çalışan Prof. Dr. Metin And'ın yerine değinmemiz gerekir. Yıllardan beri yerli ve yabancı kitaplıklarda yorulmak bilmeyen bir çalışma ile malzeme toplayan And'ın Türk ekinine sayısız malzeme kazandırdığını görmekteyiz. Bu çalışmanın ürünü içeriği çok zengin bir kitapta toplanmış bulunmaktadır⁴. Renkli baskılarla süslenen kitabında, tarihçiler kadar diğer ekin alanlarında da çalışanların vazgeçemeyecekleri kayıtlar bulunmaktadır.

Elimizde bulunan kitabı hazırlayan bayan N. Titley, "British Museum" ve "British Library" diye şimdi iki kısma ayrılan kitaplıklardaki malzemeyi bir bütün olarak araştırmacıların hizmetine sunarken, akla gelebilecek her kolaylığı sağlamıştır. Üç ana bölüme ayrılan kitabın birinci bölümünü sayısı 72 ye ulaşan yazmalara ve içerdiği minyatürlere ayırmıştır. Şimdiki katalog numarası, önceki kataloglardaki yeri, hangi bölümde bulunduğu belirtildikten sonra, ana başlığı, hangi devirde yapıldığı, boyutları, kimden sağlandığı belirtilmiş, ondan sonra sırayla hangi sayfada olduğu açıklanmıştır (S. 1-73). Bu derlemeyi esas kıymetlendiren çalışma muhakkak ki dizinlerdir (S. 74-139). Müellif, başlık, süsleme sitili diye ayrılanlar birer sayfa tutmaktadır. Türkçe terimlere göre: Giyim ve Kuşam dizini iki, Müzik Aletleri bir, Meslek ve Rütbelere üç sayfa halinde ayrı ayrı yer verilmiştir. Türk tüccarları dünya pazarlarına girdikleri zaman, ülkede yetişen ipek ve sof kumaşlarıyla büyük bir yer tutarlardı. Böyle üretici bir toplumun tutumu, doğal olarak iç tüketime nasıl özen gösterdiği de inceleme konusu olmalıydı. Bir iki kaftan resmi, kavuk görüntüsü, toplumun meraklarını ve zevkini yansıtmaktan uzaktır. Belgelerin arasına sıkışan satırlarda bulunan bilgileri merhûm Reşat Ekrem Koçu ve daha az sayıda araştırmacı inceleme konusu yapmış, belgelerden çıkarılan rakamlar, bir takım rakamların ve istatistik hareketini göstermeğe yararmıştır. Fakat bütün bunlar toplumun yaşamını yansıtmaktan uzaktır. Bunu ancak minyatürlerden öğrenmekte ve gezginlerin değişik gözlemleri yanında, kendi iç dünyasına göre bir âlem arayan ressamların resimlerinden anlamaktayız. İşte böyle yıldırıcı bir çalışmaya girişmekten çekinmeyen bayan Titley, gerçekten anlamlı bir alana değinmiştir. Onu esas uğraşturan konu (birer sayfalık katalog numarasını içeren iki dizinden sonra), *Konu Dizini*'dir (S. 85-138). Her araştırmacı ilk önce buraya bakacak ve ilgilendiği minyatürü kolayca bulacaktır. Kişiler kadar, yer adları, coğrafi özellikler, astronomi bilgileri (yıldız ve gezegenler), doğadaki bitki ve hayvanlar (İslam mitolojisinde önemli yer tutanlar), köleler ve tutsaklar, gemiler, köprüler ilk aklımıza gelen konulardır. Türkçeye aşina olmadığı için, İngilizce özelliği göz önünde tutan hazırlayıcı, çok gerektiğinde asıl şekillerini vermekten geri durmamıştır. Böylece arayanları tek tek minyatür yaprakları çevirmekten kurtarmıştır.

⁴ Metin And, *Turkish miniature painting. The Ottoman Period*, Ankara 1978 (İkinci genişletilmiş baskı), 142 sayfa. Fransızca bir yayını daha vardır. Sayın profesör elindeki malzeme ile Karagözü (iki batı dilde) ve Türk Danslarını (yalnız İngilizce) tarihsel evrimi içersinde işlemiştir. Bu kitap için yararlı uyarıları ve n. 1 deki kitaplardan dolayı kendisine teşekkür ederim.

Kaynakça (S. 141-144) konulara göre ayrılmıştır. 166 tane olarak saptanan kitap ve makalelerin bu kadar olmayacağını herkes bilmektedir. Ancak esas gaye bir yığın adla doldurmak değil, gerçek bir seçme yapıt listesine sahip olmaktır. Creswell'in kaynakçasından sonra A. Ödekan tarafından 1923-73 yılları arasındaki yayınların listesi derlenmiştir ve şimdi ise Index Islamicus ve Türkologischer Anzeiger (şimdi 7. cildi, 1981 çıktı) bizimle ilgili yayınları belirli aralıklarla haber vermektedir.

Tablolar bölümünde 54 tane siyah-beyaz resim verilmiştir. Kâbe'nin görüntüsüyle başlayıp, II. Osman, Falakacı Kadın, Gece Bekçisi ile devam eden bu resimler, Levni'nin bir Avrupalı kıyafeti ile son bulmaktadır. Aralarında Yılanlı Sütun ve Bronz Atlar (n. 11), Nasreddin Hoca (n. 15), Kâtib (n. 21) gibi resimler vardır. 46. resim Piri Reis'in *Kitâb-ı Bahriye* adlı yapıtından alınma bir İstanbul haritasıdır. Bu yapıtın birinci versiyonu olduğu daha önce açıklanmıştı⁵. Türk Tarih Kurumu tarafından yapılan yayında ikinci versiyon kullanıldığı için bu harita yoktur. Bayan Titley, 137 haritayı içeren bu yazmayı detaylı olarak açıklamıştır (S. 64-66 n. 57). Kenan Paşa'nın Kazaklar sorununa bir çözüm getirmek için giriştiği harekâtı yansıtan minyatür de seçme yapılanlar arasındadır (n. 52).

Fehmi Ethem (Karatay)-İvan Stchoukine ikilisinden sonra, böyle güzel bir yayını araştırmacılara kazandıran N. Titley ve yayını daha fazla geciktirmeden yayınlayan British Libraray⁶'yi başarılı yayınlarından dolayı kutlamaktan kendimizi alamıyoruz.

Yrd. Doç. Dr. MAHMUT H. ŞAKIROĞLU

⁵ S. Soucek, "A propos du livre d'instruction nautiques de Piri Reis," *Revue des Etudes Islamiques* 41/2 (1973) S. 245.

⁶ Bu kitaplık uzun yıllar British Museum çatısı altında faaliyet gösterdikten sonra, kendi binasına kavuştuğu şu sıralarda ayrılacak ve kendi yazmalarını ayıracaktır. N. Titley, kataloğlara girmemiş yeni alınma yazmaları da bu kitabına katıp kod numaralarını vermiştir. bk. Metin And, "Türk Kültürü için örnek ve kaynak bir kitap", *Yeni Forum* III/62 (1 Nisan 1982) S. 17.

CHARLES VE BARBARA JELAVICH *The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920* (Balkan Ulusal Devletlerinin Kuruluşu) Seattle ve London, 1977, University of Washington Press, XVI + 358 sahife ve 13 harita, A History of East Central Europe serisi, Cilt VIII.

Balkan Ulusal Devletlerinin Kuruluşu adlı kitap, Washington Üniversitesi'nin Doğu-Orta Avrupa tarihine (A history of East Central Europe) ilişkin olarak yayınlamayı amaçladığı on bir ciltlik eserden biridir. Bunlardan dördü modern tarih öncesi, altısı modern tarih ve biri de atlas ve bibliyografya ile ilgilidir¹.

Barbara Jelavich ve Charles Jelavich, daha önceki kitap ve makalelerinden de tanıdığımız gibi özellikle Balkan Devletleri tarihi ile yakından ilişkisi olan tarihçilerdir². Indiana Üniversitesi öğretim üyelerinden Súdost-Forschungen'in yayın kurulu mensuplarındandırlar.

Kitap 19 bölümden ibarettir. Yazarlar bu eserde 1804-1920 arasında kurulan 7 Balkan devletinin (Arnavutluk, Bulgaristan, Hırvatistan, Yunanistan, Karadağ, Romanya ve Sırbistan) bağımsızlıkları tarihini, bunların politik, ekonomik, toplumsal ve kültürel

¹ Bu kitapların listesi şöyledir:

I- Marija Gimbutas, *The Prehistory of East Central Europe*, (Doğu-Orta Avrupa'nın Tarih öncesi)

II- Speros Vryonis, *Byzantium and the Balkans in the Middle Ages, 400-1453*. (Orta Çağda Bizans ve Balkanlar)

III- Imre Boba, *Northeast Central Europe in the High Middle Ages, 1000-1530*. (Geç Orta Çağda Kuzey-doğu Orta Avrupa)

IV- Andrzej Kaminski, *Lithuania and the Polish-Lithuanian Commonwealth 1000-1795*, (Litvanya ve Leh-Litvanya Devleti)

V- Peter F. Sugar, *Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354-1804*, (Osmanlı İdaresinde Güney-doğu Avrupa)

VI- Robert A. Kann-Zdenek David, *The Peoples of the Eastern Habsburg Lands, 1526-1918*. Doğu Habsburg toprakları halkı)

VII- Potr S. Wandycz, *The Lands of Partitioned Poland, 1795-1918*, (Parçalanmış Polonya toprakları)

VIII-Charles and Barbara Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920*. (Balkan Ulusal Devletlerinin Kuruluşu)

- Joseph Rothschild, *East Central Europe between the two World Wars*, (İki Dünya savaşı arasında Doğu-orta Avrupa)

- Wayne S. Vucinich and Lucien Karchmar, *East Central Europe since 1939*. (1939 dan beri Doğu-orta Avrupa)

- Historical Atlas, General Index and bibliography. (Tarihi atlas, genel dizin ve bibliyografya)

² Yazarların bellibaşlı yapıtları şunlardır:

- Charles and Barbara Jelavich, *The Balkan in the Transition*, Berkeley, University of California Press, 1963.

durumlarını, ayrıntılı olarak sunmakta, bu bilgilerin yanısıra da Balkan milletleri arasındaki zıtlık ve benzerlikleri, Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa ile ilişkileri çerçevesi içinde açıklamaktadırlar.

Açıklamalar Balkan devletlerinin modern tarihi ile ilgili başlıca bilgilerin, batılı Avrupa devletleri ile eşit veya daha eski bir tarihi temele dayandığını ortaya koyarak başlamaktadır.

İlk bölümde (s. 3-26) Osmanlı İmparatorluğu'nun temel yapısı üzerinde durulmakta ve Balkan devletlerinin ayaklanma nedenleri gösterilmeye çalışılmaktadır. Balkanlardaki Osmanlı idaresi, Rumeli, Bosna, Silistre, Cezayir-i Bahr-ı Sefid Eyaletleri (Peloponez ve Yunan adalarını da kapsıyor) ve Girit adası olarak beş bölüme ayrılmakta, bunların nasıl yönetildiği ve yönetimin başarılı olduğu belirtildikten sonra da ayaklanmaların nedenleri iki genel kategoride toplanmaktadır:

1. Toplumsal, kültürel ve ekonomik değişme,
2. Yönetime karşı iç ve dış etkiler.

Toplumsal ve ekonomik değişmeler, teknik ilerlemeler ve sanayi devrimi ile başlamış ve tüm gelişmeler sonucunda köylü kitlesi ve kentlerde sanatkarlar kayıplara uğramışlar, Hıristiyan tüccarlar ise giderek güçlenmişlerdir. Sonuçta ise Osmanlı İmparatorluğu Batı'nın endüstri ürünlerinin bir pazarı ve bir hammadde kaynağı haline gelmiştir. Merkezi yönetimin zayıflaması, tımar düzeninin bozulması, âyanların kuvvetlenmesi gibi iç etkilerin yanısıra, Fransız devriminin Balkan milletleri üzerinde yarattığı etkiler ve Rusya'nın kendi siyasi amaçlarına uygun olarak Balkanlara olan aşırı ilgisi sonucu, ayaklanmalar için gerekli ortam doğmuştur. XIX. yüzyıl başlarında Balkan devletlerinin yararına olan bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgi ve toprak kayıplarının devamı ile 1804 de Sırp ayaklanmasını doğurmuştur³.

İkinci bölümde (s. 26-38) köylü halkın bir ayaklanması olarak nitelendirilen Sırp ayaklanması (1804), öncesindeki gelişmelerle birlikte açıklanmaktadır. 1815 yılına kadar Sırp yöneticilerinin izledikleri politikalar, kazandıkları başarılar sergilenerek, daha sonra dördüncü bölümde (s. 53-68) 1826 Akkerman ve 1829 Edirne andlaşmaları ile kazanılan yarı bağımsızlık anlatılmaktadır. Ayrıca aynı bölümde Sırbistan'daki iç politik gelişmelere, yönetim değişikliklerine, toplumsal ve ekonomik ilerlemelere de yer verilmektedir.

Üçüncü bölümde (s. 38-53) Yunan ayaklanması anlatılırken, önce Yunanistan'da kurulan cemiyetler ve bununla ilgili çalışmalar yer almaktadır. 1821 de Mora'da başlayan

- C. and B. Jelavic, *Russia in the East 1876 - 1880*. E.j. Brill, 1959. Barbara Jelavich *The Ottoman Empire the Great Bowers and Strait Question, 1870-1887*, London University of Indiana Press, 1973.

- Barbara Jelavich, "The British traveller in the Balkans: the abuses of ottoman administration in the Slavonic provinces," *Slav. Re.*, 32 (1953-54) pp. 396-413.

- Barbara Jelavich, "Great Britain and the Russian acquisition of Batum, 1878-1886", *Slav. E. Eur. rev.*, 48 (1970) pp 44-66.

-Barbara Jelavich, "Austria-Hungary, Rumania and the Eastern Crisis, 1876-1878". *Südost-Forschungen*, 30 (1971) pp. 111-141.

-Barbara Jelavich, "Balkan Nations under European protectorship", *Actes du Iere Congrès interinational des études balkaniques et sud-est européennes*, Sofia, Iv (1969) pp. 397-408.

³ Bu konular için bk. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V. Cilt, 3. baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1970, s. 101-107.

ayaklanmalar, daha sonra Avrupa devletlerinin desteği ile 1829 Edirne anlaşmasında Yunan milli devletinin doğması ile sonuçlanmıştır.

Beşinci bölümde (s. 68-84) yer alan 1830 ve sonrası Yunanistan'daki politik gelişmeler, yönetim değişiklikleri, ekonomik durum, 1881'e kadar ayrıntılı olarak sunulmaktadır.

Altıncı bölümde ise (s. 84-99) Romanya'nın bağımsızlığı konu edinilmiştir. Sırbistan ve Yunanistan'daki ayaklanmalar yerel yöneticilerin önderliğinde köylü halk tarafından başarılmıştır. Oysa Romanya'nın bağımsızlık hareketinin temelini diplomatik görüşmeler oluşturmaktadır. Bu hareketler, 1853 öncesi ve 1853-1878 devresi olarak ikiye ayrılır. 1853 öncesinde Rusya'nın Küçük Kaynarca anlaşmasından itibaren (1774) Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ortodoksların koruyuculuğunu üstlenişi, Eflâk ve Buğdan'ın işlerine karışmaya başlaması anlatılmaktadır. 1812 de başlayan ayaklanmalar Rusya'nın desteği olmadığından kısa sürede Osmanlı devletince bastırıldı. Eflâk ve Buğdan'ın ayrı ayrı yönetilmesi fikri 1850 yıllarının en tartışılan konularından biri olmuştur. Osmanlı yöneticileri tarafından benimsenen bu düşünce İngiltere ile Avusturya tarafından da destek görmüştür.

Osmanlı İmparatorluğu idaresinde kalmak üzere Eflâk ve Buğdan'ın birleştirilmesi ve "Eflâk ve Buğdan Birleşik Memleketeri" adını alması, 1861 yılında "Romanya Birliğinin" tamamlanması iç politik gelişmeler ve nihayet 1878 de bağımsızlık kazanılması konuları sekizinci bölümde (s. 114-128) yer almaktadır.

Yedinci bölümde (s. 99-114) 1876 ya kadar Osmanlı İmparatorluğu'ndaki reformlar üzerinde durulmaktadır. Hıristiyan liderler bu reformları kendi zararlarına olduğu için istememekteydi. Reformlar sonucu ise Osmanlı İmparatorluğu'nda bir merkezileşme kuruldu, hükümetin bazı bölümlerine temsilcilik prensibi sokuldu, ayrıca hükümetin gerçek anlamda denetlenmesi görevi, genel bir seçimle oluşan bir meclise devredilmesi düşünüldü. Gerçek etkisi III. Selim zamanında başlayan reformlar 1877 ye kadar çeşitli alanlarda sürdürüldü.

Dokuzuncu bölümde (s. 128-141) bağımsızlığına kavuşan diğer bir devlet, Bulgaristan konu edinilmektedir. Uzun seneler İstanbul'a yakınlığı nedeniyle kolayca kontrol edilebilmiş olan Bulgaristan, Yunan ayaklanmasından ve Eflâk-Buğdan prensliklerinin durumundan etkilenmişti. İlk Bulgar milli hareketi eğitim kurumlarının Yunanlılardan özgürlüğünü kazanmasıyla sonuçlandı. Daha sonra din alanına yönelen çabalar, 1870 lerde Bulgaristan'a bağımsız bir milli kilise kazandırdı. Böylece Bulgarlar Rum patrikhanesinden tamamen kurtulmuş oldular. Geriye Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmak, bağımsızlıklarını kazanmak kalmıştı. Bu konuda 1868 de başlatılan ayaklanmayı sonradan başkaları izledi. Hepsi de Osmanlılar tarafından bastırıldı.

Onuncu bölümde (s. 141-158) 1870 lerin en önemli krizleri içinde Bulgar isyanları, Rusya'nın panslavist politikası ve 1877 Osmanlı-Rus savaşı, bu savaş sonunda imzalanan anlaşmalar ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanması yer almaktadır.

On birinci bölümde (s. 158-170) yine Bulgaristan'da 1896 yılına kadar çeşitli politik gelişmeler sonucu seçilen prensler, Bulgar-Rus ilişkileri ve bu ilişkileri yönlendiren olaylar üzerinde durulmaktadır.

On ikinci bölümde (s. 170-207) Arnavutluk dışında kurulan Balkan devletlerinin 1914 yılına kadarki iç politik gelişmelerinden söz edilmektedir. Toplumsal ve ekonomik gelişmelerde batya dönük olan ve Batılı politik biçimleri benimseyen Balkan devletleri, Avrupa devletlerinin genel standartlarını uygulamaya çalıştı. Hepsi de meşruti krallıkla yönetilen Balkan devletleri içinde mevcut "kurulu düzen" (Status quo) ile yetineni yoktu. Genel eğilimleri daha da genişlemek ve güçlenmek olan Balkan devletlerinin Birinci Dünya Harbi

öncesine kadar iç politika yönünden geçirdiği aşamalar, ekonomik ve toplumsal sorunlar bu bölümde etraflıca ele alınmaktadır.

Avrupa'da Osmanlı üstünlüğüne son verilisin konu edinildiği Onüçüncü bölümde (s. 207-222) Makedonya sorunu, genç Türklerin devrimi, Bosna krizleri, 1912-13 Balkan savaşları yer almaktadır.

Balkan devletleri içinde bağımsızlığını en geç kazanan Arnavutluk, Ondördüncü bölümde (s. 222-235) yer almaktadır. Arnavutluk'ta 1830'dan itibaren Osmanlı yönetimine karşı birçok defa ayaklanmalar yapılmışsa da, bunlar yüksek vergileri, ordu reformlarını, merkezi yönetimi protesto etmek amacıyla yöneliktir. Arnavutluk liderleri ilk olarak Ayastefanos anlaşması (3 Mart 1878) ile kendileri için tehlike bulunduğunu gördüler. Bu nedenle de Karadağ'a karşı ayaklandılar. 1912 yılına kadar bağımsızlığını kazanamayan Arnavutluk, bu tarihte büyük devletlerin kabul etmesi üzerine milli devletine kavuştu.

Onbeşinci bölümde (s. 235-266) Avusturya-Macaristan İmparatorluğu içinde bulunan Balkan toplulukları kültür, dil, oturdıkları yerler ve din yönünden karşılaştırılmakta, bunların Transilvanya'da giriştikleri milli hareketlere yer verilmektedir.

Balkanlardaki kültürel gelişmeler Onaltıncı bölümün konusudur (s. 266-284). Balkan kültürü, politik olaylarla yakın bir ilişki içinde gelişmiştir. Birkaçı dışında çoğu kitaplar, eğitim sistemleri ve sanat eserleri, milli bir devletin kuruluşu, politik ve ekonomik değişikliklerden doğan toplumsal gerilimleri yansıtıyordu. Genellikle Balkan kültürel gelişmeleri; birincisi halkın çoğunu oluşturan köylüler ve köylerde, ikincisi eğitim görmüş ve politikadan alayan kişilerle tüccarlar grubunda olmak üzere iki yönde izlenebilir. Birçok Balkan aydını sık sık köylü sorunlarına yöneldi. Balkan halklarının kültürel hayatının başlıca özelliği, bağımsız bir devlet kurmaya yönelik bulunuşu idi. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise kültürel hayat, kökleşmiş folklor sanatı ve sözlü edebiyat üzerinde toplanmıştır.

Onyedinci bölümde (s. 284-298) Birinci Dünya Harbi'nin başlayışı konu edinilmektedir. Balkan devletlerinin amaçları ve bu harbe katılış nedenlerinin anlatıldığı bu bölümü, harp sonrası yerleşmeleri anlatan onsekizinci bölüm (s. 298-320) izlemektedir. Her bir devletin kendi ilgisi yönünde destek sağlama eğilimi sonucu yapılan gizli anlaşmalar, toprakları genişletme çabaları anlatıldıktan sonra kazançlı devletlerin toprak kârları ile kayıpları belirtilmektedir.

Son bölümde (s. 320-329) 1922 yılında Anadolu'da Milli Türk Devleti'nin doğması sonucu Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması ve daha önceleri Ekim ve Kasım 1918 de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun parçalanması ile bölgenin politik hayatının düzenlenmesi için gerekli ortam hazırlandığı belirtilmektedir. Balkan devletleri uzun süreden beri devam eden bu gelişmeleri ya kabullenerek veya yakınlık duydukları devletlerinkine benzer hükümetler kurarak büyük devletlere bağlandılar. Balkanlardaki köylü kitleler, kurulan yeni devlet düzeninde önemli aktif politik rol oynamamıştır. Balkan devletlerinin bu devrede en büyük problemi politik değil, ekonomiktir. Bu nedenle de yabancı denetimini finansman yönünden kabul etmişlerdir.

XIX. yüzyılda iki başarılı politik model gelişmesi vardır. Birincisi Avrupa'ya ait olan ve kıtanın, sayısı sürekli artan bölünmez milli devletlere bölünmesi temeline dayalı olanıdır. İkincisi de Avrupa'dan gelen göçmenler için bir cennet sayılan ve burada milli dillerini ve mirasını terkettikleri Amerika Birleşik Devletleri'ne aittir.

XIX. yüzyılın tamamını kaplayan en önemli sorun da Balkan halklarının çoğunluk olmak istemesi ve bu devletlerin içinde kalan yabancı halk topluluklarından kurtulmak istemesi sonucu doğmuştur. Bu istek sadece aydınların ve politikacıların değil, tüm halkın özlemiydi. Türkler de kendi politik gelecekleri için bu isteği kabullenmek zorunda kalmışlardır. (s. 326)

Gerçekten de yazarlar yukarıda kısaca içeriğine değinilen eserlerinde uzun süre Osmanlı İmparatorluğu yönetiminde kalan Balkan devletlerindeki bağımsızlık olaylarını kısaca bizlere sunmuşlar, ayrıca geçen yüzyıldan beri Türklerin karşılaştığı en büyük güçlük olan bu bölgeden göçler konusuna yüzyılın en önemli olayı olarak dikkati çekmişlerdir.

Balkanlardaki Osmanlı yönetimine yönelik ayaklanmalar, genel olarak hep XIX. yüzyıl içerisinde büyük boyutlara ulaşmış, milli devletlerin kuruluşu ile sonuçlanmış da irili ufaklı bir yığın Avrupa devletinin daha XVI. yüzyıl sonlarında, Balkan milletlerini Osmanlılara karşı ayaklandırmak ve Türkleri Avrupa'dan atmak çabası içinde oldukları bilinen bir gerçektir ⁴

XIX. yüzyılda bu ayaklanmalar sadece islâmlığa karşı bir hıristiyan davası olarak değil, aynı zamanda islâm ve hıristiyanlar arasında bir sınıf mücadelesi niteliğini de kazanmış ve gelişmiştir ⁵.

Bu mücadeleler sonunda Balkan devletleri bağımsızlığına kavuşmuş, Balkanlardaki Türkler ise buraları terketmek zorunda kalmışlardır.

Yazarlar Türk toplumuna XIX yüzyıldan beri önemli etkilerde bulunan ve tarihimizi yakından ilgilendiren konularda ayrıntılı bilgiler sunarken kitapta sadece İngilizce kaynaklara dayanıyormuş görünümünü vermektedirler. Buna, yazarların diğer araştırmalarından edinilen bilgilere göre, ihtimal vermek güçtür. Zaten kendileri de diğer kaynaklara onbirinci kitapta değinileceğine işaret etmişlerdir. Bu bakımdan henüz onbirinci cilt elimize geçmediğine göre, yazarların bibliyografik eksikliklerini saptamak olanak dışı kalmıştır. Bütün bunlara karşın, Charles ve Barbara Jelavich'in bu eseri bugünkü Balkan devletlerinin eski ve yeni tarihini derli toplu, az ve öz bir şekilde okuyucuya rahat bir anlatımla sundukları bir kitaptır. Yer yer haritalarla da bezenmiş, böylelikle çeşitli anlaşmalarda bu devletlerin genişleme aşamaları belirtilmeye çalışılmıştır.

Bu yönleriyle yakın çağ Balkan Tarihi araştırmacılarının kolay kolay ellerinden düşüremeyecekleri bir başvuru kitabı niteliğini uzun süre koruyacak izlenimini vermektedir.

Dr. FARUK KOCACIK

⁴ Bu konu için bkz. Peter BARTL, *Der Westbalkan zwischen spanischer Monarchie und osmanischem Reich*, Wiesbaden, 1974.

⁵ Halil İnalçık, "Tanzimatın uygulanması ve sosyal tepkileri", *Belleter*, XXVIII (1964), 623-649; bu makalenin gözden geçirilmiş İngilizce yayını için bk. "Application of the Tanzimat and its Social Effects", *Archivum Ottomanicum*, V (1973), s. 97-128; *Ottoman Social History I*, Lisse 1976, The Peter de Ridder Press; "The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy", London, 1978, Variorum Reprints, 16. makale. Tanzimat'ın ilânını izleyen yıllardaki Niş ve Vidin isyanları için ayrıca bk. Mark Pinson, 'Ottoman Bulgaria in the First Tanzimat Period-The Revolts in Nish (1841) and Vidin 1850', *Middle Eastern Studies*, XI (1975), 103-146.

A. FRIENDLEY, *The Dreadful Day, The Battle of Manzikert 1071*, London 1981 (hutchinson), 256 s.

Tarih araştırmalarında, ilmi neticeleri geniş halk kitlelerine intikalinin sağlanması, dikkate değer bir mesele olarak görünmektedir. Zira ciddi ilmi eserlerin gerek içeriği, gerekse öteki hususiyetleri ile halkın malı olması imk nsızdır. Aradaki boşluğun giderilmesi, ilmi gerçeklerin halka yansıtılması tarihçilerin görevidir. Bunun içindir ki, ilmi kuruluşlar zaman zaman ‐halk için‐ ayrı yayımlar yapmak gereğini duymuşlardır. Mesel  Turk Tarih Kurumu yayımlarının XX. dizisi, ‐Halk için tarih yayımları‐ adını taşımaktadır. Bununla beraber bu boşluğun tarihçiler tarafından tam olarak doldurulduğu söylenemez. Tarihçilerin yazdıklarını esas alanlar da bu türden eserler vermeye çalışmaktadırlar.

Önümüzde bu türden yazılmış, bir eser bulunuyor: *The Dreadful Day, The Battle of Manzikert, 1071*, (London 1981). Yazarı olan Alfred Friendley, uzun yıllar Washington Post'da çalışmış bir eski gazetecidir. Emekliye ayrıldıktan sonra, bir ara geldiği Side'yi çok sevmiş, özellikle hanımının da etkisiyle burada temin ettikleri bir eve her yaz gelmeye başlamışlardır. Bu arada kurmuş olduğu Milletlerarası Side Dostları vakfı ile yöredeki kazıları desteklemişlerdir. İşte A. Friendley'in bu eseri, kaynaklara dayanılarak yazılmış bir araştırma olmayıp, tarihi gerçeklerin geniş halk kitlelerine intikalini g ye edinen bir eserdir. Bunu yazar da itiraf etmektedir.

Aslında bu, eser, A. Friendley'in Türkiye ile ilgili ikinci kitabıdır. İlk önemli çalışması, 1811-12 yıllarında Güney Anadolu kıyılarında çalışmalar yapan ve *Karamania* diye ünlü eserin müellifi Kaptan F. Beaufort'un hayatı ile ilgilidir: *Beaufort of the Admiralty, The life of Sir Francis Beaufort 1774-1857*, (London 1977). Bilindiği gibi, F. Beaufort'un yazdıkları o dönem Türkiye'sinin güney kıyıları için en önemli kaynaklardan birisidir. Onun verdiği bilgilerden sadece iki hususu hatırlatmakla yetineceğiz. İlk 8.000 nüfuslu olduğunu söylediği Antalya'da Türkler nüfusun 2/3 olup kalanı teşkil eden Rumlar, sadece Türkçe bilirlerdi; ikincisi bugünün büyük şehri (1980 sayımına göre 216.308 nüfuslu olan) Mersin, 1812 lerde kıyıda ki birkaç kulübeye yerlilerin verdiği bir isimdi. A. Friendley bu eserinde genel olarak Türklere sempati ile bakan Beaufort'un hayatını incelemiştir.

A. Friendley'in Türklere doğrudan ilgilendiren eseri, Malazgirt savaşına ait olanıdır. Yazar,  ns zde de itiraf ettiği üzere, greke, türkçe vey  arapça okumamakla birlikte, batı dillerinde yazılanlar ile bazı neşredilmemiş çevirilerin yardımıyla bu eserini kaleme almıştır. Bölüm adları ve eserdeki harita ve şemalar, yazarın gazeteci özelliğini yansıtılmaktadır. Eserin muhtevası kısaca şoyledir: Eser, savaşların önemini belirten bir ‐giriş‐le başlamaktadır. Türklerin en eski tarihi 1., İşl ma geçiş 2. ve Selçuklular da 3. bölümde inceleniyor. 4. Bölümde Bizans'ın zirvede olduğu devir, 5. bölümde ise alçalma devirleri gözden geçirilmektedir. 6. Bölümde Armenia söz konusu edilerek, yörenin önemi tebd ruz ettirilmektedir. Türklerin, XI. yy ilk çeyreğinde bu yörede görünmeleri 7. Bölümde söz konusu edilmektedir. 8 ve 9. bölümlerde Selçuklu akınları (1048-1069) ve Bizans'ın zayıf karşılığı (1068-70) incelenmiştir. 10. Bölüm ‐Malazgirt'de Alacakaranlık‐ başlığını taşır ki, savaş asıl bu bölümde anlatılır. Savaşın yakını ve uzak sonuçları 11 ve 12. bölümlerde incelenmiş, nih yet 13. bölümle, en önemli sonuç sayılabilecek olan Haçlı seferleri girişimi ile eser bitmektedir. Görülüyorki eserin pl nı, olayı ve önemini karşılayacak niteliktedir. Verdiği bilgiler de, konularındaki ilmi eserlerden nakledilmişlerdir.

Girişde de kısaca belirtildiği gibi, doğrudan bir ilmi gerçeği ortaya çıkarmak yerine, bilim adamlarının ulaştıkları sonuçlara göre yazılan bu eser, olayları tarafsız gözle incelemesi bakımından dikkati çekiyor. Eflâki'de zikredilen ve Mevlanâ'nın rumları imarçı, Türkleri ise yıkıcı gösteren pasajı kullanılmış, lâkin bu abartılmamıştır. Bunun yanında ilim adamlarındaki bazı tarihi gerçekler de sadakatle nakledilmeye çalışılmıştır. Gerçi bunların önemli bir kısmı, bugün tartışma konusu olabilmektedir: Türklerin tamamen göçer-evli (nomad) oldukları iddiası yanında ekonomilerinin "yağma"ya dayanması, bize göre, gerçek olmamakla beraber bir kısım Türk bilim adamlarınca da kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu ve benzeri hususların özellikle Türk tarih araştırmacıları tarafından incelenmesi gerekmekte olup, buradaki bilgiler olağan karşılanabilir.

Netice olarak A. Friendley'in bu eserlerinin özellikle Batı genel efkârında lâayık olduğu yeri bulacağına inanıyoruz.

Dr. TUNCER BAYKARA

1982 YILININ İLK YARISINDA KİTAPLIĞIMIZA GELEN KİTAP VE DERGİLER

A. KİTAPLAR

- ABDULLAEV, Z. Z.—N. M. AGASI: *Muasır İran*. Bakü 1976 Azerbaycan Devlet Neşriyatı. 192 s. 8° (A. IV/6535).
- ABDÜLAHAD NURİ: *Türkiye Seyr-i sefain tarihçesi*. İstanbul 1926 Ahmed İhsan Matbaası. 184 s. 52 res. 2 lev. 8° (A. IV/5475).
- ABÛ'S-SU'ÛD: *Rapporti Tra l'Islam e il Cristionesimo*. Roma 1942 Istituto Per l'Oriente. 29 s. = Quaderni Orientali 1. 8° (A. IV/6110).
- A'dan Z'ye Tarih Ansiklopedisi*. Haz.: Niyazi Akşit. İstanbul 1981 Yelken Matbaası. V + 1069 s. 8° (A. IV/6217).
- The Aga Khan Award for Architecture*. 24 s. 8° (A. IV/6493).
- AHMED, MUHAMMED CEMAL: *Mahadarat fis-sakafeti'l-İslamiye*. 2. bs. Beyrut 1974 Daru'l Fikri. 384 s. 8° (A. IV/5505).
- AKSAN, AKIL: *Citations de Mustafa Kemal Atatürk*. Ankara 1981 Gündüz Basımevi. VI + 126 s. 8° (A. IV/5831).
- ALDEN, M. JOAN *Bronze Age Population Fluctuations in the Argolid from the Evidence of Mycenaean Tombs*. Göteborg 1981 Paul Aströms Förlag. XIV + 436 s. = Studies in Mediterranean Archaeology Pocket-Book. 15. 8° (A. IV/6321).
- ALEMDAR, DOÇ. DR. KORKMAZ: *Türkiye'de Çağdaş Haberleşmenin Tarihsel Kökenleri. İletişim sosyolojisinin temelleri üzerine bir deneme*. Ankara 1981 Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu Basımevi. VIII + 136 s. 2 pl. = AITIA, Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu Yay. 6. 8° (A. IV/6302).
- Allama Iqbal, the Poet of the East (1877-1977)*. Pakistan Pictorial vol. I. No. 2 Özel sayısı. Islamabad 1977 Published by Pakistan Publications. 106 s. 13 res. 2 pl. 4° (B/8869).
- ALPÖZEN, OĞUZ: *Türkiye'de Sualtı Arkeolojisi. Underwater Archaeology in Turkey. Archeologie Sous-Marine en Turquie*. İstanbul 1975 Apa Ofset. 64 s. = Ak Yay., Kültür Kitapları Serisi: 1. 4° (B. IV/8909).

- Archäologischer Kalender 1965*. Mainz 1964 Verlag Philipp von Zabern. 56 s. 8° (A. III/3152).
- Archäologischer Kalender 1978*. Mainz 1977 Verlag Philipp von Zabern. 56 s. 8° (A. III/3152).
- Archäologischer Kalender 1980*. Mainz 1979 Verlag Philipp von Zabern. 58 s. 8° (A. III/3152).
- Archäologischer Kalender 1981*. Mainz 1980 Verlag Philipp von Zabern. 56 s. 8° (A. III/3152).
- ARIPINAR, TÜRKAN: *Cumhuriyet'ten sonra Türk Gazeteciliği*. Ankara 1948-1952. IV + 61 s. (daktilo) 4° (B/8807).
- ARSEL, İLHAN: *Biz Profesörler*. Ankara 1979 Doğan Basımevi. XVI + 307 s. = Arsel Yayınları 3. 8° (A. IV/6022).
- ARZIK, NİMET: *Atatürk et son Oeuvre dans la Poésie Turque d'Aujourd'hui*. Ankara 1981 Ajans-Türk Matbaası. 194 s. 8° (A. IV/6087).
- Aspects of Cuneiform Writing*. Yay: Marvin A. Powell. Visible Language Special Issue. Vol. XV, 4 (1981) S. 318-444 1 lev. 8° (A. IV/6550).
- ASTRÖM, PAUL-SVEN A. ERIKSSON: *Fingerprints and Archaeology*. Göteborg 1980 Paul Aströms Förlag. 88 s. = Studies im Mediterranean Archaeology Vol. XXVIII. 4° (B/8743).
- ATABİNEN, REŞİT SAFFET: *L'attitude de l'Occident vis-à-vis des Turcs et des Grecs*. 2. bs. İstanbul 1964 Güler Basımevi. 16 s. 8° (A. IV/6370).
- ATAÖV, TÜRKKAYA: *Eşref Üren*. Ankara 1980 TTK Basımevi. 46 s. 16 res. = T. İş Bankası Kültür Yay., Türk Ressamları Dizisi 11. 8° (A. IV/6123).
- Atatürk. Biography Published on the Centenary of Kemal Atatürk's birth*. Ankara 1981 Turkish National Commission for UNESCO. 232 s. 16 resim. 8° (A. IV/6088).
- Atatürk. Sein Leben und sein Werk. Herausgegeben aus Anlass des 100. Geburtsjahre von Kemal Atatürk*. Ankara 1981 Türkische Nationale Kommission für UNESCO. 305 s. 16 resim 8° (A. IV/6090).
- Atatürk Balıkesir'de. Cumhuriyet'de Balıkesir*. 82 s. 1 lev. 1 hr. 8° (A. IV/6340).
- Atatürk Harp Akademileri Atatürk Özel Bülteni, XX, 126 (1981)* İstanbul 1981 Harp Akademileri Basımevi. VII + 187 s. 8° (A. IV/6019).

- Atatürk In His Hundredth Year*. TÖBANK Ankara 1981 Başarı Matbaası. 88 s. 4° (B/8961).
- Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler*. Ankara 1981 Karayolları Genel Müdürlüğü Matbaası. XII + 148 s. 19 lev. = Doğumunun 100. Yılında Atatürk Yay. 17. 8° (A. IV/6287).
- Atatürk ve Hukuk. 5-6 Kasım 1981. Anayasa Mahkemesi ile A.Ü. Hukuk Fakültesinin Atatürk'ün 100. Doğum Yıldönümü nedeniyle birlikte düzenledikleri bilimsel toplantı bildirimleri ve yazılar*. Ankara 1982 Tisa Matbaası. VIII + 426 s. = Anayasa Mahkemesi Yayınları No.: 3. 8° (A. IV/6491).
- Atatürk'ün Ekonomik ve Sosyal Politikası 13-15 Mayıs 1981*. (Seminer). İktisat Fakültesi Dergisi 2,2 (1981) Özel sayısı. X + 233 s. 8° (A. IV/6434).
- AYAN, DOÇ. DR. HÜSEYİN: *Cevri. Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*. Erzurum 1981 Atatürk Üniversitesi Basımevi. III + 399 s. = Atatürk Üniv. Edebiyat Fak. Araştırma Ser: 80. 8° (A. IV/6026).
- AYTAÇ, PROF. DR. KEMAL: *Çağdaş Eğitim Akımları. (Yabancı Ülkelerde)*. 2. bs. Ankara 1981 DTCTF. Basımevi 156 s. = AÜDTCTF. Eğitim tarihi serisi 2, Atatürk'ün 100. Doğum yılına armağan. 8° (A. IV/6295).
- AYTEPE, HAYRİ — LÜTFÜ GÜVENÇ: *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı devri III. Cilt 3. kısım: Kanuni'nin ölümünden, İkinci Viyana kuşatmasına kadar olan devre (1566-1683)*. Ankara 1981 XXII + 539 s. 5 hr. 33 kroki 3 kuruluş. 2 şema 2 grafik 20 pl. 8° (A. II/7188-III, 3).
- BACQUÉ-GRAMMONT, JEAN-LOUIS: *Un rapport de Gazi Hüsrev Beg sur l'investissement de Belgrade en 1521*. Prilozi 30, (1980)'den ayrı bs. S. 19-23. 8° (A. IV/5987).
- BACQUÉ-GRAMMONT, J.-L. — CH. ADLÉ: *Notes sur les Safavides et la Géorgie 1521-1524 (Études Turco-Safavides VIII)*. Studia Iranica IX, 2 (1980)'den ayrı bs. S. 211-231 4° (B/8851).
- BALİC, SMILJ: *Die Kultur der Bosniaken. Supplement I. Inventar des bosnischen literarischen Erbes in orientalischen Sprachen*. Wien 1978 Universitätsbuchdrucker Adolf Holzhausens Nfg. 111 s. = Kultura Bošnjaka. 8° (A. IV/5648. Supp. 1).
- BAŞAR, AHMET HAMDİ: *Atatürk'le üç ay ve 1930'dan sonra Türkiye*. 2. bs. Ankara 1981 Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu Basımevi. V + 160 s.

- = AİTİA, Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu Yay. 4. 8° (A. IV/6300).
- BAUZON, LESLIE E.: *Deficit Government, Mexico and the Philippine Situado 1606-1804*. Tokyo 1981 Tokyo Press. XIII + 207 s. = East Asian Cultural Studies Series No. 21. 8° (A. IV/6051).
- AL-BAYATI, BASIL: *Process and Pattern. Theory and Practice for Architectural Design in the Arab World*. London 1981 Flexiprint Ltd. Worthing. 48 s. 8° (A. IV/6028).
- BAYBURTLUOĞLU, CEVDET: *Lycie*. Ankara 1981 Dönmez Ofset. 85 s. 32 pl. 8° (A. IV/6140).
- BAYBURTLUOĞLU, CEVDET: *Lykia*. Ankara 1981 Dönmez Ofset. 86 s. 32 pl. 8° (A. IV/6139).
- BAYCAN, NUSRET: *Nutuk'da Anılan Komutanların Biyografileri*. Ankara 1981 Gnkur. Basımevi. IV + 29 s. = Gnkur. As. Tarih ve Et. Bşk. As. Tarih Yazıları, Atatürk Serisi 122. 8° (A. IV/6082).
- BAYRAM, SADI: *Musavvir Hüseyin tarafından minyatürleri yapılan ve halen Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde muhafaza edilen Silsile-Nâme*. Vakıflar Dergisi XIII (1981)'den ayrı bs. S. 253-338 6 pl. 4° (B/8833).
- BAYRAM, SADI - A. HAMDİ KARABACAK: *Sahib Ata Fahrü'd-Din Ali'nin Konya, İmaret ve Sivas Gökmedrese Vakfiyeleri*. Vakıflar Dergisi XIII'den ayrı bs. S. 31-69 8° (A. IV/8834).
- BELHI, MAHMUD B. EMİR VELİ: *Bahr ül-Esrar, Travelogue of South Asia. Yay, Giriş, Not.: Riazul İslam*. Karachi 1980 Inst. of Central and West Asian Studies. XVIII + 107 + 112 s. 8° (A. IV/5652).
- BENNIGSEN, A. — C. LEMERCIER-QUELQUEJAY: *Step'de Ezan sesleri. Sovyet Rejimi Altındaki İslamın 400 Yılı. Çev.: Nezih Uzel* İstanbul 1981 Kent Basımevi. XXV + 309 s. 8° (A. IV/6218).
- BERKİN, MEHMET SERVET: *Fikir Hayatımızda Ziya Gökalp*. Ankara 1979 Aşlmlar Matbaası. 50 s. = Ziya Gökalp Derneği Yay. Gökalp'i Tanıtma Dizisi No. 3 .8° (A. IV/6037).
- BESKROVNIY, L. G. — A. L. NAROÇNITSKIY: *Russko-turetskaya vojna 1877-1878 gg. i ee istoričeskoe znaçenie*. Moskova 1979 Izd-vo Nauka S. 9-33 = 100 let osvoboždeniya Balkanskih narodov ot Osmanskogo iga. 8° (A. IV/5366).
- BIYIKLIOĞLU, TEVFIK: *Atatürk Anadolu'da (1919-1921) I. Cilt. 2. bs*. Ankara 1981 Kent Basımevi. 216 s. 8° (A. IV/6210-1).
- 1970-1980 *Ekonomik Makaleler Bibliyografyası*. Ankara 1981 Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi. 286 s. = Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yay: 1981/233. 8° (A. IV/6367).

- Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas. Bd.: IV R-Z. Haz.: Mathias Bernath-Karl Nehring-G. Bartl. München 1981 R. Oldenbourg Verlag. 596 s. = Südosteuropäische Arbeiten 75/IV. 8° (A. IV/4791-4).*
- I. *Türk Hukuk Kongresi Tutanağı, 23-25 Nisan 1972. Ankara 1972 Sevinç Matbaası. VIII + 161 s. = Türkiye Barolar Birliği Yayınları: 3. 8° (A. IV/6181).*
- Birinci Türk Hukuk Kongresi'ne Sunulan Tebliğler. Ankara 1972 Sevinç Matbaası. XI + 1144 s. = Türkiye Barolar Birliği Yay: 2. 8° (A. IV/6137).*
- BLAGA, ION: *Le développement économique et la Politique régionale en Roumanie. Çev: Elisabeta Ana Gherghescu. Bucarest 1980 Editions Meridiane. 218 s. 1 hr. 64 pl. 8° (A. IV/6043).*
- BOEHMER, RAINER MICHAEL: *Die Kleinfunde aus der Unterstadt von Boğazköy. Berlin 1979 Gebr. Mann Verlag. XIV + 73 s. XLIII pl. 1 plân = Boğazköy-Hattuša XI. 4° (B/8866).*
- BOODBERG, PETER A.: *The Language of the T'o-Pa Wei. Harvard Journal of Asiatic Studies Vol. 1'den fotokopi S. 167-185 8° (A. IV/6541).*
- BORDEAUX, HENRY: *Voyageurs d'Orient. 2 Cilt. Paris 1926 Librairie Plon. 8° (A. IV/5542).*
- BOZKURT, RIZA: *Büyük Türk Askerleri, 1. Çağrı Bey (990-1062), 2. Sultan Alpaslan (1028-1072). Ankara 1981 Gnkur. Basımevi. III + 34 s. 1 hr. = Gnkur. As. Tarih. ve Str. Et. Başk. Büyük Türk Askerleri Serisi No: 1. 8° (A. IV/5782).*
- BREZEANU, STELIAN: *O Istorie a Imperiului Bizantin. București 1981 Editura Albatros. 287 s. 32 pl. 8° (A. IV/6198).*
- CARTIER, RAYMOND: *Bugünkü Türkiye (Echo de Paris)'de çıkan yazıları. Matbuat Umum Müdürlüğü Makale ve Haberler Servisi Özel Sayısı 1. Ankara 1935 Çankaya Matbaası. 53 s. 4° (B/8752).*
- CEAUȘESCU, NICOLAE: *La démocratisation des relations internationales. Bucarest 1980 Editions Meridiane. 132 s. 8° (A. IV/6048).*
- CEAUȘESCU, NICOLAE: *Socialist Democracy in Romania. Bucharest 1981 Meridiane Publishing House. 194 s. 8° (A. IV/6197).*
- CERULLI, ENRICO: *La fine dell'Emiroto di Harar in nuovi documenti storici. Annali dell'Istituto Universitario Orientale di Napoli, Nuova Serie, XIV (1964)'den ayrı bs. S. 75-82. 8° (A. IV/6087).*
- Ceyhan Atuf Kansu. Ilgaz Dergisi 19, 222-223 (1980) Özel sayı. 22 s. 8° (A. IV/8726)*
- CHRISTMANN, HANS HELMUT: *Frau und "Jüdin an der Universität Die Romanistin Elise Richter (Wien 1865-Theresienstadt 1943). Wiesbaden 1980 Franz Steiner Verlag. 48 s. = Ak. d. Wiss. u. d. Lit. Abh. d. Geistes-u. Sozialwiss. Kl. Jahrg. 1980-2. 8° (A. IV/5796-2).*

- Collogue sur la Conservation et la Restauration des Peintures Murales. Yay.: Vasile Dragut. Suceava Roumanie Juillet 1977. 132 s. 4° (B/8836).*
- CONGDON, LENORE, O. KEENE: *Caryatid Mirrors Ancient Greece. Technical, Stylistic and Historical Considerations of an Archaic and Early Classical Bronze Series.* Mainz 1981 Verlag Philipp von Zabern. XIV + 288 s. 97 pl. 4° (B/8855).
- CONSTANTINESCU, RADU: *Lupta Pentru Unutate Natională a Tărilor Române 1590-1630. Documente externe.* București 1981 Inst. de Istorie Nicolae Iorga. XL + 384 s. 8° (A. IV/5967).
- La Correspondance entre Max Van Berchem et Louis Massignon 1907-1919. Yay.: Werner Vycichl. Leiden 1980 E. J. Brill. X + 112 s. 1 res. 8° (A. IV/5720).*
- CURZU, S-L. S. LOI-G. SCARCIA: *Tehran-Kabul "A Tale of Two Cities".* Venezia 1980 Arti Grafiche Scalia. 61 s. = Quaderni del Seminario di Iranistica, Uralo-Altaistica e Caucasologia dell'Universita' Degli Studi di Venezia 11. 8° (A. IV/6049).
- ÇAKIN, NACI: *Türk Zaferleri. Selçuklu'lar Döneminde Anadolu'ya Yapılan Akınlar (1049 Pasinler-1071 Malazgirt Zaferleri).* Ankara 1981 Gnkur. Basımevi. V + 34 s. 2 hr. 3 kroki = Gnkur. As. Tarih. ve Str. Et. Bşk. Türk Zaferleri Serisi No: 1. 8° (A. IV/5780).
- ÇAYIRDAĞ, MEHMET: *Kayseri'de kitabelerinden XV. ve XVI. yüzyıllarda yapıldığı anlaşılan ilk Osmanlı yapıları.* Vakıflar Dergisi XIII'den ayrı bs. S. 531-581 4° (B/8835).
- DEDEYAN, PRINCE CHRISTIAN: *Les Dedeyan. Leurs Titres. Leurs Alliances. Avec une introduction de son Excellence Monseigneur Amadouni, Evêque d'Amathus.* Venise 1972 Pères Mekhitaristes. 114 s. 1 lev. 32 pl. 8° (A. IV/5675).
- Dedicated to the Memory of Ephrat-Tirzah Yeivin 1930-1975, Yay: Prof. Schmucl Yeivin.* Tel Aviv 1980 Tel Aviv Univ. Inst of Arch. 97 + 14 s. 12 pl. 8° (A. IV/5751).
- DENGİZ, ORHAN: *Uşak'da bir köprü kitabesi, Çanlı Köprü (H. 653-M. 1255).* Vakıflar Dergisi XIII. ncü sayı (1981)'den ayrı bs. s. 525-529 4° (B/8831).
- Deniz aşırı seferler ve çıkarmalar. Rusya'ya karşı koalisyon savaşı ve Kırım Seferi (1853-56), Çanakkale Seferi (1915), Güney Fransa'ya yapılan müttefik çıkarması (1944). Çev.: Ahmet Onur* Ankara 1980 Gnkur. Basımevi 115 s. 10 hr. 2 resim = Askeri tarih bülteni eki sayı 9 (1980). 8° (A. IV/5266).
- Deutsche Buchdrucker des Fünfzehnten Jahrhunderts. Yay. Carl Wehmer Wiesbaden 1971 Verlag Otto Harrassowitz. 237 s. 4° (B/8839).*

- DIESNER, HANS-JOACHIM: *Fragen der Macht-und Herrschaftstruktur bei Beda*. Wiesbaden 1981 Franz Steiner Verlag. 40 s. = Ak. d. Wiss. u. d. Lit. Abh. d. Geistes-u Sozialwiss. Kl. Jahrg. 1980 -8. 8° (A. IV/5796-8).
- DIZDAROĞLU, HİKMET: *Ziya Gökalp üzerinde araştırmalar*. Ankara 1981 Aslımlar Matbaası. VIII + 122 s. = Ziya Gökalp Derneği Yay. Gökalp'i tanıma dizisi No. 4. 8° (A. IV/5906).
- DOBB, MAURICE: *Kapitalizm Sosyalizm Azgelişmiş Ülkeler ve İktisadi Kalkınma*. Çev.: Doç. Dr. Mehmet Selik. Ankara 1981 SBF Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi. IX + 158 s. = AÜSBF 100. Doğum Yılında Atatürk'e Armağan Dizisi 1. 8° (A. IV/6079).
- IX. *Türk Tarih Kongresi Bildiri Özelleri*. Ankara 21-25 Eylül 1981. Ankara 1981 Türk Tarih Kurumu Basımevi. XII + 172 s. 8° (A. IV/6065).
- DRIESCH, ANGELA VON DEN-J. BOESSNECK: *Reste Von Haus-und Jagdtieren aus der Unterstadt von Boğazköy-Hattuša. Grabungen 1958-1977*. Berlin 1981 Gebr. Mann Verlag. 71 s. XII pl. = Boğazköy-Hattuša XI. 4° (B/8837). *Ekonomi-Hukuk Kongresi Tutanağı 20-30 Kasım 1975*. Ankara 1976 Sevinç Matbaası. X + 334 + 25 s. = Türkiye Barolar Birliği Yayınları: 21. 8° (A. IV/6102).
- EKREM, MEHMET ALI: *Relatiile Româno-Turce (1928-1934)*. Revista de Istorie 34, 5 (1981)'den ayrı bs. S. 883-898. 8° (A. IV/5978).
50. *Yıl Türkiye Elektrik Kurumu*. Ankara 1974 Emel Matbaacılık. VI + 115 s. 1 pl. 1 hr. 8° (A. IV/6315).
- EMİROĞLU, PROF. DR. MECDİ: *Korunması Gereken Örnek bir Kentimiz Safranbolu*. Ankara 1981 DTC. Fak. Basımevi. 106 s. = AÜDTCF. Yay. 297, Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan. 8° (A. IV/6289).
- ENAYETULLAH, ANWAR: *Story of Jinnah*. Karachi Pakistan Publications. 49 s. 2 pl. 8° (A. IV/6071).
- ERBEN, HEINRICH KARL: *A Holo-Evolutionistic Conception of Fossil and Contemporaneous Man*. Wiesbaden 1980 Franz Steiner Verlag. 20 s. = Ak. d. Wiss. M. d. Lit. Abh. d. Math-Naturwiss Kl. Jahrg. 1980-1. 8° (A. IV/5794-1).
- ERENDİL, MUZAFFER: *Evrensel yönüyle Atatürk*. Ankara 1981 Gnkur. Basımevi. X + 70 s. = Gnkur. As. Ta. ve Str. Et. Bşk. Atatürk Yay. 11. 8° (A. IV/5842).
- ERGİL, DOÇ. DR. DOĞU: *Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi*. Ankara 1981 Turhan Kitabevi. XIII + 458 s. 1 kroki = Turhan Kitabevi Yay. Bilimsel Eserler Dizisi No: 7. 8° (A. IV/6203).

- ERHAN, KEMAL: *Hoca Ali Rıza*. Ankara 1980 Tisa Matbaası. 96 s. = T. İş. Bank. Kültür Yay. Türk Ressamlar 2. 8° (A. IV/6124).
- ERMUMCU, DR. ZIYA: *Cesare Pavese'nin Şiirlerinde İşlenen Temalar*. Ankara 1980 A.Ü. Basımevi. VIII + 99 s. = AÜDTCF. Yay. 298 Atatürk'ün 100. Doğum yılına Armağan. 8° (A. IV/6291).
- EROĞLU, PROF. DR. HAMZA-E. İ. GÖNÜLAL-DOÇ. DR. M. ARIKAN: *Atatürk ve Türk Toplumunu*. Ankara 1981 Pelin Ofset 383 s. = Türkiye Zirai Donatım Kurumu Yayınları: 2. 8° (A. IV/6347).
- ERTEM, HAYRİ: *Hitit Devletinin İki Eyaleti: Pala-Tum (m) ana ile Yakın Çevrelerindeki Yerlerin Lokalizasyonu Üzerine Yeni Denemeler*. Ankara 1980 AÜ Basımevi. XII + 96 s. 1 hr = AÜDTCF Yay. 295, Atatürk'ün 100. Doğum yılına Armağan. 8° (AIV/6290).
- ERTUNA, HAMDİ: *Büyük Türk Askerleri I. Cezzar Ahmet Paşa, 2. Serdar-ı Ekrem Ömer Lütfü Paşa*. Ankara 1981 Gnkur. Basımevi. 94 s. 1 hr. 7 kroki 6 res. = Gnkur. As. Ta. ve Str. Et. Bşk. Büyük Türk Askerleri Serisi: 2. 8° (A. IV/5783).
- ESERPEK, DOÇ. DR. ALTAN: *Sosyoloji*. Ankara 1981 DTCF. Basımevi. V + 230 s. = AÜDTCF. Yay. 303. Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan. 8° (A. IV/6294).
- ESİN, EMEL: *Türk Kosmolojisi (İlk devir üzerine araştırmalar). Early Turkish Cosmology (Essays in Turkish with English Abstracts)*. İstanbul 1979 Edebiyat Fakültesi Matbaası. XV + 194 s. = Türk Kültür El. Kitabı Seri II'ye ek. 8° (A. IV/6004).
- Etibank Bülteni, Atatürk Özel Sayısı (1881-1981) Sayı. 30. (1981) 99 s. 4° (B/8901).*
- Evénements Insurrectionnels. Qui ont nécessité le déplacement des Arméniens.* Constantinople 1919 54 s. Fotokopi 8° (A. IV/6351).
- FÄLT, OLAVI K.: *Itsenäisytemme vuosikymmenet Kajaanissa-Kajaani 1917-1977*. Eripainos Vnosikirjasta Faravid 1, (1977)'den ayrı bs. S. 188-244 8° (A. IV/5858).
- FARUKİ, SÜREYYA: *Land Transfer, Land Disputes and Askeri Holdings in Ankara (1592-1600)*. Mémorial Ömer Lûtfi Barkan (1980)'den ayrı bs. S. 87-99 4° (B/8838).
- FARUKİ, SÜREYYA: *Ondokuzuncu Yüzyılın Başlarında Antalya Limanı*. VIII. Türk Tarih Kongresi II. Cilt (1981)'den ayrı bs. S. 1461-1471 8° (A. IV/5890).
- FISCHER, PETER M.: *Applications of Technical Devices in Archaeology. The use of X-rays, Microscope, Electrical and Electro-Magnetic Devices and Subsurface*

- Interface Radar*. Göteborg 1980 Paul Aströms Förlag. 64 s. = Studies in Mediterranean Archaeology Vol: LXIII. 4° (B/8732).
- Fjalor. I Gjuhës së sotme shqipe (me rreth 41.000 fjalë)* Tirane 1980 Akademia e Shkencave e Rps Të Shqipërisë Inst. 1 Gjuhësise dhe 1 Letërsisë. XXV + 2278 8° (A. IV/5734).
- FRENCH, DAVID: *Roman Roads and Milestones of Asia Minor. 1. Fas. The Pilgrim's Road. Roma çağında Küçük Asya'daki yollar ve mil taşları. 1. Hacı Yolu*. Ankara 1981 BAR. IV + 130 + 5 + 65 s. 10 hr. = BAR. International Series 105. 4° (B/8930).
- FRITZ, WALTER HELMUT: *Liebesgedichte aus Goethes West-östlichem Divan*. Wiesbaden 1980 Franz Steiner Verlag. 13 s. = Ak. d. Wiss. u. d. Lit. Abh. d. Kl. d. Lit. Jahrg. 1980-2. 8° (A. IV/5795-2).
- FRONING, HEIDE: *Marmor-Schmuckreliefs mit griechischen Mythen im 1. Jh. v. Chr. Untersuchungen zu Chronologie und Funktion*. Mainz 1981 Verlag Philipp von Zabern. XV + 191 s. 66 pl. = Heidelberg Ak. d. Wiss. Kom. f. Antike Mythologie. 4° (B/9009).
- FRYE, RICHARD, N.: *Tarxun-Türkün and Central Asian History*. Harvard Journal of Asiatic Studies. Vol. XIV (1951) den fotokopi. S. 105-129 1 pl. 8° (A. IV/5814).
- Führer Durch Tiryns von den Mitarbeitern der Grabung. Herausgegeben von Ulf Jantzen*. Athen 1974, DAI. 213 s. 2 hr. 1 plan. 8° (A. IV/5748).
- GARDNER, THOMAS: *Case-Marking in English*. Wiesbaden 1980 Franz Steiner Verlag. 47 s. = Ak. d. Wiss. u. d. Lit. Abh. d. Geistes-u. Sozialwiss Kl. Jahrg. 1980-4. 8° (A. IV/5796-4).
- GARNIER, JEAN-PAUL: *La Fin de l'Empire Ottoman, du Sultan Rouge à Mustafa Kemal*. (Paris) 1973 Librairie Plon. 345 s. 8° (A. IV/5583).
- GAVIN, CATHERINE: *The House of War. 2. bs*. New York 1970 William Morrow and Co. 350 s. 1 Hr. 8° (A. IV/6341).
- GJERSTAD, EINAR: *Ages and Days in Cyprus*. Göteborg 1980 Paul Aströms Förlag. 174 s. = Studies in Mediterranean Arch. Pocket-book 12. 8° (A. IV/6100).
- GÖK, RAFET: *Yönetim açısından Maliyet Muhasebesi*. Muğla 1981 Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Y.O. Basımevi. VII + 207 s. = AİTİA, Muğla İşletmecilik Yüksek Okulu. 8° (A. IV/6304).
- GÖKALP, ZIYA: *Şaki İbrahim Destanı*. İstanbul 1953 İstanbul Matbaası. 24 s. = İstanbul Yayınları: 1. 8° (A. IV/6035).
- GÖKALP, ZIYA: *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul 1940 Arkadaş Matbaası 152 s. = Kitap Sevenler Kurumu İlmi Türkçülük Yay: 1. 8° (A. IV/6314).

- GÖKER, LÜTFİ: *Matematik Tarihi ve Türk-İslam Matematikçilerinin yeri*. Ankara 1981 Elif Matbaacılık. 154 s. 8° (A. IV/6212).
- GÖKER, LÜTFİ: *Uluğ Bey Rasathanesi ve Medresesi*. 2. bs. Ankara 1979 Elif Matbaacılık Sanayii. 232 s. 1 lev. = Türk-İslam Astronomi Alimleri Dizi 1. 8° (A. IV/6211).
- GÖKSEL, ALI NÜZHET: *Ziya Gökalp ve Çınaraltı*. İstanbul 1939 Kenan Basımevi. 63 s. 8° (A. IV/6036).
- GÖLDAŞ, İSMAIL: *Milli Kurtuluş Savaşında Öğretmenler*. İstanbul 1981 144 s. = Öğretmen Dünyası Yay. 1. 8° (A. IV/6214).
- GÖLPINARLI, ABDÜLBAKİ: *Şeyh Seyyid Gaybı oğlu Şeyh Seyyid Huseyn'in "Fütüvvet-Nâme" si*. İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası XVII, 1-4 (1960)'den ayrı bs. S. 1-152 8° (A. IV/5760).
- GRÉGOIRE, CHARLES: *The Conchiolin Matrices in Nacreous Layers of Ammonoids and Fossil Nautiloids: A Survey, Part I: Shell wall and septa*. Wiesbaden 1980 Franz Steiner Verlag. 131 s. = Ak. d. Wiss. u. d. Lit. Abh. d. Math.-Naturwiss. Kl. Jahrg. 1980-2. 8° (A. IV/5794-2).
- GÜNER, ŞEFİK: *Türk Ceza Yasası. Terim ve Sözcükler Kılavuzu*. Ankara 1981 AÜ Basımevi. 544 s. = Türk Dil Kurumu Yayınları: 480. 8° (A. IV/6361).
- GÜNGÖR, A. AZMİ: *Yönetim Aracı Olarak Türk Devlet Muhasebe Sistemi*. Ankara 1981 DSİ Basım ve Foto-Film İşletme Müd. Matbaası. 140 s. = Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yay: 1981/231. 8° (A. IV/6084).
- GÜNTEKİN, R. NURİ: *Napoleon'un Düşünceleri*. Yedigün Neşriyatı. 56 s. 8° (A. IV/6280).
- GÜRDOĞAN, DR. NAZIF: *Üretim Planlamasında Doğrusal Programlama ve Demir Çelik Endüstrisinde bir Uygulama*. Ankara 1981 Ankara Üniversitesi Basımevi. 152 s. = AÜSBF 100. Doğum Yılında Atatürk'e Armağan Dizisi: 14. 8° (A. IV/6081).
- GÜTERBOCK, HANS G: *An Addition to the Prayer of Mursili to the Sungoddess and Its Implications*. Anatolian Studies XXX, (1980)'den ayrı bs. S. 41-50 4° (B/8845).
- GÜTERBOCK, HANS G.: *Hieroglyphische Miscellen*. Studia Mediterranea I (1979)'dan ayrı bs. S. 235-245 8° (A. IV/5990).
- HALÉN, HARRY: *Handbook of Oriental Collections in Finland. Manuscripts, xylographs, inscriptions, and Russian minority literature*. Bangkok 1978 Curzon Press. 296 s. = Scandinavian Inst. of Asian Studies Monograph Series no: 31. 8° (A. IV/6136).

- HANIOĞLU, DR. M. ŞÜKRÜ: *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*. İstanbul 1981 Emek Matbaacılık. XV + 439 s. = İşletme ve İktisat Serisi No. 3. 8° (A. IV/6209).
- HAYIT, DR. BAYMİRZA: *Komünizm ve Türk Dünyası*. Ankara 1971 Altınok Matbaası. 67 s. 8° (A. IV/5319).
- HEITSCH, ERNST: *Recht und Argumentation in Antiphons 6. Rede. Philologische Erläuterungen zu einem attischen strafprozess*. Wiesbaden 1980 Franz Steiner Verlag. 71 s. = Ak. d. Wiss. u. d. Lit. Abh. d. Geistes-u. Sozialwiss. Kl. Jahrg. 1980-7. 8° (A. IV/5796-7).
- HEUBECK, V. ALFRED: *Schrift*. Göttingen 1979 Vandenhoeck und Ruprecht. 205 s. = Archaeologia Homérica Bd. III., X. 8° (A. IV/6547).
- HEUZEY, LEON-JACQUES HEUZEY: *Histoire du Costume dans l'Antiquité Classique L'Orient. Egypte-Mésopotamie-Syrie-Phénicie*. 1935 Les Belles Lettres. VII + 157 s. 59 pl. 4° (B/8710).
- HOXHA, ENVER: *Raport, MBI Vepërimtarine e Komitetit Qendror te Partise se Punes te Shqipërise Mbajtur në Kongresine 8-të të PPSH1 Nëntor 1981*. Tirane 1981 Shtëpia Botuese "8 Nëntori". 265 s. 1 res. 8° (A. IV/6152).
- HRISTOV, HRISTO: *Bulgaria 1300 Years. Çev.: Stefan Kostov* Sofia 1980 Sofia Press. 249 s. 1 pl. 8 hr. 8° (A. IV/6168).
- HRUSKA, B: *Der Mythenadler Anzu in Literatur und Vorstellung des alten Mesopotamien*. Budapest 1975 Orientalisches Institut. 250 s. = Assyriologia II. 8° (A. IV/6078).
- HUREWITZ, J. C: *Orta Doğu siyaseti; Askeri boyutlar. Çev.: Nusret Özselçuk*. Ankara 1980 Genelkurmay Basımevi. XVII + 526 s. 3 hr. 8° (A. IV/5265).
- IRMAK, SADI: *Atatürk. 2 Cilt*. İstanbul 1981 Binbirdirek Matbaası. 4° (B/8970).
- IRMAK, SADI: *Atatürk Devrimleri Tarihi*. Ankara (1981) Yapı ve Kredi Bankası 1981 260 s. = Atatürk'ün 100 Doğum Yılı nedeniyle bastırılmıştır. 8° (A. IV/6298)
- Isfahan*. Venezia 1981 Univ. degli Studi di Venezia. 171 s. 47 pl. = Quaderni del Seminario di Iranistica, Uralo-Alta istica e Caucasologia 10. 8° (A. IV/8863).
- The Israel Museum News/1980*. Yay.: Y. Meshorer, M. Weyl. O. Yafeh, J. Levy Jerusalem 1981 Academie Press. 124 s. 8° (A. IV/6016).
- IBN-SİNA ABU-ALİ: *Hayy İbn Yaqzan a Visionary Recital. Çev.: Henry Corbin. Önsöz ve notlar: Mayel Herawi Der: G. H. Farmand*. Kabul 1980 Afghanistan Academy of Sciences. 98 s. 8° (A. IV/5420).

- IBN-SİNA, ABU-'ALİ: *Ibni Sina ve İrfan. Risalefî Mahiyeti'l-ışk. Ibn-Sina and Sufism. The Treatise on the Nature of Love. Çev.: Abdulgafür Revan Ferhadi Abdullah Semender Guryani.* Kabul 1980 Akademi Ulum Afganistan. 62 + 30 s. 8° (A. IV/5421).
- IBN-İ BADI, MUTLAK B. BADI' EL UTAYBI: *Mulahhas et-Tarihu'l-İslami.* Dammam 1975 Şeriket Mutabi. 256 s. 1 hr. 8° (A. IV/5506).
2. *Türk-Alman Tıbbi İlişkileri Simpozyunu Bildirileri. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi 6. Kurultayı. 24-25 Eylül 1981. Proceedings of the second Turkish-German Medical Relations Symposium Yay.: Arslan Terzioğlu İstanbul 1981 FGV Matbaa İşletmesi. VIII + 258 s. 8° (A. IV/6093).*
- İşgücü Dergisi Atatürk Özel Sayısı. İş ve İşçi Bulma Kurumu 2, 5-6 (1981). 213 s. 1 lev. 4° (B/8877).*
- İzmir'den Bursa'ya. H. Edip Adıvar, Y. K. Karaosmanoğlu, F. R. Atay, M. A. Us. Hikayeler, mektuplar ve Yunan ordusunun sorumluluğuna dair bir inceleme.2. bs. İstanbul 1980 Atlas Kitabevi. 136 s. 8° (A. IV/6215).*
- JAHANGİR, (EMPEROR): *Tadhkirat-u'sh-Shu'arâ. Yay.: Abdulgani Mirzoyef. Giriş: Sayyed Hossamoddin Rashidi Karachi 1976 University of Karachi. 100 s. = Institute of Central and West Asian Studies 3. 8° (A. IV/6155).*
- JESUS, PRENTISS S. DE: *The Development of Prehistoric Mining and Metallurgy in Anatolia. 2 Cilt. Oxford 1980 BAR. = BAR International Series 74 (1, 2). 4° (B/8806)*
- JOHNSON, CLARENCE RICHARD: *Constantinople To-day or the Pathfinder Survey of Constantinople, A Study in Oriental Social Life New York J. J. Little and Ives Company 1922'den (Fotokopi) 418 s. 8° (A. IV/6125).*
- KABAŞ, ÖZER: *Tüm-Çevresel Gerçekçilik. Bildirişim ve Sibermetik Kuramları Açısından Plastik Sanatların Oluşumuna bir Bakış. İstanbul 1976 İDGSA Heykel Fak. X + 176 s. = İDGSA Yay.: 69 8° (B/3699).*
- KALEŞİ, HASAN—HANS-JÜRGEN KORNRUMPF: *Zur Geographie und Infrastruktur des Kaza Pirot (Şehirköyü) vor 100 Jahren. Südost-Forschungen XXVIII, (1969)'dan ayrı bs. S. 284-285 1 hr 8° (A. IV/6033).*
- KARASEV, V. G: *Burjuazno-natsional'ne revolyutsii balkanskih narodov, vostoçnyy krizis seredini 70-h godov XIX v. i rusko-turetskaya voyna 1877-1878 gg. Moskova 1979 Izd-vo Nauka S. 167-187. = 100 let osvobodeniya Balkanskih narodov ot Osmanskogo iga. 4° (A. IV/5366).*
- KAYLA, ZIYA: *Merkez Bankası İşlemleri.* Ankara 1981 X + 210 s. = AİTİA Yay. Ekonomi Fakültesi Yayın No: 1981/2. 8° (A. IV/6301).

- KAZANCIGİL, PROF. DR. AYKUT—DOÇ. DR. VURAL SOLOK: *Türk Bilim Tarihi Bibliyografyası (1850-1981)*. İstanbul 1981 İstanbul Matbaası. XXIII + 328 s. = İÜ Cerrahpaşa Tıp Fak. Atatürk'ün 100. Doğum Yılı Kutlama Yay. Özel seri 1. 8° (A. IV/6040).
- KEMAL, MEHMED: *Celal Bayar Efsanesi ve Raftaki Demokrasi*. İstanbul 1980 Erdini Matbaası. 239 s. = ABeCe Yay. İnceleme/Araştırma 3. 8° (A. IV/6206).
- KHALİD, MOHAMMAD: *Welfare State. A Case Study of Pakistan*. Karachi 1968 Royal Book Co. VIII + 327 + XIV s. 8° (A. IV/6072).
- KIZIL, FEHMI: “*Toplumsal geleneklerin konut içi mekan tasarımlamasına etkisi*” ve “*toplumsal geleneklerimizi daha iyi karşılayacak konut içi fiziksel çevre koşullarının belirlenmesi*”. İstanbul 1978 İDGSA Matbaası. VII + 208 + XI s. = IDGSA Yay. 81. 8° (A. IV/5892).
- KIZILDAĞLI, DR. EDİP: *Altınözü Çeteleri*. Antakya 1979 32 s. 8° (A. IV/5768).
- KIŞIOĞLU, MİR HAMZA: *Atatürk İlkeleri ve Din*. Ankara 1965 Resimli Posta Matbaası. 189 s. = Işın Yayınları. 8° (A. IV/6069).
- Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit. (Tevrat ve İncil) İbrani, Kildani ve Yunani dillerinden son tashih edilmiş tercümedir*. İstanbul 1976 Servetifünun Matbaası A.Ş. 8 + 902 + 274 s. 2 hr. 8° (A. IV/6205).
- KLEIBER, WOLFGANG: *Žur sprachgeographischen Struktur der deutschen Winzertermiologie*. Wiesbaden 1980 Franz Steiner Verlag. 40 s. = Ak. d. Wiss. u. d. Lit. Abh. d. Geistes-u. Sozialwiss. Kl. Jahrg. 1980-6. 8° (A. IV/5796-6).
- KOLEDAROV, P: *Političeska geografija na srednovekovnata Bilgarska dirjava. 1. Ks. ot 681 do 1018 G*. Sofiya 1979 İzd-vo na Bilgarskata Akademiya na Naukite. 86 s. 3 hr. 4° (B/8768).
- Konferans Broşürü. Asker ve Devlet Adamı Yönleriyle Atatürk, Olaylar ve Atatürk'ün Milliyetçilik ve Milli Birlik Anlayışı Laiklik ve Atatürk'ün Din Anlayışı*. Ankara 1981 Gnkur. Basımevi. IV + 117 s. = Gnkur. As. Tarih ve Str. Et. Bşk. Atatürk Serisi: 13. 8° (A. IV/6083).
- Kooperatifçilik Dergisi 100. Yıl Atatürk Özel Sayısı. Sayı 6*. (1981) 56 s. 4° (B/8876).
- KORNURMPF, HANS-JÜRGEN: *Ahmed Xhevdet Pasha mbı Shqtpërinë Veriore dhe Malin e zi*. Gjurmime Albanologjike 2, (1969)'dan ayrı bs. S.185-217. 8° (A. IV/6031).
- KORNURMPF, HANS-JÜRGEN: *Das Frühosmanische Vilāyet und Seine Bedeutung für die Erschliessung Vorosmanischer Herrschaftsgebiete*. Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft III, 2: XIX. Deutscher Orientalistentag. (1977)'den ayrı bs. S.1210-1215. 8° (A. IV/6029).

- KORNRUMPF, HANS-JÜRGEN: *Zur geographischen Kenntnis Bosniens und der Hercegovina am Ende des 18. Jahrhunderts*. Südost-Forschungen XXIX, (1970)'den ayrı bs. S. 302-308 s. 1 harita. 8° (A. IV/6032).
- KORNRUMPF, HANS-JÜRGEN: *Zur Rolle des osmanischen Meclis im Reformzeitalter*. Südost-Forschungen XXXIV, (1975)'den ayrı bs. S. 241-246. 8° (A. IV/6034).
- KORNRUMPF, HANS-JÜRGEN: *Zur Verwaltungsgliederung der Dobrudscha in den Letzten Jahren der Osmanischen Herrschaft*. Müncher Zeitschrift für Balkankunde I, (1978)'den ayrı bs. S. 139-155 8° (A. IV/6030).
- KÖKSAL, DOÇ. DR. AYDIN: *Bilişim Terimleri Sözlüğü*. Ankara 1981 AÜ Basımevi. 126 s. = TDK Yay: 476. 8° (A. IV/6359).
- KRUG, ANTJE: *Antike Gemmen im Römisch-Germanischen Museum Köln*. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 61, 1980'den ayrı bs. S. 151-260, Pl. 64-137 = Wiss. Kataloge d. Römisch-Germanischen Museums Köln Band IV. 4° (B/8966).
- KRÜGER, DR. K.: *Kemalist Türkiye ve Ortadoğu. (Die Kemalistische Türkei und der Nah-Osten)*. Çev. Nihal Önal. İstanbul 1981 Altın Kitaplar Basımevi. 197 s. 8° (A. IV/6213).
- KURU, PROF. DR. BAKI: *Medeni Usul Hukuku. Ders Kitabı*. Ankara 1981 Çağ Matbaası. XLVII + 758 s. = AÜHF Yay. No. 452, Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan. 8° (A. IV/6003).
- LANDAU, JACOB M.: *Pan-Turkism in Turkey. A Study of Irredentism*. London 1981 C. Hurst and Company. IV + 219 s. 8° (A. IV/6389).
- LEWIS, BERNARD: *Palestine: On the History and Geography of a Name*. The International History Review 11, 1 (1980)'den ayrı bs. S. 1-12 8° (A. IV/6312).
- LEZZI-HAFTER, ADRIENNE—CORNELIA ISLER—KERENYI ROBERT DONCEEL: *Auf Classischem Boden Gesammelt, Zu den frühen Antikensammlungen in der Schweiz. Zum 150. Schenkungstag der Berner Antiken*. Antike Welt 11, (1980) Sondernummer. 77 s. 4° (B/8750).
- LOKOTSCH, KARL: *Ein Beitrag zur Geschichte der Mathematik. Avicenna als Mathematiker, Besonders die Planimetrischen Bücher Seiner Euklidübersetzung*. Erfurt 1912 Druck der Ohlenrothschen Buchdruckerei. 28 s. (fotokopi) 8° (A. IV/6045).
- LOOS, ERICH: *Literatur und Formung eines Menschenideales. Das "Libro del Cortegiano" von Baldassare Castiglione*. Wiesbaden 1980 Franz Steiner Verlag. 23 s. = Ak. d. Wiss. u. d. Lit. Abh. d. Geistes-u. Sozialwiss. Kl. Jahrg. 1980-5. 8° (A. IV/5796-5).

- MC CASLIN, DAN E.: *Stone Anchors in Antiquity: Coastal Settlements and Maritime Trade-routes in the Eastern Mediterranean ca. 1600-1050 B.C.* Göteborg 1980 Paul Aströms Förlag. XI + 145 s. = Studies in Mediterranean Archaeology Vol. LXI. 4° (B/8730).
- MC GOWAN, BRUCE: *Economic Life in Ottoman Europe. Taxation, trade and the struggle for land 1600-1800.* Paris 1981 Cambridge University Press. XII + 226 s. = Studies in Modern Capitalism. 8° (A. IV/6459).
- MACHALSKI, FRANCISZEK: *La Littérature de l'Iran Contemporain III. La poésie persane après la seconde guerre mondiale.* Wrocław 1980 Akademii Nauk. 136 s. = Polska Akademia Nauk-Od. w. Krakowie Prace Komisji Orientalistycznej Nr. 16. 8° (A. IV/5808).
- MACHATSCHKEK, ALOIS—MARIO SCHWARZ: *Bauforschungen in Selge. Mit einem Geodötischen Beitrag von Josef Dorner.* Wien 1981 Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. 141 s. 50 pl. 1 plan = Öst. Ak. d. Wiss. Ergänzungsbände zu den Tituli Asiae Minoris Nr. 9. 4° (B/8957).
- MANUWALD, BERND: *Der Aufbau der lukrezischen Kulturentstehungslehre.* Wiesbaden 1980 Franz Steiner Verlag. 68 s. = Ak. d. Wiss. u. d. Lit. Abh. d. Geistes-u. Sozialwiss. Kl. Jahrg. 1980-3. 8° (A. IV/5796-3).
- MARAZZI, UGO: *Tevārih-î Al-i Osman. Cronaca anonima Ottomana in Trascrizione Ebraica.* Napoli 1980 Tipografia Don Bosco. XV + 181 s. 35 fotokopi. = Istituto Univ. Orientale Seminario di Studi Asiatici XII. 8° (A. IV/6515).
- MARKHAM, SIR CLEMENTS: *Vocabularies of the General Language of the Incas of Peru, or Runa Simi. (Called Quichua by the Spanish Grammarians).* London 1908 Williams and Norgate. 251 s. fotokopi. 8° (A. IV/6264).
- Marturii Ale Trecutului. Evidences of the post. Album de Documente. Album of documents.* Bucureşti 1981 Arta Grafica. 240 s. 4° (B/8848).
- Medieval Art. The Metropolitan Museum of Art Guide to the Collections.* 1962. 49 s. 8° (A. IV/6313).
- MEHMED RAFET—SALİH ZEKI: *Neval-i ziraat ve ticaret.* Dersaadet 1330 Mahmud Bey Matbaası. 368 s. 8° (A. IV/5681).
- MELONI, GIUSEPPE: *L'Italia medioevale nella Cronaca di Pietro IV d'Aragona.* Cagliari 1980 Edizioni Della Torre 170 s. = Consiglio Nazionale delle Ricerche 2. 8° (A. IV/6163).
- Milli Güvenlik Konseyince Kabul Edilen Kanunlar, Yayınlanan Bildiri ve Kararlar ile Önemli Mevzuat. 4 Cilt. Haz.: İhan Gülsün.* Ankara 1981 Başbakanlık Basımevi. 8° (A. IV/6133).

- Miscellanea di Studi Sardo-Catalani*. Cagliari 1981 Edizioni della Torre 166 s. = Consiglio medioevali Nazionale delle Ricerche. 3. 8° (A. IV/6164).
- MOISEEV, P.P. — Y.A. PETROSYAN: *Ekonomičeskoe i političeskoe položenie Osmanskoy imprii v 70-h godah XIX v.* Moskva 1979 Izd. vo Nauka S. 155-166 = 100 let osvoboždeniya Balkanaskih narodov ot Osmanskoge iga. 8° (A. IV/5366).
- MUËDDİNZÂDE, 'AINI 'ALI: *Sammlung der Lehnsgesetze im Osmanischen Reiche unter Sultan Ahmed I.* Berlin 1982 (Leipzig 1872 bs.'nın tekrar bs.) Klaus Schwarz Verlag. S. 57-129. 8° (A. IV/6458).
- Muhammed Ayaz Ishaki. Hayatı ve Faaliyeti.* 100. Doğum Yılı Dolayısıyla. Ankara 1979 Ayyıldız Matbaası A.Ş. XXIV + 351 s. 8° (A. IV/6153).
- Mustafa Kemal'i Anlamak. Haz.: Fahrünnisa Kadıbeşegül.* Ankara 1981 Olgaç Matbaası. VIII + 157 s. 8° (A. IV/6023).
- MÜDERRİSOĞLU, ALPTEKİN: *Sakarya. Yunan'ın Ankara'ya Yaklaştığı günler I. cilt.* İstanbul 1981 Binbirdirek Matbaacılık Sanayii A.Ş. 284 s. 7 res. 2 hr. 8° (A. IV/6387).
- MÜHÜRDOĞLU, FARUK: *Eski Ölçekleri Çevirme Kılavuzu.* Ankara 1948 Doğu Matbaası. 15 s. fotokopi = Tapu ve Kadastro Gn. Müd. Yay. Seri 11. 4° (B/8650).
- Müzelerde Koruyucu Önlemler ve Güvenlik.* Ankara 1979 Nuray Matbaası. 256 s. = ICOM Türkiye Milli Komitesi Yay.: 3. 8° (A. IV/6144).
- Müzelerin Teşkilatlanması. Pratik Öğütler.* Ankara 1963 Türk Tarih Kurumu Basımevi. VI + 198 s. 44 pl. = ICOM Türkiye Milli Komitesi Yay.:2, Müzeler ve Anıtlar-IX. 8° (A. IV/6145).
- NALLINO, C. A.: *Chrestomathia Qorani Arabica. Notas Adiecit Glossarium Confecit.* Roma 1963 Istituto per l'Oriente. XXXI + 68 + 74 s. = Pubblicazioni Dell'Istituto per l'Oriente 55. 8° (A. IV/6336).
- NEUMARK, FRITZ: *Žuflucht am Bosphorus. Deutsche Gelehrte, Politiker und Künstler in der Emigration 1933-1953.* Frankfurt/Main 1980 Verlag Josef Knecht. 288 s. 15 res. 8° (A. IV/6349).
- Oblast Brankovica. Opširni Katastarski popis iz 1455 Godine. 1. cilt.* Sarajevo 1972 Orientalni Institut. XXIII + 378 s. 1 hr. = Monumenta Turcica II, 2/1. 8° (A. IV/5257).
- OLGAY, OSMAN: *Sevres Andlaşmasına doğru. (Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler.)* Ankara 1980 SBF Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi. LXXVI + 599 s. 1 harita = AÜSBF, 100. Doğum yılında Atatürk'e Armağan Dizisi: 8. 4° (B/8849).

- On Yedinci Türk Dil Kurultayı 1980*. Ankara 1981 Ankara Üniversitesi Basımevi. 173 s. 2 lev. = TDK Yay. 486. 8° (A. IV/6364).
- ONARAN, DOÇ. DR. OĞUZ: *Çalışma Yaşamında Güdülenme Kuramları*. Ankara 1981 Sevinç Matbaası. VII + 320 s. = AÜSBF, 100. Doğum Yılında Atatürk'e Armağan Dizisi: 13. 8° (A. IV/6080).
- 12 *Eylül Öncesi ve Sonrası*. Ankara 1981 Türk Tarih Kurumu Basımevi. XI + 331 s. 53 res. 8° (A. IV/6101).
- XII. *İskân ve Şehircilik Haftası Konferansları (Haziran 1979-Ocak 1980)*. *Yerel Yönetimlerde Güncel Sorunlar*. Ankara 1981 SBF Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi. V + 119 s. = AÜSBF, 100. Doğum Yılında Atatürk'e Armağan Dizisi 10. 8° (A. IV/5999).
- OPPENHEIM, A. LEO: *The Cuneiform Texts*. New York 1970 Corning Museum of Glass. 102 s. 6 plan. 10 pl. Fotokopi = Glass and Glassmaking in Ancient Mesopotamia. 4° (B/8935).
- Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver'in Süleymaniye Kütüphanesine Hediye Ettiği Desterlerin Listesi*. 29 s. Daktilo 4° (B/8968).
- Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver'in Süleymaniye Kütüphanesine Hediye Ettiği Dosyaların Listesi*. 11 s. Daktilo 4° (B/8969).
- ORLY, POLSKIE: *Wystawa ze Zbiorow Kolekjonerskich*. Wrzesien 1980 Panstwowe Muzeum Archeologiczne Warszawie. 8 s. 9 pl. 8° (A. IV/6046).
- ORTAYLI, İLBER: *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*. Ankara 1981 Ankara Üniversitesi Basımevi. IX + 148 s. = AÜSBF, 100. Doğum Yılında Atatürk'e Armağan Dizisi: 24. 8° (A. IV/6288).
- ÖZCAN, DOÇ. DR. ENVER: *Ekonomik Bunalımlar*. Ankara 1981 Ongun Kardeşler Matbaacılık Sanayii. VIII + 292 s. 8° (A. IV/6324).
- ÖZDER, M. ADİL: *Türk Halkbiliminde Düğün-Evlilik-Akrabalık Terimleri Sözlüğü*. Ankara 1981 Aslımlar matbaası. VIII + 112 s. = Ziya Gökalp Derneği Yay. Çeşitli eserler dizisi 2. 8° (A. IV/5907).
- ÖZER, DR. ATILLA: *Batı demokrasilerinde ve Türkiye'de hükümetin kuruluş yöntemleri*. Ankara 1981 Ongun kardeşler matbaacılık sanayi. XII + 183 s. = AİTİA Yayın No.: 143. 8° (A. IV/6322).
- ÖZERDİM, SAMİ N.: *Açıklamalı Söylev Sözlüğü*. Ankara 1981 Ankara Üniversitesi Basımevi. 113 s. = TDK Atatürk Dizisi: 17. 8° (A. IV/6363).
- ÖZERDİM, SAMİ N.: *Atatürkçünün Elkitabı*. Ankara 1981 Ankara Üniversitesi Basımevi. 268 s. = TDK Tanıtma Yay.: Atatürk Dizisi 15. 8° (A. IV/6362).

- ÖZTİN, TAHSİN: *Mustafa Kemal'den Atatürk'e*. İstanbul 1981 Hür Yayın A.Ş. 174 s. = Hürriyet Yay., Tarih Dizisi: 24. 8° (A. IV/6204).
- ÖZTOPRAK, İZZET: *Kurtuluş Savaşında Türk Basını. (Mayıs 1919-Temmuz 1921) Türkiye ile ilgili Dış Haberler ve Bunların İç Basındaki Tepkileri*. Ankara 1981 Tisa Matbaası. XIV + 435 s. = İş Bankası Kültür Yay. Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı Dizisi No. 8. 8° (A. IV/6053).
- PARMAKSIZOĞLU, İSMET: *Ermeni komitelerinin ihtilâl hareketleri ve besledikleri emeller*. Ankara 1981 DSİ Basım Foto-Film İşletme Müdürlüğü. 201 s. 8° (A. IV/6038).
- La Parole est aux Historiens La Suisse Romande de 1900 à nos Jours*. Alliance Culturelle Romande. 23, (1977) Özel Sayı. 159 s. 4° (B/8629).
- PEÇEVİ İBRAHİM EFENDİ: *Peçevi Tarihi I. Haz: Prof. Dr. B. S. Baykal*. Ankara 1981 Başbakanlık Matbaası. XIX + 356 s. = Kültür Bakanlığı, Bin Temel Eser Diz.: 81. 8° (A. IV/6202-1).
- PITTARD, PROF.: *Anadolu. Çev.: R. N. Nuri Darago*. Ankara 1934 154 s. = Tercüme Kütüphanesi 3. 8° (A. IV/5772).
- Pomoşni İstorişeski distsiplini. 2. cilt*. Sofiya 1980 İzd-vo Nauka i izkustvo. 295 s. 8° (A. IV/5272).
- Prof. Dr. Ahmet Şükrü Esmer'e Armağan*. Ankara 1981 Ankara Üniversitesi Basımevi. XVIII + 342 s. = AÜSBF, 100. Doğum Yılında Atatürk'e armağan No. 12. 8° (A. IV/6000).
- QASİMİ, AHMAD NADEEM: *Allama Muhammad Iqbal (1877-1938). Çev.: Muhammad Salim-ur-Rahman*. Lahore 1977 Board for Advancement of Literatur. 59 s. = National Committee for Birth Centenary Celebrations of Allama Muhammad Iqbal. 4° (B/8868).
- A Quien Inculpar? El Presente no Puede ser Aislado del Pasado. Res. Oğuz Turhan*. Direccion General de Prensa e Informacion. 40 s. 4° (B/8733).
- RAINERO, ROMAIN: *Storia Della Turchia*. Milano 1972 Marzorati-Editore 319 s. 8° (A. IV/6334).
- Revolutia din 1821 Condusa de Tudor Vladimirescu. Documente externe*. Bucureşti 1980 Editura Academiei Republicii socialiste Romania. 496 s. 8° (A. IV/5968).
- RICHTER, JEAN PAUL: *Maria Wutz. (Leben des Vergnügten Schulmeisterlein Maria Wutz) Çev: Melahat Özgü*. İstanbul 1955 Maarif Basımevi. VI + 67 s. = Dünya Edebiyatından Tercüme, Alman Klasikleri: 87 8° (A. IV/6164).

- RIVET, PAUL: *Les Origines de l'Homme Américain*. Montréal 1943 Les Editions de l'Arbre. 132 s. 31 pl. Fotokopi = Collection 'France Forever' 8° (A. IV/6258).
- ROGOVA, A. I.: *Çapıchi Yanıçara Napisanij Konstantinom Mihailoviçem Iz Ostrovitsy*. Moskova 1978 Izd-vo Nauka. 136 s. 8° (A. IV/2798).
- RUSSEL, BERTRAND: *Din ile Bilim*. 3. bs. Çev: Akşit Göktürk. İstanbul 1981 Doğu Matbaası. 167 s. = Bilim Dizisi: 2. 8° (A. IV/6207).
- RUSSELL, H. F.: *Pre-Classical Pottery of Eastern Anatolia. Based on a survey by Charles Burney of sites along the Euphrates and around Lake Van*. Oxford 1980 BAR. VI + 176 s. = BAR International Series 85. 4° (B/8712).
- Rzézba Nusantary: Warszawie. Muzeum archeologiczne muzeum azzi i pacyfiku. 12 + 32 s. 11 pl. 8° (A. IV/5911).
- SAĞLAM, ORD. PROF. DR. TEVFIK: *Nasıl okudum*. 3. bs. Yay: Prof. Dr. Hüsvrev Hatemi-Prof. Dr. Aykut Kazancıgil İstanbul 1981 İstanbul Matbaası. XXIV + 111 s. 8° (A. IV/6042).
- SAID, HAKİM MOHAMMED: *Medicine in China*. Karachi 1981 Hamdard Foundation Pakistan 828 s. 23 pl. 8° (A. IV/6326).
- SCHINASI, MAY: *Afghanistan at the Beginning of the Twentieth Century. Nationalism and Journalism in Afghanistan. A study of Serâj ul-akhbâr (1911-1918)*. Naples 1979 Ed. Intercontinentalia. 302 s. = Ist. Univ. Orient. Sem. d. Studi Asiatici Series Minor III. 8° (A. IV/6216).
- SCHIRMBECK, HEINRICH: *Franz Nauen (1887-1959), Porträt eines Pädagogen der Weimarer Zeit*. Wiesbaden 1980 Franz Steiner Verlag. 27 s. = Ak. d. Wiss. u. d. Lit. Abh. d. Kl. d. Lit. Jahrg. 1980-1. 8° (A. IV/5795-1).
- SCHRÖDER, WERNER: *Die Exzerpte aus Wolframs, Willehalm'in sekundärer Überlieferung*. Wiesbaden 1980 Franz Steiner Verlag. 28 s. = Ak. d. Wiss. u. d. Lit. Abh. d. Geistes-u Sozialwiss. Kl. Jahrg. 198-1. 8° (A. IV/5796-1).
- SELEN, PROF. DR. NEVİN: *Alman Dilinin Fonetik ve Entonasyon Kuralları. (Türkler için) Gözden geçirilmiş ve genişl. 2. bs.* Ankara 1981 DTCF Basımevi. III + 197 s. = AÜDTCF Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan. 8° (A. IV/6292).
- SENCER, DR. MUZAFFER: *Yöntembilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara 1981 AÜ Basımevi. 198 s. = TDK Yay.: 482. 8° (A. IV/6358).
- SERİN, PROF. DR. NECDET: *Kalkınma ve Dış Ticaret: Az gelişmiş Ülkeler ve Türkiye Yönünden*. 3. bs. Ankara 1981 SBF Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi. X + 244 s. 9 tablo = AÜSBF, 100. Doğum Yılında Atatürk'e Armağan Dizisi: 6 8° (A. IV/6001).

- SHAHEEN, RAHİM BAKHSH: *Mementos of Iqbal. All-Pakistan Islamic Education Congress, Lahore III + 130 s. 8° (A. IV/6060).*
- SILIN, A. S.: *Ekspansiya Germanskogo İmperyalizma Na Blijnem Vostoke, Nakanune ne Pervoy Mirovoy Voiny (1908-1914).* Moskova 1979 İzd. Nauka 357 s. 8° (A. IV/6532).
- SIMONFFY, ALADAR V.: *Ibrahim Müteferrika. Bahnbrecher des Buchdrucks in der Türkei.* Budapest 1944 Dr. Vajna and Bokor. 60 s. 2 pl. 8° (A. IV/6348).
- SOYSAL, OĞUZ: *Sukraşi Metni ve Diğer Tarihsel Konulu Boğazköy Tabletleri Işığında M.Ö 16. YY. Halap-Haşu (ua) ile Hitit Siyasal İlişkileri.* Fırat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 1,2'den ayrı bs. S. 15-64 4° (B. /8908).
- SPERDUTI, GIUSEPPE: *Aspetti Giuridici della Questione del Sangiacato di Alessandretta.* Milano 1939 A. Giuffrè XI + 368 s. 8° (A. IV/6332).
- 100 let osvobodjeniya Balkanskih narodov ot Osmanskogo iga.* Moskva 1979 İzd-vo "Nauka" 223 s. 8° (A. IV/5366).
- SUPIČIĆ, IVAN: *Estetika Evropske Glazbe. Povijesno-Tematski Aspekti.* Zagreb 1978 Jugoslavenska Ak. Znanosti i Umjetnosti 302 s. 8° (A. IV/6329).
- SÜMER, H. HİKMET: *Türk Zaferleri I. 1799-1802 Osmanlı-Fransız Harbinde Akka Kalesi Savunması, 2. 1853-1856 Osmanlı-Rus Kırım Harbi Kafkas Cephesi.* Ankara 1981 Gnkur. Basımevi. V + 70 s. 3 kroki 3 res. = Gnkur. Ask. Ta. ve Str. Et. Bşk. Türk Zaferleri Serisi No: 2. 8° (A. IV/5781).
- ŞİMŞİR, BİLÂL N.: *Atatürk ile Yazışmalar I. (1920-1923). Correspondances avec Atatürk I. (1920-1923).* Ankara 1981 Başbakanlık Basımevi. 552 s. = Kültür Bakanlığı Doğumunun 100. Yılında Atatürk Yay. 3. 8° (A. IV/6150).
- TANGHERONI, MARCO: *Aspetti del commercio dei cereali nei Paesi della Corona d'Aragona. I.: La Sardegna cou la collaborazione di Claudia Giorgioni Mercuriali* Pisa 1981 Pacini Editore III + 221 s. = Consiglio Nazionale Delle Ricerche. 8° (A. IV/6132).
- TANILLI, SERVER: *Devlet ve Demokrasi. Anayasa hukukuna giriş.* İstanbul 1981 Fakülteler Matbaası XXII + 648 s. = İÜHF Yay. 637. 8° (A. IV/6208).
- TEKELİ, İLHAN-S. İLKİN: *Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda bir Aşama Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası.* Ankara 1981 TC Merkez Bankası. 301 s. 6 pl. XX ek (269 s.) 4° (B/8946).
- TEKİN, DR. ŞİNASI: *Uygurca Metinler II. Maytrisimit. Burkancıların Mehdîsi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidâî bir Dram. (Burkancılığın Vaibhâşika*

- tarikatine ait bir eserin Uygurcası*). Ankara 1976 Sevinç Matbaası. XVI + 598 s. = Atatürk Üniversitesi, Ed. Fak. Araştırma Serisi No. 44. 8° (A. IV/6256).
- TEMİZER, RACI: *Le Musée des Civilisations Anatoliennes*. Ankara 1981 Dönmez Ofset. 135 s. 8° (A. IV/6142).
- TEMİZER, RACI: *Museum für Anatolische Civilisationen*. Ankara 1981 Dönmez Ofset. 135 s. 8° (A. IV/6141).
- TEMİZER, RACI: *Museum of Anatolian Civilizations*. Ankara 1981 Dönmez Ofset. 135 s. 8° (A. IV/6143).
- TERJEK, JOZSEF: *Collection of Tibetan MSS and Xylographs of Alexander Csoma de Kőrös*. Budapest 1976 115 s. = Keleti Tanulmányok Oriental Studies 3. 8° (A. IV/6343).
- THREATTE, LESLIE: *The Grammar of Attic Inscriptions I. cilt: Phonology*. Berlin 1980 Walter de Gruyter. XXXV + 737 s. 8° (A. IV/6025).
- TISCHENDORF, PAUL ANDREAS VON: *Das Lehnswesen in den Moslemischen Staaten, insbesondere im Osmanischen Reiche. Mit dem Gesetzbuche der Lehen unter Sultan Ahmed I*. Berlin 1982 (Leipzig 1872 bs. nin tekrar bs.) Klaus Schwarz Verlag. VI + 129 s. 8° (A. IV/6458).
- TITLEY, NORAH M.: *Miniatures from Turkish Manuscripts. A catalogue and subject index of paintings in the British Library and British Museum*. London 1981 British Library. XII + 144 s. 24 pl. 4° (B/8965).
- TODOROV, N.: *Russko-Turetskie voyni i balkanskiye narodi*. Moskva 1979 Izd. vo Nauka. S. 188-196 = 100 let osvobodeniye Balkanskih narodov ot Osmanskogo iga. 8° (A. IV/5366).
- TOROS, TAHA: *Türk Kadın Şairleri*. İstanbul 1934 Universum Matbaası. 84 s. 8° (A. IV/6021).
- Trabzon'dan Atatürk'e. Atatürk'ün doğumunun 100. yılı nedeniyle, Trabzon il kullama komitesince hazırlanıp yayımlanmıştır*. Trabzon 1981 Özkan Ofset Matbaacılık. XVI + 276 s. 14 pl. 2 res. 8° (A. IV/6310).
- Transcaucasica II*. Venezia 1980, Arti Grafica Scalia. 135 s. = Quaderni del Sem. di Iranistica Ural.-Altaistica e Caucasologia Dell'Univ. degli Studi di Venezia 7. 8° (A. IV/6044).
- TREADGOLD, WARREN T.: *The Nature of the Bibliotheca of Photius*. Washington 1980 Dumbarton Oaks. XV + 206 s. = Dumbarton Oaks Studies XVIII. 8° (A. IV/5733).
- TUNAYA, PROF. DR. TARIK ZAFER: *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, 2. bs.* İstanbul 1981 Turhan Kitabevi. X + 316 s. 8° (A. IV/6222).

- TUNÇER, DR. ORHAN CEZMİ: *Oranıtı ve modül üzerine Selçuklu yapılarından bazı örnekler*. Vakıflar Dergisi XIII (1981)'den ayrı bs. S. 449-488 4° (B/8832).
- TURAN, ŞERAFETTİN: *Atatürk ve Ulusal Dil*. Ankara 1981 Ankara Üniversitesi Basımevi. 52 s. 1 pl. = TDK Yay, Atatürk Dizisi 14.8° (A. IV/6356). *Turski izvori za aydutstvoto i aramistvoto vo Makedoniya 1725-1775. Sources Turques pour le mouvement des haidouques en macédoine (1725-1775)*. Skopje 1979 Institut za Natsionalna İstoriya. 276 s. 4° (B/8685).
- TÜFEKÇİ, GÜRBÜZ D.: *Universality of Atatürk's Philosophy*. Ankara 1981 Pan Matbaacılık. 32 s. 8° (A. IV/6516).
- TÜRKCAN, DOÇ. DR. ERGUN: *Teknolojinin Ekonomi Politigi*. Ankara 1981 Ongun Kardeşler Matbaası. XXIV + 258 s. 1 pl. = AİTİA Yay. Ekonomi Fakültesi Yayın No: 1981/1. 8° (A. IV/6325).
- TBMM Millet Meclisi Albümü II. Dönem, 1. Toplantı*. Ankara 1966 TBMM Basımevi. 163 s. 1 gazete kupürü 8° (A. IV/5485).
- Türkiye Manganez Envanteri* Ankara 1980 MTA Enstitüsü Matbaası. VII + 170 s. 1 levha 1 harita = MTA Enstitüsü Yay.: 180. 4° (A. IV/8697).
- TÜRSAN, NURETTİN: *Ankara'nın Başkent Oluşu*. İstanbul 1981 Harp Akademileri Basımevi. V + 134 s. 3 kroki 10 resim = Harp Akademileri Komutanlığı Yay. 8° (A. IV/6018).
- TÜTENGİL, CAVİT ORHAN: *Az gelişmenin Sebepleri*. İÜ İktisat Fakültesi Sosyoloji Konferansları 4 (1963-64)'den ayrı bs. S. 151-160 8° (A. IV/5927).
- TÜTENGİL, CAVİT ORHAN: *Bölgesel Az Gelişme ve Bölgeler-Arası Dengesizlik Sorunu*. Sosyoloji Konferansları 15. Kitap'tan ayrı bs. S. 1-14 8° (A. IV/5937).
- TÜTENGİL, CAVİT ORHAN: *İstanbul Köyleri ve Köy Kalkınma Komitesi Çalışmaları*. İÜ İktisat Fak. Sosyoloji Konferansları 6 (1966)'dan ayrı bs. S. 105-118 8° (A. IV/5928).
- TÜTENGİL, CAVİT ORHAN: *Kayıplar*. İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası 29, 1-4 (1969-70)'den ayrı bs. S. 249-251 8° (A. IV/5948).
- TÜTENGİL, CAVİT ORHAN: *Köy Kalkınma Bakımından Köylerimizdeki İşgücünün Değerlendirilmesi*. İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası 29, 1-4 (1969-70)'den ayrı bs. S. 99-129 8° (A. IV/5934).
- TÜTENGİL, CAVİT ORHAN: "Small Village" and "Large City" Problems Regarding Socio-Economic and Cultural Development of Turkey. Problems of Turkey's Economic Development V. 1 (1972)'den ayrı bs. S. 483-506 8° (A. IV/5939).

- TÜTENGİL, CAVİT ORHAN: *Türkiye'de Yola Bağlı İktisatî Değişmelerle İlgili Araştırmalar*. İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası XXI, 1-4'den ayrı bs. S. 1-20 8° (A. IV/5932).
- TÜTENGİL, CAVİT ORHAN: *Şiya Gökalp'in Diyarbekir gazetelerindeki ilk yazıları*. Türkiyat Mecmuası XI'den ayrı bs. S. 153-156 8° (A. IV/5946).
- TÜTENGİL, CAVİT ORHAN: *Şiya Gökalp'in Yazılarında Görülen Değişik İmzalar ve Takma adlar*. Sosyoloji Dergisi 9, (1954)'den ayrı bs. S. 164-168 8° (A. IV/5947).
- UERPMMAN, HANS-PETER: *Probleme der Neolithisierung des Mittelmeerraums*. Wiesbaden 1979 Dr. Ludwig Reichert Verlag. X + 190 s. = TAVO, Beiheft Reihe B/28. 8° (A. IV/5375).
- UMAR, PROF. DR. BİLGE: *İonia*. Ankara 1979 Apa Ofset Matbaası. 64 s. = Ak Yay., Kültür Kitapları Serisi: 2. 4° (B/8910).
- UMAR, PROF. DR. BİLGE: *Lydia*. Ankara 1981 Grafik Sanatlar Matbaası. 68 s. = Ak Yay. Kültür Kitapları Serisi: 4. 4° (B/8899).
- UZEL, İLTER: *İlk Türkçe Tıp Yazmalarının Ağız ve Diş Hastalıkları Yönünden İncelenmesi*. İstanbul 1979 146 s. 13 pl. 8° (A. IV/6279).
- III. *Türk Hukuk Kurultayı. Türk Hukuk Devrimi, Bildiriler*. Ankara 1981 Yarıaçık Cezaevi Matbaası. VI + 574 s. 1 res. = Adalet Bakanlığı Yay. Yeni Seri No: 53. 8° (A. IV/6092).
- ÜLKEN, HİLMİ ZİYA: *Dünyada ve Türkiye'de Sosyoloji Öğretim ve Araştırmaları*. İstanbul 1956 Çeltüt Matbaası. VIII + 160 = Türk Sosyoloji Cemiyeti Yay. 4. 8° (A. IV/6020).
- ÜNAL, DOÇ. DR. CAVİT: *Genel Tutumların veya Değerlerin Psikolojisi Üzerine bir Araştırma*. Ankara 1981 Ankara Üniversitesi Basımevi. VI + 80 s. = AÜDTCF Yay. Eğitim Psikolojisi 1. 8° (A. IV/6293).
- ÜNERİ, PROF. DR.S.—DOÇ. DR. Ö. KULELİ—DR. O. GÜREL: *Kimya Terimleri Sözlüğü*. Ankara 1981 AÜ Basımevi. 201 s. = TDK Yay.: 485. 8° (A. IV/6357).
- Vahşiyet-il Rum Fi Kıbrıs*. Kıbrıs Federe Türk Devleti Tanıtma ve Turizm Bakanlığı. Ankara Gündüz Matbaacılık. 39 s. 4° (B/8748).
- VARLIK, M. BÜLENT: *Türkiye Basın-Yayın Tarihi Kaynakçası*. Ankara 1981 Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu Basımevi. XV + 92 s. = AİTİA Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu Yay. 2. 8° (A. IV/6323).
- VATTIONI, FRANCESCO: *Le Iscrizioni di Hatra*. Suppl. 28 Annali 41, 3 (1981)'den ayrı bs. 119 s. 8° (A. IV/6345).

- VERNON, YVONNE: *Chine, Japon, Stamboul. Önsöz: Charles Diehl* Paris 1907 A. Tolmer and Cie. 157 s. 5 res. 4° (B/8754).
- Vom Bosporus Zum Ararat. Yay.: Friedrich Karl Dörner.* Mainz/Rhein 1981 Verlag Philipp von Zabern. XI + 393 s. 16 pl. 2 hr. = Kulturgeschichte der Antiken Welt Bd. 7. 8° (A. IV/6159).
- WARSAWSKI, ARSENAL: *Szabla Polska.* Warszawa 1980 Pánstwowe Muzeum Archeologiczne Warszawie. 21 s. 38 pl. 8° (A. IV/6047).
- WHALLON, ROBERT: *An Archaeological survey of the Keban reservoir Area of East-Central Turkey.* Michigan 1979 Ann Arbor. IX + 309 s. 1 res. = Memoirs of the Museum of Anthropology Univ. of Michigan 11. 4° (B/8842).
- WIDMANN, PROF. DR. HORST: *Atatürk Üniversite Reformu. (Almanca Konuşan Ülkelerden 1933 yılından sonra Türkiye'ye gelen öğretim üyeleri.) Çev.: Prof. Dr. Aykut Kazancıgil-Dr. Serpil Bozkurt.* İstanbul 1981 İstanbul Matbaası. XXII + 296 s. = İÜ Cerrahpaşa Tıp Fak. Atatürk'ün 100. Doğum Yılım Kutlama Yay. Özel seri 3. 8° (A. IV/6041).
- Yeni Yazım Kılavuzu. 11. bs.* Ankara 1981 TTK Basımevi. 256 s. = TDK Yay. Sayı: 309. 8° (A. IV/6355).
- ZHIVKOV, TODOR: *A Biographical Sketch.* Sofia 1981 Sofia Press. 450 s. 17 res. 8° (A. IV/6167).

B. DERGİLER *

- Acta Antiqua XXVII, 4 (1979):
 J. CARLIER, *Voyage en Amazonie grecque.* S. 381.
- Acta Historiae Artium XXVI, 3, 4 (1980).
- Acta Historica XXVI, 3, 4 (1980).
- The American Historical Review LXXXVI, 2 (1981).
- The American West XVIII, 5 (1981).
- Anatolica VII (1979-1980):
In Memoriam Professor Dr. Uluğ Bahadır Alkım (1915-1981). S. 1.
 J. J. ROODENBERG, *Premiers résultats des recherches archéologiques à Hoyaz Höyük.* S. 3.
 J. J. ROODENBERG, *Sondage des niveaux néolithiques de Tell es Sinn, Syrie.* S. 21.
 W. VAN ZEIST, *Plant Remains from Girikihacıyan, Turkey.* S. 75.
 H. GONNET, *Sceaux hittites inédits.* S. 91.
 F. JOANNES, *Les successeurs d'Alexandre le Grand en Babylonie.* S. 99.

* Dergilerde yalnız Türkiye ve Türklerin tarihini ilgilendiren makalelerin adları verilmiştir.

- J. VALEVA, *Sur certaines particularités des hypogées paléochrétiens des terres thraces et leurs analogues en Asie Mineure*. S. 117.
- M. A. EPSTEIN, *A Brief Note on the Istanbul Karaites*. S. 151.
- R. F. M. ANHEGGER, *Hurufumuz Yunanca. Ein Beitrag zur Kenntniss der karamisch-türkischen Literatur*. S. 157.
- AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi XXV (1981).
- AÜ İlahiyat Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi III (1981):
- G. ÖNEY, *Iran ve Selçuklu Türbelerinin Mukayesesi*. S. 41.
- Annales Economies Societes Civilisations XXXVI, 4, 6(1981).
- Annali Della Scuola Normale Superiore di Pisa XI, 1, 2 (1981).
- Antike Welt XII, 4 (1981).
- The Antiquaries Journal LX, 2 (1980).
- Archaeologia Historica 6 (1981).
- Archäologischer Anzeiger 3 (1981):
- R. M. COOK, *The Swallow Painter and the Bearded Sphinx Painter*. S. 454.
- H. HANLEIN, *Zur Datierung des Augustustempels in Ankara*. S. 511.
- P. NEVE, *Die Ausgrabungen in Boğazköy-Hattuša 1980*. S. 363.
- R. ÖZGAN, *Bemerkungen zum Grossen Gallieranathem*. S. 489.
- W. RADT, *Pergamon. Vorbericht über die Kampagne 1980*. S. 397.
- Archiv Orientalni XLIX, 1, 2 (1981):
- 1—P. MATTHIAE, *A Hypothesis on the Princely Burial of Middle Bronze II at Ebla*. S. 55.
- Archives Internationales d'Historie des Sciences 1-63, 65-100, 105, 106 (1947-1981).
- Askeri Tarih Belgeleri Dergisi 80 (1981).
- Athenaeum LIX, 3-4 (1981):
- R. SYME, *Hadrian and the Vassal Princes*. S. 273.
- Ausgrabungen und Funde XXVI, 4, 5 (1981).
- Biblica LXII, 4 (1981).
- Bibliotheca Orientalis XXXVIII, 1, 2 (1981).
- Bilim Birlik Başarı VIII, 32 (1981):
- A. DIRİER, *Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması*. S. 7.
- U. BAŞ, *İzmir'de Çıkmalı Eski Türk Evleri*. S. 10.
- Ü. SERDAROĞLU, *Tantalos Hayal mi, Gerçek mi?* S. 15.
- M. USMAN-ANABOLU, *Abbaitis'deki Ankyra (Asar veya Hisar Köyü)*. S. 21.
- Bulletin d'Analyses de la Litterature Scientifique Bulgare 3 (1979); 4 (1980); 1 (1981).
- Bulletin of the Institute of Historical Research LIV, 130 (1981).

- Bulletin des Musees Royaux d'Art et d'Histoire 51 (1979).
 Bulletin of the School of Oriental and African Studies XLIV, 3 (1981).
 Cahiers de Civilisation Medievale XXIV, 1 (1981).
 Cultura Antiqua XXXIII, 9, 10 (1981).
 Cultura Turcica V-VII (1968-1970):
 M. SADIQ, *Žiya Gökalp, the making of an ideology*. S. 5.
 H. İNALCIK, *Islam in the Ottoman Empire*. S. 19.
 E. KURAN, *Atatürk's views on economics*. S. 30.
 İ. YARKIN, *A glance at the educational and cultural activities in Turkistan*. S. 35.
 İ. MUSABAY, *Die Bevölkerung Ostturkestans*. S. 45.
 GH. I. CONSTANTIN, *La réactualisation de l'Histoire de l'Empire Ottoman de Démètre Cantemir-Al'occasion Dela Commen Oration du 300 eme Anniversaire Dela Naissance de L'auteur*. S. 55.
 B. R. ÖZORAN, *Some considerations and reflections on the occasion of the 407th anniversary of the Cyprus expedition of the Turks*. S. 67.
 E. ESİN, *Büke, the cosmic significance of the dragon in early Turkish iconography*. S. 76.
 Ş. ELÇİN, *Gündeşlioğlu, poète populaire, et son récit*. S. 109.
 İ. BINARK, *Die Mehter-Musik die Jahrhunderte Hindurch*. S. 112.
 G. GERÖ, *Das neueste Forschungsergebnis der ungar laendischen Djâmi'-Bauten bezüglich*. S. 126.
 O. ASLANAPA, *Etapes sur le chemin de la révalorisation de l'art turc*. S. 157.
 Časopis Moravského Musea LXVI (1981).
 Dilbilim I-VI (1976-1980):
 III—B. VARDAR, *Entretien avec Emmanuel Laroche*. S. 13.
 VI—S. KILI, *Atatürkçülüğün Kavramsal Yapısı*. S. 1.
 B. VARDAR, *Atatürk et la rénovation de la langue turque*. S. 15.
 İ. F. AKIN, *Çağdaş Uygarlık Düzeyine Erişmek*. S. 23.
 A. GÖKTÜRK, *Atatürk'ün Kültür Tanımına Yorumbilimsel bir Yaklaşım*. S. 27.
 M. ALPAY, *Yazının İşlevi ve Harf Devrimi*. S. 31.
 Ethnic and Racial Studies IV, 3 (1981).
 Ethnology XX, 4 (1981).
 Etudes Balkaniques 2 (1981).
 Das Fenster 29 (1981).
 Finskt Museum 1977, 1979.
 Forum 53-57 (1981-1982).

- Germania LIX, 2 (1981).
- Godisniak XXVIII (1980).
- Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi 8-9 (1979-1980):
 S. EYİCE, *Edirne Saat Kulesi ve Üzerindeki Bizans Kitabesi*. S. 1.
 A. ERZEN, *IV. Uluslararası Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Kongresi*.
 S. 287.
- Hamdard Islamicus IV, 3 (1981).
- Historical Abstracts XXXII, Part A, 2, 4 (1981); XXVII, Part B, 1-4
 (1981); XXXII, Part B, 2, 3 (1981).
- History of Religions XX 3, 4 (1981); XXI; 1 (1981).
- L'Homme XXI, 2 (1981).
- Ilgaz 235-243 (1981).
- İletişim 2 (1981):
 N. YAZICI, *Tanzimat Devri Osmanlı Posta Teşkilatı*. S. 17.
 E. YAVUZ, *Jön Türk Basını*. S. 197.
- İlgi 32 (1981):
 Ö. AKTAR, *Millî Parklarımız Termessos*. S. 2.
 B. ÇETİNOR, *Diyarbakır Evleri*. S. 12.
 S. EYİCE, *Tekfur Sarayı*. S. 34.
- Indian Journal of History of Science I-VI, IX-XV, XVI (1966-1981).
- International Journal of Middle East Studies XIII, 1-3 (1981):
 XIII, 2 — I. I. POROY, *Expansion of Opium Production in Turkey and the
 State Monopoly of 1828-1839*. S. 191.
- International Journal of Turkish Studies II, 1 (1981):
 K. H. KARPAT, *Turkish Democracy at Impasse: Ideology, Party Politics and the
 Third Military Intervention*. S. 1.
 A. TIETZE, *The Study of Literature as the Cultural Manifestation of Socio-
 Economic Changes: Achievements and Potential of the Study of Ottoman
 Literature*. S. 44.
 B. MC GOWAN, *The Study of Land and Agriculture in the Ottoman Provinces
 within the Contest of an Expanding World Economy in the 17th and 18th Centuries*.
 S. 57.
 P. DUMONT, *Turkey in the Military Archives of the Chateau de Vincennes*.
 S. 64.
 S. KARABAŞ, *The Function of the Nasraddin Hodja Phenomenon in the Turkish
 Society*. S. 89.
 C. E. FARAH, *The Quadruple Alliance and Proposed Ottoman Reforms in Syria,
 1839-1841*. S. 101.

- H. GERBER, *Sharia, Kanun and Custom in the Ottoman Law: The Court Records of 17th Century Bursa*. S. 131.
- Iraq XLIII, 1 (1981).
- Der Islam LVIII, 2 (1981).
- Israel Exploration Journal XXXI 1, 2 (1981).
- Istoričeskie Zapiski 105 (1980).
- Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik XXX (1980); XXXI, 1, 2, Beiheft (1981).
- XXX – P. KARLIN – HAYTER, *Constantinople: Partition of an Eparchy or Imperial Foundation?* S. 1.
- H. BUCHWALD, *The Church of St. John the Theologian in Alaşehir*. S. 301.
- XXXI, 1 – J. KODER, *Die byzantinischen Geschichtsquellen und ihre Auswertung in der Forschung*. S. 75.
- H. BUSCHHAUSEN, *Projekte zur byzantinischen Kunstgeschichte*. S. 111.
- C. MANGO, *Daily Life in Byzantium*. S. 337.
- H. KÖPSTEIN, *Gebrauchsgegenstände des Alltags in archäologischen und literarischen Quellen*. S. 355.
- XXXI, 2 – E. GAMILLSCHEG, *Autoren und Kopisten*. S. 379.
- S. DUFRENNE, *Problèmes des ateliers de miniaturistes byzantins*. S. 445.
- P. L. VOCOTOPOULOS, *The Role of Constantinopolitan Architecture during the Middle and Late Byzantine Period*. S. 551.
- W. MÜLLER – WIENER, *Byzanz und die angrenzenden Kulturkreise*. S. 575.
- E. KITZINGER, *The Hellenistic Heritage in Byzantine Art Reconsidered*. S. 657.
- T. VELMANS, *La koine greque et les régions périphériques orientales du monde byzantin. Programmes iconographiques originaux*. S. 677.
- D. MOURIKI, *The Formative Role of Byzantine Art on the Artistic Style of the Cultural Neighbours of Byzantium. Reflections of Constantinopolitan Style in Georgian Monumental Painting*. S. 725.
- A. CUTLER, *Art in Byzantine Society*. S. 759.
- Jahrbücher für Geschichte Ost Europas XXIX, 1 (1981).
- Journal of the American Oriental Society CI, 2 (1981).
- Journal of Archaeological Science VIII, 3 (1981).
- Journal of Human Evolution X, 2-6 (1981).
- Journal of Near Eastern Studies XL, 3 (1981).
- Journal of the Royal Asiatic Society 2 (1981):
- P. B. ADAMSON, *Anatomical and pathological terms in Akkadian: part III*. S. 125.

Kemalist Atılım I, 1, 2 (1981):

- 1—N. ARMANER, *Tarih Bilincinin Önemi ve Atatürk*. S. 15.
 T. OLCAYTU, *Çağdaşlaşma, Atatürk'ün Dünya Görüşünün Temelidir*. S. 16.
 2—F. GÜVENTÜRK, *Atatürk Milliyetçiliği ve Gerçek Atatürkcülük*. S. 11.
 C. ÖZTÜRKLER, *Kemalizmin Evrensel Boyutları*. S. 14.
 E. ÇARIKÇI, *Atatürk'ün İktisat Politikası*. S. 16.
 M. ERENLİ, "Daha az şey istemem". S. 20.
 M. ERBİL, *Atatürk ve Orta Doğu*. S. 23.

Kıryat Sefer LVI, 1, 2 (1981).

Leveltari Kızlemanyek L, 1 (1979).

Macedonian Review 1, 2 (1981).

Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi 92 (1979).

Man XVI, 3 (1981).

Materialia Turcica V (1979):

- S. J. KLJASTORNYJ, *Die Steinplatten vom Goldenen See. Zur Datierung der Runendenkmäler vom Jenissej*. S. 1.
 M. ADAMOVIC, *Das Tekke von Sarı Saltık in Eskibaba*. S. 15.
 I. SVANBERG, *A Bibliography of the Turkish-Speaking Tribal Yörüks*. S. 25.
 E. KPEPIEV, *Bericht über eine Untersuchung des Grundwortschatzes des Gagausischen, des Türkischen und Tatarischen in der Stadt Balçık*. S. 41.
 M. EPSTEIN, *Die Osmanistik in den U.S.A.* S. 66.
 K. HÜTTEMANN, *Das türkische Schulsystem*. S. 71.
 H. SCHEINHARDT, *Neue Aufgaben der Turkologie in Deutschland*. S. 86.
 K. H. MENGES, "Scharlatan"-ein altaisches Lehnwort. S. 109.

Medioevo 6 (1981).

The Metropolitan Museum of Art 1979-1980.

Midland History VI (1981).

Milliyet Sanat 37-40 (1981-1982).

Mitteilungen Deutsch-Türkische Gesellschaft E. V. Bonn 104 (1981):

- H. WILBRANDT, *Geleitworte zum Gedenken des hundertsten Geburtsjahres Kemal Atatürks*. S. (i).
 N. ERİM, *Atatürk und die Vorherrschaft der Vernunft*. S. 1.
 C. BABAN, *Atatürk und die deutsch-türkischen kulturellen Beziehungen*. S. 2.
 E. E. HIRSCH, *Kemal Atatürk Symbol und Wirklichkeit*. S. 4.
 G. JAESCHKE, *Atatürks Lehren für die Gegenwart*. S. 21.
 A. VON GABAIN, *Erinnerungen an die Frühzeit von Atatürks Reformen Türkische Studenten in den dreissiger Jahren*. S. 23.
 F. VON CAUCIG, *Atatürk und die Auslandspresse*. S. 26.

- K. BITTEL, *Atatürk und die Urgeschichtsforschung*. S. 30.
 F. CHRISTIANSEN-WENIGER, *Erinnerungen an Gazi Mustafa Kemal Pascha: Kemal Atatürk*. S. 32.
 M. ÖNDER, *Atatürks Reise nach Deutschland*. S. 36.
 U. J. PASDACH, *Wie gültig ist Atatürks Erbe?* S. 39.
- Mitteilungen des Deutschen Archaologischen Instituts Abteilung Kairo XXXVI (1980); XXXVII (1981).
- Mitteilungen des Deutschen Archaologischen Instituts Athenische Abteilung XCVI (1981):
 J. BOESSNECK-A. VON DEN DRIESCH, *Reste exotischer Tiere aus dem Heraion auf Samos*. S. 245.
 A. E. FURTWANGLER, *Heraion von Samos: Grabungen im Südtemenos 1977*. S. 73.
 U. SINN, *Das Heiligtum der Artemis Limnatis bei Kombothekra*. S. 25.
- Mitteilungen des Deutschen Archaologischen Instituts Roemische Abteilung LXXXVII, 2 (1981).
- Narodi Azii I Afriki 5, 6 (1981).
 National Geographic CLX, 3, 6 (1981).
 Novaya i Noveşkaya Istoriya 5 (1981).
 Orient XXII, 2 (1981).
 Orientalia L, 3 (1981):
 M. COGAN-H. TADMOR, *Ashurbanipal's Conquest of Babylon: The First Official Report*. S. 229.
- Oriente Moderno LX, 1-6 (1980):
 J. M. LANDAU, *Politics, Economics and Religion: Turkey and the European Common Market*. S. 163.
- Origini X (1976).
 Öğretmen Dünyası 23, 24 (1981); 25 (1982).
 Österreichische Zeitschrift für Volkskunde LXXXIV, 4 (1981).
 Papers of the British School at Rome XLVIII (1980):
 I. CAMPBELL, *Scamilli Inpares: A Problem in Vitruvius*. S. 17.
 J. B. WARD-PERKINS, *Nicomedia and the Marble Trade*. S. 23.
- The Philosophical Review XC, 4 (1981).
 Praehistorische Zeitschrift LVI, 1 (1981).
 Rassegna Storica del Risorgimento LXVIII, 3 (1981).
 Rassengeschichte der Menschheit 8 (1981).
 Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie VI, 1-4 (1980-1981).

- Revue des Etudes Sud-Est Europeennes XIX, 2, 3 (1981):
 2—C. GÖLLNER, *Der Beitrag rumänischer turkologischer Forschungen zur besseren Kenntnis des Osmanischen Reiches*. S. 283.
 S. BREZEANU—T. TEOTEOI, *Byzantinische Studien in Rumänien*. S. 289.
 3—*Mélanges offerts au XVIe Congrès International d'Etudes Byzantines Vienne*, 1981.
- Revue Historique 539 (1981).
 Revue Roumaine d'Etudes Internationales 4 (1981).
 Revue de Synthèse 101, 102 (1981).
 Ruperto Carola 65, 66 (1981).
 Sanat Dünyamız 23 (1981):
 İ. ATALAY, *Amasya Müzesi*. S. 7.
 Sovetskaya Arkeologiya 4 (1981).
 Sovetskaya Etnografiya 5 (1981).
 Sovetskaya Tyurkologiya 2, 3 (1981).
 Speculum LVI, 3 (1981).
 Studi Etruschi XLVIII (1980).
 Studi and Notizie 6, 8 (1981).
 Studii și Cercetari de Istorie Veche și Arheologie XXXII, 3 (1981).
 Suomen Museo 1980.
 Südosteuropa Mitteilungen XXI, 3 (1981).
 Svenska Forskningsinstitutet i İstanbul Meddelanden 6 (1981):
 J. O. ROSENQVIST, *Theodore of Sykeon and his Biography*. S. 5.
 I. SVANBERG, *Traditions connected with Tooth-Shedding on the Balkan Peninsula and Asia Minor*. S. 19.
 M. NORMANN, *Bildsvit från Istanbul och Pamukkale*. S. 38.
 G. JARRING, *The Early Swedish Diplomatic Reports on Atatürk*. S. 51.
 H. FIŞEK, *Secular Social Reforms in Modern Turkey by Atatürk*. S. 59.
- Szazadok 5 (1981).
 Tarih ve Edebiyat Mecmuası 12 (1981):
 N. UÇAR, *Atatürk Baş Öğretmen*. S. 6.
 H. MENTEŞE, *Mustafa Kemal Paşa ve Enver Paşa*. S. 12.
 S. M. ÇORLU, *Tarihte Türk-Fransız Münasebeleri, Ondördüncü Louis ve Türkiye*. S. 36.
- Tıp Dünyası LIV, 11, 12 (1981).
 Toyo Bunko Sho 12 (1980).
 The Toyoshi-Kenkyu XL, 2 (1981).
 Türk Dili 361, 362 (1981-1982).

Türk Kültürü 205-224 (1979-1981):

- 207-208 — O. ASLANAPA, *Balkanlar'da Türk Mimari Eserleri*. S. 100.
 209-210 — H. KARPUZ, *Erzurum'un Tahkimatı ve Tabiyaları*. S. 148.
 211-214 — İ. KAFESOĞLU, *Eski Türklerde Devlet Mecilis (Toy)*. S. 218.
 215-216 — İ. B. AKIN, *Bir Venedik Vesikasına Göre I. Kosova Muharebesi'nin Tarihi*. S. 312.
 217 — *Atatürk Özel Sayısı*.
 218 — Ö. MERT, *Amerikalı iki Seyyahın XIX. Yüzyıl Türkistan'ı ile İlgili Eserleri*. S. 185.
 219 — B. EMİL, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti*. S. 229.
 B. KODAMAN, *Ermeni Meselesinin Doğuş Sebepleri*. S. 240.
 B. YEDİYILDIZ, *Sosyal Teşkilatlar Bütünlüğü Olarak Osmanlı Vakıf Külliyesi*. S. 262.
 223 — *Atatürk özel sayısı*.
 224 — *Atatürk özel sayısı*.

Türkiye Muharipler Dergisi 10/329 (1980):

- C. AKÇAKAYALIOĞLU, *Atatürk Devrimi ve Atatürk İlkeleri*. S. 3.

Turing 67 (1981):

- E. YÜCEL, *Kasımpaşa Mevlevihanesi*. S. 38.
 B. ERDEMOĞLU, *Die Insel Kedrai Perle von Gökova*. S. 43.
 N. S. KUZUOĞLU, *Fethiye Camii*. S. 48.

Türkiyemiz 35, 36 (1981, 1982).

- 35 — S. KÜTÜK, *Bursa Türk ve İslam Eserleri Müzesi*. S. 8.
 O. AKKAN, *Ulan Batur ve Bilge Tonyukuk Anıtı*. S. 14.
 F. ÖZKA, *Topkapı Sarayının Kapıları*. S. 31.
 36 — E. YÜCEL, *Edirnekapısı Mihrümâh Sultan Camisi*. S. 1.

Ugarit-Forschungen XII (1980):

- M. C. ASTOUR, *King Ammurapi and the Hittite Princess*. S. 103.

Universitätsbibliothek Tübingen Orientabteilung 8-11 (1981); 1, 2 (1982).

Varlık 891, 892 (1981-1982).

Vestnik 8, 14 (1981).

Voprosi Istorii 9, 12 (1981).

Yıllarboyu Tarih 11, 12 (1981); 1 (1982):

- 11 — N. R. BELGER, *Atatürk'e İlk Teşhisi Ben Koydum*. S. 4.
 S. TURAN, *Osmanlı Devleti'nin Son Zafer Antlaşması*. S. 16.
 M. GUBOĞLU, *Romanya Arşivlerinde Atatürk*. S. 21.
 12 — İ. ILGAR, *Mustafa Kemal'in Çankaya Arşivlerindeki Mektubu*. S. 22.
 1 — A. DIRIER, *Rus Çarı'na Kafa Tutan Türk Kadını*. S. 14.

- Y. MARDIN, *İngiliz Müzelerinde Türk Sanat Eserleri*. S. 38.
Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie LXXI, 1
(1981):
- P. MICHALOWSKI, *Carminative Magic: Towards an Understanding of Sumerian Poetics*. S. 1.
- W. FARBER, *Zur älteren akkadischen Beschwörungsliteratur*. S. 51.
- H. OTTEN-C. RÜSTER, *Textanschlüsse und Duplikate von Boğazköy-Tafeln (71-80)*. S. 122.
- H. OTTEN, *Bemerkungen zum Hethitischen Wörterbuch II*. S. 135.
Zeitschrift für Balkanologie XVII, 1 (1981).
- Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft CXXXI, 2
(1981):
- H. SCHÜTZINGER, *Abū Ya'lā al-Mausilī. Leben und Lehrerverzeichnis*.
S. 281.

TÜRK TARİH KURUMU GENEL KURUL TOPLANTISI

Türk Tarih Kurumu'nun 1982 yılı olağan Genel Kurul toplantısı 16 Nisan 1982 Cuma günü saat 10'da Kurum merkezinde yapıldı.

Kurum üyeleri saat 9,30'da Kurum'un kurucusu Atatürk'ün Anıtkabri'ni ziyaret ederek saygı duruşunda bulundular ve bir çelenk koyarak şeref defterini imzaladılar.

Saat 10'da Kurum merkezine dönen üyeler Genel Kurul toplantısına katıldılar. Yoklama sonunda 27 üyenin hazır bulunduğu anlaşıldığından Asbaşkan Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal oturumu açtı.

Kurum'un 1981 yılında yitirdiği asıl üyelerinden Prof. Dr. Bahadır Alkım, Prof. Tayyib Gökbilgin ve Başkan Ord. Prof. Enver Ziya Karal'ın anısına iki dakikalık saygı duruşunda bulunuldu.

Daha sonra geçen yıl Kurum'un asıl üyeliğine seçilen Askerî Yargıtay Başkanlığı ve Cumhurbaşkanlığı Başkanlık Müşavirliğinden emekli Hakim Amiral Fahri Çoker'i Asbaşkan Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal bir konuşma ile Kurul'a takdir etti. Amiral Fahri Çoker teşekkürlerini bildirdikten sonra kısa bir bildiri sundu ve Atatürk andını imzaladı. Kendisine üyelik beratı sunuldu.

Toplantıya katılmış olan rahmetli başkanımız Ord. Prof. Enver Ziya Karal'ın eşi Fatma Karal da eşinin ölümü dolayısıyla Kurum üyelerinden aldığı başsağlığı yazılarından ve gösterilen büyük ilgiden dolayı teşekkür etti. Prof. Dr. Adnan Erzi söz alarak Sayın Fatma Karal'ın bu toplantıya katılmakla acılarımızı azalttığını ve bize şeref verdiğini bildirdi.

Daha sonra gündemin beşinci maddesine geçilerek Genel Kurul oturumlarını idare etmek üzere Başkanlığa Amiral Fahri Çoker, ikinci başkanlığa Prof. Dr. Afif Erzen, yazmanlıklara da Prof. Dr. Tahsin Yazıcı ve Bay Bilâl Şimşir seçildiler.

Başkan Amiral Fahri Çoker ve yazmanlar yerlerini aldıktan sonra gündemin altıncı maddesi uyarınca Genel Müdür Uluğ İğdemir Yönetim, Basımevi Yönetim Kurullarının 1981 çalışma yılı raporlarıyla Denetleme Kurulu raporunu okumak üzere söz istedi. Bazı üyeler raporlar daha önce dağıtıldığı için okunmamasını istediler. Görüşmeler sonunda her yıl olduğu gibi kazı raporları dışındaki bölümlerin okunması kabul edildi.

Başkan raporlar hakkında söz isteyenlere söz verdi.

Prof. Dr. Münir Aktepe, yapılan yayın ve kitap bağışlarına karşılık üyelere verilmek üzere kitap gelip gelmediğini, yeni yapılacak Basımevi binasının Basımevi'nin tümünü içine alıp almayacağını sordu. Genel Müdür Uluğ İğdemir, bağışlara karşılık kitaplığımıza kitap geldiğini, Basımevi binasının ilk defa yapılacak bölümlerine Siteler'de kira ile tutulan binalardaki makinaların, daha sonra da Kurum binası yanındaki bölümde bulunan makinaların taşınacağını söyledi.

Prof. Dr. Tahsin Özgüç söz alarak, Atatürk'ün 100. doğum yılı nedeni ile Amerika'nın Washington ve New York şehirlerinde Atatürk ve arkeoloji konusunda konferanslar verdiğini, bu konferansların büyük ilgi gördüğünü, yolluklarının Dışişleri Bakanlığı ile Türk - Amerikan Derneğince karşılandığını söyledi.

Prof. Dr. Şerafettin Turan, raporda önemli çalışmalar yanında salonumuzdan yararlanılan kurumların yer almasını ve üyelere yapılan ilmi araştırma yardımları miktarlarının yazılmasının doğru bulunmadığını, basılan kitapların sayıca az olduğunu, 38 kadar kitabın sıra beklediğini, Dokuzuncu Türk Tarih Kongresi'ne her başvuranın bildirisinin alındığını, bunların birçoğlarının eski bilgilerin tekrardan ibaret olduğunu, bildirilerin bir seçime tabi tutulması gerektiğini, Belgeler Dergisinin düzenli olarak çıkmadığını söyledi. Söz alan Uluğ İğdemir, yayınların baskı işlerinin gecikmesindeki nedenin yazarların provaları geç okumalarından ileri geldiğini, Belgeler Dergisinin bir yazı kurulu olduğunu, Belleten'in düzenli çıkmasının bir yazı kurulunun olmamasından ileri geldiğini, halen Basımevi'nde 26 kitabın basılmakta olduğunu, baskı giderlerinin kesin hesapta az görünmesinin, tamamlanmayan kitaplar için Basımevi'nin fatura kesmemesinden ileri geldiğini söyledi.

Üyelerden Bilâl Şimşir gazetelerde Kurum hakkında çıkan dedikodular hakkında bilgi istedi.

Genel Müdür Uluğ İğdemir, Milliyet'in aktüalite ekinde çıkan asılsız yazılar şahsını ilgilendirdiği için bir tekiiz gönderdiğini söyledi.

Prof. Reşat Kaynar, Kurum'da yapılan teftişin nedenini, Devlet Başkanlığı Malî Müşavirinin çağırısına Başkanın neye gitmediğini sordu ve Kurum'u Başkan'ın temsil etmesi gerektiğini söyledi. Asbaşkan Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, çağrıdan haberdar olduğunu, fakat Genel Müdürü şahsen çağırıldıkları için kendisinin katılmadığını, teftişin normal olduğunu, Kurum'un her zaman teftiş edildiğini söyledi.

Genel Müdür Uluğ İğdemir, söz alarak toplantıya şahsen çağırıldığını, Başkanın haberdar ettiğini, bu toplantıda Türkiye İş Bankası'nın sermaye artırması nedeni ile rüçhan hakları konusunun konuşulduğu ve Devlet Başkanlığı Genel Sekreterliğinin bu konuda Kurum lehine bazı kararlar verdiğini, bu kararlara göre Kurum'un vereceği cevabın Yönetim Kurulu'nca uygun görüldüğünü, konunun Genel Kurul'a da getirildiğini söyledi.

Prof. Dr. Adnan Erzi, kitap fiyatlarının çok fazla olduğunu, bunların ne zaman arttırıldığını sordu. Genel Müdür, Yönetim Kurulu'nun kararıyla yapıldığını söyledi.

Rapor hakkında başka söz alan olmadığı için Başkan, Yönetim ve Basımevi Yönetim Kurullarının raporlarını oya koydu. Raporlar oybirliği ile kabul edilerek Yönetim Kurulları akladılar.

Gündemin yedinci maddesine geçilerek 1982 yılı bütçesini incelemek üzere Prof. Dr. Yaşar Yücel, Ord. Prof. Reşat Kaynar ve Prof. Dr. Ali Sevim Bütçe Yarkurulu'na seçildiler.

Gündemin sekizinci maddesi gereğince Yönetim Kurulu üyelerinin seçimine geçildi. Oy ayırma işiyle Prof. Dr. Coşkun Üçok, Prof. Dr. Şerafettin Turan ve Prof. Dr. Ali Sevim görevlendirildiler. Gizli oyla yapılan seçime 27 üye katıldı ve

19 ar oyla Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal ve Prof. Dr. Tahsin Özgüç, 18 oyla Ord. Prof. Dr. Sedat Alp, 17 şer oyla Prof. Dr. Semavi Eyice ve Prof. Dr. Yaşar Yücel, 13 oyla Prof. Dr. Adnan Erzi, 12 oyla Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal asıl üyeliklere, yedek üyeliklere de 11 oyla Prof. Dr. Afif Erzen 7 oyla Amiral Fahri Çoker ve 5 oyla Prof. Dr. Tahsin Yazıcı seçildiler.

Vakit geçmiş olduğundan saat 12,30'da oturuma son verildi.

Genel Kurul, öğleden sonra saat 14,30'da Başkan Amiral Fahri Çoker'in başkanlığında ikinci oturumunu yaptı.

Gündemin 9 uncu maddesine geçilerek açık oyla yapılan seçim sonunda Denetleme Kurulu'na Ord. Prof. Reşat Kaynar, Prof. Dr. Münir Aktepe, Prof. Dr. Neşet Çağatay, yedek üyeliklere de Prof. Dr. Fikret Işıltan, Prof. Dr. Şehabettin Tekindağ ve Prof. Dr. Şerafettin Turan seçildiler.

Gündemin 10 uncu maddesine geçildi ve yine açık oyla yapılan seçim sonunda Onur Kurulu'na Prof. Dr. Afet İnan, Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu, Dr. Hâmit Koşay, Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver, Prof. Dr. Tahsin Yazıcı, yedek üyeliklere Prof. Dr. Nimet Özgüç ve Prof. Dr. Jale İnan seçildiler.

Gündemin 11 inci maddesi uyarınca açık oyla yapılan seçimde Basımevi Yönetim Kurulu'na Prof. Dr. Tahsin Yazıcı, Prof. Dr. Ali Sevim, Prof. Dr. Nimet Özgüç, Dr. Hâmit Koşay ve Prof. Dr. Coşkun Üçok, yedek üyeliklere Prof. Dr. Jale İnan, Prof. Dr. Afif Erzen ve Bay Bilâl Şimşir seçildiler.

Gündemin 12 nci maddesine geçildi. Kitaplık Komisyonu'na her koldan bir kişi olmak üzere Dr. Hâmit Koşay, Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı ve Prof. Dr. Adnan Erzi, yedek üyeliklere Prof. Dr. Nimet Özgüç, Prof. Dr. Neşet Çağatay ve Prof. Dr. Afif Erzen seçildiler.

Atatürk ve Türk Devrimi Araştırma Merkezi'nde açık bulunan üyeliklere Ord. Prof. Reşat Kaynar, Prof. Dr. Coşkun Üçok seçildi.

Gündemin 13 üncü maddesi uyarınca Kurum'a alınacak asıl, şeref ve muhabir üyelerin seçimine geçildi.

Yönetim Kurulu'nca kabul edilerek Genel Kurul'un onayına sunulan üyelerin adları yazılı listeler dağıtıldı.

Başkan, Üye Seçim Yönetmeliğinde önerilen ve daha önce üyelere gönderilerek oyları istenen değişikliğe 12 olumlu oy geldiğini, ancak Yönetim Kurulu üyelerinden birinin olumsuz oy kullanması üzerine konunun Genel Kurul'a getirilmiş olduğunu söyleyerek seçimin hangi esasa göre yapılacağını sordu ve yönetmelik gereğince ilk turda üçte iki oy alanın üye seçileceğini, ancak yarından bir fazla alanlar olursa, ikinci bir tura geçmenin yararlı olacağını, birçok kuruluşlarda böyle yapıldığını söyledi. Konu üzerinde yapılan tartışmalar sonunda seçimlerin eski usulde yapılmasına, ikinci tura gerek olmadığına karar verildi.

Gizli oyla yapılan seçim sonunda Kurum asıl üyeliklerine yirmişer oyla Harp Tarihi yazarı Emekli Tümgeneral Muzaffer Erendil ile Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı, 19 oyla Danışma Meclisi üyesi ve tarih yazarı İsmail Arar seçildiler *.

* Genel Kurulun Başkanlığını yapmış olan Sayın Amiral Fahri Çoker'in dikkati çekmesi üzerine, Yönetim Kurulu'nun 7 Mayıs 1982 tarih ve 766 sayılı toplantısı ile 4 Haziran 1982 tarih ve 767 sayılı toplantısında, 179 sayılı Belleten'in 353. say-

Muhabir üyeliğe teklif edilenler arasında yalnız 21 oyla Azerbeycan Bilimler Akademisi üyelerinden Prof. Dr. Ziya Musa Buniyatov seçildi.

Şeref üyeliklerine önerilen 8 kişinin tümü aşağıdaki oylarla seçilmiş oldular:

1 — Prof. Dr. Stanford Shaw	26 Oy
2 — Prof. Dr. Mihail Guboğlu	24 "
3 — Prof. Dr. Kaldy - Nagy	24 "
4 — Prof. Dr. R. Mantran	23 "
5 — Prof. Dr. I. Melikoff	19 "
6 — Gunnar Jarring	19 "
7 — Alfred Friendly	18 "
8 — Prof. Dr. Howard Reed	18 "

Gündemin 14 üncü maddesi uyarınca Kurum'un 1982 yılı bütçesiyle Bütçe Yönetmeliğinin görüşülmesine geçildi. Prof. Dr. Şerafettin Turan söz alarak, bilimsel araştırmalar için ayrılan 400.000 liranın az olduğunu, bu yıl Tunus'a ve Mısır'a gidecek arkadaşların yolluklarına bile bu paranın yetismeyeceğini ve ödeneğin en az bir milyon liraya çıkarılmasını istedi. Teklif oya konarak bilimsel araştırmalara yardım ödeneğinin bir milyon liraya çıkarılması kabul edildi. Bütçenin tümü oya konarak 600.000 liranın ilavesiyle giderler toplamı 104.503.001 lira olarak kabul edildi. Aynı miktarın gelir bütçesinin Atatürk vasiyeti gelirine ilavesi suretiyle gelirler bütçesinin de 104.503.001 liraya çıkarılması onaylandı.

Gündemin 15 inci maddesi gereğince Yönetim Kurulu'ndan gelen önerilerin görüşülmesine geçilerek aşağıda belirtilen kararlar alındı.

a) Görevli ve Hizmetli Yönetmeliği'nin 20, 49 ve 51 inci maddeleri aşağıdaki şekilde değiştirildi :

Madde 20 :

6 ayını doldurup, 1 yıldan az olanlara 10 iş günü,
1 yılını doldurup, 10 yıldan az olanlara 22 iş günü,
10 yılını doldurup, 30 yıldan az olanlara 27 iş günü,
30 yılını doldurup, daha fazla olanlara 32 iş günü,
yıllık ücretli izin verilir. Ücretli izin günlerinin hesabında izin süresi içine giren ulusal bayram, genel tatil ve hafta tatili günleri dikkate alınmaz. İzin bu günler kadar uzatılır. Yıllık ücretli izinlerin bir takvim yılı içinde kullanılması zorunludur. Bu izinler zorunlu nedenler halinde iki parçaya bölünerek verilebilir.

Madde 49 :

a) Kurum görevlilerine zorunlu ihtiyaçları halinde Kurum'da en az bir yıl çalışmak kaydıyla ve bir görevlinin kefaleti ile en çok 3 aylık tutarında avans verilebilir.

Ancak 3 aylık tutarında avans verilebilmesi çok önemli bir ihtiyacın belirgin bir hale gelmesi ile mümkün olup, burada takdir hakkı Genel Müdür'e aittir.

fasında yayınlanmış olan ve halen yürürlükte bulunan seçim yönetmeliğine göre, Genel Kurul'da 17 oy almış olan Prof. Dr. Nejat Göyünç'ün asıl üyeliğe ve yine 17 oy almış olan Doç. Dr. Mücteba İlgürel'in de Muhabir üyeliğe seçilmiş olduklarına oybirliği ile karar verilmiştir.

Bir avans normal süresi içinde tümüyle kapatılmadıkça borç paradan eski borç düşülmek suretiyle yeniden iki ya da üç aylık yenileyici nitelikte bir avans verilemez.

Alınacak borç paralar ödemeyi izleyen aylardan başlayarak gerekirse ikramiyelerden de kesinti yapılmak suretiyle en geç iki yıl içinde kapatılır.

b) Görevli ve hizmetlilere brüt ücretlerinin yarısını aşmamak, bir defada ödenmek ve ay başlarında tümü kesilmek üzere ara avansı verilebilir.

c) Görevli ve hizmetlilere almakta oldukları ikramiyelerden kesilmek koşulu ile ara avans verilemez.

49 uncu madde hükümlerinin gereği gibi yönetmeliğe uygun bir biçimde uygulanmasından Muhasebe Müdürü Genel Müdür'e karşı sorumludur.

Madde 51 :

Memur, sözleşmeli, gündelikli ve hizmetlilere evlenme ve doğum yardımı ile kendisi, ana, baba, eş ve çocuklarının ölümü halinde, ölüm yardımı yapılır. Bu yardımlar için ödenecek miktarlar her yıl düzenlenecek bütçe yönetmeliklerinde yer alır.

Görevden ayrılacaklara İş Kanunu hükümleri uyarınca kıdem tazminatı ödenir.

b) Türkiye İş Bankası'nın sermaye arttırımı dolayısıyla Atatürk hisselerinin rüçhan hakkından doğan hisse senetlerinin piyasada 200 lira prim vermesi nedeni ile bu prim miktarı kadar hisse senedi gelirlerinin Kurumlara bırakılacağı, ölenlerin aylıklarının da Kurumlara kalacağı, buna karşılık hayatta olanlara ayda 15 bin lira aylık verilmesi hakkında Devlet Başkanlığı Mali Danışmanlığı ile yapılan anlaşma oya kondu ve kabul edildi.

c) Basımevi Yönetim Kurulu'nun Basımevi Yönetmeliğinde günün koşullarına uygun olarak önerdiği değişiklik Yeniçağ Kolu'nun kararı gereğince Kurum Tüzük ve yönetmeliklerini gözden geçirmek üzere kurulacak komisyona verilmesi uygun görüldü.

ç) Eskiçağ Kolu'nun kararları Yönetim Kurulu'na havale edildi.

d) Ortaçağ Kolu'nun önerileri okunarak Prof. Dr. Semavi Eyice'ye Silifke dolaylarında yapacağı topraküstü arkeoloji araştırmaları için 100.000 lira ödenek ayrılması, Mısır'da bir ay süre ile bilimsel araştırma yapmak isteyen Prof. Dr. Tahsin Yazıcı'ya imkân nisbetinde yardım yapılması, İstanbul kitaplıklarında üç hafta süre ile araştırma yapacak olan Prof. Dr. Ali Sevim'e gerekli yardımın yapılması, Tunus'ta toplanacak olan Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Dönemi Araştırmaları Kurulu'nun toplantılarına Yönetim Kurulu üyesi olarak Prof. Dr. Yaşar Yücel'in katılması uygun görüldü.

e) Yeniçağ Kolu'nun kararları okunarak tümünün yerine getirilmesi için Yönetim Kurulu'na havalesi uygun görüldü.

Gündemin 16 ncı maddesine geçilerek üye önerileri görüşüldü ve aşağıdaki kararlar alındı:

a) Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal'ın, üyesi bulunduğumuz Uluslararası Tarihsel Bilimler Kurumu'nun Eylül ayı içinde Atina veya Paris'te yapılacak Genel Kurul toplantısına bir temsilci gönderilmesi hakkındaki önerisi Yönetim Kurulu'na havale edildi.

Tüzük ve yönetmelikleri inceleme komisyonuna Prof. Dr. Coşkun Üçok, Ord. Prof. Reşat Kaynar, Amiral Fahri Çoker, Prof. Dr. Şerafettin Turan ve Bay Bilâl Şimşir seçildiler.

Daha sonra üyeler çeşitli temennilerde bulundular Bu temennileri başkan şöyle sınıflandırdı:

1 — Mevcudu tükenen kitapların yeniden basılması.

2 — Bir yayın planı hazırlanması.

3 — Türk Tarih Kurumu'nun geleceği ile ilgili gelişmelerden üyelerin haberdar edilmesi.

4 — Yönetim Kurulu'nun Ermeni sorunu ile ilgili üyelerle temasa geçerek yabancı dillerde de yayın yapılması.

5 — Mühimme defterlerinin yayınlanması.

6 — Kitap fiyatlarının ucuzlatılması.

Başkan, bu önerileri oya koydu. Yönetim Kurulu'nun bunları imkânları cranda yerine getirmesi uygun görüldü.

Gündemde görülecek başka bir konu kalmadığından saat 19,45'de oturuma son verildi.

TÜRK TARİH KURUMU YÖNETİM KURULU'NUN 1981 YILI ÇALIŞMA RAPORU

Genel Kurul'un Sayın Üyeleri,

Yönetim Kurulu'muzun 1981 çalışma yılı raporunu sunuyoruz.

BÜTÇE DURUMU

A. GELİRLER

Bölüm	Gelirin Çeşidi	Bütçeye Konan		Sağlanan	
		Lira	Krş.	Lira	Krş.
I	Kurum artırımından	7.500.000,—	—	—	—
II	Atatürk vasiyeti geliri	35.000.000,—	—	65.971.627,34	—
III	Üye ödentileri	3.000,—	—	4.080,—	—
IV	Yayın geliri	5.000.000,—	—	6.733.006,50	—
V	Basımevi geliri	4.000.000,—	—	4.056.522,29	—
VI	Türlü gelirler	1.497.000,—	—	1.666.182,23	—
	TOPLAM	53.000.000,—	—	78.431.418,36	—

B. GİDERLER

Bölüm	Giderlerin Çeşidi	Bütçeye Konan		Harcanan	
		Lira	Krş.	Lira	Krş.
I	Görevli giderleri	24.600.000,—	—	27.619.207,33	—
II	Yönetim giderleri	4.850.000,—	—	5.079.495,92	—
III	Bilimsel giderler	22.050.000,—	—	16.647.862,01	—
IV	Yatırım ve yatırımlarla ilgili giderler	1.500.000,—	—	2.771.584,25	—
	TOPLAM	53.000.000,—	—	52.118.149,51	—

Bu tablolarda görüldüğü üzere Kurumumuzun 1981 yılı gelirleri bütçe ile tasarlanan gelirlerden 25.431.418 lira 36 kuruş fazladır.

Bu fazlalığın 30.971.627 lira 34 kuruşu Atatürk vasiyeti gelirlerinden, 1080 lirası üye ödentilerinden, 1.733.006 lira 50 kuruşu yayın satışlarından, 56.522 lira 29 kuruşu Basimevi gelirlerinden, 169.182 lira 23 kuruşu türlü gelirlerden elde edilmiştir.

Giderlerimiz ise, bütçede öngörülen giderlerden 881.850 lira 49 kuruş eksik olmuştur.

Gerçek gelirlerimizle gerçek giderlerimiz arasındaki 26.313.268 lira 85 kuruş-tan 10.000.000 lirası Basimevi sermaye taahhüt hesabında, 7.299.589 lirası kıdem tazminatı hesabında, 5.593.010 lira alınan kâğıt bedeli, 994.552 lira 67 kuruşu kasada, 468.062 lira 14 kuruşu bankalarda, 352.000 lirası telif ve tercüme hesaplarında, 699.122 lira 4 kuruşu kitapçılarda, 689.933 lirası görevlilerin avans hesabında, 217.000 lirası da Basimevi avans hesabında bulunmaktadır.

YAYIN İŞLERİ

Bu yıl içinde şu yapıtların basımı bitmiş ve yayınlanmıştır:

- 1 — PROF. DR. TAHSİN YAZICI: *Menakıb-i İbrâhim Gülşent* (Eleştirmeli baskı).
- 2 — PROF. DR. MEVRURE TOSUN VE PROF. DR. KADRIYE YALVAÇ: *Sumer Dili Grameri I. Cilt. Sumerceden Örnekler*.
- 3 — JACQUES LEFORT (Türkçeye çeviren HATİCE GONNET): *Topkapı Sarayı Arşivlerinin Yunanca Belgeleri* (Fransızca ve Türkçe).
- 4 — VIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler II. Cilt.
- 5 — *Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu*.
- 6 — PROF. DR. AFET İNAN: *Atatürkten Mektuplar*.
- 7 — KINALI-ZADE HASAN ÇELEBİ: *Tezkiretü's-Şuarâ II. Cilt* (Eleştirmeli baskıyı hazırlayan: DR. İBRAHİM KUTLUK).
- 8 — *Atatürk'ün Büyük Söylevi I. Cilt* (Eski metin ve bugünkü dile çevirisi karşılıklı olarak).
- 9 — BİLÂL ŞİMŞİR: *Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi*.
- 10 — *Bellelen: 177-180*.
- 11 — *Belgeler: X. Cilt, Sayı 14*.

Şu yapıtların basımı bitmek üzeredir:

- 1 — ORD. PROF. DR. SEDAT ALP: *Beiträge zur Erforschung des hethitischen Tempels*.
- 2 — PROF. DR. TAHSİN ÖZGÜÇ: *Maşat Höyük II*.
- 3 — VASFİ ŞENSÖZEN: *Osmanoğullarının Varlıkları ve II. Abdülhamid'in Emlaki*.
- 4 — BİLÂL ŞİMŞİR: *Ege Sorunu II. Cilt*.
- 5 — İSMAİL SOYSAL: *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt*.
- 6 — G. OSTROGORSKY: *Bizans Devleti Tarihi* (Türkçeye çeviren: PROF. DR. FİKRET İŞILTAN).

Bu yıl içinde şu eserlerin basımına başlanmıştır:

- 1 — BİLÂL ŞİMŞİR: *İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri (1856-1879)*.
- 2 — *The Republic of Turkey (1923-1973)*.
- 3 — ARI İNAN: *Mustafa Kemal Atatürk'ün Seçilmiş Sözleri*.

- 4 — ARI İNAN: *Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Yılında Yaptığı Üç Konuşma.*
 5 — İBN KEMAL: *Tevarih-i Âl-i Osman II. defter* (Yayıma Hazırlayan: PROF. DR. ŞERAFETTİN TURAN).
 6 — SUNULLAH ARISOY: *Mustafa Kemal Atatürk'ün Söyleyip Yazdıkları* (Sadeleştirilmiş Metinler).
 7 — VIII. *Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler III. Cilt.*

KONFERANSLAR

Atatürk Yıllık Konferanslarının bu yılki XX. dizisi 4 Aralık 1981'de başlamıştır. 18 Haziran 1982'de sona erecek ve 15 konferanstan oluşacaktır. Konferansların konuları ve tarihleri şöyledir:

- 4 Aralık 1981 Cuma: Prof. Dr. Hüseyin Sipahioğlu: *Selçuk Devri Gevher Nesibe Şifaiyesi.*
 18 Aralık 1981 Cuma: Prof. Dr. Coşkun Üçok: *Napoleon Çağında Osmanlı İmparatorluğu Dış Politikasına Genel Bir Bakış.*
 8 Ocak 1982 Cuma: Prof. Dr. Nejat Göyünç: *Atatürk ve Eğitim.*
 22 Ocak 1982 Cuma: Prof. Dr. Semavi Eyice: *XIX. Yüzyıl Türk Mimarisi ve İstanbul'da Fossati Kardeşler.*
 5 Şubat 1982 Cuma: Prof. Dr. Yaşar Yücel: *İslahat Layihalarına Toplu Bir Bakış ve Yeni Bulunan Eserler.*
 19 Şubat 1982 Cuma: Prof. Dr. Ahmet Mumcu: *Türkiye'nin Akıl Çağına Geçmesi.*
 5 Mart 1982 Cuma: Prof. Dr. Adnan Erzi: *Türkiye'de Mevlânâ Araştırmaları.*
 19 Mart 1982 Cuma: Prof. Dr. Şehabettin Tekindağ: *Timur'un Osmanlı Politikası.*
 2 Nisan 1982 Cuma: Ord. Prof. Reşat Kaynar: *Atatürk'ün Türk Anayasası Üzerindeki Düşünceleri.*
 16 Nisan 1982 Cuma: Ord. Prof. Dr. Sedat Alp: *Hitit Çağında Anadolu Coğrafyasının Araştırılmasında Yeni Aşamalar.*
 30 Nisan 1982 Cuma: Prof. Dr. Nimet Özgüç: *Samsat Kazıları.*
 14 Mayıs 1982 Cuma: Prof. Dr. Mebrure Tosun: *Arkeoloji ve Filoloji İlişkileri.*
 28 Mayıs 1982 Cuma: Prof. Dr. Tahsin Özgüç: *Eski Hitit Çağı San'atı.*
 11 Haziran 1982 Cuma: Ali Rıza Önder: *Hukuk Kavramının Bizdeki Gelişmeleri.*
 18 Haziran 1982 Cuma: Rauf İnan: *Atatürk'ün Halkçılık Ülküsünün Eğitimsel Amacı.*

Bunlardan başka Kurumumuzla İngiliz Kültür Heyeti ve Türk İngiliz Kültür Derneği'nin birlikte 4 Mayıs 1981'de düzenledikleri toplantıda İngiliz bilim adamı Dr. A. Mango "Atatürk'ün Türk - İngiliz İlişkilerine Etkisi" konusunda bir konferans vermiştir.

YİTİRDİĞİMİZ ÜYELER

Bu yıl içinde üç değerli üyemizi yitirmek bahtsızlığına uğradık. 6 Mayıs 1981'de Prof. Dr. Bahadır Alkım, 2 Haziran 1981'de Prof. Tayyib Gökbilgin ve nihayet 18 Ocak 1982'de Başkanımız Ord. Prof. Enver Ziya Karal bizleri derin acılar içinde bırakarak aramızdan ayrıldılar. Sevgili arkadaşlarımızı saygı ve sevgi ile anıyoruz.

YENİ ÜYELER

Türk Tarih Kurumu Genel Kurulu'nun 16 Nisan 1981 tarihli toplantısında Askerî Yargıtay Başkanlığı ve Cumhurbaşkanlığı Başkanlık Müşavirliğinden emekli Hâkim Amiral Fahri Çoker Kurumumuzun aslı üyeliğine seçilmiştir. Bu yılki Genel Kurulumuza katılmış olan arkadaşımıza başarılar dileriz.

ATATÜRK'ÜN 100. DOĞUM YILI ÇALIŞMALARI

Atatürk'ün 100. doğum yılı için hazırladığımız programın uygulanmasına devam edilmiştir.

Yayın dizileri içinde bu yıl üyelerimizden Sayın Bilâl Şimşir'in "Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi", "Atatürk'ün Büyük Söylevi" nin birinci cildi ve Prof. Dr. Afet İnan'ın "Atatürk'ten Mektuplar" adlı eserleri yayınlanmıştır.

Programımızda bulunan Atatürk sempozyumu 21 Mayıs 1981'de Kurumumuzda düzenlenmiş ve bu sempozyumda "Atatürk ve Laiklik, Atatürk ve Tarih" konularında şu bildiriler tartışılmıştır:

- 1 - Dr. Hâmit Koşay: *Türk Adı ve Türk Soyü.*
- 2 - Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver: *Atatürk ve Laiklik Üzerine Bir Not.*
- 3 - Prof. Dr. Şehabettin Tekindağ: *Atatürk ve Türk Tarihi.*
- 4 - Ord. Prof. Reşat Kaynar: *Atatürk Dönemindeki Çağdaşlaşmada Laiklik Ögesi.*
- 5 - Prof. Dr. Adnan Erzi: *Atatürk ve İslam Dini.*

Atatürk Devrimini en iyi yorumlayan üç esere ellişer bin lira ödül verilmesi için açılan yarışmaya gelen eserlerin hiçbiri bu ödüle layık görülmemiştir.

IX. TÜRK TARİH KONGRESİ

IX. Türk Tarih Kongresi 21-25 Eylül 1981 tarihleri arasında Ankara'da düzenlenmiştir. 1981 yılının Atatürk'ün 100. doğum yıldönümüne rastlaması nedeni ile Kongrenin "Atatürk ve Devrimleri" sekiyonuna ağırlık verilmiştir.

Kongremizi Devlet Başkanımız Sayın Orgeneral Kenan Evren özlü bir konuşma ile açmışlardır. Kongreye 300 Türk ve 27 değişik ülkeden 200 yabancı delege katılmış ve 346 bildiri sunulmuştur. Kongrenin açıldığı günün akşamı Devlet Başkanımız Çankaya Köşkü'nde Kongre üyelerine bir akşam yemeği vermişlerdir. Kongre münasebetiyle Ankara şehri, Gordiyon, Konya Sultan Hanı, Kapadokya ve Ege'ye geziler düzenlenmiştir. Kongreye katılan yabancı delegelerden aldığımız yazılarda Kongrenin gerek içerik ve gerekse organizasyon bakımından çok başarılı geçtiği ifade edilmiştir.

KURUMUMUZUN 50. KURULUŞ YILDÖNÜMÜ

Kurumumuzun 50. kuruluş yıldönümü 15 Nisan 1981 Çarşamba günü Kurum merkezinde kutlanmıştır.

Bu münasebetle kurucu üyelerimizden bugün hayatta kalan Prof. Dr. Afet İnan'la Dr. Hâmit Koşay'a birer hatıra şildi verilmiştir. Törende Kurum Başkanı Ord. Prof. Enver Ziya Karal, Kurum'un 1 numaralı kurucu üyesi Prof. Dr. Afet İnan birer konuşma yapmış, Kurumun kurulduğu günden beri sekreterliğini ve Genel Müdürlüğünü yapan Uluğ İğdemir de 50 yıllık çalışmaları özetleyen bir rapor okumuştur.

Devlet Başkanı ve Kurumumuzun Koruyucu Başkanı Sayın Orgeneral Kenan Evren şu kutlama telgrafını göndermişlerdir:

Sayın Ord. Prof.

Enver Ziya Karal

Türk Tarih Kurumu Başkanı

Ankara

Türk Tarih Kurumu'nun 50. kuruluş yıldönümü dolayısıyla düzenlenen törene davetiniz için teşekkür ederim. Türk Tarih Kurumu Yüce Atatürk'ün kurduğu ve düzenle yetiştirdiği seçkin bir bilim yuvamızdır. Kurum, günümüze kadar temel amaçları olan Türk tarihi ve Türkiye tarihinin yanlış bilgilerden arındırılarak milletimize ve dünyaya gerçek belgeleri sunma ve önemli olayları aydınlatma yolunda başarılı hizmetler gerçekleştirmiştir. Bu alanda emeği geçen değerli tarihçilerimize şükran duygularıyla doluyuz. Kurum'un herşeyimizi borçlu olduğumuz Yüce Atatürk'ün doğumunun 100. yıldönümünde onun devrim ve ilkelerini yaymak ve yaşatmak konusunda kendisine düşen görevi etkin bir şekilde yerine getireceği inancı ile çalışmalarınızda başarılar diler, şahsınızda değerli üyelerinizde, toplantıya katılan sayın konuklara içten saygılar sunarım.

ORGENERAL KENAN EVREN

Devlet Başkanı

Törene Devlet Başkanımızı temsilen Genelsekreter Yardımcısı, Anayasa Mahkemesi Başkanı, Bakanlar ve seçkin bir davetli topluluğu katılmıştır.

BİLİMSEL ARAŞTIRMALARA YARDIM

§ 7-10 Mart 1981 tarihleri arasında Pakistan'ın İslâmâbâd kentinde toplanan "İslam Dünyasının İnsan Uygarlığına Katkıları" konferansına bir bildiri ile katılmış ve yollukları Pakistan Hükümetince karşılanmış olan üyelerimizden Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı'ya konferanstan sonra İslâmâbâd ve Karaçi Üniversiteleri Orta Asya Tetkikleri Enstitülerinde incelemeler yapmak amacıyla 20.384 liralık bir bilimsel araştırma yardımı yapılmıştır. Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı bu incelemelerinin UNESCO Genel Merkezince Orta Asya Uygarlıkları Tarihi konusunda hazırlanmakta olan 6 ciltlik eserin Uluslararası Genel Editörlük Komitesindeki görevinde kendisine yardımcı olacak nitelik taşıdığını, burada karşılaştığı bazı belgelerin İbn Sînâ'nın 1000. doğum yılı için hazırlamakta olduğu eser için de yararlı olduğunu raporunda belirtmektedir.

§ Üyelerimizden Prof. Dr. Semavî Eyice'ye 1981 yılı yazında Silifke dolaylarında yaptığı topraküstü arkeoloji araştırmaları için bilimsel araştırmalara yardım

bölümünden 50.000 lira yardım yapılmıştır. Arkadaşımız bize verdiği raporda bu yılki araştırmalarında da şimdiye kadar hiçbir yayına girmemiş bazı yerleşme yerleri bulunduğunu belirtmektedir.

§ Üyelerimizden Prof. Dr. Ali Sevim, için de Selçuklular devrine ait çok değerli bilgiler bulunan Azimî'nin İslam tarihinden nakiller yapmış olan Aynı'nin İkdü'l-Cuman adlı yapıtının Beyazıt Kitaplığında bulunan XXII. ve XXIII. ciltlerini incelemek ve bunlarla Azimî tarihini karşılaştırmak üzere yaz aylarında İstanbul'a gitmiş olduğundan, kendisine bilimsel araştırmalara yardım bölümünden 15.000 liralık bir yardım yapılmıştır.

§ Üyelerimizden Prof. Dr. Mevrure Tosun Kurumumuz yayınları arasında birinci cildi basılmış olan Sumer Dili Grameri yapıtının ikinci cildi için İngiltere'nin British Museum kitaplığında incelemeler yapmak üzere Eylül ve Ekim ayları içinde İngiltere'ye gitmiş olduğundan kendisine bilimsel araştırmalara yardım bölümünden 83.920 lira yardım yapılmıştır.

KONFERANS SALONUMUZDAN YARARLANAN KURUMLARIN YAPTIKLARI TOPLANTI, SEMPOZYUM VE KONFERANSLAR

§ Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü her yıl yapılan kazılar için düzenlediği kazı sonuçları toplantılarının üçüncüsünü 9-13 Şubat 1981 tarihleri arasında Kurumumuz konferans salonunda yapmıştır.

§ Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO) Türkiye Millî Komisyonu 19 Mart 1981'de Prof. Bedrettin Tuncel'in birinci ölüm yıldönümü dolayısıyla bir anma toplantısı yapmıştır.

§ Çankaya Soroptimist Kulübü Meslek Kadınları Derneği 4 Nisan 1981'de "Uyum Bozuklukları" konulu bir açikoturum düzenlemiştir.

§ Çankaya Soroptimist Kulübü Meslek Kadınları Derneği 3 Ekim 1981'de "Atatürk Yolunda Kadın" konulu bir açikoturum düzenlemiştir.

§ 10 Kasım 1981'de Türk Silahlı Kuvvetleri Emekli Subayları Derneği "Atatürk'ü Anma" töreni düzenlemiş ve bu törende çeşitli kişiler Atatürk hakkında konferanslar vermişler, anılarını anlatmışlardır.

§ 16-17 Kasım 1981 tarihlerinde Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu "Çevre Bilim Sempozyumu" düzenlemiştir.

§ 28-29 Kasım 1981 tarihlerinde Türkiye - Hindistan Kültür Derneği "Atatürk ve Nehru" konulu bir seminer düzenlemiştir.

§ 10 Aralık 1981'de Ankara Soroptimist Kulübü Meslek Kadınları Derneği "İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin Kabulü ve Soroptimist Günü" dolayısıyla bir açikoturum düzenlemiştir.

KURUMUMUZA YAPILAN ZİYARETLER

Basın -Yayın Genel Müdürlüğü'nün davetlisi olarak memleketimize gelen yabancı basın mensupları 20.V.1981'de Kurumumuzu ziyaret ederek çalışmalarımız ve teşkilatımız hakkında bilgi almışlardır.

TÜRKİYE DIŞINDA KATILDIĞIMIZ ULUSLARARASI KONGRE,
SEMPOZYUM, KOLOKYUM VE BENZERİ TOPLANTILAR

Genel Kurul ve Yönetim Kurulu'nun aldıkları kararlar uyarınca 1981 yılında katıldığımız uluslararası kongre, sempozyum, kolokyum ve benzeri toplantılar şunlardır:

§ 7-10 Mart 1981 tarihleri arasında Pakistan'ın İslâmâbâd kentinde toplanan "İslam Dünyasının İnsan Uygarlığına Katkıları" adlı konferansa üyelerimizden Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı "Tıp Öğretiminde Ortaçağ İslam Dünyasının Avrupa'ya Etkileri" konusunda bir bildiri ile katıldı. Bu bildiri Belleten'in 178. sayısında yayımlandı. Üyemizin yolluk ve gündelikleri Pakistan Hükümetince karşılandı.

§ 30 Haziran - 4 Temmuz 1981 tarihleri arasında İspanya'nın Cuenca kentinde toplanan Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Dönemi Araştırmaları Komitesi CIEPO'nun IV. Sempozyumuna üyelerimizden Prof. Dr. Şerafettin Turan, Prof. Dr. Adnan Erzi, Prof. Dr. Yaşar Yücel ve halen Chicago'da bulunan Prof. Dr. Halil İnalçık katıldılar. Arkadaşlarımızın bize verdiği raporlara göre Sempozyuma onbiri Türk olmak üzere çeşitli ülkelerden 55 bilim adamı katılmıştır. Sempozyumun esas teması olan "Osmanlı - İspanyol İlişkileri" ve Akdeniz'de Osmanlılar" konuları dışında da çeşitli konularda bildiriler sunulmuştur. Sempozyum süresince Komite Yürütme Kurulu'nun toplantısı da yapılmış ve Yürütme Kurulu üye sayısı yirmiye çıkarılmış, yeniden alınan üç üyeden birisinin Türk olması kabul edilerek seçim sonunda üyelerimizden Prof. Dr. Yaşar Yücel Yürütme Kuruluna alınmıştır. CIEPO'nun son çalışma şeklini düzenleyen yönetmelik değişikliği ile Türk Tarih Kurumu Başkanı'nın onursal başkan olması ve Yürütme Kurulunun Türk Tarih Kurumu'nun üç üyesi tarafından temsil edilmesine karar verildi. V. Sempozyum Viyana'nın Türkler tarafından kuşatılmasının 300. yıldönümü nedeni ile 1983 Eylülünde Viyana'da yapılması önerilmiş ise de üyelerimizin karşı çıkması üzerine 1982'de Tunus'ta toplanması ve ana tema olarak,

- 1 - Osmanlı İmparatorluğu yönetiminde Arap vilayetleri,
- 2 - O dönemde Arap vilayetleri arasındaki ilişkiler,
- 3 - Osmanlı dönemi Arap vilayetleri tarihi için kaynaklar, konularının saptanması kararlaştırılmıştır.

Sempozyuma arkadaşlarımızdan Prof. Dr. Şerafettin Turan "XIV. Yüzyılda Akdeniz'de Üstünlük Yarışı", Prof. Dr. Adnan Erzi "Türk - Osmanlı Tarihi Metinlerindeki Yabancı Kelimeler Hakkında Mülâhazalar" adlı birer bildiri sundukları gibi Prof. Dr. Yaşar Yücel de XVII. yüzyıl Osmanlı idarî, sosyal ve ekonomik tarihi açısından bir belgeler topluluğu durumunda olan "Kitab-ı Mesalih-i'l Müslimîn ve Menafi-i'l Müminîn" adlı eseri tanıtan birer bildiri sunmuştur.

§ 3-5 Ekim 1981 tarihlerinde Bulgar Tarih Kurumu'nun düzenlediği III. Tarih Kongresi'ne bir temsilci göndermemiz istenmiş olduğundan, 5-10 Ekimde Viyana'da toplanacak Uluslararası XVI. Bizans Araştırmaları Kongresine katılacak olan arkadaşımız Prof. Dr. Semavî Eyice'nin birkaç gün önce hareket ederek Sofya'ya uğraması ve III. Bulgar Tarih Kongresi'nde Kurumumuzu temsil etmesi Yönetim Kurulunca uygun görülmüştür. Arkadaşımızın bize verdiği rapora göre tamamen millî olan bu kongreye daha çok sosyalist ülke temsilcileri katılmıştır. Kongre İlkçağ, Ortaçağ, Yeniçağ, Yakınçağ ve günümüz tarihi olmak üzere 5 seksiyon halinde çalışmış ve genellikle Bulgar tarihçileri tarafından bildiriler okunmuştur.

§ 5-10 Ekim 1981 tarihlerinde Viyana'da toplanan Uluslararası XVI. Bizans Araştırmaları Kongresi'ne üyelerimizden Prof. Dr. Semavî Eyice katıldı. Arkadaşımızın bize verdiği rapora göre kendisi daha önce III. Bulgar Tarih Konresi'nde Kurumumuzu temsilen bulunmak zorunda olduğundan, kongreye ancak 6 Ekimde katılabildiği. Arkadaşımızın Bizans Araştırmaları Kongresi'ne katılma kararı geç verilmiş olduğundan hazırladığı bildiri kongre programına alınamamış, ancak Prof. Dr. H. Buchhausen'in başkanlığında düzenlenen küçük bir seminerde 1981'de Silifke dolaylarında yaptığı topraküstü arkeoloji araştırmalarına dair bulunan bilirisini okumak olanağını bulmuştur.

§ Bizans Araştırmaları Kongresinin arkasından Viyana'da Prof. Dr. H. Ahrweiler başkanlığında toplanan Bizans Tarihi Coğrafyası kolokyumunda Kurumumuzun arkadaşımız Prof. Dr. Semavî Eyice temsil etmiştir. Kolokyumda Tabula Imperii Romani'nin Türkiye'deki durumu hakkında arkadaşımızdan bilgi istenmiş ise de, bu Kurumun Türkiye temsilcisi Tübitak'ın çalışmalarından haberimiz olmadığından tatmin edici bir cevap verememiştir.

§ Atatürk'ün 100. doğum yılı nedeni ile 20-25 Ekim 1981'de Varşova'da düzenlenen "Atatürk Sempozyumu"na rahmetli Başkanımız Ord. Prof. Enver Ziya Karal, Atatürk hakkında hazırladığı bir bildiri ile katıldı. Arkadaşımızın yolluk ve gündelikleri Dışişleri Bakanlığınca karşılandı.

§ Türkiye ile Macaristan Hükümeti arasında imzalanan kültür anlaşması gereğince Kurumumuz üleriyle Macar tarihçilerinden oluşan komitenin 1981 toplantısı Atatürk'ün 100. Doğum yılını kutlama törenini içine almak suretiyle 27-29 Ekim 1981 tarihlerinde Peşte'de yapılmış ve bu toplantıya rahmetli Başkanımız Ord. Prof. Enver Ziya Karal ile birlikte Asbaşkanımız Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal ve üyelerimizden Sayın Bilâl Şimşir katılmışlardır. Prof. Baykal ile Sayın Bilâl Şimşir'den aldığımız raporlara göre 27 Ekim 1981 günü saat 14'te Üniversite salonunda başlayan tören Macar Bilimler Akademisi Başkanının bir konuşmasıyla açılmıştır. Seminere, rahmetli Başkanımız Ord. Prof. Enver Ziya Karal Atatürk'ün kişiliği hakkında Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal "Atatürk ve Devrim" konusunda ve Sayın Bilâl Şimşir de "Atatürk Devrinde Türk - Macar İlişkileri" ve "Atatürk'ün Dış Politikası" konularında birer bildiri sunmuşlardır. Seminer çok hareketli geçmiş, Kurumumuzun şeref üyelerinden Prof. Dr. Laszlo Rasonyi'de Ankara anılarını anlatmıştır.

§ 1981 yılı sonlarında UNESCO'nun Paris'te düzenlediği Atatürk kolokyumuna rahmetli Başkanımız Ord. Prof. Enver Ziya Karal katılmıştır. Karal'ın Atatürk hakkında daha önce gönderdiği bildiri diğer bildirimlerle birlikte kitap halinde basılmış olduğundan, bu toplantıda bildirimlerin tartışılması yapılmıştır.

Budapeşte toplantısına katılan arkadaşlarımızın yolluk ve gündelikleri Dışişleri Bakanlığınca, Paris toplantısının giderleri de UNESCO'ca karşılanmıştır.

YAPTIĞIMIZ BAĞIŞLAR

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi Başkanlığı'nın çıkardığı "Revue Internationale d'Histoire Militaire"nin 50 nci sayısı kâğıdı kendilerince verilme suretiyle Matbaamızda bağış olarak basıldı.

ATATÜRK VE TÜRK DEVRİMİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ'NİN
1981 YILI ÇALIŞMALARI

1 — 1981 yılında işlemleri tamamlanarak sınıflandırılan ve dosyalarına giren 2648 kupür ile kupür sayısı 69.924'e ulaşmıştır.

2 — Atatürk ve Devrimleriyle ilgili 76 tefrika derlenmiş, tefrika sayısı 755'i bulmuştur. Bunların fişleri yazılmış ve tasnifi tamamlanmıştır.

3 — Makale ve haber fişleri tape edilerek kataloga 1.113 adedi yerleştirilmiştir. Böylece fiş toplamı 77.360'ı bulmuştur.

4 — Enver Paşa'nın evrakının tasnifine başlanmıştır.

5 — Türk Devrimi araştırmalarında başvurulacak ilk kaynak olan T.B.M.M. Zabıt Cerideleri 1923-1928 eski harfler bölümü ile 1928-1938 yeni harfler bölümü taranarak bir devrim yasaları dosyası meydana getirilmektedir.

6 — Merkez Sekreteri Arı İnan tarafından "M. Kemal Atatürk'ün 1923 Yılında Yaptığı üç Konuşma" o zamanın Zabıt Sekreterlerince ilk yazılmış şekline göre kitap halinde hazırlanarak baskıya verilmiştir.

7 — Keza Arı İnan tarafından hazırlanmış ve 1975'te basılmış olan "Atatürk'ün Özdeyişleri" kitabının 2. baskısına ilaveler yapılarak "Mustafa Kemal Atatürk'ten Seçilmiş Sözler" adı altında yeni bir yapıt hazırlanarak baskıya verilmiştir.

KİTAPLIK ÇALIŞMALARI

Bu yıl içerisinde kitaplığımıza 691 tanesi armağan, 197 tanesi satın alınmak, 210 tanesi değişim ve 113'ü Kurum kanalı ile olmak üzere toplam 1.211 kitap; 168'i satın alma, 937'si armağan ve değişim olmak üzere toplam 2.005 dergi, 1.274 gazete gelmiştir.

Yukarıda dökümü yapılan malzemenin kayıt, etiket, fiş v.b. işlemleri tamamlanıp hizmete hazır hale getirilmiştir.

1981 yılı sonunda kitap varlığımız 77.148'e, dergi varlığımız 74.771'e varmıştır. Ulu Önder Atatürk'ün 100. doğum yılı dolayısıyla Kitaplığımıza yazılı ve sözlü olarak pek çok başvuru olmuş ve bunlar cevaplandırılmıştır.

1981 yılında 19.753 kitap, 3.515 dergi, 181 gazete okunmuştur.

Bu yıl kitaplık için 596, kitaplık dışı için 447 kitap cildi ile kutu ve dosya yapılmıştır.

1981 yılında 54'ü özel, 277'si kişi ve kuruluş ile dış yayın değişimi yapılmıştır.

Bu yıl Kurumumuzca yayınlanan 6 kitap, 4 Belleten, 1 Belgeler'in 32 Aslı, 27 Muhabir, 10 Şeref üyesi ile 61 şahıs, 17 makam, 31 müze ve kitaplığa bedelsiz dağıtımı yapılmıştır.

Ayrıca kitap yardımı için başvuran bazı kuruluşlara Kurum yayınlarından bazıları gönderilmiştir.

Bu yıl da Kitaplık Komisyonumuz gerek duyuldukça toplanmış ve Kitaplıkla ilgili işleri ve teklifleri görüşmüştür.

1981 yılı içerisinde Kurum merkezimizde Atatürk'ün 100. doğum yılı nedeni ile Atatürk'le ilgili yayınlarımız ve arşivlerimizdeki bazı resimlerden oluşan daimi bir sergi ile IX. Türk Tarih Kongresi için Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi salonlarında yayınlarımızın tümünü kapsayan bir sergi açılmıştır.

KAZILAR

Eskiçağ Kolunca verilen kararlar gereğince bu yıl Alacahöyük, Perge, Kültepe-Kaniş, Maşathöyük, Konya Karahöyüğü, Bayraklı Erythrai, Çavuştepe, Acemhöyük, İkiztepe ve Enez kazılarına devam edilmiştir. Bu yılki kazılarımıza da Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi maddî yardımlarıyla katkıda bulunmuşlardır. Bakanlığa ve Fakülte'ye huzurlarınızda teşekkürlerimizi sunarız.

Kazılar hakkında Kazı Heyeti Başkanlarından aldığımız raporları olduğu gibi sunuyoruz:

1 — *Alacahöyük Kazısı 1981 Yılı Çalışmaları :*

Kazı Çalışmalarına Başlangıç:

Türk Tarih Kurumu adına 1981 yılı devam eden Alacahöyük kazılarına 8.9.1981 tarihinde başlanılarak, 6.10.1981 tarihine kadar fiilen devam edildi. Heyetimiz daha sonraki zamanlarda da, bulunan eserlerin envanter ve fotoğraflarını alma işiyle uğraştı.

Kazı Heyeti:

Başkan; Dr. Hâmit Zübeyr Koşay,

Başkan yardımcısı; Arkeolog Mahmut Akok,

Kültür Bakanlığı temsilcisi; Çorum Müzesi Asistanı Muhsin Endoğru,

Hesap işleri görevlisi; Anadolu Medeniyetleri Müzesi hesap uzmanı ve muhasebecisi Ahmet Bekçi,

Restoratör; Eskiya par bekleşisi Ünal Yalçın'dan oluşmaktadır.

Kazı Çalışmaları ve Elde Edilen Müzelik Eserler:

Alacahöyük'te 1981 mevsiminde kazılara, genel planın XL-XLII/62 kareleri içinde derinliğine, orta ve Eski Hitit tabakalarında devam edilmiş ve XXVIII/54-56 karelerinde de Hitit Büyük İmparatorluk çağı tabakalarında yüzeysel bir kazı yapılmıştır.

Çeşitli tabakalar içinde sürdürülen kazılardan 65 sayıda müzelik değerde küçük eser elde edilmiş ve gerekli miktarda etütlük eser de koleksiyonlarımız arasına alınmıştır.

Müzelik eserler, usulü uyarınca envanter edilerek Alacahöyük Müzesi mesullerine teslim edilmişlerdir.

Restorasyon ve Tanzim Çalışmaları:

Alacahöyük'te son onbeş seneden beri, yerlerinde muhafazaları planlanan ve Höyüğün yerleşme tabakalarına ait mimarî kalıntılar üzerinde önemli restorasyon ve onarım çalışmaları yapılmaktadır. Bu sene de, bu işlere devam edildiği gibi, bozulan ve dağılan kısımların onarılmalarıyla, kazı alanlarının temizlik ve tanzimleri de yapılmıştır.

Sonuç:

1981 kazı mevsiminin yaz sonuna bırakılması ve kışın erken gelmesi nedeniyle, hava şartlarının ağırlaşması, kazının kısa tutulmasını gerektirmiştir. Ancak bir ayı dolduran fiili çalışmalarımızda, elde edilen tarih ve arkeolojik değerleri yüksek,

pişmiş toprak ve her çeşit madeni küçük eserlerin bulunması da, heyetimizin Alaca-höyük kazılarının devamlı sürdürülmesinde ısrarında haklı olduğunu göstermiştir. Gelecek yılların höyük üzerinde yeni kazı alanlarında yapılacak çalışmalarının çok verimli sonuçlara ulaşacağı ümidindeyiz.

Dr. HÂMİT ZÜBEYR KOŞAY
Kazı Heyeti Başkanı ve
Türk Tarih Kurumu Üyesi

MAHMUT AKOK
Arkeolog
II. Başkan

2 — Perge Kazısı 1981 Yılı Çalışmaları :

Türk Tarih Kurumu Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi adlarına yürütülen, Uluslararası Side Dostlarının da parasal yönden desteklediği 1981 yılı Perge Kazısı 4 Eylül'den 31 Ekim'e dek sürmüştür. Kazıda bulunan heykellerin onarımı ve fotoğraf çekme işleri 30 Kasım'da son bulmuştur.

Başkanlığımızdaki kazı ekibi, Başkan yardımcısı Dr. Halûk Abbasoğlu, Mimar Arkeolog Ülkü İzmirligil, Mimar Gülsün Saraçlar, Epigraf Dr. İsmail Kaygusuz, Arkeolog Fotoğraf Uzmanı Semra Sarıbekiroğlu, Arkeolog Restoratör Hüseyin Akıllı, Arkeolog Desinatör Fusun Arman, Arkeolog Neş'e Atık, Heykeltraş Restoratör Nejat Özatay, Topograf Adnan Şakar, Mimar Müren Eren, Arkeoloji öğrencilerinden Ayten Akan, Kemal Akpınar, Ayfer Ataylan, Secda Saltuk, Fulya Şahinoğlu, Teknik Üniversite Mimarlık öğrencilerinden Ahmet Bulut, Selçuk Kır ve Antalya Müzesi Konservatörlerinden Abdurrahman Özkan'dan oluşmuştur. Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilcisi olarak bu çalışmalarımıza Antalya Müzesi Asistanlarından Edip Özgür katılmıştır.

1981 yılı çalışmalarımızı I. Kazılar, II. Epigrafik Çalışmalar, III. Mozaik Çalışmaları, IV. Mimarlık Onarım Çalışmaları, V. Heykel Onarımı başlıkları altında toplayabiliriz.

I. Kazılar:

Bu yıl çalışmalarımızı, geçen yıl olduğu gibi kentin güney hamamında yoğunlaştırmış bulunuyoruz. Hamamın beş ayrı mekânında paralel olarak sürdürdüğümüz kazılar özellikle heykel buluntuları bakımından çok verimli oldu.

Frigidarium'un (III No.lu Mekân) Kazısı:

Bu yıl frigidarium'un kazısı havuz tabanının ince temizliği dışında tamamlandı. Duvarları oldukça iyi durumda koruna gelmiş frigidarium, çeşitli kapılarla, tepidarium, palaestra, Klaudios Peison Galerisi (VII No.lu mekân) ve dışarı ile bağlantılıdır. Kuzeyde Klaudios Peison galerisine açılan kemerli kapı diğerlerinden büyük oluşu ve görkemli görünümü ile kuşkusuz ana girişi oluşturur.

Mekânın güney bölümünü büyük bir havuz kaplar. Havuzun apsis'li güney bölümü, batı ve doğu yanlarında duvarlar, niş ve sütunlu mimari ile uzuvlandırılmıştır. Bu mimariye ilişkin ele geçen parçalar cephenin restitüsyonunu sağlayacak durumdadır. Önemli parçalar kazı sonunda havuzun içinde düzenlenmiştir. Nişlerin yanlarında ve ortalarında postament'ler bulunmaktadır. Yandakiler sütunları taşıyordu, ortadakiler ise herhalde heykellere kaide vazifesi görüyordu. Mermere yakın iyi cins kireçtaşından yapılmış sütun kaideleri attik - ion düzenindedir.

Breşten yapılmış sütunlar ise yivsizdir. Mermerden yapılmış sütun başlıkları korinth düzenindedir. Ele geçen arkhitrav ve saçaklık parçalarının işçiliği itinalıdır. Havuzun kuzey kenarını izliyen ve içinden daimî su aktığı anlaşılan kanal havuza girenlerin ayaklarını yıkamalarını sağlıyordu.

Havuzun kuzeyinde gelişen mekânın doğu ve batı duvarları önünde uzanan kanallar ile doğu kanalı üzerinde bir seki meydana çıkarılmıştır. Mekânın zemini opus sectile tekniğinde beyaz ve koyu mavi mermerle döşelidir. Geometrik desenler gösteren döşeme yer yer iyi durumdadır.

Heykel Buluntuları:

Geçen yıl bulunan Mousa heykellerini tamamlayan büyük ve küçük parçaların yanı sıra bir Mousa heykeli daha bulundu.

1. Mousa Heykeli Parçası:

Geçen yıl bulunan bir Mousa'nın dizden aşağısına ait bir parça, bu yıl bulunan figürün üst kısmı ile kırık kırığa eklenebildi.

2. Mousa Heykeli Parçası:

Geçen yıl bulunmuş olan bir Mousa'nın belden yukarısına ilişkin bir parça ile kırık kırığa uyan aşağı bölümü bu yıl bulundu.

3. Polyhymnia ismini verdiğimiz Mousa heykeli bu yıl bulundu.

Böylece geçen ve evvelsi yıl bulunanlarla 6 Mousa heykeli elde etmiş olduk.

Tepidarium'un (II No.lu mekânın) Kazısı:

1979 yılında mekânın batı duvarı önünde açılan tranşe, tabanın altında hypokaust sisteminin bulunduğunu ve bu sistemin I. No.lu mekânın altında da devam ettiğini ortaya koymuştu.

Bu yıl tepidarium'un kuzey yarı bölümü zemin yüzeyine dek kazıldı. IX No.lu mekâna açılan kapının önünde yapılan sondaj hypokaust hakkında bir fikir edinmemizi sağladı. Hypokaust payelerinin 1.50 m. yüksekliğinde olduğu ve sistemin IX. No.lu mekânın altında da devam ettiği anlaşıldı.

VIII No.lu Mekânın Kazısı:

Klaudios Peison Galerisine (VII No.lu mekâna) kuzey batıdan tüm genişliği ile açılan VIII No.lu mekânın kazısına bu yıl başlandı. Kazı mekânın içinde doğudan batıya doğru sürdürüldü. Ve kuzey duvarında 2 No.lu nişin bitimi hizasında kesildi. Mekânın batı bölümünü kaplayan bir havuz saptandı.

Heykel Buluntuları:

Genellikle mimarî buluntu azdır, buna karşın çok sayıda heykel parçaları elde edildi. Bunlardan bazıları geçen yıl Klaudios Peison Galerisinde bulunan heykellerle birleşti.

1. Apollon Heykeline ait Parçalar:

Geçen yıl Klaudios Peison Galerisinde bulunan Apollon heykeline ait bir plinth parçası ile sağ ayak heykeli ayağa kaldırmamızı sağladı.

2. Asklepios Heykeline ait Parçalar:

Geçen yıl bulunmuş olan Telesphoros ve yılanlı sopa ile birleşen figürün alt kısmına ilişkin 3 büyük parça bulundu.

3. Mousa Heykeli Parçası:

Geçen yıl VIII No.lu mekânın girişinde bulunan Philiskos tipi Mousa'nın vücudunun üst bölümü bu yıl bulunarak heykel tamamlandı.

4. Aphrodite Heykeli Parçaları:

Belden eklenen iki parça halinde ele geçen torso, çıplak olarak gösterilmiş bir Aphrodite heykelinin boyun ile uyluk başlangıcı arasını kapsamaktadır. Duruş motifi Knidos Aphroditesini andırır.

5. Aphrodite Başı:

Saç birimi ve yüzün şekli Praksidels'in Knidos Aphroditesini andırır.

Klaudios Peison Galerisinin (VII No.lu mekânın) Kazısı:

Frigidarium'un kuzeyinde VIII ve IX No.lu mekânlarının doğu duvarları boyunca uzanarak gelişen VII No.lu mekân, kuzeyde bir apsis ile kapanır. Uzunluğu 46.80 m. ve genişliği 13.40 m. olan mekânın doğu uzun yanı güney bölümünde palaestra'nın batı ve kuzey portik'lerine sütunlarla açılır.

Kuzeyde VIII No.lu mekânın duvarı önünde geç dönemde yapılmış ve bir niş kapsayan duvar güneyde frigidarium'a kadar devam eder. Kuzeyde bu duvarın önünde görülen ve apsis'i de çeviren basamaklı seki güneyde de devam eder.

Bulunan tüm heykel, torso, baş ve önemli heykel parçalarının sayısı mekânda en azından 32 yapıtın sergilendiğini ortaya koymuştur. Gerçekten bir heykel galerisi görünümündeki mekânın sanat gösterileri için kullanıldığını düşünebiliriz. Sayısı onbiri bulan heykellerin plinth, destek ve bir tanesinin elinde tuttuğu kalkan üzerinde Klaudios Peison tarafından adandığını bildiren bir yazıt bulunmaktadır.

Bu nedenle mekâna Klaudios Peison Galerisi ismini vermiş bulunuyoruz.

Heykel Buluntular:

1. Aphrodite heykeli:

Yarı giyimli Aphrodite sol eli ile tuttuğu kalkan üzerinde Klaudios Peison tarafından adandığını bildiren yazıtı yazmıştır. Duruş motifi, kalçadan aşağı dolanmış himation'u ve vücut oranları ile heykelimiz Louvre Müzesindeki Melos Aphrodite'sini hatırlatmaktadır. Bilindiği gibi Melos Aphrodite'si Kapusa Aphrodite'sinin geç hellenistik dönemde yapılmış variantıdır. Heykelimiz giysi kıvrım sistemi açısından Kapua Aphroditesini ile daha büyük benzerlik gösterir. Lysippos'a mal edilen bronz orijinal Aphrodite'yi ayna olarak kullandığı Ares'in kalkanı ile gösterir. Perge heykelinin kalkanı iyi korunagelmiş olması büyük bir önem taşır. Bilek ve kalça hizasında birer büyük puntello ile bağlanan kalkan aşağıdan bir desteğe lüzum göstermez.

2. Marsyas heykeli:

Duruş motifi, boynundan bağlanmış postu, kasların şekillendirilmesi heykelimizin Zagrep tipine dayandığında diğer repliklerle en ufak kuşkuya yer vermeyecek kadar büyük bir benzerlik gösterir. Heykelin Klaudios Peison tarafından adandığını bildiren yazıt plinth üzerinde görülür.

Heykel bilindiği gibi Apollon ile Marsyas'ın müzik yarışmasını gösteren üçlü bir gruba ilişkindir. Grubun diğer iki figürü de Marsyas'ın yakınında bulundu.

3. Apollon heykeli:

Grubun diğer Apollon heykelleri ile gösterdiği benzerlik, replik olduğunda kuşku bırakmayacak kadar büyüktür.

Bu yıl bulunan plinth hem heykeli ayağa kaldırmamızı sağlamış hem de yazıtı tümlemiştir. Bu yapıt da Klaudios Peison tarafından adanmıştır.

4. Mousa heykeli:

Apollon ve Marsyas'ın müzik yarışmasında hakemlik yapan Mousa heykeli de bulunmuştur. Grubun diğer kopyalarındaki Mousa figürü ile replik benzerliği gösterir. Heykelin plinthi üzerinde Klaudios Peison tarafından adandığını bildiren yazıt bulunmaktadır.

5. Hygieia heykeli:

Tanrıça peplos üzerine vücudun arkasını ve sol yanı ile kolunu örten, önde peplos'un kolpos ve apodygmasını açıkta bırakan bir himation giymektedir. Başı hilal biçiminde yüksek bir taç süsler.

Hygieia, alışıktığımız bir şekilde yılanı, sol elinde tuttuğu bereket boy-nuzundan beslemektedir.

Bu heykel de Klaudios Peison tarafından adanmıştır. Ancak Plinth'in kenarı elverişli olmadığı için desteği oluşturan üzerinde Eros oturan kayanın yüzeyi alt bölümde düz bir şekilde yontularak yazıt ortaya kazılmıştır.

6. Nemesis heykeli:

Tanrıça khiton, himation giymiş olup Pudicitia tipinde gösterilmiştir. Himation'un bir bölümünü diademli başının üzerine çekmiştir. Tanrıça sağ elinde atribüsü olan uzunluk ölçüsünü tutmaktadır.

Bu heykel de plinth'i üzerindeki yazıtta göre Klaudios Peison tarafından adanmıştır.

7. Yarı giyimli dansöz:

Başın, kolların ve bacakların durumu figürün şiddetli hareket halinde olduğunu gösterir.

Figürün bu hareketi bize Hellenistik dönemde Rokoko üslubunda dans eden figürleri hatırlattığı için bu ismi vermiş bulunuyoruz.

8. Şarap tulumu taşıyan Satry heykeli:

Hareket motifinin canlılığı, gövdenin burkulma ve arkaya atılmış olmasıyla doruğa ulaşır. Bu hareket abartmalı görünmekle beraber doğaldır. Satry koşarak taşıdığı ağır şarap tulumu ile ancak bu pozisyonu ile denge sağlamaktadır.

Bu heykelin orijinalini de yine Hellenistik sanatın Rokoko üslubunda aramamız gerekir.

9. Meleagros heykeli:

Heykel kırık kırığa uyan irili ufaklı 47 parça halinde ele geçti.

Tanınan ve orijinali Skopas'a mal edilen bir yapıtın kopyasıdır.

Plinth üzerindeki yazıttan anlaşıldığına göre bu heykeli de Klaudios Peison adanmıştır.

10. Dansöz heykeli:

Heykel siyah ve beyaz mermerden ilginç bir teknikle yapılmıştır. Heykelin irili ufaklı bölümleri ayrı ayrı bloklardan işledikten sonra elde edilen parçalar

monte edilerek yapıt meydana getirilmiştir. Ayrıca düşme ve doğa etkileriyle bu parçaların sayısı daha artmıştır. Böylece heykel 103 parçanın birbirlerine eklenmesiyle ayağa kaldırılabilmiştir. Saç ve giysi siyah mermerden yüz, gerdan ve kollar beyaz mermerden yapılmıştır.

Figür kalça hizasında kuşakla sıkılmış ince kumaştan kolsuz uzun bir khiton giymiştir. Kıvrım sistemi hem figürün şiddetli hareketini dile getirmekte hem de vücudun şekillerini tüm plastikliği ile yüzeye yansıtmaktır. Kuşak haline getirilmiş himation arkada kalçaya dolandıktan sonra öne alınan uçlarının dalgalanması figürün merkezkaç hareketini dile getirir.

Açıkladığımız bu hareketine dayanarak figürümüze dansöz ismini verdik. Orijinali Hellenistik dönemin Rokoko üslubuna girer.

Diğer parçalara kısaca değinecek olursak:

11. *Eros* başı olasılıkla No. 12 *Eros* heykeli parçasına aittir.

12. *Eros* heykeli parçası Plinth üzerindeki yazıttan Klaudios Peison tarafından adandığı anlaşılmaktadır.

13. İdeal kadın başı belki bir Mousa'ya aittir.

14. Athena başı korinth tarzı miğferi giymektedir.

15. Delphin üzerine binmiş *Eros*'lu heykel desteği.

16. Üzerinde iki ayak bulunan plinth ve meşale tutan sağ el ve kol parçası.

17. Kolosal el ve kol parçası, 1979 yılında Paleastra'nın kuzey portüğünde bulunan zırlı imparatora aittir.

4. V No.lu mekânda Sondaj Çalışmaları:

1980 yılında kazısı tamamlanmış olan V No.lu mekânın alt yapısı hakkında bir fikir edinmek ve tarihlenmesine ışık tutacak veriler elde etmek amacıyla batı duvarının önünde ikinci payenin güney ve doğusunda 3 x 3.5 m. boyutlarında bir sondaj açıldı.

Yaklaşık 2 metrede ana toprağa inildi. Ancak düzenli bir tabakalanmanın mevcut olmadığı görüldü. Sondajda bulunan Hellenistik, Roma ve Bizans dönemine ilişkin keramik parçaları arasında kuşkusuz Megara kâselerinin negatif formuna ilişkin bir parça en önemlisidir.

Bu çalışmalar sırasında sondajın kuzey sınırı boyunca doğu-batı doğrultusunda uzanan bir kanal bulundu.

Kanalın içinde Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerine ilişkin yaklaşık 300 adet sikke yanı sıra bronzdan yüzük ve yüzük parçaları ele geçti.

Geçen yıl kazısı biten IV No.lu mekânın direnaj sisteminin işlememesi nedeniyle havuzun içinde yağmur mevsiminde su birikiyordu. Kanalın içi temizlenerek işler hale getirildi.

VI No.lu mekânın kazısı:

Palaestra'nın (VI No.lu mekânın) güney portüğünün önüne rastlayan bölümünde çalışıldı. Portiğe ilişkin korinth düzeninde sütun başlığı arkhitrav bombeli friz, saçaklık parçaları ele geçti.

Heykel Buluntuları:

VI No.lu mekânın kazısında bu yıl sadece heykel parçaları bulundu. Bunlardan bir başın arka parçası ile bir bacak parçası önemlidir.

1978 yılında Palaestra'nın güney portiği kazısı sırasında bulunmuş olan Diomedes tipi heykelin tamamlanmasına ve tanınmasına yardımcı olması dolayısıyla önem taşır.

Yüzün kalmış kısmı, Augustus Portresi özelliklerini taşıdığından yapıtın Augustus'un bir portre heykeli olduğunu söyleyebiliriz.

II. Epigrafik Çalışmaları:

1981 yılında, 8 değişik yazıt parçası ve üç mozaik yazıtı bulundu.

1974 yılında yaklaşık 850 parça halinde bulunmuş olan yazıtlar üzerine geçen yıl yapılan incelemeler sonunda 600 den fazla parça birleştirilerek üç ayrı Bizans yazıtı elde edilmiştir. Bu yıl sürdürülen çalışmalar sonunda bunlara 40 parça daha eklenebildi. Böylece 1 ve 2 No.lu levhaların yüzde 90 bölümleri tamamlanmış oldu.

III. Mozaik Çalışmaları:

Bu yıl mozaik çalışmaları, Sütunlu Caddenin doğu portiğinde 56-68 ve 84-104 No.lu postamentleri arasında kalan iki ayrı bölümde sürdürüldü.

Önce mozaiklerin tamamen açıldıktan ve temizlendikten sonra marangoz tutkalı ve canı elyafı şeritleri ile onarımları yapılmıştır. İncelemeleri, çizimleri ve fotoğraf çekme işleri tamamlandıktan sonra mozaiklerin üstleri kum ve toprakla örtülmüştür.

IV. Mimarlık Onarım Çalışmaları:

Perge'nin en önemli ve görkemli anıtlarından biri olan Demetrios ve Apollonios Takımın onarımı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile işbirliği yapan kazı ekibi tarafından yürütülmektedir. Onarım projesi hazırlanmış, röleve çalışmaları esas itibarıyla tamamlanmıştır.

Uluslararası Side Dostları vakfı Pixie yatay ve dikey hediye etmiştir. Bu yıl ören yerine sanayi çeryanı da sağlamış bulunuyoruz.

Kullanılacak yapıştırıcı için yapılan deneyler sonucu Araldite karar verildi.

Yapay malzeme için laboratuvar deneyleri İ. T. Ü. Malzeme laboratuvarlarında yapılmaktadır.

Bu yıl onarıma başlayacak durumdayız. Verilecek tahsisata göre bir kaç sene içinde anıtı ayağa kaldırmak mümkün olacaktır.

V. Heykel Onarımı:

1981 kazısında 25 adet heykel ve heykel parçası bulunmuştur. Bunun dışında pek çok sayıda etüdüklük parçalar da ele geçmiştir. Gerekli heykel onarımı kazı mevsiminde tamamlandıktan sonra yapıtlar teşhire hazır durumda müzeye teslim edilmektedir.

Onarım işinin kapsamı hakkında bir fikir verebilmek için birbirine eklenen parçaların sayısının yaklaşık 300 olduğunu söylemek yeterli olur kanısındayız.

Prof. Dr. JALE İNAN
Perge Kazısı Başkanı

3 — Kültepe - Eski Kaniş Kazıları 1981 Yılı Çalışmaları:

Kurumumuz adına sürdürülmekte olan Kültepe kazılarına Kültür Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, geçmiş yıllara bakınca, önemli katkıda bulundu.

Kazı Heyeti benden başka Prof. Dr. Kutlu Emre, Arkeolog Hamdi Kodan, Arkeolog Metin Akyurt, mustahzır Abdurrahim Çulha ve Osman Bek'ten oluştu. Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünü Arkeolog Rafet Dinç temsil etti.

1981 yılı kazılarının ilk bölümü sitadelde bb-jj/24-31 plan karelerindeki saray alanında yoğunlaştırıldı. İkinci çalışma alanımız da Karum'da Ia - b katlarında gerçekleştirildi.

Sitadel'de sarayı çeviren surun güney ve güneydoğu duvarının tamamı açığa çıkarıldı. 110 m. uzunluğundaki bu duvarlar, aynı zamanda, sarayın dış duvarlarıdır. Güney duvarı da diğer yönlerdeki duvarların tekniğinde işlenmiştir. Sur duvarlarının iç ve dış yüzlerinde çok iri taşlar kullanılmış, araları moloz taşlarıyla doldurulmuştur. Güney duvarı da dıştan küçük kulelerle takviye edilmiştir. Sur ve kulecikler çamur sıvalıdır. Bu kesim de şiddetli bir yangınla tahrip edilmiştir. Bu yangın Karum'da Ib katı yangını ile çağdaştır. Bu yangın içinde bulduğumuz tablet ve sağlam seramik daha önce saptamış olduğumuz kronolojiyi doğrulamıştır.

Surun bir bölümü Hellenistik çağda yeniden kullanılmıştır. Sarayın avlusu ve güney kesimi B. Hrozny ve köylüler tarafından tahribe uğratılmıştır. Buna rağmen, güney kesimindeki bölümlerinden bazıları, kesik te olsa korunmuş olabilir.

Sitadel'de enkaz içinde hiyeroglifli bir stelin küçük bir kısmı bulundu. Bu, Tabal Kırallığına bağlı Kanış şehrinin hiyeroglifli ilk buluntusudur.

Karum'da S-T/24, ee-dd/19-21 ve U-v/19-20 karelerinde çalışıldı. Ia katının çok iri taşlardan yapılmış dikdörtgen planlı yapısı, anıtsal binaların, Hitit İmparatorluk çağından çok daha önce meydana getirildiklerini kanıtlamıştır. Bu katın küp ve taş sanduka mezarlarında, bir bölümü ünük olan, sağlam vazolar, madenî eserler (tunç - altın - gümüş) ve ritonlar keşfedildi.

Ib katının 2-4 odalı evlerinde çok iyi korunmuş durumda ve değişik tiplerde vazolara, mezarlarında Kuzey Suriye kökenli buluntulara ve in-situ durumda olmayan tabletlere rastlandı.

Ayrıca, II yapı katının çok tahrip edilmiş bir bölümünde tablet ve silindirik mühür baskılı yazılar keşfedildi.

Kültepe kazıları yıllar boyu kazandığı zengin koleksiyonlara yenilerini ilave etmeye devam etmektedir. Bu her kazıya nasip olmayan bir özelliktir.

TAHSİN ÖZGÜÇ

4 — Maşat Höyük/Eski Tapigga Kazıları 1981 Yılı Çalışmaları :

Kurumumuz adına yürütülmekte olan Maşat Höyük kazılarına bu yıl, ilk kez olmak üzere, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü de önemli katkıda bulundu.

Kazı Heyeti benden başka Prof. Dr. Kutlu Emre, Arkeolog Hamdi Kodan, Arkeolog Metin Akyurt - Eşref İltar - Nejat Bilgen, Fotoğraf Selahattin Öztartan ve mustahzır Abdurrahim Çulha'dan oluştu. Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünü Arkeolog Doğu Mermerci temsil etti. Bu seneki kazılar a - ilk terasta ve b - Sitadel'de yürütüldü.

a - Sitadel'in güneydoğusunda H - I - J - K -/6-11 plan karelerinde, Sitadel ilk teras arasında 55 m. uzunluğunda şevli ve destek duvarı açığa çıkarıldı. İri ve düzensiz kireç taşlarıyla inşa edilmiş olan bu destek duvarının en iyi durumda korunmuş olan kesimindeki yüksekliği 2.50 m.dir Bazı kesimlerde, özellikle, kuzey yarısındaki örgü taşlarının büyük bir bölümü, daha sonraki çağlarda, sökülmüştür.

Sitadel'in şekline uymak suretiyle, kavisli olarak inşa edilmiş olan bu destek duvarının kalınlığı, en fazla, 1.50 m.dir. Duvar 1/10 plankarede bir köşe yaparak doğuya dönmektedir. Ancak, sonraki tahribat nedeniyle devamı izlenememektedir. Burada bir girişin olup olmadığını, henüz saptayamadık. Kuzeye doğru devam eden destek duvarının bu yöndeki ana kayaya bağlanmış olabileceğini düşünüyoruz. Destek duvarı kalın değildir. Ayrıca, üstünde sitadelin suruna ait bir iz de yoktur. Yalnız, yer - yer çok iri taşlara rastlanmaktadır. Bunların sitadelin bu zayıf kesimini çevirmesi gereken sura ait olup olmadığını ispat etmek, henüz, mümkün değildir. Sarayın girişi de bu yöndedir. Bu kesimde hem erozyonun, hem de sonraki çağların tahribatı çok şiddetli olmuştur. İyi işlenmiş iri taşların pek çoğu bu kesimden sökülmüştür. Sitadelin diğer yönleri ana kaya ile çevrili olduğu için, bu tür bir tahribata maruz kalmamıştır. Destek duvarını doğu ve güneyden ikinci ve yine kavisli bir destek duvarı çevirmektedir. Bunun da iç yüzü şevlidir. Taşların boyutları örgü tekniği büyük destek duvarından farksızdır. Kalınlığı 1. m. olup J-K/7-10 plan karelerindeki kesimi korunmuştur. En iyi durumda korunmuş olan kesimindeki yüksekliği 1.30 m.dir. İki duvar arasındaki açıklığın genişliği 4 ile 3.50 m. arasında değişmektedir. Tazyik edilmiş sert toprak tabanlı olan bu kavisli alan bir yol olarak kullanılmıştır. Burası sonradan enkaz toprağı ile dolmuştu. Destek duvarı sarayla beraber inşa edilmiş, II. kat döneminde varlığını korumuş ondan sonra önemini kaybetmiştir.

İlk terasın batı kesiminde Frig çağının seyrek yapıları çok tahrip edilmiş durumdadır. Buna rağmen, sitadelin hemen eteğinde tek renkli ve boya ile nakışlı tipik Frig seramiğinin iyi korunmuş örnekleri açığa çıkarıldı. Bunların hepsi geç evreye M. ö. 7. yüzyılın ikinci ve 6. nın ilk yarısına aittir.

Sarayla çağdaş III. yapı katına ait bir çevrede bulunmuş olan bulledeki mühür baskısının dış geniş çerçevesinde bir ağacın iki yanında grifon başlı olması muhtemel hayvan tasvirleri, ortadaki küçük çerçevede de mühür sahibinin ismini gösteren hiyeroglif işaretleri vardır.

İlk terasta M-N/6-7 plan karelerinde III. yapı katıyla çağdaş büyük yapının batı yönündeki adalarıyla, V. yapı katına ait evin bir kesimi açığa çıkarıldı. Bunun tabanı üstünde Kaniş karumu'nun Ia - b katlarıyla çağdaş seramiğin sağlam örnekleri keşfedildi.

Terasın kuzeybatısında R/6 - 7 karelerinde sandık tarzında olması gereken dış sura ait ilk önemli kalıntıya rastlandı. Çok iri taşlarla inşa edilmiş olan bu sur parçası 1982 yılında tetkik edilecektir.

b - Sitadelde saray avlusunda AD/5 - 9 plan karelerinde yürüttüğümüz kazıların en önemli sonuçlarından biri, I. Hitit yapı katında çivi yazılı bir Hitit tabletinin keşfedilmiş olmasıdır. Tabletın hem yazı üslubu, hem de içeriği III. Hitit katı (saray arşivi) tabletlerinden farklıdır. Bulunduğu yere göre M. ö. 13. yüzyılın ortalarına aittir. Bu tabletin daha ilk bakışta çağdaşı olan Boğazköy tabletlerinden farksız olduğu görülmektedir. Tapigga tableti Hattuş'dan getirilmiş olmalıdır. Böylece, Maşat Höyük'ün son üç yapı katında çivi yazılı tabletlerin kullanılmış olduğu kesinlik kazandı.

Son Hitit katının altında, Eski Tunç Çağının son safhası iki yapı katıyla temsil edilmektedir. Şiddetli bir yangınla sona erdirilen sonuncu katta 2-4 odadan oluşan dikdörtgen planlı küçük evler açığa çıkarıldı.

Anakaya üzerine kurulan alttaki katta yuvarlak planlı silolardan oluşan bir kompleks incelendi. Bu Orta Anadolu'ya yabancı olmayan bir yapı tarzıdır. Her iki katta da bol miktarda ve değişik tiplerde seramik keşfedildi.

1973 yılında Kurumumuz adına, çok mütevazı ölçüler içinde başlanmış olan Maşat Höyük kazılarında keşfedilmiş olan eserler Tokat'ta (bu sene hizmete girmiş olan) yeni bir müzenin doğmasına kaynak olmuştur. Ankara Arkeoloji Müzesi de Boğazköy tabletlerinin yanında, çok mütevazı ölçüde de olsa, Kurumumuzun katkılarını simgeleyen ikinci bir Hitit arşivine sahip olma imtiyazını kazanmıştır.

TAHSİN ÖZGÜÇ

5 — Konya Karahöyük Kazısı 1981 Yılı Çalışmaları :

Türk Tarih Kurumu Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi ve Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına yürütülmekte olan Konya Karahöyük kazısına 1981 yılında 4 Ağustos 1981 tarihinde başlanmış ve kazı çalışmaları 12 Eylül 1981 tarihinde sona ermiştir.

Başkanlığım altındaki kazı heyetinde Arkeolog Neriman Tezcan, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Hititoloji Asistanları Dr. Burhan Balcıoğlu ile Sedat Erkut, Türk Tarih Kurumundan Hititolog Serap Erkut, Japon uyruklu araştırma öğrencileri Sachihiro Ohmura, Masako Tanji, Hititolog Nuri Alptekin ve Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi öğrencilerinden Ramazan Erbişim, Talin Arat ve Meral Bilâl görev almışlardır.

Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünü Konya Müzesinden Bay Mehmet Turgut temsil etmiştir.

1981 yılında Karahöyük'te evvelce 1977 yılında çalışılmış olan V çukurunda I. katın kazılması sürdürülmüştür. Bu çukurda üç cadde arasında bulunan bir mahalle meydana çıkarılmıştır. Burada sırt sırta inşa edilmiş evler cadde ya da sokaklardan girişleri ile, ev planları ve iç teşkilatları ile birlikte saptanmıştır. Bu bölgede bir dört yol ağzı ile şehir planının önemli bir kısmı bulunmuştur.

1981 yılında Karahöyük kazısı küçük buluntular bakımından da verimli olmuştur. Bulunan eserler arasında kemikten sapı ile birlikte ve üzerinde zengin tasvirler hak edilmiş olan bir silindir mühür ve üç damga mührü ile mühür baskıları dikkati çekmektedir.

Yarısı korunmuş ve üzerinde gayet belirgin bir biçimde işlenmiş olan ve korunmuş kısmında bir grifon'u tesvir eden damga mührü Koloni Çağı Boğazköy mühürlerine çok yaklaşmaktadır. Küçük fayans mühür Karahöyük'te bulunan bu tip mühürlerin üçüncüsünü teşkil etmektedir. Aynı tipten mühürler Acemhöyük'e, Gordion'da ve Kültepe Karum'u Ib katında da bulunmuştur.

Mühür baskıları arasında orta alanında kanatlı kuş başı ya da maskeli, muhtemelen tülünü açan dişi bir figürü gösteren ve bir merdiven bandı ile çerçevelenmiş olan eserin önemli bir yeri vardır.

1981 yılında bulunan seramik eserler arasında iyi korunmuş durumda ele geçen kahve rengi astarlı ve perdeli kaz ritonu Karahöyük'te bulunan yüksek kaliteli ritüel kapları oluşturan sanat eserlerine bir yenisini eklemektedir.

Karahöyük'te meydana çıkarılan en dikkate değer buluntular arasında kemikten yüksek kaliteli kurs biçimli ortası delik bir eser ile çok sayıda üzerinde samsa

biçimli desenler, konsantrik daireler ya da giyoş bantları bulunan, çoğu şerit biçiminde kemik eserler yer almaktadır. Evvelce aynı çukurda ve T çukurunda elde edilen benzer buluntulara yenilerini ekleyen bu eserler az da olsa diğer merkezlerden ve özellikle Boğazköy'den de tanınmaktadır. Üzerlerinde çoğu kez açılmış olan deliklerden anlaşıldığına göre bu eserler ağaçtan mobilya ya da belki de sandıkları süslemek için kullanılmışlardı. Karahöyük şimdilik bu gibi buluntuları veren en zengin merkez durumundadır.

Ord. Prof. Dr. SEDAT ALP
Türk Tarih Kurumu Üyesi

6 — *Bayraklı Kazıları 1981 Yılı Çalışmaları :*

1981 yılının Eylül ve Ekim ayları boyunca Bayraklı höyüğünün M. Ö. 4. yüzyıl kültür katının kazılmasına devam edilmiştir.

Çalışmalara Prof. Ekrem Akurgal'ın başkanlığında aşağıdaki üyeler katılmıştır: Dr. Ömer Özyiğit, Dr. Murat Erdim, Meral Manyas, M. A., Mehmet Ali Döğenci, Dilek Erker, Mimar İlhami Koçyiğit, Emel Erten; ayrıca Figen Ünlü, Tanju Turgal, Ümit Arıtürk, Bora Ayyıldız.

Daha önceki yıllarda büyük bölümü ile ortaya çıkarılan "Athena Caddesi"nin bu yıl batı bölümünün kuzey ve güney yönlerinde yer alan iskân sahası geniş ölçüde gün ışığına kavuşturulmuştur. Bu yıl yaptığımız kazılarla birlikte şimdi "Athena Caddesi"nin iki yanı boyunca, batıdan doğuya setler halinde 4., 5. ve 6. yüzyıl evleri sıralanmaktadır. Önümüzdeki yıllarda "Athena Caddesi"nin güneyinde kalan 4. yüzyıl evleri kazılacak ve onların güney bölümünde kademeli olarak aşağı katlara inilecek ve böylece 4., 5., 6., 7., 8. ve 9. yüzyıl evleri güneye doğru alçalan teraslar biçiminde ortaya çıkarılmış olacaktır.

Bu yıl kazılan 4. yüzyıl evlerinde güzel vazolar ve çeşitli küçük buluntular elde edilmiştir. Bakanlık temsilcisi Jale Dedeoğlu tarafından envanterlenmiş olan söz konusu buluntular İzmir Arkeoloji Müzesi'ne teslim edilmiştir.

Kazı bitiminde 20 gün süre ile daha önceki yıllara ait buluntular incelenmiştir. "Eski İzmir (Bayraklı) Evleri ve Athena Tapınağı" adlı kitap Türk Tarih Kurumu Basımevinde baskıda olup, 1982 yılı içinde yayınlanacaktır.

Ord. Prof. Dr. EKREM AKURGAL
Bayraklı Kazısı Başkanı

7 — *Erythrai Kazıları 1981 Yılı Çalışmaları :*

1981 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında kazılara devam edilmiş ve aşağıda bildirilen çalışmalar yürütülmüştür.

Çalışmalara Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal'ın başkanlığında aşağıdaki üyeler katılmıştır: Dr. Ömer Özyiğit, Dr. Murat Erdim, Meral Manyas, M. A., Mehmet Ali Döğenci, Dilek Erker, Semra Sarıbekiroğlu, Mimar İlhami Koçyiğit. Ayrıca Figen Ünlü, Tanju Turgal, Bora Ayyıldız, Ayşen Aksu, Ümit Arıtürk öğrenci olarak çalışmışlardır. Ender Varınlıoğlu da konuk uzman olarak epigrafi çalışmaları yapmıştır.

Akropol'de Athena tapınağının kalıntılarının araştırılması sürdürülmüş ve çeşitli süreçlere ait duvarlar gün ışığına çıkarılmıştır. Böylece geçen yıllarda yapılan kazılarla birlikte Athena tapınağının dört süreci kesin olarak saptanmış bulunmaktadır: 1 - Geç ve subgeometrik süreç (M. Ö. 725 - 650). 2 - Oryantalizan süreç (M. Ö. 650-600). 3 - Erken arkaik süreç (M. Ö. 600-545) 4 - Geç arkaik süreç (M. Ö. 545-500).

Cennettepe adını verdiğimiz mevkide kazmakta olduğumuz Roma villasının henüz toprak altında olan kuzey odalarının bir bölümü açılmış ve burada da yeni mozaikler ortaya çıkarılmıştır.

Erythrai'nin 6 km. doğusunda antik mezarlığın M. Ö. 4. yüzyıla ait kalıntıları ortaya çıkarılmış ve bunların kitabeli mezar taşları İldırı İlkokulu bahçesine yerleştirilmiştir.

Tiyatronun orkestra bölümü tamamen ortaya çıkarılmıştır.

Ele geçen küçük buluntular İzmir Arkeoloji Müzesi'ne teslim edilmiştir.

Cennettepe'de kazılan Roma villası ile daha önce ortaya çıkarılan bir başka Roma villası Dr. Ömer Özyiğit tarafından yayınlanacaktır.

Ord. Prof. Dr. EKREM AKURGAL
Erythrai Kazısı Başkanı

8 — Çavuştepe Kazısı 1981 Yılı Çalışmaları :

1981 Çavuştepe Kazısı çalışmaları, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Kürsüsü Başkanı Prof. Dr. Afif Erzen'in başkanlığı altında, Doç. Dr. Mehmet Özsait, Doç. Dr. Ali Dinçol, Uzman Restoratör Sait Başaran, Mimar Serpil Özügürlü, Bakanlık temsilcisi Ömer Severoğlu, Eskiçağ Tarihi mezunu Yavuz Özgüldür ve Eskiçağ Tarihi Kürsüsü öğrencilerinden Tunçer Kaya, Serdar Duruel, Mutlu Akdoğan ve M. Tarık Kırmızı'dan oluşan bilim heyeti tarafından 17 Ağustos - 5 Eylül 1981 tarihleri arasında yürütülmüştür.

Çavuştepe 1981 kazıları Yukarı Kale ve Aşağı Kale çalışmaları olarak iki ana bölümde toplanmaktadır.

Yukarı Kale çalışmaları:

- 1 — Kuzey surları
- 2 — Mabedin kuzey - batısındaki II. mekân
- 3 — Mabedin doğu avlusu ve Temenos duvarı arası
- 4 — Mabedin güneyindeki teras duvarı

Aşağı Kale çalışmaları:

- 1 — Güney surları
- 2 — Pithoslu mekân ile Mabed arasındaki sahada yapılan sondajlar
- 3 — Kuzey surları "Büyük Kule" iç mekânı

Yukarı Kale Çalışmaları:

1 — Bu yıl Yukarı Kale Kuzey surlarında yürütülen kazı çalışmaları, batı-doğu istikametinde 15.30 m. den itibaren doğu yönünde devam ettirilmiştir. Hafriyat sonunda doğu yönünde 27.10 m.lik bir kısım açılmış ve böylece kuzey surları batı ucundan itibaren 42.40 m. si meydana çıkarılmıştır. Bu çalışmalar esnasında her

noktada ana kayaya inilmiştir. Ana kayadan itibaren surların yüksekliği ortalama olarak 2.50 m.yi bulmakta surlar genellikle 4 taş dizisinden oluşmaktadır. Sur duvarı aşırma tekniğiyle yapılmıştır. Bu yılki çalışmalar neticesinde iki bastion ve bir kurtin tamamen, bir kurtinin de yarısından fazla bir bölümü açılmış oldu. Bastion ve kurtin uzunlukları; bastion 5.45 - 5.40, kurtin 8.50 m. ve ikinci kurtinin 5.60 m.si açılmıştır. Bastion çıkıntıları 1 m.dir. Gelecek yıl kuzey surlarının açılmasına devam edilecek ve muhtemelen tamamen açılmış ve böylece Yukarı Kale sur çemberi ve planı meydana çıkmış olacaktır.

2 — Yukarı Kaledeki tapınağın daha önceki yıllarda açılmış olan batı alanının alt yapısını anlayabilmek için bu alanın batı kenarından 1 x 1 m. boyutunda bir sondaj yeri açılmıştır. Sondaj çalışmaları esnasında 0.50 m. derinlikte muntazam derzleri olan zemin kerpicine rastlanmıştır. Bu kerpiç zeminin 0.15 m. altında Urartu mıcırına ve bunun hemen altında da taş blokaja rastlanmıştır. Çavuştepe'nin diğer yerlerinde de görüldüğü üzere, düzgün bir zemin elde etmek için irili ufaklı taşlar ve onun üzerinde ince çakıl taşlı mıcırla alanın üzeri örtülmüştür. Aynı şekilde mıcır ve taş blokaj Aşağı Kale İrmuşini mabedinin ön avlusunda da görülür. Ancak aradaki fark, Aşağı mabet avlusunun dörtgen şeklindeki taş bloklarla kaplanmış olması, buna karşılık bu alanın zemin kerpici ile kaplanmış bulunmasıdır.

Geçen sene kazılan mabedin kuzey batısında ikinci mekân olarak nitelendirdiğimiz ve maden eritme ocaklarının bulunduğu alanın temizliği yapılmış ve ocaklar ortaya çıkarılmıştır. Bu yıl güney-doğu köşesinde geçen yıl açılmamış duvar kenarları temizlendi ve burada yanık tabaka, yanmış tuğla ve kesif şekilde odun kömürü tabakasına rastlandı. Bu alanın ocak bulunmayan kuzey-batısında bir sondaj çalışması yapıldı. Burada gene bir mıcır döşeme meydana çıkarıldı ve üzerinde 0.15 m. kalınlıkta bir kerpiç döşemenin yer aldığı görüldü.

Mabedin kuzey batısındaki II. mekânın güney duvarından 2.20 m., doğu duvarından 0.80 m. mesafede, 0.20 m. çapında ve 0.20 m. derinliğinde havalandırma deliği bulunan ve maden izabesinde kullanıldığı anlaşılan bir fırın bulunmuştur. Ayrıca aynı alanda yine havalandırma kanalı bulunan 2 ocak da ortaya çıkarılmıştır. Böylece bu alanda izabe fırınlarının bulunduğu anlaşılıyor ki, bu durum bu seneki Yukarı Kale çalışmalarının en önemli sonuçlarından birisidir.

Madencilik Atölyesi:

Bu alanda yaptığımız incelemeler sonunda, bir madencilik atölyesine rastladık. Alanda 1980 yılı çalışmalarında da araştırmalar yapılmış ve madencilik atölyesi olabileceğini gösteren bazı ipuçları elde edilmiştir ki, bunlar kazı sırasında meydana çıkan madeni curuf parçalarıydı. Bu seneki çalışmalarımızda bu alanda daha geniş ve daha ayrıntılı araştırmalar yapılmıştır. Öncelikle Urartu katına önem vererek bunun üzerindeki tabakalar temizlenmiştir. Çalışmalarımız sırasında mekânda yer yer kesif ve kuvvetli bir yangın tabakasıyla da karşılaştık. Bu tabaka arasında belirli bir plan göstermeyen düzensiz altı adet ocağa rastlanmıştır. Ocaklar Urartu dönemine ait döşemenin içine oyularak yapılmış olup, biri dışında çapları 20 ile 30 cm. arasında değişen büyüklüktedir. Derinlikleri ise 20 cm.dir. Ocakların sıvanmış olduğu möhre, devamlı ateşe maruz kaldığı için sertleşmiştir.

Bu çalışmalarda ocaklara açılan ve döşemenin altında kuzey yönüne doğru giden 20 cm. çapında havalandırma kanallarına rastlanmıştır. Bu kanalların hava

akımını sağlamak için boru vazifesini gördükleri anlaşılmıştır. Ocakların temizliği sırasında yanmış tunç parçaları yanında, maden cüruf ve pota parçaları ele geçirildi. Yangın tabakaları içerisinde odun kömürü ile karışık bol miktarda taş kömürü cürufuna rastlanması, izabe yapılırken taş kömürünün de kullanılmış olduğunu göstermektedir. Buraya taş kömürünün yakın bir yöreden muhtemelen Gürpınar'a bağlı Şahmanis köyünden getirildiği sanılmaktadır. M. Ö. I. binin ilk yarısında Urartu iskân merkezlerinde, Çavuştepe Yukarı Kalesinde gösterdiğimiz kalıntılarıyla böyle bir madencilik atölyesinin gün ışığına çıkartılmış olması, madencilik bakımından oldukça ilgi çekicidir.

3 — Mabedin doğu avlusunda, mabetten 10 m. ileride 3×4.50 m. ebadında bir sondaj çalışması yapılmıştır. Bu alanda çalışmalar yürütülürken 1.30 m. derinlikte Urartu mıcır tabakasına rastlandı. 1.10 m. derinlikte Ortaçağ'dan kalan bir tandır bulundu. Tandır 0.40 m. çapında, 0.50 m. derinliğinde ve kuzeye doğru 0.50 m. sonra bir hava deliğine sahiptir¹. Bu alanın 2.50 m. daha doğusunda 3.50×2.50 m. ebadında bir sondaj çalışması daha yapılmıştır. Bu sondajda da 1.55 m. derinlikte Urartu mıcır zemine ulaşıldı.

Bu alanda da Ortaçağ'dan kalmış tahrip olmuş bir tandıra rastlanılmıştır. Tandır üst yüzeyden 1.45 m. derinlikte ele geçmiş olup, 0.60 m. çapında ve 0.15 m. yüksekliğindedir. Hava deliği mevcuttur. Tandırın hemen yanında 0.80 m. derinliğinde 1.55 m. genişliğinde taş zemine sahip bir zahire çukuru bulunmuştur. Her iki alan arasında 1.40 m. genişliğinde 0.50 m. derinliğinde Urartu kerpici zemininden oluşan bir zahire çukuru (silo) daha bulunmuştur. Böylece tapınağın doğu avlusunda doğudaki temenos duvarına 3.50 m. genişliğinde bir koridor açılmış ve bu koridor üzerinde Ortaçağ'dan kalma muhtelif çapta zahire çukurları ve tandırlar tespit edilmiş oldu.

4 — Bu alanda yürütülen çalışmalarda mabedin güneyine doğru inen 17.50 m.lik bir taş teras duvarı ortaya çıkarılmıştır. Tapınaktan sonra güneye doğru 8.50 m. uzunluğundaki duvarın genişliği 1.75 m., yüksekliği 1.40 m. (açıldığı kadarıyla) olarak saptanmıştır. Taş blokların ebadları $0.50 \times 0.60 \times 0.75$ m. olarak tespit edilmiştir. Tapınaktan 3.50 m. güneye doğru gidildiğinde duvar üzerinde Ortaçağ'a ait iki adet tandır bulunmuştur. Tandırlardan bir tanesinde, taş bloklar arasında boşluklar hava deliği olarak kullanılmıştır. Duvarın hemen yanındaki alanda 0.60 m. yüksekliğindeki Ortaçağ'dan kalma mahallî deyimeye göre bir gözlü tandır bulunmuştur. Duvarın geri kalan kısmı yüzeyden itibaren ortaya çıkarılmış ve bitiminde duvarın 5.60 m. uzunluğunda bir bastion yaparak doğruya doğru devam ettiği ve bu kesimde (batı - doğu yönünde) duvarın aşırma tekniğiyle inşa edilmiş olduğu tesbit olunmuştur. Böylece mabet cellasıyla teras arasındaki bağlantıyı teşkil eden 17.50 m.lik bir taş duvarın meydana çıkarılmış ve daha önceki planda noktalar olarak gösterilmiş bulunan doğu - batı yönündeki teras duvarının batı köşesi de tespit edilmiş bulunmaktadır. Gelecek sene bu taş duvarın gerek batısında gerekse güneyinde çalışılacak, ana kayaya kadar inilecek ve yüksekliği tespit edilmiş olacaktır.

¹ Aynı tandır geleneğinin bugün dahi Çavuştepe köyünde Mehmet Kuşman'ın evi önünde işlev yaptığı görülmektedir.

Ayrıca Yukarı Kuzey surunda molozlar içinde ve 2.50 m. kadar derinlikte bir bazalt yazıt parçası bulunmuştur. Parçanın sağ kenarı, blokun düzeltilmiş yüzü, sol tarafı tahrip edilmiş olup, yukarı kısmı da aynı şekilde kırıktır. Yüksekliği 20 cm., genişliği 17.5 cm. ve derinliği 20 cm. olan parçada sadece iki satır kalıntısı görülmekte olup, alt kısmı boş bırakılmıştır. İlk satırda bir işaret kalıntısı varsa da teşhis edilememektedir. İkinci satırın son işareti ise - si'dir. Muhteviyatı hakkında bir şey tahmin edilemezse de bir yapı kitabesi olması kuvvetle muhtemeldir. Bu çivi yazılı Urartu kitabe parçası, bu durumuyla fazla birşey ifade etmiyorsa da, yine de Yukarı Kalede Urartu kitabelerinin bulunmuş olduğuna dair bir delildir.

Aşağı Kale Çalışmaları:

1 — Önceki yıllarda Aşağı Kale güney surlarında yürütülen çalışmalar sonunda, sadece pithoslu mekânın güneyindeki güney sur duvarı, pithoslu mekânda yürütülen çalışmalarını engellemesi açısından açılmamıştı. Bu yıl bu alanda yürütülen yoğun çalışmalar neticesinde, bu kısım tamamiyle açılmış ve böylece güney surları planındaki boşluk doldurulmuştur. Çalışmalar sonunda bu alanda, iki bastion ve iki kurtin tamamen ortaya çıkarılmıştır. Doğu - batı yönünde birinci bastion 3.60 m., birinci kurtin 6.65 m., ikinci bastion 3.60 m. ve ikinci kurtin 5.10 m. uzunlukta olup bastion 1 m. derinliğindedir. Yoğun çalışmalar neticesinde doğu - batı yönünde 19 m.lik bir kesim tamamen açılmıştır. Üst seviyeden ortalama 4 m. derinliğe kadar inilmiş ve bir taş sırası meydana çıkarılmıştır. Bu taş dizisinin üst tarafında 4 m. yüksekliğinde kısmen düzenli kısmen bozulmuş kerpiç duvar elde edilmiştir. Gelecek yıl ana kayaya kadar inilecek bu kısımdaki sur duvarının yüksekliği tespit edilecektir.

2 — Aşağı Kalede yürütülen çalışmaların önemli bir kısmını da mabed ile pithoslu mekân arasındaki sondajlar teşkil etmiştir. Pithoslu mekânın hemen batısında 3 × 3 m. ebadında (1) nolu mabedin kuzey - doğusunda ise 3 × 3 m. ebadında (2) nolu sondajlar açılmak suretiyle mabedle pithoslu mekân arasındaki sahada mekân araştırması yapılmıştır. (1) nolu sondaj ile, mevcut üst yüzeyden 0.50 m. derinlikte düzenli ve derz yerleri belli olan kerpiç bir zemin ortaya çıkarılmıştır. Sondajın güney köşesinden kuzeye doğru 3.10 m. mesafede kerpiç zemin son bulmuştur. Bu durum karşısında sondaj da kuzeye doğru genişletilmiş olup, mevcut üst düzeyden 0.90 m. derinlikte gene kerpiç bir zemin ortaya çıkarılmıştır. Tranşenin kuzey köşesinden itibaren bir metre daha kuzeye gidilmiş ve 1.20 m. derinlikte III. bir kerpiç zemine daha rastlanılmıştır. Kuzeye doğru tekrar 1 m. açılmış ve 1.40 m. de IV. kerpiç zemin ortaya çıkarılmıştır. Bu çalışmalar sonunda, 0.50 m. deki kerpiç zeminden itibaren kuzeye doğru gayet düzenli bir teraslama yapılmak suretiyle bu üst kerpiç zemin üzerinde yükselen yapıya zemin teşkil ettiği anlaşılmıştır.

Tranşenin güney - doğu köşesinin batı kısmında ve 5.20 m. mesafede bir taş dizisine rastlanılmıştır. Fakat bu dizi 3.10 m. kuzeye doğru devam ettikten sonra kesilmiştir. Sondaj yerinin güney - doğu köşesinden kuzeye doğru 12.50 m. gidildiğinde, kuzeydeki taş istinat duvarının köşesine gelinmiştir. Sondaj yerinden itibaren istinat duvarının üstüne kadar teraslama sisteminin devam ettiği tespit edilmiştir. Kuzey istinat duvarına gelindiğinde, önce bu istinat duvarının güney ve batı yönünde devam edip etmediği araştırılmıştır. Güney yönde yürütülen çalışmalar neticesinde duvarın güney yönde 3 m. daha devam ettiği anlaşılmıştır. Taş duvar

sırası bu noktadan itibaren batı yönüne dönmüş ve 1.60 m. batı yönünde ilerledikten sonra kesilmiştir. Bu çalışmalar sırasında güney yönde ilerleyen istinat duvarının üzerinde düzenli kerpiç bloklar ortaya çıkarılmıştır. Daha sonra bu istinat duvarını teşkil eden taş bloklarının ana kaya zeminle birleştiği derinliği ortaya çıkarmak için, kuzeyde, duvar dibinde derinlik sondajları yapılmış ve üst taş hizasından 2.70 m. derinliğinde ana kaya zemine ulaşılmıştır. Duvarın diğer noktalarında da yapılan ufak sondajlar neticesinde duvarın 1.00, 0.90 ve 0.80 m. ebadında üç taş bloktan teşekkül ettiği anlaşılmıştır. Düzenli dikdörtgen bloklardan oluşan ve itinalı sur duvarları kadar görkemli olan bu teras istinat duvarının üzerinde önemli bir binanın varlığını kabul etmek gerekirse de, kerpiç ve taş blokajdan başka elimize herhangi bir bina kalıntısı geçmemiştir. Ancak bu istinat duvarının bir kısmı doğuda büyük pithoslu mekânların istinat duvarı görevini de yapmıştır.

(2) nolu sondaj 3×3 m. ebadında olup 0.40 m. derinlikte kerpiç bir zemin elde edilmiştir. Sondaj batı ve doğu yönlerinde 0.70 m. ve her iki tarafta bulunan taş bloklara kadar yürütülmüştür. Alanın güneyinde 1.50 m. sonra kerpiç blokların bittiği görüldü. Kuzey tarafında ise, 5.50 m. sonra kerpiç zeminlerin son bulunduğu anlaşıldı. Bu alanda, arasında derz yerleri görülecek kadar düzenli döşenmiş kerpiç basamaklar görülür ki, bunlar kuzey yönde 8 basamak teşkil etmekteydi. Güney yönde ise 3 kerpiç basamak tespit edilmiştir. Basamaklar üst düzeyden itibaren bir kerpiç blok yükseklikten başlayarak 0.50 m.ye kadar kademeler teşkil etmektedir.

3 — Kuzey surları üzerinde bulunan ve önceki yıllarda açılmış bulunan "Büyük Kule" denilen mevkideki çalışmalar esnasında kule içi mekânında, taş duvarın oturduğu anakaya zemine kadar inmeyi ve kule içindeki muhtemel yapı kalıntılarını ve mekânlarını ortaya çıkarmayı amaçladık.

Kule içinde yürütülen derinlik sondajları sırasında mevcut yüzeyden 0.30 m. derinliğe inildiğinde, 0.25 m. kalınlığında, 4 m. boyunda bir ahşap kalas kalıntısına rastlanılmıştır. Kule duvarının hemen dibinde bulunan bu ahşap kalasın kule üzerindeki yükselen kerpiç bir yapının girişlerine ait olabileceğini düşünmekteyiz. Bu ağaç girişin 4 m. boyunda olması da bize kule üzerinde büyükçe bir yapının yer alabileceğini göstermektedir. Kule içi derinlik sondajı mevcut üst taş dizisinden itibaren 3.70 m. derinliğe inildiğinde anakaya zemine ulaşılmıştır. Ayrıca Büyük Kule içinde anakayanın batı yönünde yükseldiği görülmüştür. Büyük Kule içinde anakayanın kuzeyinde yürütülen çalışmalarda, 0.30 m. derinlikte oldukça düzenli ve derz yerleri görülen kerpiç bloklardan oluşan bir zemine rastlanılmıştır. Çalışmalar sonunda bu anakaya üzerinde, taş blokaj üzerinde oluşturulmuş kerpiç bir zemin olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca Tranşenin, doğu duvarı üzerinde yapılan çalışmalar neticesinde, burada da bir kerpiç duvar ortaya çıkarılmıştır. Büyük Kule içinde 1.10×1.00 m. ebadında ortası delik büyükçe bir kare şeklinde taş (muhtemelen tuvalet taşı?) bulunmuştur. Gelecek sene Büyük Kule'nin açılmaması mekânları açılacak ve iç planı tamamiyle ortaya çıkarılacaktır.

Prof. Dr. AFİF ERZEN
Çavuştepe Kazı Heyeti Başkanı

9 — *Acemhöyük Kazıları 1981 Yılı Çalışmaları :*

Kültür Bakanlığı, Türk Tarih Kurumu ve Ankara Üniversitesi adına yürütülmekte olan Acemhöyük Kazıları, bu yıl başkanlığında, Doç. Dr. Uğur Silistreli, Dr. Aykut Çınaroğlu, Dr. Aliye Özten, Arkeolog Erol Faydalı, Desinatör Cengiz Erol, Fotoğraf Salahattin Öztartan, Restoratör İsmail Fidan'dan oluşan heyet tarafından 22 Mayıs - 15 Temmuz tarihleri arasında yapıldı. Kültür Bakanlığını Arkeolog İbrahim Atalay temsil etti. Arkeoloji öğrencilerinden Kemal Altındağ, Güvenay Süsülü, Fikri Kulakoğlu mevsim boyu çalışmalara katıldılar.

Kazılar Sarıkaya'nın doğusunda, güneyinde ve höyüğün kuzeyindeki aşağı şehirde olmak üzere beş alanda yürütüldü.

Sarıkaya sarayının doğusundaki araştırmalar.

YA-ZA-AB plankareleri sarayın revaklı doğu avlusunun uzantısıdır. Bu yıl ancak Hellenistik Çağa ait yapı katında çalışılabilmiş, sarayla ilgili kalıntılar incelenememiştir. Ortalama otuz cm. derinlikte kerpiç yapılar görünmüştür. Yanmamış olan bu yapıların bir kısmı iki katlıdır. Satha yakınlıkları ve yakın zamanlarda açılmış olan mezar çukurları sebebiyle tahrip edildiklerinden kısmen korunabilmişlerdir. ZA/42 de bir odanın üç duvarı, iki katlı bir evin fırın ve tandırlı avlusu ile beş basamaklı kerpiç merdivenle çıkılan bir odası, sarayın 3 No.lu odası karşısında bir girişle bir oda ve kopuk taş temeller ve kerpiç duvarlar açığa çıkarıldı. Daha önce keşfedilmiş olan Hellenistik evlerde olduğu gibi, bunlarda da sarayın taşları parçalanarak kullanılmıştır.

Yerli ve ithal Hellenistik seramikle birlikte, evlerin tabanları üstünde ağırlıklar, fildişi bizler, ağırşaklar ve pişmiş topraktan yapılmış bir kartal figürünü bulunmuştur. Tykhe veya Aphrodite'yi temsil ettiği sanılan yüksek bir tanrıça kabartmasının oyulduğu pişmiş topraktan bir kalıp, buluntular arasında özel bir yere sahiptir. Doğu Kilikya veya Kıbrıslı karakterler gösteren ve Erken Hellenistik devre ait olan tasvir giyili, takıları takım olarak işlenmiş özenli bir eserdir.

Sarayın doğusundaki ikinci kazı alanı GB-JB/41-42 plankarelerindeki alandır. Burada 20 × 30 boyutlarında açılan ocakta iki kültür katı araştırılmıştır. Birincisi toplama taşlardan yapılmış temeller üzerinde yükselen kerpiç duvarlı evlerle temsil edilen Hellenistik, ikincisi, büyük bir tahribe uğramış olan M. Ö. 18. yüzyıla ait kattır. Hellenistik evler avlulu, düzensiz dört köşe bölmelerden oluşan basit yapılarıdır. Bazılarının avlularında tandırlar ve erzak kuyuları, kerpiçle örülmüş siloları vardır. Tabanları basılmış toprak, kerpiç veya taş döşelidir.

Acemhöyük'ün batısı ve güneyinde yoğunlaşmış olan Hellenistik devre ait köy veya kasabanın yapı karakteri bu yılki araştırmalarda iyice aydınlığa kavuşmuştur. Tek yapı katıyla temsil edilen bu evrede, evler, bu iskân yerinde binlerce yıl kullanılmış olan az ağaç ve taşlı kerpiç yapıların teknik ve plan özelliklerini aynen korumuştur.

Orta Anadolu Hellenistik seramiğini iyice öğrenmemizi sağlayan bol miktardaki seramik parçaları dışında, gri renkli itinalı tabaklar, boyalı tabak ve kâseler, çömlek ve güveç gibi mutfak kapları ele geçirilmiştir. Oldukça özenli işlenmiş ve kabaca yapılmış hayvan figürleri, ilginç bir koleksiyon oluşturmuştur. Sünger taşından yapılmış bir kartal figürü, üç köşeli basit toprak kandiller, insan yüzü kabartmalı aplik ve dikkatle işlenmiş fildişi bir sap diğer buluntular arasındadır.

Sarıkaya sarayının güneyindeki araştırmalar.

AB - CB/48-49 alanlarında yapılan kazılarda, CB/48 yani höyüğün güney yamaçlarında Helenistik devre ait, plan vermeyen evlerin odalarının birer kısmı açığa çıkarıldı. Bu evrenin bilinen seramiği yanında kalıptan çıkarılmış terrakota giyili bir kadın figürünü bulundu. Devetüyü hamurlu, açık krem astarlı olan figürünün başı ve dizden aşağısı kırıktır. Elbise ayrıntıları iyi belirtilmiştir.

AB/49 da, sarayın güney uzantısı olduğunu sandığımız, erozyondan uğradığı aşınmalardan ötürü ana bina ile bağlantısını saptayamadığımız şiddetli yangın geçirmiş kesik duvar kalıntılarına rastladık. Taban üstünde bulunmuş olan fincanlar, kapaklar, kadehler ve çanaklardan oluşan seramiğin tekniği ve tipleriyle korunmuş durumları sarayın bu gruba giren malzemesinin aynıdır.

Sarıkaya sarayının güneyinde, ondan daha eski katları araştırma amacıyla 1975 yılındanberi sürdürmekte olduğumuz kazılara bu yıl da devam ettik. YA-ZA ve AB-CB/50 - 51 plankarelerinde çalıştık. BC/51 de önceki yıllarda ortaya çıkarmış olduğumuz II. kata ait silonun temizliği esnasında saraydan daha geç kata, yani Assur Ticaret Kolonileri devrinin geç safhasına ait ağırşaklar ve tabaklar ele geçirdik. Kerpiç duvarlı ve yuvarlak bir yapı olan silonun inşası sırasında III-VIII. seviyeler tesviye edildiğinden, kaldırıldığında IX. kata eriştik. Bu kattan da ancak tabanı kireç sıvalı bir erzak çukuru ile bir fırın tabanı korunmuştu. IX. katın altında X. katın iyi korunmuş evlerine rastladık. Bunlar iki ve üç odalı yapılarıdır. Bazılarının temellerinde az miktarda taş kullanılmıştır; fakat ana malzeme bu yapılarda da kerpiçtir.

BB/51 plankaresinde geçen yıl VII. kata kadar inilmişti. Bu yıl bu alanda IX. ve X. katlarla, X. katın tabanı altındaki mezarlar ve ölü kültü ile ilgili kalıntılar incelendi.

IX. katın yapıları altında ezilen iki küp mezardan 2.No.lusu çok harap olduğundan ve soyulduğundan, içinden çok az miktarda insan kemikleri bulunmuştur. 2 No.lu mezar bir çocuğa aittir. Kırmızı hamurlu kum ve saman katkılı, şarap kırmızısı astarlı, perdahlı olan ölü küpü çift kulplu, basit ve geniş ağız kenarlı düz diplidir. Çocuğun iskeleti dağınık ve zedelidir. Küpün içine ilginç ölü hediyeleri bırakılmıştır. Bunlardan ikisi bakır veya tunçtan yapılmış, oval kesitli uçları sivriltilmiş yekpare çubuklardan birer helezon bileziktir. Altından yapılmış küpe de aynı biçimdedir. Minik kaplar, süzgeçli ve içinde oyuncak görevi yaptığını belirten küçük taşlar bulunan açık kırmızı renkli elde yapılmış fincan, minik bir gaga ağızlı testi, geniş ağızlı tek kulplu bir fincandan oluşmaktadır. Çocuk mezarının 1 m. kadar güneyinde, yükseltilmiş ve düzeltilmiş bir taban üzerinde kurban edildiklerini sandığımız insan kafaları ve hayvan kemikleri toplu ve karışık olarak bir araya yığılmıştır.

1980 kazılarında, CB/51 plankarelerinde X. katın tabanı altında buna benzer bir taban üstünde at ve evcil hayvanların ve insan kemiklerini toplu ve karışık bir halde bulmuş, durumu açıklamakta zorluk çekmiştik. Bu yılki incelemelerimiz o gurubun da şimdi yerinde duran X. kat yapılarının altındaki mezarlarla ve dolayısıyla ölü kültü ile ilgili olabileceğini ortaya koymuştur.

2 No.lu mezar küpü kum karışık, kiremit rengi hamurlu, kızıl kahverengi astarlı, çift kulplu, dışarı çekik ağız kenarlıdır.

Acemhöyük X. kat seramiği iki gruba ayrılır. Birincisi çoğunluğu oluşturan elde yapılmış kırmızı ve açık kahverenginin tonlarında, astarlı ve iyi perdahlı tek renkli seramiktir. İkincisi azınlıkta olmakla beraber, bölgeye has bir seramik türünü temsil ettiğinden önemlidir. Özelliği, elde yapılmış, devetüyü hamurlu ve astarlı, patlıcan rengi bantlar, noktalar ve dalgalı hatlarla boyalı olmasıdır. Silindir boyunlu bir vazunun üst kısmı elimize geçmiştir. Ağız kenarı, silindirin gövdeye birleştiği kısımları bantlar ve noktalarla bezelidir. Silindirde ve omuzda birinde dikey, diğerinde yatay birer kulpçuk vardır. Bu tür sekiz adet tam kapdan oluşan bir koleksiyon Ulukışla yakınındaki Darboğaz köyündeki yamaçlarda yapılan kaçak kazılarda ele geçmiş, Niğde Müzesi'ne teslim edilmiştir. Tarsus'da Eski Tunç çağı'nın ikinci safhasına ait katta küçük bir ithal parçası ele geçirilmiştir. Kültepe'de aynı çağın zengin seramiğinde bu türe giren tek örnek mevcuttur. 1978 kazılarında Acemhöyük'ün IX. katında gaga ağızlı bir testinin aynı teknikte yapılmış ve boyanmış bir parçası elimize geçmiştir. Böylece bu grubun höyüğümüzde en az iki katta kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Darboğaz'dan gelen koleksiyon da bunun Toroslar'ın iç kesiminde ve Niğde Aksaray çevresinde kullanılan lokal bir seramik türü olduğunu belirtir.

AB/51 plankaresinde geçen yıl VIII. kata kadar inilmişti. Bu yıl IX. ve X. katlar da incelendi.

YA-ZA/50 de VIII. katın duvarları kaldırıldı, enkazında fincan, havan eli ve ağırşaklar bulundu. Alan IX. katın önümüzdeki mevsim incelenmesi için hazırlandı.

Höyüğün kuzey-batı eteklerindeki aşağı şehirde K-L/19 - 20 plankarelerinde çalıştık. I. ve II. katta kullanılmış bir sokağın iki seviyesi ve yanlarındaki evler kısmen ortaya çıkarıldı. I. katta bulunmuş olan fayanstan oturan bir adam figürinciği, külâhu yuvarlak, gözleri ve oturuş biçimi ile ilgi çekicidir. Altında ve başındaki çukurlar onun bir yere geçirildiğini göstermektedir. Ancak bir kısmı kazılabilen III. katta iri, özenle yapılmış, şarap kırmızısı rengindeki testilerin koç başı biçimindeki ağız kısımları ele geçmiştir.

NİMET ÖZGÜÇ

10 — İkiiztepe Kazısı 1981 Çalışmaları :

Türk Tarih Kurumu adına İstanbul Üniversitesi, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'nun destekleriyle 1974 yılından beri Prof. Dr. U. Bahadır Alkım'ın başkanlığında yürütülen İkiiztepe kazılarının 1981 dönemi çalışmaları, kazı başkanının Mayıs ayında vefatı dolayısıyla Yönetim Kurulunun kararı ile Türk Tarih Kurumu üyelerinden Prof. Dr. Tahsin Özgüç'ün nezaretinde kazı heyeti üyelerinden Doç. Dr. Önder Bilgi ile Handan Alkım tarafından geliştirildi.

26 Temmuz ile 26 Eylül tarihleri arasında 60 gün süreyle gerçekleştirilen bu dönem kazılarına kazı kurulu üyeleri olarak mimar arkeolog Dr. Günhan Danışman, mimar Alp Çetinsü, arkeolog-desinatör Sabri Kızıltan, arkeolog Gülsün Umurtak ile 2 stajyer arkeoloji öğrencisi katıldı. Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü asistanlarından Zeynep Sarı, Kültür Bakanlığı temsilcisi olarak kazıda görev aldı. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Kimya Bölümü Başkanı Doç. Dr. Olcay Birgül,

İkiztepe çanak - çömleğinin *kimyasal analizini* yapmak ve Hollanda Groningen Üniversitesi Biyoloji - Arkeoloji laboratuvarı teknisyeni ve Prof. Dr. W. van Zeits'in yardımcısı H. Woldring İkiztepe'nin *Paleobotanik* araştırmalarını yerine getirmek için kısa sürelerle kazıya katıldılar. Ayrıca, 1 İngiliz ile 2 Kıbrıs Türk Federe Devleti uzman arkeologu çalışmalara misafir üye olarak iştirak ettiler.

Amaçlar :

1981 İkiztepe kazıları 2 amaca yönelik olarak ve yalnız *Tepe I'de* gerçekleştirildi. 1980 dönemi stratigrafi ve nekropol araştırmalarının devamı olan bu amaçları yerine getirebilmek için de toplam 475 m².lik bir alanda kazılar geliştirildi.

I. Stratigrafi Çalışmaları :

Henüz ana toprağa erişilmemiş olan İkiztepe I'de, 1980 dönemi sonunda bırakılan seviyeden derinleşilmeğe devam edildi. D₃/IV 11 ve 10 plankarelerinde yapılan bu derinleşme sonucunda beklenilenden daha yüksek bir seviyede ana toprağa erişildi ve 4 yeni mimarî tabaka ve iki ev saptandı. Ancak, tabakaların saptanması mimarî kalıntıların azlığı nedeniyle topraktaki ve kesitlerdeki renk farklılığı ile izlenebildi. İkiztepe'nin bu seviyelerinde de yapıların ahşaptan inşa edilmiş olduğu gerek karbonlaşmış hatıl parçalarından, gerekse işlenmemiş ahşap mimarî elemanların şeklini içeren yangın geçirmiş siva parçalarından anlaşıldı. Diğer taraftan D 3/IV 10 plankaresinde 20 m. seviyede ortaya çıkartılan taban altında ızgara biçiminde yerleştirilmiş ahşap hatılların karbonlaşmış kalıntularına rastlandı. Birbirine geçme olarak kuzey - güney ve doğu - batı yönlerinde tutturulmuş bu hatıllar büyük olasılıkla bir ahşap evin taban konstrüksiyonunu oluşturuyorlardı. Bir kesiminde rastlanılan siva parçalarından, bu ahşap tabanın da kullanıldığı devirde sıvayla kaplı olduğu anlaşıldı. Bu sonuçtan da, İkiztepe'deki ahşap evlerin tabanlarının da ahşaptan yapılmış olduğu daha açıklıkla kanıtlanmış oldu.

Bu mimarî tabakaların dolgu toprağı içinde toplanan çanak - çömlek parçalarından, bunların Eski Tunç Çağı I kültür katını temsil ettikleri tahmin edilebilir. Böylece de İkiztepe I'de kazılara başlanılmadan önceki seviyeden, yani 29.42 m.-den ana toprağa erişilen 17.47 m. arasındaki yaklaşık 12 m.lik dolguda evvelce Er - Hitit olarak tanımlanan Hitit Öncesi veya *Geçiş Çağı*, Eski Tunç Çağı III, Eski Tunç Çağı II, muhtemelen Eski Tunç Çağı I ve Kalkolitik Çağ kültür kalıntılarının varlıkları saptanmış oldu.

II. Nekropol Çalışmaları :

İlk defa 1974 yılında varlığı saptanan ve Eski Tunç Çağı III'e tarihlenen nekropolün sınırlarının tespit edilebilmesi için C 20/IV 13, 12, 11, 10, D 1/IV 13, 12, 11, 10 ile D 2/IV 13, 12, 11, 10 gridkatrelerinin kapsadığı bir alanda kazılar geliştirildi. Bu çalışmalar sonucunda 24.94 ile 22.00 m.ler arasındaki değişik seviyelerde yer alan basit toprak tipinde 103 mezar ortaya çıkartıldı. Evvelki dönemlerde de gözleendiği gibi, tahrip olmamış mezarlardaki iskeletlerin hepsi sırtüstü yatmış, kollar yanda, bacaklar yanyana uzatılmış ve baş göğe bakar durumda bulundu. Bazı mezarlarda baş sağa veya sola kaymış olarak da görüldü.

Ölüler mezarlara hediyelerle birlikte gömülmüşlerdir. Ölü hediyelerinin çoğunluğunu tunç ve küçük bir kısmını ise keramik, kemik ve taş eserler oluşturur.

Keramik eserleri insan figürinleri, rituelde kullanıldığı düşünülen oyuk çizgi bezekli ses aletleri ve çanak - çömlek teşkil eder. Bronz eserleri genellikle ölünün cinsiyetine göre değişir. Küpe, saç helezonu, yüzük, bilezik, amulet, saç iğnesi, başlı veya delikli iğneler kadın iskeletlerinde bulundu. Ayrıca, kadın iskeletlerinde fritten veya deniz hayvanı kabuğundan oluşturulmuş bir veya birden fazla sırası bulunan kolyelere de rastlandı. Erkek mezarlarında ise değişik tiplerde mızrakuçları, ince - uzun yassı baltalar, ikiz çam ağacı görünümünde ve ikili veya dörtlü spiralden amblemler ve ayrıca traş bıçakları ile kılıflı veya kılıfsız bıçaklar ve spiral biçimli kabzalar ele geçirildi. Bazı erkek iskeletlerinde fritten yapılmış kolyelere de rastlandı. Ayrıca, bronzdan veya kurşundan yapılmış küpeler erkek iskeletlerinde de bulundu. Bu örneklerini saydığımız eserler mezarlarda tek olarak bulunabileceği gibi iki, üç veya daha fazla sayıda da bulunabilir; örneğin bir mezarda 4 adet mızrakucu, diğer bir mezarda bilezik, yüzük, küpe, insan figürünü, keramik ses aleti görüldü. Bundan da anlaşılacağı gibi mezarlara hediyeler standart bir ortak geleneğin sonucundan ziyade ölünün hayatta iken sahip olduğu eşyalar olarak bırakılmıştır. Bu eşyaların bu yılki toplamı 144'tür.

Bu mezarlığın Tepe I'in batı kesiminde de devam edip etmediğini öğrenmek için yapılan kazılarda herhangi bir gömüye rastlanmadı. Ancak, bu yönde mezarlar daha yüksek seviyede yer aldıklarından, bu alandaki iskeletleri, İkiztepe kazılarının başladığı 1974 yılına kadar yoğun bir şekilde, özellikle tütün ekimi nedeniyle tahrip edilmiş olabilirler. IV 11/C17, 18, 19 ve IV 10/C 19 gritikarelerini kapsayan bu alanda yapılan derinleşmede 5 mimarî tabaka saptandı. En alttaki 5. mimarî tabakaya ait taban üzerinde 2 ocak ve 1 fırın ortaya çıkartıldı. Bu kalıntılardan da anlaşılmalıdır ki, İkiztepe I, Eski Tunç Çağı III mezarlığından önce ve büyük olasılıkla Kalkolitik Çağ'a kadar yerleşim merkezi olarak kullanılmıştır. Ele geçirilen çanak-çömlek, insan figürinleri, ağırşak ve fırçalar, kemik ve taş aletlerden Eski Tunç Çağı II'ye ait oldukları anlaşılan bu mimarî tabakalar içinde mezarlara rastlanılmamış olunmasından, bu çağa ait ölülerin de extra-mural bir mezarlığa gömüldükleri anlaşılmaktadır. Bu durum, biraz evvel değindiğimiz derin çukurda ortaya çıkartılan kültür katı için de geçerlidir. Ancak, bu kültür katının ana topraktan bir evvelki mimarî tabakasının tabanı altında bir çömlek mezar bulunmuştur. Bir bebek iskeletini içeren bu mezarın bulunmasıyla yeni doğmuş veya çok küçük çocukların intra-mural olarak gömüldükleri anlaşılmaktadır. İkiztepe'de çok küçük çocukların intra-mural olarak gömülme geleneği Geçiş Çağı sonuna kadar devam etmiştir. Böyle bir mezarı içeren bir çift kulplu iri çömlek, D 2/IV 10 plankaresinin Geçiş Çağı zamanı çanak-çömleklerini içeren kültür katında ortaya çıkartıldı.

1981 yılında elde edilen bu sonuçlardan sonra İkiztepe'deki gelecek dönem araştırmaları bir yandan Eski Tunç Çağı III nekropolünün sınırlarının belirlenmesine ve bu nekropolün iskânının nerede olduğunun saptanmasına doğru yönlendirilirken, diğer yandan Tepe I'deki Eski Tunç Çağı II ve I kültür katlarının genişlemesine kazılarak, ayrıntılı olarak tanınmasına çalışılacaktır.

11 — Enez Kazısı 1981 Yılı Çalışmaları:

1981 yılı Enez Kazısı çalışmaları, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Kürsüsü Başkanı Prof. Dr. Afif Erzen'in başkanlığı altında, Doç. Dr. Mehmet Özsait, Uzman Restoratör Sait Başaran, Uzman Filolog Dr. İsmail Kaygusuz, Doktorant Yıldırım Özkan, Sualtı Arkeologu Yüksel Eydemir, Topograf Adnan Şakar, Foto Uzmanı Selâmet Taşkın, Bakanlık temsilcisi Ethem Türkoğlan, Eskiçağ Tarihi mezunu Yavuz Özgüldür ve 6 öğrenciden oluşan bilim heyeti tarafından 4 Temmuz - 24 Temmuz 1981 tarihleri arasında yürütülmüştür.

Enez 1981 kazıları aşağıdaki alanlarda yapılmıştır.

- 1 — Kale içinde eski kazı alanında
- 2 — a) Kale içinde kazı alanının doğusunda,
b) Kale içinde eski kazı alanının batısındaki sondajlar.
- 3 — Değirmenlik - Killik denilen mevkiye yapılan araştırmalar.
- 4 — Kalenin güney - batısında Hatice Dural'ın bahçesinde yapılan sondaj.

1 — Kale içinde eski kazı alanında geçen yılki raporumuzda belirttiğimiz üzere, kazı sahası doğruya doğru genişletilerek 12 × 12 m. lik bir alanda çalışmaya başlanılmıştır. Buradaki kazının amacı Osmanlı devrinden Grek Arkaik devrine kadar olan tabakaları tespit etmek ve daha önceki buluntuların hangi katlara ait olabileceğini belgelemek ve hafriyat alanını doğudaki kalın duvara kadar götürmek suretiyle sabit bir alan haline getirmekti.

Bu sene açtığımız ve II nolu mekân olarak adlandırdığımız kısım, eski kazı sahasının doğruya doğru genişlemesidir. Burada toprak yüzeyinden 4.70 m. derinliğe inilmiştir. Bu mekân içerisinde çok miktarda Osmanlı ve Ortaçağ sırlı ve sırsız keramikleri ile Osmanlı çağına tarihlenen bronz sikkeler ele geçirilmiştir. Mekân 4.75 × 3.20 m. boyutlarında olup, oldukça kalın taş duvarlarla çevrilmiştir ki, bu duvarların üzerinde yer, yer sıva ve beyaz badana ele geçirilmiştir.

Bu mekâna güneyden bitişik olan ve III nolu mekân diye adlandırdığımız alanda yapılan çalışmalar, kazı süresince devam ettirilmiştir. Bu mekânın da, II nolu mekânda olduğu gibi, taş duvarlarla çevrili olup aynı karakterde buluntu verdiği görülmüştür. Ancak mekânın kuzey - doğu köşesinde 1.85 × 1.60 m. boyutlarında bir kum havuzuna rastlanılmıştır. Taş duvarlar aynı şekilde yer, yer sıva ve beyaz badana ile boyanmış bulunmaktadır. Bu mekânda çalışmalar 1.35 m. derinliğe kadar sürdürülmüştür.

Bu yıl Kale içindeki eski kazı alanında, I nolu mekân olarak isimlendirdiğimiz mekân içinde de çalışmalar sürdürülmüştür. Anakayanın oyulmasıyla meydana getirilmiş olan ve daha önceki yıllarda araştırmalarımızın yoğunlaştırıldığı merkezî binada bu yıl da çalışmalara devam edilmiş toprak hafriyatı ve toprağın çekilmesi bakımından oldukça zor şartlar altında bu mekân kazılarak boşaltılmıştır. Bu mekânın tabanına inildiğinde, mekânın güney tarafında daha önceki yıllarda bulunmuş olan ve mahzen olarak nitelenen mekâna anakaya oyularak merdivenli ikinci bir kapının açılmış olduğu görülmüştür. İkinci kapı, bir insanın rahatça girebileceği yükseklikte yapılmıştır. Mahzendeki çalışmalar bu kapının önünden başlatılmış ve mahzenin moloz tabakasının boşaltılma işlemleri devam ettirilmiştir.

Bu çalışmalar sırasında Arkaik çağa ait seramik parçaları ile Klâsik, Hellenistik çağların tipik boyalı seramiğine rastlanıldığı gibi, terrakota figürinleri, mühür baskılı amphora kulpları ele geçirilmiştir. Seramikler arasında özellikle kantaroslara rastlanmış olup, bunların sağlam olanları yanında tüm olabilecek parçalarda ele geçirilmiştir. Terrakota plastik eserler arasında, bu yılki buluntularımızın en değerli ve en güzel parçasını teşkil eden bir Satyr başı bulunmuştur. 11.5 cm. yüksekliğinde olan bu Satyr başı, şimdiye kadar Trakya'da bulunmuş olan en güzel terrakota heykeltraşlık eserlerinden biridir. İçinin boş olması, çeneye doğru sivrilmiş bir şekil alması ve sivri kulaklarının bulunması nedeniyle bu Satyr başının riton olarak kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Gerek bu eser, gerekse diğer figürinler, kantaroslar ve diğer seramikler üzerindeki Satyr ve Menad resimleri, Enez'de bir Dionysos kültürünün varlığını ispat etmektedir. Bunların yanında pişmiş topraktan heykeltraşlık eserlere ait kalıplar da ele geçirilmiştir. 1.5 ile 1 m. kalınlığındaki moloz tabakasının altında anakaya bulunmaktadır. Burada aynı zamanda çatı kiremidine ait boyalı bir mahya parçasının bulunması, bu merkezî alanın üstünde çok önemli bir binanın bulunduğunu gösterdiği gibi, burası zengin buluntu verdiğinden, gelecek yıl da burada çalışmaya devam edilecek ve muhtemelen sonuca varılacaktır.

Anakayanın üst tarafı bu sene temizlenmiş ve rampa şeklinde güneye doğru yükseldiği görülmüştür. Ancak bunun üzerinde başka tabakaların bulunması ve mahzendeki toprağın dışarı atılabilmesi için teraslardan yararlanmak zorununun bulunması dolayısıyla bu yıl bu rampa yeteri kadar açılmamıştır. Gelecek yılda bu problem de çözüme kavuşabilecektir.

2 — a) Kale içi güney-doğu sondajı (I Nolu):

Kale kapısından geçen tahkimli yolun sol köşesinde, bugünkü ahırın bahçesinde 3 × 3 m.lik bir sondaj açılmıştır. 2.40 m. derinliğe inilen bu açmada, değişik sırlı ve sırsız Osmanlı seramiği yanında, 0.45 m. derinlikte 18. yüzyılın ortasına ait tuğralı, kenarı delikli bir Osmanlı ziyinet altını bulunmuştur. Bu altın sikke 1171 hicri (Miladî 1757) tarihini (III. Sultan Mustafa devri) taşımaktadır. Aynı açmada yeşil sırlı ufak bir kuş ele geçirilmiştir. 1.50 m. derinliğinde doğu - batı yönünde uzanan bir insan iskeletine rastlanılmıştır. İskeletin sağ tarafı eksik olarak bulunmuştur. Bu iskeletin bir mezarda olmayışı, bunun bir felâket veya bir savaş sonucunda ölmüş bir insana ait olduğu intibasını vermektedir. 1.85 derinliğinde doğu-batı yönünde oldukça düzenli bir taş duvara rastlanılmış olup, bu duvar 2.40 m. derinliğe kadar devam etmektedir. Gelecek yıl bu sondajda araştırmaya devam edilecektir.

b) Kale içi batı sondajı (II nolu)

2 × 3 m. boyutlarında yapılan açmanın amacı, Kale içindeki değişik yerleşim katmanlarının dağılımını ortaya çıkarmaktı. 0.50 m. derinliğe inildiğinde, büyük blok taşlarından oluşan bir duvara rastlanıldı. Bu duvarın hemen yanında 0.52 m. boyunda 0.13 m. genişliğinde ve 0.20 m. eninde üzeri hilâl motifleriyle süslü kırık bir mermer taş ele geçti. 1.70 m. derinliğinde, yığın halde üç tane iskelete rastlanılmıştır. İskeletler incelenmek üzere alınmış ve bir sandığa yerleştirilmiştir.

3 — Değirmenlik-Killik Mevkii Araştırmaları:

Bu sene Kale dışındaki çalışmalarımız halk arasında Değirmenlik veya Killik adı verilen mevkide de yapılmıştır. Bu alanda daha önceden yapılmış olan yüzey araştırmamız sonunda Arkaik, Korint ve Hellenistik devir keramik parçaları ile yine Hellenistik çağa tarihlenebilen mühür baskılı amphora kulpları ve Kerykeion tasvirli markalar ele geçtiğinden; bu alanda araştırma yapmak uygun görülmüştür.

Yapılan muhtelif sondajlarda ilk Hıristiyanlık devrine ait tipik kiremit çatılı, semerdam şeklinde mezarlara rastlanılmıştır. Bu mezarlarda yuvarlak, uzun ve iki kulplu bir amphora ile iskeletler dışında, herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır. Ancak Killik denilen mevkide büyük bir çömlekçi fırını meydana çıkarılmıştır ki, bu fırın buradaki buluntuların en önemlilerinden birisidir. Fırının mimarî durumu, gösterdiği yangın izleri ve çömlek fırınlanmasında kullanılan üç ayaklar, bütünlüğüyle tipik Eskiçağ fırını olduğunu göstermektedir. Enez'in Osmanlı devrinde dahi küpleriyle şöret bulmuş olması ve antik devirde de burasının çömlek imal eden bir şehir olduğunun bilinmesi bakımından, bu buluntu gerçekten büyük önem taşımaktadır. Fırın 2.90 × 1.50 m. boyutlarında olup, üst kısmı ele geçirilememiştir. Fırının yerinden kaldırılıp restore edilerek korunması düşünülmektedir.

4 — Hatice Dural'ın Bahçesindeki Sondaj:

Burada 2 × 2 m. boyutunda bir açma yapılmış olup 1.50 m. derinliğe inilebilmiştir. Bu açma kale çevresindeki iskân alanını saptamak açısından önemliydi. Açmadan Ortaçağ seramiği yanında, çömlüklerin fırınlanmasında kullanılan "üç ayak" diye nitelendirdiğimiz parçalar ele geçirilmiştir. Sayıca bol miktarda olan üç ayakların bazıları üzerinde çömlüklerden akan sır izlerine rastlanmıştır. Bu alanda 65 adet üç ayağın bulunması, buraya yakın bir yerde, bir çömlekçi fırının varlığını kanıtlar. 1.50 m. derinlikten sonra su çıktığından buradaki çalışmalara son verilmiştir.

Bu arada kale kapısının sol söve taşının altında bir mermer blok üzerinde Grekçe yazılar olduğu görülmüş ve altı satırdan ibaret bulunan bu kitabe Uzman Dr. İsmail Kaygusuz tarafından kopya edilerek incelenmiştir. Kitabenin metninden kalede bir askerî vali sarayı (Praetorium) olduğu anlaşılmaktadır.

Prof. Dr. AfiF ERZEN
Enez Kazı Heyeti Başkanı

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ'NİN 1981 YILI ÇALIŞMA RAPORU

1981 yılı, 1980 yılı raporumuzda belirttiğimiz gibi başarılı geçmiş 500.000.000.— TL.ya yaklaşacağını tahmin ettiğimiz Basımevi cirosu 463.154.953,93 TL. sı olarak tahakkuk etmiştir.

Bu yıl da yine Telefon Rehberinin kâğıdının Aksu'dan temininde aksamalar olmuş bu nedenle de 1981 İstanbul Alfabetik ve Meslekler Rehberleri 1982 yılının Ocak ayında tamamlanabilmiştir. Kâğıt teminindeki bu aksama olmamış olsaydı ciromuz 500.000.000.— TL. sınırı da aşmış olacaktı.

Basımevi'nin 1980 yılına oranla 1981 yılındaki cirosundaki artış % 160,12 dir. Net kârımız ise 1980'in 17.913.876,94 TL.sına mukabil 1981'de 114.337.878,00 TL.sıdır. Artış oranı % 538,26 dir.

Bu yıl içinde Basımevimiz için Ankara Sanayi Odası Sincanköy'de tahsis edilen 20.000 metrekairelik alan üzerinde, yeni binasının yapım hazırlıklarına başlanmış gerek mimarî gerekse elektrik, tesisat, betonarme projeleri ihale edilmiştir. 1982 yılı Nisan ayı içerisinde yeni binanın temelini atılması için hazırlıklar tamamlanmıştır. Basımevimiz yeni binasında faaliyete geçtiğinde çok daha rasyonel bir çalışma ortamına kavuşacaktır.

Yine 1981 yılı içerisinde modern matbaacılık için yeni teknolojileri uygulama hazırlıklarını tamamlamış ve ilk etapta Elektronik dizgi sistemini ithal ederek Türkiye'nin en modern dizgi uygulamasına başlamış ve bu sistemle Telefon Rehberlerinin dizgilerini en verimli ve süratli bir şekilde gerçekleştirmişdir.

1980'le 1981'in mukayeseli gelir gider durumunun rakamlarla ifadesi şöyledir:

Gider	1980	1981	Artan Miktar	Artış Oranı
Amortisman ve				
İlktesis giderleri	4.189.110,28	8.333.177,55	4.144.007,27	% 98,92
Personel giderleri	117.609.988,47	157.090.314,54	39.480.329,07	% 33,57
İşletme - iş giderleri	38.339.666,94	183.393.598,84	140.058.916,90	% 378,33
Kâr	17.913.876,94	114.337.878,00	96.424.001,06	% 538,26
Toplam	178.052.642,63	463.154.953,93	285.102.311,30	% 160,12
				Artış veya eksilen oran
Gelir	1980	1981	Artan veya eksilen miktar	
Baskı işleri geliri	140.878.113,76	422.282.482,15	281.444.368,39	% 119,75
Repro - Klişe geliri	8.499.968,05	11.542.507,60	3.042.539,55	% 35,79
Kırpıntı kâğıt geliri	9.295.047,00	20.169.538,50	10.874.491,50	% 116,99
Sair gelirler	19.379.513,82	9.160.425,68	-10.219.088,14	-% 111,56
Toplam	178.052.642,63	463.154.953,93	285.102.311,30	% 160,12

Ana gider bölümlerinin aralarındaki dağılım ve oranı şöyledir:

Gider	1980	Dağılım oranı	1981	Dağılım oranı
Amortisman ve ilk tesis giderleri	4.189.110,28	% 2,62	8.333.177,25	% 2,39
Personel giderleri	117.609.988,47	% 73,44	157.090.314,54	% 45,02
İşletme - iş giderleri	38.339.666,94	% 23,94	183.393.538,84	% 52,59
Toplam	160.138.765,69	% 100	348.817.075,93	% 100

1981 yılında kârın brüt gelire oranı ise :

$$\frac{114.337.878,00}{463.154.953,93} \% 24,69 \text{ dur.}$$

Bu oran 1981'in başarılı bir yıl olduğunun göstergesidir. 1982 yılında da 1981 gibi başarılı olacağına inanmaktayız.

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ YÖNETİM KURULU

DENETLEME KURULU RAPORU

TÜRK TARİH KURUMU GENEL KURULU'NA

Genel Kurul'un bizlere verdiği denetleme görevimizi 12 Mart 1982 Cuma günü Türk Tarih Kurumu ile Basımevimizde bilançoları, defterleri ve diğer belgeleri incelemek suretiyle yerine getirmiş bulunuyoruz.

1980 yılı bilançolarında yazılı değerlerin 1981 yılı hesaplarına olduğu gibi geçirildiğini, 1981 yılı içinde yapılan harcamaların yönetmeliklere ve Yönetim Kurullarının kararlarına uygun olarak yapıldığını gördük.

Gerek Kurum'un, gerekse Basımevi'nin defter ve kayıtları ile harcama belgelerinin düzgün ve yasalara uygun olarak tutulduğunu ve özenle saklandığını, yüksek Kurulunuzun onayına sunulan kesin hesap çizelgeleri ile bilançoların bu kayıtlara uygun olarak düzenlendiğini saptadık. Bu nedenle kesin hesap, bilanço ve kâr-zarar hesaplarının onaylanarak Yönetim Kurullarının aklanmasını onayınıza sunarız.

Basımevimizin yatırımlar dolayısıyla bu yıl yüksek bir faiz ödemesine karşın iyi bir kârla bilançosunu kapatmış olmasını takdirle karşılız.

Saygılarımızla.

Denetleme Kurulu

Prof. Dr. ŞERAFETTİN TURAN

Prof. Dr. MÜNİR AKTEPE
(Bulunamadı)

Prof. Dr. ALİ SEVİM

T Ü R K T A R İ H K U R U M U ' N U N 1 9 8 1 Y I L I
B İ L A N Ç O S U

A K T İ F

a — PARAYA İLİŞKİN DEĞERLER	
KASA	994.552,67
BORÇLU BANKALAR	468.062,14
İş Bank. 6635 Hes.	429.048,19
Merkez B. Hes.	39.013,95
b — KISA VADEDE PARAYA ÇEVİRİLEBİLİR DEĞERLER	
BANKA HİSSE SENETLERİ	350.000,—
BASİMEVİ CARİ HESABI	145.621.675,49
c — UZUN VADEDE PARAYA ÇEVİRİLEBİLİR DEĞERLER	
KİTAP AMBARI	124.359.740,—
BELLE TEN AMBARI	61.549.300,—
BORÇLULAR	4.201.941,28
Muhtelif	119.455,38
Telif ve Çeviri Avansları	1.203.296,—
Kredili Satış	193.691,65
İlmi Araş. ve Konf.	13.168,46
Basılacak Olan Yayınlar	3.653,—
Peşin Ödeme	410.946,88
Dış Kitapçılar	55.400,—
İç Kitapçılar	422.529,06
Kazı Avansları	19.267,85
Mensuplar Avansı	1.760.533,—
YAYIN GEREÇLERİ	21.564.591,13
BASİMEVİ SERMAYESİ	200.000.000,—
d — TAŞINMAZ VE TAŞINIR DEĞERLER	
BİNA	8.779.417,79
DEMİRBAŞLAR	14.894.913,24
Kurum	2.062.886,14
Kazı	2.167.166,01
Kütüphane	10.664.861,09
e — EMANETLER	
	444.820,—
f — GEÇİCİ ARACI HESAP	
	49.558,75
	<u>583.278.572,49</u>

P A S İ F

a — ÖZ KAYNAKLAR:	
SATILACAK KURUM YAYINLARI	185.909.040,
DİĞER VARLIKLAR	104.962.657,
b — İHTİYATLAR	
İHTİYAT FONU	2.711.845,
c — YABANCI KAYNAKLAR	
ALACAKLI BANKALAR	142.895.728,
İş Bank 660025,660026 Hes.	
d — KANUNİ KESİNTİLER	
	1.574.317,
Gelir Vergisi	1.124.641,—
Mali Denge Vergisi	94.096,—
Damga Resmi	15.300,—
Sosyal Sigorta Primleri	340.280,33
e — BELLE TEN ABONELERİ	
	67.625,—
f — ALACAKLILAR	
	157.358,6—
Muhtelif	38.261,30
Kitap Siparişi	26.979,60
Telif ve Tercüme Hakları	92.118,—
g — BASİMEVİ SERMAYE TAAHHÜT HESABI	
	145.000.000,—

31. 12. 1981

Genel Müdür
ULUĞ İDEMİR

Hesap İşleri Müdürü
METİN ÇELEBİ

583.278.572,49

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ
1981 YILI BİLANÇOSU

T İ F

P A S İ F

SERMAYE TAAHHÜT	
ESABI	145.000.000,00
ABİT KIYMETLER	94.124.349,63
Bina	3.374.019,54
Demirbaşlar	90.750.330,09
AĞLANMIŞ KIYMETLER	5.637.642,34
Depozitolar	2.045.457,00
Akreditifler	2.088.624,18
Gelecek Yıla Sari Gd.	1.166.000,00
IBM Tesis Giderleri	337.561,16
EÇİCİ ARACI HESAPLAR	7.531.082,44
IDEM TAZMİNATI FONU	8.449.399,40
ŞLETME KIYMETLERİ	47.912.866,02
Kâğıt Ambarı	14.756.557,15
Mürekkep Ambarı	4.805.845,00
Klişe Ambarı	3.425.010,68
Ofset Ambarı	11.874.940,07
Cilt Ambarı	11.392.676,20
Plastik Ambarı	464.790,58
Yedek Parça Ambarı	61.177,11
Sair Mlz. Ambarı	1.131.869,23
KISA VADEDE PARAYA	
ÇEVİRİLEBİLEN KIYMET.	231.823.783,14
Müşteriler	94.983.718,08
Borçlular	45.947.380,31
Senetler	90.892.684,75
EMRE AMADE KIYMETLER	3.673.752,46
Kasa	20.168,01
Bankalar	3.653.584,45
Töbank	624.251,34
İş Bankası	1.754.365,94
Türkbank	764.387,95
Pamukbank	15.663,52
İstanbul Bankası	177.084,40
Akbank	317.831,30
NÂZİM HESAPLAR	15.958.000,00
Teminat Mektupları	
	560.110.875,43

SERMAYE	200.000.000,00
Ödenmiş Sermaye	55.000.000,00
Ödenmemiş Sermaye	145.000.000,00
İHTİYATLAR ve FONLAR	47.601.614,61
Fevkalade İhtiyatlar	9.810.816,00
Yetiştirme fonu	1.609.513,26
Birikmiş Amortis.	36.181.285,35
UZUN VADELİ BORÇLAR	145.621.675,49
T. Tarih Kurumu	145.621.675,49
Orta V. Kredi	142.895.728,46
Avans Hesabı	2.725.947,03
KISA VADELİ BORÇLAR	36.591.707,33
Alacaklılar	13.371.677,68
Kanunî Kesintiler	5.848.437,10
Bankalar	11.325.877,34
Emanetler	1.220.448,67
Senetler	3.855.160,10
Personel Alacakları	970.106,44
NÂZİM HESAPLAR	15.958.000,00
Teminat Mektupları	
1981 YILI KÂRI	114.337.878,00

560.110.875,43

Muhasebeci

MUSTAFA TORUNBALCI

Md. Yrd. (İdari)

SONER ZERENLER

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ
1981 YILI KÂR ve ZARAR TABLOSU

G İ D E R L E R

AMORTİSMANLAR	8.164.396,98
IBM TESİS GİDERLERİ	168.780,57
PERSONEL GİDERLERİ	157.090.314,54
Ücretler	81.479.878,73
Fazla Mesailer	7.749.988,00
Yan Ödentiler	1.138.558,00
İkramiyeler	38.751.410,42
Sosyal Yardımlar	15.733.771,04
Sos. Sig. İşve. His.	12.236.708,35
İŞLETME GİDERLERİ	87.197.070,18
Işık	676.753,61
Kuvvet	2.265.653,39
Su	383.806,00
Isıtma	3.629.966,75
Sigorta	351.808,64
Verdiğimiz Faiz ve Kom.	54.078.249,19
İşletme Malzeme	9.463.178,82
Tamir Revizyon	4.680.054,61
Gayrimenkul Kira	5.913.500,00
IBM Mak. Kirası	1.137.779,71
Sair Giderler	4.616.319,46
MÜŞTERİLER İŞ GİDERİ	96.196.513,66
1981 YILI KÂRI	114.337.878,00

463.154.953,93

G E L İ R L E R

MATBAACILIK GELİRLERİ	422.282.482
Baskı İşi Brüt Satış Geliri	343.050.957,75
Mamul Baskı Envanteri	57.310.802,00
Yarı Mamul İşçilik Envanteri	21.920.722,40
KLİŞECİLİK GELİRLERİ	11.542.507,
KIRPINTI KÂĞIT SATIŞ. G.	20.169.538,
SAİR GELİRLER	9.160.425,

463.154.953,93

Muhasebeci
MUSTAFA TORUNBALCI

Md. Yrd. (İdari)
SONER ZERENLER

Propriétaire :

Au nom de la Société d'Histoire Turque

Président

Ord. Prof. Dr. SEDAT ALP

Directeur responsable pour la rédaction :

Amiral FAHRİ ÇOKER

Chef de la Commission Editoriale

TABLE DES MATIERES

Traductions, Articles, Etudes :	Pages
BUCH, WILFRIED: (Traduit en turc par ARDA, ZEKİ CEMAL) Impressions de Deux Jeunes Allemands Sur les Turcs au 16 ^{ème} siècle (en turc) ...	745
ARTUK, İBRAHİM: Regard Général Sur les Monnaies de Murad I ^{er} 761-792 (1359-1389) (en turc avec 4 fig.)	787
TEKİN, TALÂT: Nouveau Monument Ouygour en Mongolie du Nord. Epitaphe Taryat (nantissement) (en turc avec 10 fig.)	795
UĞURLU, CEMİL: Historien et Penseur Enver Ziya Karal (1906-1982) (en turc avec 1 photo - copie)	839
İNAL, GÜNER: Quelques Miniatures de Cami El - Tevarikh rassemblées dans les Albums de Berlin Diez. (en turc avec 23 fig.)	845
———: résumé en anglais	860
AYKUT, ALTAN: Ivan Peresvetov et "La Légende de Sultan Mehmed" (en turc)	861
ÖZKAYA, YÜCEL: Réponse à l'Article "Sur un Livre et une Critique" (en turc)	883
Bibliographie :	
ABBASOĞLU, HALÛK: Jale İnan - Elisabeth Alföldi, <i>Römische und früh-byzantinische Portraetplastik aus der Türkei. Neue Funde</i> (en turc)	897
KÂHYA, ESİN: Albucasis, <i>On Surgery and Instruments</i> (en turc)	901
MACUN, İNCİ: İslam, Riazul, <i>A Calender of Documents on Indo - Persian Relations.</i> (en turc)	905
ŞAKIROĞLU, MAHMUT H.: Semavi Eyice, <i>Architecture de la Dernière Époque Byzantine, Monuments de l'Époque Palaiologos à İstanbul</i> (en turc) ..	909
———: Philip Anton Dethier, <i>Der Bosphor und Constantinopel</i> (en turc) ..	911
———: Norah M. Titley, <i>Miniatures from Turkish Manuscripts</i> (en turc) ..	913
KOCACIK, FARUK: Charles et Barbara Jelavich, <i>The Establishment of the Balkan National States</i> (en Turc)	917
BAYKARA, TUNCER: A. Friendly, <i>The Dreadful Day, The Battle of Manzikert 1071</i> (en turc)	923
Livres et Périodiques reçus à la Bibliothèque de la Société d'Histoire Turque dans la seconde moitié de 1982	925
Informations :	
Reunion de l'Assemblée Générale de la Société d'Histoire Turque	958

BELLE TEN

PÉRIODIQUE TRIMESTRIEL

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Tome : XLVI

No. 184

October 1982

ANKARA — IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

1 9 8 3